

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Talabos Dávidné Dr. Lukács
Nikolett

Debrecen
2016

**DEBRECENI EGYETEM
MARTON GÉZA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA**

**A CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS
ELVÉNEK TOVÁBBÉLÉSE, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A XX. SZÁZADI MAGYAR
JOGFEJLŐDÉSRE**

Készítette:

Talabos Dávidné Dr. Lukács Nikolett

Témavezető:

Prof. Dr. Szabó Béla
egyetemi tanár

A doktori program címe: Az állam és a jog változásai Közép- és Kelet-
Európában

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Horváth M. Tamás egyetemi tanár

A kézirat lezárva: 2016. december 21.

DEBRECEN

2016

NYILATKOZAT

Alulírott, Talabos Dávidné Dr. Lukács Nikolett, büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában a doktori fokozat megszerzése céljából benyújtott, *A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése, különös tekintettel a XX. századi magyar jogfejlődésrecímű* értekezésem saját önálló munkám, a benne található, másoktól származó gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban (lábjegyzetekben), az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem.

Kijelentem, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

Tudomásul veszem, hogy amennyiben részben vagy egészben sajátomként mutatom be más szellemi alkotását, vagy az értekezésben hamis, esetleg hamisított adatokat használlok, és ezzel a doktori ügyben eljáró testületet vagy személyt megtévesztem vagy tévedésben tartom, a megítélt doktori fokozat visszavonható, a jogerős visszavonó határozatot az egyetem nyilvánosságra hozza.

Debrecen, 2016.december 21.

Talabos Dávidné Dr. Lukács
Nikolett

Témavezetői ajánlás
Talabos Dávidné dr. Lukács Nikolett
„*A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése,
különös tekintettel a magyar jogfejlődésre*”
című doktori értekezéséhez

Dr. Lukács Nikolett doktori disszertációja témájául egy jogtudós-nemzedékeket hosszú ideje foglalkoztató, érdekes dogmatika-, szabályozás-történeti, valamint társadalom- és gazdaságpolitikai kérdéseket feszegető problémakört választott, amely a szerződési jog európai történetében újra és újra, szinte ciklikusan jelentőséget nyert és nyer.

A „*pacta sunt servanda*”-elvé köztudottan a középkortól alkalmazott és elvárt elve a szerződési hűségnek, mely elv áttörését azonban a különböző jogrendek különböző eszközökkel – szerződéses megállapodások, jogszabályi rendelkezések (veszélyviselés, szerződésszegési szankciók) révén, vagy a tudomány és a gyakorlat által kifejlesztett intézmények révén –lehetővé tették és teszik. Az is köztudott, hogy az, hogy a szerződést be nem tartó (mert betartani nem tudó) fél kötelezettségeit milyen eszközökkel lazítják vagy engedik el az egyes jogrendek, időről időre változott és változik.

A dolgozat első részében ezen eszközrendszerek közül európai vonatkozásban elsősorban a „*clausula rebus sic stantibus*”-ként elhíresült elvnek és az abból levezethető dogmatikai konstrukcióknak a történetét vázolja. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom irányadó műveinek figyelembevételével tekinti át a (vitatható) ókori alapoktól egészen a 20. századig terjedő elméleteket, az újkor és legújabb kor tekintetében különösen a német és francia tudomány- és szabályozástörténetre, illetve az esetjogra is koncentrálna.

Ezen történeti áttekintéssel kíván alapokat teremteni dolgozata leginkább nívóvumnak tekinthető részének, melyben a problémakört érintő magyar tudomány-, szabályozás- és ítélkezés-történetet fejti ki. Vizsgálatain keresztül az eddigi irodalomban felvázoltnál részletesebb képet sikerül nyújtania a gazdasági helyzet elnehezülése miatt teljesítési nehézségekkel szembesülő szerződéses felek megsegítésére kialakított hazai megoldásokról. Ezen rész egyik értéke az irodalom, a jogalkotás és a joggyakorlat szempontjainak ütköztetése. Szintén értékesnek tekinthető – a disszerens által sajátos magyar megoldásként megjelenített – „gazdasági lehetetlenülés” konstrukciójának elhelyezése az egyéb korabeli válságjogi megoldások között, különösen annak összevetése a valorizáció lehetőségével. Utóbbival kapcsolatban annak is utána jár, hogy hogyan viszonyulnak a hazai szabályozási kísérletek néhány korabeli európai valorizációs törvény megoldásaihoz, ahol alkalmazza az összehasonlító módszert, és bátran mond bírálatot.

A dolgozat derékrészét és valódi újdonságát a gazdasági lehetetlenülés konstrukciója jelentőségének a bemutatása jelenti, a korabeli tudományos irodalom, a jogalkotás és joggyakorlat elemzése révén. Utóbbi tekintetben kiemelendő az országos döntvények feldolgozása és a Hajdú-Bihar Megyei levéltár még rendelkezésre álló iratanyagának rendszerességre törekvő feldolgozása, amely révén meggyőző képet tárhat az olvasó elé a két világháború közötti időszak vonatkozó joggyakorlatáról.

A dolgozatot egyrészt a problémakör világháború utáni jogalkotás-történetének bemutatása zárja, amely egészen a 2012-es új Polgári

Törvénykönyvig elvezet, és alkalmat kínál a 20. századi törvényi megoldások felhívási feltételeinek értékes összehasonlító bemutatására, másrészt szintén a záró fejezetben utal a szerző néhány példán keresztül a jogszabályi megoldások gyakorlati érvényesülésére. Ezentúl rövid kitekintést kapunk néhány aktuális tendenciára is, melyek a dolgozat témájául választott kérdéskört érintik.

A disszertáció-tervezet több év szorgalmas munkájával készült el. Ezen évek során egyes résztémaköreivel kapcsolatos írások különböző fórumokban megjelenhettek. Az önmagukban értékes írások egységes gondolatmenetre felfűzése, a dolgozat helyes szerkezetének kialakítása azonban nem volt egyszerű, de a folyamat – véleményem szerint – sikeresnek tekinthető.

Az értekezés szerzője a dolgozat alapkérdéseit hosszú ideje figyelemmelkutató, megfelelő nyelvi és szakmai felkészültséggel rendelkező doktorjelölt. Nyelvi felkészültségét mutatják a világnyelveken megjelent, a dolgozat irodalmi bázisául szolgáló munkák.

A szerző bizonyítja az összehasonlító módszer, a dogmatikai elemzések alkalmazásában való jártasságát, megfelelő szintetizáló képességét és kritikai érzékét. Kellőképpen jártas a dolgozat témáját érintő határtudományokban (közgazdaságtan) is.

Az elmúlt egy évben mind szerkezetében, mind tartalmában többször megújított dolgozat, megfelelően – véleményem szerint – a doktori értekezésekkel szemben támasztott tartalmi és formai követelményeknek, megérett arra, hogy erényei és nehézségei a helyi műhelytől független szakértő közönség előtt is megméressenek.

Debrecen, 2016. december 1.

Dr. Szabó Béla
egyetemi tanár

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS.....	6
I. 1. A témaválasztás indoklása, a dolgozat tárgya és célja.....	6
I. 2. Alkalmazott kutatási módszerek és források	10
I. 3. A dolgozat struktúrája.....	13
II. A CLAUSULA-REBUS SIC STANTIBUS-ELV EREDETE	16
II.1. Az ókori és kora középkori jogtudomány álláspontjai	16
II.2. Az északi természetjogi iskola.....	24
II.3. A XVII. és XVIII. század természetjogászainak <i>clausula</i> értelmezései	27
II.4. A nagy kodifikációk és a <i>clausula rebus sic stantibus</i>	31
II.5. A történeti jogi iskolától Paul Oertmannig –A <i>clausula</i> újjáéledése a XIX. század végi és XX. századi német jogtudományban.....	33
II.6. A német és francia joggyakorlat és az újjáéledt <i>clausula</i> –A gazdasági lehetetlenülés, a <i>Treu und Glauben</i> , a <i>Wegfall der Geschäftsgrundlage</i> , a <i>Störung der Geschäftsgrundlage</i> és az <i>imprévision</i>	40
II. 7. Konklúzió	52
III. A SZERZŐDÉSI EGYENSÚLY MEGBOMLÁSA ÉS ANNAK MEGOLDÁSI MÓDOZATAI A MAGYAR MAGÁNJOGBAN.....	54
III. 1. Bevezetés.....	54
III.2. A válságjog eszközei.....	57
III.3. Konklúzió	68
IV. A VALORIZÁCIÓ, MINT A VÁLSÁGJOG MEGOLDÁSÁNAK ESZKÖZE.....	70
IV.1. Alapvetés.....	70
IV.2. A valorizációs törvény és előzményei.....	72
IV.3. A valorizáció értékelése a magyar magánjog szemszögéből	82
IV.4. Konklúzió – A valorizációs törvény értékelése	88
V. A CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS, MINT A VÁLSÁGJOG MEGOLDÁSA – A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS FELHÍVÁSÁNAK SZEREPE AZ 1914 ÉS 1945 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN	91
V.1. Problémafelvetés	91
V.2. A <i>clausula</i> -elv a magyar jogtudósok szemszögéből	93
V.3. A <i>clausula rebus sic stantibus</i> megjelenése jogszabályi szinten a magyar magánjogban	105

V.4. A gazdasági lehetetlenülés felhívása és a magyar bírói gyakorlat	114
V.4.1. Alapvetés	114
V.4.2. A gazdasági lehetetlenülés felhívás gyakorlatának változásai az 1914-1945 közötti időszakban.....	115
V.4.3. Az I. világháború éveinek gazdasági lehetetlenülés felhívására vonatkozó esetjoga az adásvételi és a szállítási szerződések körében, külön figyelemmel az opcióra.....	116
V.4.4. A gazdasági lehetetlenülés felhívása a bérleti és a haszonbérleti szerződések szemszögéből	140
V.4.5. Egyéb szerződési egyensúlybomlásokra történő hivatkozások a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdu-Bihar Megyei levéltárának polgári peres eljárásaiban	147
V.4.6. A két világháború időszakának bírósági gyakorlata – Összegző értékelés	154
VI. A VÁLSÁG MEGOLDÁSAI AZ 1945 UTÁNI MAGYARORSZÁGON – A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS ÉS A BÍRÓI SZERZŐDÉSMÓDOSÍTÁS A BÍRÓI GYAKORLAT, A JOGTUDOMÁNY ÉS A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TÜKRÉBEN	159
VI.1. Alapvetés.....	159
VI.2. A gazdasági lehetetlenülés felhívása és a bírói szerződésmódosítás az 1928-as Mtj. és a Polgári Törvénykönyv tükrében	162
VI.3. Összegző értékelés az 1945 és 2000 közötti időszak bírói gyakorlatáról	167
VI.4. Polgári és közigazgatási keresetek az ezredforduló után a bírói szerződésmódosítás tükrében	170
VI.5. A bírói szerződésmódosítás alkotmányjogi vonatkozásai.....	182
VI.6. Összegzés: A bírói szerződésmódosítás jelene hazánkban	185
VI.7. A <i>clausula rebus sic stantibus</i> a mai európai magánjogban.....	181
VII. ÖSSZEGZÉS - KONKLÚZIÓ	194
1.számú melléklet.....	208
SUMMARY	213
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	216
BIBLIOGRÁFIA	217
Felhasznált irodalom	217
<i>Döntvénytárak és egyéb gyűjtemények</i>	245
Felhasznált jogszabályok és bírósági ítéletek jegyzéke	246
<i>Felhasznált jogszabályok</i>	246
<i>Kommentárok</i>	250
<i>Adatbázisok, jogtárak</i>	250
<i>Kúriai (legfelsőbb bírósági) peres eljárások, döntések, állásfoglalások, vélemények</i>	250

<i>További bírósági ítéletek</i>	252
<i>Levéltári források</i>	254

.....

„A jog nem önmagáért létezik, az lényegében maga az emberi élet, annak egyik különleges vonatkozásában.”
(Friedrich Carl von Savigny)

I. BEVEZETÉS

I. 1. A témaválasztás indoklása, a dolgozat tárgya és célja

A modern jogrendszerekben a szerződés definíciójának központi eleme a megegyezés.¹A megegyezésbe egyes glosszátorok óta beleértették azt a lehetőséget, hogy amennyiben a szerződés megkötésekor fennálló körülmények lényegesen megváltoznak, az felbontható vagy módosítható. A kánonjog hatására a középkorban elfogadottá vált *pacta sunt servanda* alapelvének ez az áttörése mind az európai, mind a magyar magánjogban heves viták keresztjébe került az évszázadok során. Az utólag lehetetlenült kötelmek alóli mentesülésre már az ókorban is találunk módszereket, a középkorban pedig a glosszátorok által továbbvitt és formált római jog alakította ki a „*clausula rebus sic stantibus*” („a dolgok jelenlegi állására vonatkozó záradék”) kivételét a szerződések betartásának követelménye alól. Az elv értelmében az ígéret addig kötelez, amíg a körülmények ugyanazok maradnak, mint amilyenek a szerződés megkötésekor voltak. A *clausula* használatával a félnek megadatik a megkötött szerződés felbontásának lehetősége, amennyiben a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak.

A germánok mindössze nagyon kevés esetben engedtek teret a szerződésben tett ígéret megváltoztatásának, illetve be nem tartásának. A *clausula*-elv bizonyos nyomai már a római jogban is megfigyelhetők voltak (Cicero, Seneca), a XII. században szintén találni nyomait, kifejllesztését mégis a kánonjogászoknak köszönheti a XIV. században. Elsőként Ludovicus Pontanus (1409–1439) használta a fogalmat, majd általános szabályként Philippus Decius (1454–1535) alkalmazta.

A *clausulára* vonatkozóan kétféle elméletsoport fejlődött ki az ókortól napjainkig. A szubjektív elméletek (képvielője például Accursius és Bartolus) lényege abban foglalható össze, hogy koncepciójuk szerint a szerződésben a *clausula*

¹TÖRÖK Gábor, *A polgári törvénykönyv magyarázata, III. kötet, Kötelmi jog, Általános rész*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2009, 11.

hallgatólagos szerződési záradékként jelentkezik, tehát a szerződés részét képezi. Ezen elmélet kritikájaként vetették fel, hogy pusztán fikción alapul, hiszen a felek a szerződések megkötésénél az esetek többségében egyáltalán nem gondolnak a körülmények esetleges jövőbeli megváltozására, illetve maga a *clausula* szerződési biztonsággal ellenkezik, s visszaélésekre ad lehetőséget.

Ezzel szemben az objektív teóriák szerint a *clausula* alapvetően független a felek akaratától, és bizonyos igazságossági és méltányossági elveken alapuló általános érvényű elve a magánjognak és a nemzetközi jognak. A *clausula* lehetőséget kínál arra, hogy a fél, akit a körülményváltozások hátrányosan érintenek, kérje a szerződés módosítását vagy joghatásának megszüntetését. Ezen elméletek a jogrendszer valamely általános alapelvének (jóhiszeműség, méltányosság) történő megfelelés céljából legitimálják a *clausula*ban megjelenő lehetőséget.²

Az objektív- szubjektív elméletekkel szemben Hugo Grotius *A háború és béke jogáról* című művében a jogügyletek utólagos lehetetlenülés miatti módosulásának általános tanát kísérelte meg kidolgozni.

A XVIII. századtól a természetjog hatására megfogalmazásra került a szerződések kötelező erejének elmélete. Ebben az időszakban megkezdődött a civiljogi kódexek létrehozása és a kötelmi jog rendszerének egységesítése. A nagy polgári jogi törvénykönyvek egy része (Code civil, BGB, ABGB) a *pacta sunt servanda* teóriájának megfelelő szabályozást vallott magáénak, a jóhiszeműség és a méltányosság ősi követelményeiből kiindulva azonban mindegyik jogszabályban megtalálhatóak a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazására hasonló szakaszok. Az 1756-os *Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis* (CMBC) és az 1794-es porosz *Allgemeines Landrecht* (ALR) rendelkezései, az 1811-es Osztrák Polgári Jogi Törvénykönyv (ABGB) 936. §-a, Code Civil 1147. és 1148. §-ai, valamint 2002-ben módosított német Polgári Törvénykönyv (továbbiakban: BGB) 313 §-a is tartalmaz a *clausula*hoz közelítő megoldásokat a felek szerződési teljesítés alóli mentesítésére.

A *clausula* igénye a XX. század elején, az I. világháború éveiben éledt fel újra, amikor a gazdasági nehézségek következtében gyors és hatékony jogi megoldásra volt szükség. A német magánjogban a „*gazdasági lehetetlenülés*” felhívásában újjáformálódott *clausula* aztán a magyar magánjogban is megjelent. A

²BEHN, Daniel, *The Confusing Legal Development of Impossibility and Changed Circumstances: Towards a better Understanding of Contractual Adaptation of Common Law*, International Economic Law at the University of Dundee's Centre, In: file:///D:/Downloads/Chrome/cepmlp_car13_77_282253210.pdf (2016. január 21-i letöltés) 2-3.

princípiumalkalmazása ellen több jogtudósemelte fel szavát, ennek ellenére szorult gazdasági helyzetünk miatt a bírói gyakorlat az intézmény gyakori használata mellett döntött.

A XX. századi magyar magánjogban, a polgári és a kereskedelmi jogban, – valamint a disszertációban mindössze említésszerűen megjelenő – hitel- és váltójogban az I. világháború, majd a gazdasági válság hatására a *clausula rebus sic stantibus*, valamint az ennek kapcsán kifejlődött „*gazdasági lehetetlenülés*” felhívása rendkívül gyakran alkalmazott válságmegoldási intézmény volt. Nem szabad viszont elfelejtkezni a *pacta sunt servanda* elsődlegességéről, ezért dolgozatomban különösen nagy figyelmet szenteltem annak érzékeltetésére, hogy milyen szigorú kimentési lehetőségek mellett lehetett csak hivatkozni a gazdasági lehetetlenülésre.

A jogintézménya korlátok és negatív jogtudói vélemények ellenére számos nehéz helyzetbe került teljesítésre kötelezett számára nyújtott, s a bírósági szerződésmódosítás intézményével nyújt ma is segítséget. Az 1959-es Ptk. 241 §-a „*szerződésmódosítás bírósági úton*”-ként határozta meg azt a lehetőséget, mely a lehetetlenült szerződések bíróság általi módosításának feltételeit állapította meg, a nemrég hatályba lépett Új Polgári Törvénykönyv hatodik könyv második rész XI. cím XVII. fejezet 6:192. §-a pedig némi pontosítással szintén tartalmazza ezt a mentőövet a felek számára. Disszertációmban különös figyelmet szentelek a *clausula rebus sic stantibus*, a gazdasági lehetetlenülés, valamint a szerződésmódosítás bírósági lehetőségei elhatárolására, tényállási elemeik vizsgálatára.

A common law által kidolgozott és gyakran alkalmazott „*hardship*” *clausula* szintén a *clausula rebus sic stantibus* elvében gyökerezik. A *hardship clausula* értelmében amennyiben a szerződéses szolgáltatások között a szerződés megkötését követően beállott körülmények miatt olyan egyenlőtlenség áll elő, amelynek kockázatát a hátrányt szenvedő fél nem vállalta fel, akkor a *hardship* segítségével a szerződés újratárgyalását kérheti, illetve ennek elutasítása esetén annak felbontását kezdeményezheti.³

A témaválasztás másik oka az volt, hogy hazánkban a téma kapcsán ilyen monográfia még nem készült, az utóbbi években mindössze Nacsa Mónika idézésre kerülő OTDK dolgozata foglalkozott a kérdéskörrel az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat tükrében, valamint Siklósi Iván, Papp Tekla, Nochta Tibor és Bíró

³ NOCHTA Tibor, *Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság?*, Jog - Állam- Politika, 2011. 2, 89 (továbbiakban: NOCHTA (2011) i.m.)

Györgyegyes munkái érintették a *clausula* jogintézményét.⁴ Meglátásom szerint a disszertáció nem csak azért gazdagíthatja új tudományos eredményekkel a jogtudományt, mert elsőként igyekszik összefoglalóan a római kortól bemutatni és ismertetni magyar nyelven hosszabb terjedelemben a *clausula rebus sic stantibus* jogelv fejlődését, hanem azért is, mert a XX. századi magyar magánjogra fókuszálva annak dilemmáit és megoldásait is vizsgálja a korszak jogtudósi elképzelései, folyóiratai, valamint az országos és helyi bírói gyakorlat tükrében.

Értekezésem kitér azokra a vitákra, melyekkel a *clausula rebus sic stantibus* és az azt alapul vevő és pontosító gazdasági lehetetlenülést fogadta a magyar jogélet. Munkámban részletesen elemzem a jogintézmények legfőbb bírálóinak (Grosschmid Béni, Kolosváry Bálint, Szladits Károly) és pártolóinak (Ágoston Péter, Almási Antal) véleményét egyaránt, saját álláspontommal kiegészítve azokat. Ebben a tekintetben emelném ki Almási Antal és Ágoston Péter jelentőségét, akiknek nézőpontjával és világlátásával a téma tekintetében teljes mértékben azonosultam.

Mindezekén túl, ahogy fentebb említésre került, a munka az országos döntvények mellett saját kutatásra épülve elemzi a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának a Debreceni (Királyi) Törvényszék és a Debreceni (Királyi) Ítéltábla polgári peres eljárásait a téma vonatkozásában 1915 és 1919, valamint 1941 és 1945 között. Az iratok legnagyobb része a papírbeszolgáltatások és a háborús viszonyok következtében megsemmisült, így mindössze bő 20 doboznyi irat állt rendelkezésemre a megadott korszakokból, melynek töredéke volt felhasználható az általam vizsgált kérdéskörre. Az értekezés az országos és helyi bírói gyakorlat, valamint a jogtudomány közötti összefüggéseket is vizsgálja.

Kutatásaim során a következő kérdésekre keresem a választ:

1. Honnan ered a clausula elképzelés? Mikor alakult ki, hogyan fejlődött és hogyan értelmezhető a clausula rebus sic stantibus mai fogalma?

⁴BÍRÓ György, *A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2000, 6. kiadás.; NOCHTA Tibor, *A gazdasági válság mint szerződési kockázat*, In: NÓTÁRI Tamás (szerk.), *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70 születésnapjára*, Lectum Kiadó, Szeged, 2010.; PAPP Tekla, *Gazdasági/üzleti kockázat – mint szerződési körülmény – megítélése a magyar magánjogban és versenyjogban*, 117, In: http://www.vmtt.org.rs/mtn2012/113_132_Papp_Tekla_A.pdf (2015. január 30-i letöltés.); SIKLÓSI Iván, *Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez - Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus*, Jog-Állam-Politika, (V.) 2013, 1, 177-193.

- 2.▪*Hogyan alakult a clausula sorsa a német jogban?*
- 3.▪*A francia jog esetében milyen jellemzők állapíthatóak meg a szerződések módosítása, illetve megszüntetése kapcsán?*
- 4.▪*Mi a gazdasági lehetetlenülés felhívása, mik voltak megállapításának korabeli feltételei az Mtj. és a bírói gyakorlat szerint?Hogy definiálható a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a XX. századi magyar magánjogban?*
- 5.▪*Hogyan értelmezhető a vis maior és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának egymáshoz való viszonya?*
- 6.▪*Hogyan jellemezhető a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának kapcsolata?*
- 7.▪*Minek tekinthető valójában a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a bírói gyakorlat tükrében?*
- 8.▪*Hogyan változott a gazdasági lehetetlenülés felhívásának alkalmazási köre, illetve milyen szemléletváltásokra kell figyelni a magyar bírói joganyag vizsgálata során?*
- 9.▪*Inkább jogi, vagy gazdasági megoldásként identifikálható a gazdasági lehetetlenülés?*
- 10.▪*Mik voltak a bírói gyakorlat korlátai a gazdasági lehetetlenülés felhívásilehetőségének vonatkozásában?*
- 11.▪*Valóban felesleges veszélyforrást jelentett a magyar jogrendszerre nézve, vagy hatékony válságjogi megoldásnak titulálható?*
- 12.▪*A bírói szerződésmódosítás miben különbözik a gazdasági lehetetlenülés felhívásától?*
- 13.▪*Két Polgári Törvénykönyvünk szabályozása közül melyik pontosabb, szakszerűbb?*

I. 2. Alkalmazott kutatási módszerek és források

Az értekezés - jogtörténeti jellegére tekintettel - elsősorban az összehasonlító módszert alkalmazva jut el az ókori római kezdetektől a XX. századi magyar magánjog eredményeiig a válságjogi megoldások, elsősorban a *clausula rebus sic stantibus*-elv és annak adaptációi vonatkozásában. A dolgozat ennek jegyében az I. világháború éveitől az 1945-ig terjedő időszakra koncentrál, napjaink magyar joggyakorlatának, illetve jogszabályi változásainak elemzésére mindössze az értekezés végén, röviden kerül sor.

Disszertációmban továbbá kis mértékben helyet kap a német, valamint vázlatosan francia megoldások bemutatása, illetve egymással történő összehasonlítása is. Utóbbit azért kívántam munkám részévé tenni, mivel fontosnak tartottam egy, a némettől eltérő szemléletet képviselő kontinentális megoldás felvázolását is. A magyar és német jogrend röviden kerül összevetésre.

Különösen fontos mellett a gazdasági lehetetlenülésnek a valorizációval, valamint a bírói szerződésmódosítással történő összevetése is. Mivel a gazdasági lehetetlenülést az I. világháború és az azt követő válság hívta életre, az értekezés nem lenne teljes közgazdasági és pénzügyi összevetések, párhuzamok nélkül. A teljesség kedvéért az értekezés a gazdasági és pénzügyi válság, a válságjog és eszközeinek definícióját is meghatározza, majd elemzi azokat. A valorizáció, a defláció, az értékállandósági klauzulák, az effektivitási záradékok, a moratóriumok és az egyéb válságjogi eszközök jogi analízise a dolgozat szerves részét képezi.

A *clausula rebus sic stantibus*-elv, a gazdasági lehetetlenülés, a szerződésmódosítás bírói útján és a bírói szerződésmódosítás dogmatikai ismertetése ugyancsak elengedhetetlen teljes és átfogó elemzés érdekében csakúgy, mint a bírói szerződésmódosítás alkotmányjogi előfeltételeinek taglalásai a vonatkozó alkotmánybírói határozatok beépítésével. A disszertáció a polgári jogi esetek vizsgálatát igyekszik elvégezni, ezért ezeken kívül mindössze néhány kereskedelmi-, gazdasági-, váltó- és hiteljogi eljárás, valamint az elmúlt évtizedekből származó közigazgatási jogi eset található benne.

A disszertáció forrásanyaga szempontjából elsődleges és másodlagos forrásokra egyaránt támaszkodik. A magyar és a német joganyag esetében a döntvénytárak és összegző munkák adták a fő alapot, a helyi joganyag esetében feltáró levéltári kutatást is végeztem a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában, ahol megvizsgáltam az összes fellelhető Debreceni (Királyi) Járásbírói, Debreceni (Királyi) Törvényszéki és Debreceni (Királyi) Ítéltáblai iratot 1915 és 1945-46 között. Sajnálatos módon az iratok legnagyobb része a papírbeszolgáltatások és a háborús viszonyok következtében megsemmisült, így meglehetősen kevés irat állt rendelkezésemre. Értekezésemben a téma szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírói döntések, állásfoglalások, bírói határozatok kaptak helyet.⁵ A német gyakorlat esetében mindössze szemléltető jelleggel elemzem a legfontosabb ítéleteket.

⁵ A magyar gyakorlat hű és pontos vizsgálata céljából felhasználásra kerültek:

A magyar jogtudomány álláspontjainak feltárása során többek között Szladits Károly, Grosschmid Béni, Kolosváry Bálint, Szászy István, Beck Salamon, Besnyő Bernát, Ágoston Péter, Almási Antal, Popovics Sándor, Tóth Lajos, Schuster Rudolf, Lőw Lóránt, Blau György, Tury Sándor Kornél, Eisler Ede, König Vilmos, Frigyes Béla, Tunyogi Szűcs Kálmán, Ujlaki Miklós, Nizsalovszky Endre és Eörsi Gyula munkáit használtam fel. A jelenkori szerzők vonatkozásában Harmathy Attila, Bíró György, Nochta Tibor és Siklósi Iván nevét érdemes kiemelni.

A külföldi jogirodalom esetében feltétlenül szükséges megemlíteni Bernhard Windscheid, Paul Oertmann, Leopold Pfaff, Franz Wieacker, Simon Whittaker, Georg Gieg, Ralf Köbler, Klaus Luig, Reinhard Zimmermann, Pascal Pichonnaz és John P. Dawson összefoglaló munkáit.

Az ókori és középkori szövegek vonatkozásában a Digesta vonatkozó részei, Cicero, Seneca magyarra fordított munkái, Ulrich Zasius, Andreas Alciatus, Augustin Leyser, Hugo Grotius eredeti nyelven felhasznált művei képezik a felhasznált szakirodalom jelentős részét.

Az adatbázisok vonatkozásában a Digitális Törvényhozási Tudástár és az archive.org, a Complex Jogtár és a Bírósági Döntések Tára anyagait használtam fel. Tekintettel arra, hogy magyar nyelven hosszabb összefoglaló munka ebben a témában még nem készült, számos korabeli szakfolyóirat és újságcikk írásait is felhasználtam, különösen a Jogtudományi Közlöny, a Jogállam és a Magyar Jogi Szemle, a Kereskedelmi Jog, a Polgári Jog, az Állam-és Jogtudomány, az Ügyvédek Lapja és a Magyar Jogászegyleti Értekezések vonatkozó tanulmányait.

A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye, II. kötet, Hivatalos Kiadás, Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium (Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1915), a Grill-féle Uj Döntvénytár (TÉRFY Gyula (szerk.), Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1916-1924, (XVII. kötet), 1924-25 (XVIII. kötet), 1930-31 (XXIV. kötet), a Hiteljogi Döntvénytár (GALLIA Béla szerk., 1915, VIII. kötet), a Jogi Hírlap Döntvénytára Magánjog (1927.I.1.-1930.IX.1. (I), 1930.IX.1.-1933.IX.1. (II), 1933.IX.1.-1936.IX.1.(III), a Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára (SZLADITS Károly szerk., Franklin, Budapest, 1917 (X. kötet), 1918 (XI. kötet), 1921 (XIII. kötet), 1921-1923 (XIV. kötet), 1921- 1923 (XV, XVI. kötet) 1922 - 1924 (XVII. kötet), 1920-1925 (XVIII. kötet), 1930-1934 (XXVII. kötet), a Magánjogi és Perjogi Döntvénytár (Tudományos Folyóiratkiadó, Új évfolyam, III. kötet, Budapest, 1950), a Polgári jogi Határozatok Tára (1917, Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium, Franklin, Budapest, 1917), valamint a Magánjog Tára (STAUD Lajos (szerk., Attila Nyomda Rt., Budapest, 1922, III. kötet, 1923 (IV. kötet) megjelölt kötetei.

I. 3. A dolgozat struktúrája

A bevezető rész után disszertációm első fejezetében a germán jog a szerződések betartására vonatkozó szabályozásának vizsgálata után arómai jog lehetetlenülési szabályozásából és az ígéretek meg nem tartásának lehetőségeit taglaló elméletekből (különösen Cicero és ifj. Seneca) kiindulva a glosszátorok és kommentátorok munkásságán keresztül mutatom be a „*rebus sic se habentibus*” formula kialakulását és értelmezését vázlatos jelleggel. A jelentős kánonjogászok (többek között Ludovicus Pontanus, Philippus Decius) teóriáinak vizsgálata után kerül sor az északi természetjogi iskola, különösen Hugo Grotius jelentőségének taglalására, aki a szerződésfogalom újraértelmezése mellett elvetette a szubjektív elméletet, s így nem akaratelméleti szempontból közelítette meg a „*clausula rebus sic stantibus*” kivételt. A XVII. és XVIII. század során német jogtudományban lehetséges fel az elv használata, ezért Heinrich von Cocceji, Samuel von Pufendorf, Karl Philipp Kopp és Adolf Dietrich Weber nézetei is helyet kapnak a II. rész egyik alfejezetében. Az ezt követő alfejezet a német jogrendszer, elsősorban a német jogtudomány, főként Bernhard Windscheid és Paul Oertmann állásfoglalásainak ismertetésével, valamint az igen jelentős XX. századi német bírói esetjog változásaival foglalkozik. A joggyakorlat tekintetében törekedtem az összegző jellegű, a *clausula* és vele összefüggően a XX. századra kialakult gazdasági lehetetlenülés alkalmazási körének és a bírói szemléletváltozások kihangsúlyozására.

A francia magánjog jellemzése azért képezi röviden értekezésem részét, mivel kontinentális jogrendszerként a német jogtól teljesen eltérő megoldást talált a szerződési egyensúly változásainak problémájára. Bár általános jelleggel Franciaországban nem ismerték el a szerződések módosításának lehetőségét a megváltozott körülményekre tekintettel, a Code Civilt módosító 2005-ös és 2009-es törvények óta mégis a szerződésben lefektetett előzetes változási lehetőségeket is figyelembe veszik, és a jogalkotó válság idején erre tekintettel csökkenteni az előre nem látható, jelentős mértékű terheket.

A common law rendszer megoldásainak taglalását azonban a bírói jog által kialakított jogintézmény („*frustration*”) rendkívül széleskörű alkalmazhatósága miatt nem tartottam indokoltnak, ahogy az egyéb jogrendszerek *clausula* értelmezéseinek beiktatását sem.

A harmadik fejezet a XX. századi magyar jog megoldásait tekinti át a szerződési egyensúly megbomlásának kapcsán, így a történeti és logikai szempontok megtartásával és a gazdasági viszonyok szemmel tartásával az effektivitási klauzula, az értékállandóság kikötése, a defláció, az infláció, a moratóriumok, egyes gazdavédelmi intézkedések és egyéb állami beavatkozások definíciója és jelentősége is ismertetésre kerülnek. A vizsgálat igazi tárgya az I. világháború éveitől az 1945-ös időszakig gyakran alkalmazott valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés-elv összevetése, mely a *clausula* újabb változataként került a magyar joggyakorlatba. A valorizációnak ezért külön fejezetet (negyedik fejezet) szenteltem, mely a németen kívül a lengyel, és francia szabályozást is érinti. Hazai valorizációs joggyakorlatunk csak említésszerűen, az értekezéshez szükséges mértékben jelenik meg.

Az ötödik fejezet a gazdasági lehetetlenüléssel foglalkozik, s előbb a XIX. század végi és XX. századi magyar jogtudomány álláspontjait, a jogintézményre vonatkozó teóriákat, a *gazdasági lehetetlenülés* definícióját, jogszabályi megjelenéseit, majd az országos – és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának anyagai alapján – a helyi bírói gyakorlat áttekintését foglalja magában. Különösen fontos az 1928-as Mtj.-ben megtalálható definíció dogmatikai elemzése, valamint elhatárolása nemcsak a *clausula rebus sic stantibus* elvétől, hanem a valorizációtól és *avis maiortól* is. A valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés jelentőségének értékelése, összevetése értekezésem egyik legfontosabb célja.

Sajnálatos, hogy az 1928-ban megszerkesztett kitűnő magánjogi törvényjavaslat nem emelkedhetett törvényerőre, hiszen akkor elejét lehetett volna venni a *clausula rebus sic stantibus*-s vele a gazdasági lehetetlenülést alkalmazó bírói joggyakorlatot ért támadásoknak. A jogszabály elkészítése mégsem volt hiábavaló, hiszen nemcsak erős és biztos alapja volt az 1959-ben, majd 2013-ban elkészült polgári törvénykönyveinknek, hanem a gyakorlat számára is irányadónak bizonyult. Hangsúlyozottan térek ki a fejezetben a kritikákra, amelyek jogbizonytalanság okozójaként, felesleges veszélyforrásként tekintettek a jogelvre, s a dolgozatom egyik fő célja éppen ezeknek a téves feltevéseknek a cáfolata.

Az utolsó fejezet az 1945 utáni magyar szabályozást mutatja be, röviden a valorizáció, hosszabban a bírói szerződésmódosítás tekintetében, amely a Polgári Törvénykönyv és az Új Ptk., valamint a vonatkozó szakirodalom és joggyakorlat alapján az alkotmányjogi értelmezéssel kiegészülve tekinti át a jogintézmény utóéletét. A jelenlegi európai magánjogi szabályozás ismertetését a címhez igazodva mellőztem.

A fejezeteket konklúzióval zárom. Az utolsó fejezet végén táblázat található, melyben a *clausula rebus sic stantibus*ra épülő jogintézmények összehasonlítása, valamint a témához kapcsolódó fontos gazdasági fogalmak jellemzése történik meg.

II. A CLAUSULA-REBUS SIC STANTIBUS-ELV EREDETE

II.1. Az ókori és kora középkori jogtudomány álláspontjai

„Ha valami van az emberi társadalomban, ami leginkább alá van vetve a változó idők behatásának, úgy a jog az, a jog, amely a létező életviszonyokból keletkezik, azokhoz simul, azokra alkalmazandó.”

(Márkus Dezső: *Bevezetés a Corpus Juris Hungarici millenniumi kiadásához, 1899, Bevezetés, XXI.*)

Márkus Dezsőnek a jog változásaihoz kapcsolódó találó megjegyzése kevés jogintézmény jellemzéséhez illene jobban, mint a *clausula rebus sic stantibus* elvéhez. A *clausula rebus sic stantibus* háborúkkor, krízishelyzetekkor, új gyártási módszerek megjelenésekor, forradalmi újítások és természeti katasztrófák esetén alkalmazták elsősorban, „fénykorának” az I. és a II. világháborút követő időszak tekinthető.⁶Jelen fejezet három kérdés megválaszolására törekszik: *Honnan ered a clausula elképzelés? Mikor alakult ki, hogyan értelmezhető a clausula rebus sic stantibus mai fogalma? Hogyan alakult a clausula sorsa a német jogban? A francia jog esetében milyen jellemzők állapíthatóak meg a szerződések módosítása, illetve megszüntetése vonatkozásában?*

A germán népek jogszokásait vizsgálva megállapítható, hogy a vízigótok, a frankok, a bajorok és a longobárdok mind a szerződések megtartására törekedtek. A vízigótoknál nagyon kevés esetben, alkalmatlan eladóval, vagy kényszer, erőszak útján létrejött adásvételt tekintettek érvénytelennek. A már érvényesen létrejött szerződések megtámadását szintén korlátozták, így nem lehetett például elállni az adásvételtől azzal az állítással, hogy az eladó az eladott dolgon túl olcsón adott túl.⁷

A *Lex Romana Visigothorum*ban az adásvételt egyik fél sem bonthatta fel, kivéve, hogyha a megvett rabszolga bizonyosan szökött volt. Ekkor a vevő a rabszolga visszaadása ellenében a vételárat visszakaphatta.⁸

A frank jogban szintén lehetőség volt utólagosan megtámadni az adásvételeket, de ennek csalárdság és álnokság esetében lehetett csak helye.⁹ A longobárdoknál az

⁶GRÄTZER, Paul, *Die clausula rebus sic stantibus beim öffentlich-rechtlichen Vertrag*, Dissertation, Buchdruckerei „Neue Einsiedler Zeitung”, Einsiedeln, 1953, (továbbiakban:GRÄTZER*m.*) 10.

⁷BABJÁK Ildikó, *Barbárság vagy germánság? Árucsera Európa hajnalán*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 30.

⁸Uo. 45.

adásvételek komplex szabályozásának hiányával találkozhatunk, ennek ellenére találunk néhány olyan részletszabályt, amelyek az esetlegesen felmerülő problémákra adhattak megoldást. Hogyha az eladott rabszolga utólag epilepsziás vagy leprás lett, az eladónak meg kellett esküdnie, hogy erről nem tudott.¹⁰

A bajorok a vízigótokhoz hasonlóan az érvényesen létrejött ígéreteket mindenkifeleltt állónak tulajdonították, azok utólagos megváltoztatására vagy megszegésére szinte nem is volt mód. A *Lex Baiuvariorum* szerint: „Azok a szerződések és megegyezések, amelyeket írásban hoznak létre, vagy három, vagy több megnevezett tanú előtt köttenek, ha a nap és az év világosan kifejezésre jut, semmilyen kifogást nem lehet az ügylet ellen támasztani.”¹¹ Utólagos perlésre abban az esetben volt lehetőség, hogyha a rabszolgáról utólag kiderült, hogy béna, szökött, nem egészséges vagy nem sértetlen.¹² Ahogy láttuk, a szigorú előírások ellenére egyes esetekben lehetséges volt az ígérek nem teljesítése, de még nem a körülmények megváltozására tekintettel.

Az antikvitás legnagyobb hatású jogrendszere, a római jog szintén lehetőséget látott a szerződésektől való utólagos eltérésre, vagy elállásra, amelykésőbb *clausula rebus sic stantibus*ként vált ismertté a nyugati jogrendszerekben. A jogintézmény történeti gyökereinek alapjait Leopold Pfaff szerint a Corpus Iuris egyik glosszájában is megtalálhatjuk.¹³ Néhány jogtudós szerint azonban nyomait már Platon „Az állam” című munkájában is fellelhetjük, s így már a Kr.e. IV. században beszélhetünk az elv létezéséről.¹⁴

A római jogi lehetetlenülés (*impossibilium*) alapvetően a joghatást eleve ki nem váltó szerződéseket jelentette, a humanisták később erre az *impossibilitas* kifejezést használták. A lehetetlen szerződés, mint joghatás kiváltására képtelen kötelem jelenik meg a Digestában is: „*Impossibilium nulla obligatio est.*”¹⁵ Más azonban a helyzet, hogyha az egyébként érvényesen megkötött „*contractus*”-ban olyan változások következnek be, melyek miatt a teljesítés el nem várható. A római jog ezt nem az „*impossibilitas*”, azaz a lehetetlen szerződés, hanem a „*periculum*” meghatározás

⁹ Uo. 117.

¹⁰ Uo. 161.

¹¹ Uo. 177.

¹² Uo. 189.

¹³ GRÄTZER, *i.m.* 15.

¹⁴ LUIG, Klaus, *Das Forschungsfeld der europäischen Privatrechtsgeschichte*, In: HADDING, Walther, (szerk.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 1999, 415.

¹⁵ D. 50, 17, 185, valamint az *Institúciók* 3, 19, 1., Vö. SIKLÓSI Iván, *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, ELTE Eötvös Kiadó, ELTE, Budapest, 2014, 77-84.

körébe vonta. Ez a helyzet állt fenn például akkor, ha *vis maior* következik be.¹⁶ Abban az esetben, ha a teljesítés nem lehetetlenült, csupán nehézkessé vált, azaz elnehezült, a jogászok a „*difficultas dandi*” fordulatot alkalmazták. A római jog a szerződések betartandósága alapelvehez ragaszkodva azonban általánosan azt a nézetet vallotta, hogy a szerződések alapvetően nem vizsgálhatóak felül még a bírák által sem.

A római jogban a megváltozott körülmények említésével a Digestában is találkozunk. Servius két példája arra vonatkozott, hogy mi történik abban az esetben a házassággal, ha a házasság felek egyike sem töltötte még be a házasság megkötéséhez szükséges törvényes kort. További kérdéseket vet fel ilyen esetben a hozomány visszafizetése is: a szabályozás szerint mindaddig, amíg a házasság létrejött teljesen ki nem zárható, a hozományt nem lehet minden további nélkül visszakövetelni. A nem várt körülmények beállta esetén viszont a házasság meghiúsulhat, és a hozomány visszakövetelhetővé válhat.¹⁷ A *remissio*-t és a *periculum*ot felülírva a jogászok egy újabb princípiumot alkottak meg. Servius másik példájában név szerint említi a bíróságok „*rebus sic se habentibus*” döntési jogát, melynek esetén a döntéshozónak azt kellett vizsgálnia, hogy a körülmények ugyanolyanok e, mint amilyenek a szerződések megkötésekor voltak.¹⁸

Köztudott, hogy minden valószínűség szerint a római jogból táplálkozó kánonjog alkotta meg először a szerződések betartásának követelményét kimondó *pacta sunt servanda* klauzuláját.¹⁹ A kánonjog vizsgálata során azonban a *clausula rebus sic stantibus* lehetőségére is találhatunk utalásokat. A *Decretum Gratiani* (Kr.u. 1140) tartalmaz olyan gondolatokat, amelyek Cicero (Kr.e.106–Kr.e.43)²⁰ *De officiis* című

¹⁶Példákat találunk erre a Digesta következő részeiben: , D. 13, 6, 18pr, *Gaius*D. 44, 7, 1, 4, D. 50, 17, 23, *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum*.

¹⁷D.12, 4, 8: *Neratius libro secundo membranarum*: „Quod Servius in libro de dotibus scribit, si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intellegendum est, ut, si divortium intercesserit, priusquam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio, donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos ad finitas: quod enim ex ea causa nondum coito matrimonio datur, cum sic detur tamquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est”.

¹⁸D. 45, 1, 137, 4: „Si istud potest, extendatur (ut dialectici dicunt) quamdiu uterque vivit, etiam misso repudio non esset repetitio. Nam semper possibile est quod fiat hoc matrimonium. Sed certe nos non extendimus: Sed secundum praesens iudicamus et rebus sic se habentibus loquimur: ut”.

¹⁹SIKLÓSI Iván, *Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez- Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus*, Jog-Állam-Politika, (V) 2013, 1, 179.

²⁰Marcus Tullius Cicero író, filozófus és politikus volt, a retorika és a széppróza mestere. Államelméleti (*De re publica*, *De legibus*), erkölcsstani (például: *Tusculanae disputationes*, *De finibus bonorum et malorum*, *Cato maior de senectute*, *Laelius de amicitia* és *De officiis*), valamint teológiai műveket (például: *De natura deorum*, *De fato*, *De divinatione*) is írt. Lásd: RAWSON, Elizabeth, *Cicero, a portrait*,

művének megállapításaival mutatnak rokonságot. Cicero szerint egyes esetekben lehetséges az ígéret megszegése. Ilyen például az az eset, amikor a letétbe vett kardot a letéteményes azért nem adja vissza az örültnék, mert ebből őrá magára vagy más ártatlanokra veszély származnék.²¹

Cicero egy másik példájában egy eljárási képviselői akadályt ismertet: „*Adott esetben megígérnéd valakinek, hogy ügyvédjeként meg fogsz jelenni a bírósági tárgyaláson, de időközben fiad olyan erősen megbetegszik. Ebben az esetben nem szeged meg a kötelezettségedet, ha nem tartod be ígéretedet és inkább a másik fél cselekszik méltánytalanul, ha téged beperel mulasztás miatt.*”²²

Nagyon érdekes és fontos momentum a *clausulához* való viszonyulás történetének analízise során ifjabb Seneca (Kr.e.4–Kr.u.65)²³ felfogása: „*Megszegem a szavam és állhatatlanság vádja érhet, ha – bár minden körülmény ugyanolyan, mint az ígéret tételekor, s én mégsem teljesítem azt, amit megígértem. Ha azonban valami megváltozott, akkor jogom van még egyszer meggondolni, és így mentesülök ígéreteimtől... Hogy az ígérő ígéretéhez kötve legyen, mindennek ugyanúgy kell lennie, mint az ígéret idején.*”²⁴ A kijelentés a későbbi *pacta sunt servanda* szabály meglehetősen egyszerű áttörésének tekinthető, hiszen a szerző nem fogalmaz meg semmilyen egyéb kritériumot arra vonatkozóan, hogy milyen változásnak kell bekövetkeznie ahhoz, hogy az ígéret ne legyen fenntartandó. A fordítás olvasatában azt mondhatjuk, hogy kisebb változások bekövetkezése után már nem köteles a kötelezett a szerződési ígérete betartására.

Allen Lane, London, 1975, 303. Vö.: ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Magyar Könyvklub, Pécs, 1994, 11-33.

²¹*Decretum Gratiani*. C. 22, 2, 14, valamint lásd: CICERO, *De officiis* 3, 25, 95: „*Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatum sit, officium non reddere.*” Megjegyzendő, hogy az idézett példa rendkívül hasonlít Plátón példájához, amelyet említett művében az ígéret be nem tartása kapcsán említett. Lásd: HOGG, Martin, *Promises and Contract Law: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 80.

²² CICERO, *De officiis*. I. 10.: „*ut, Si constitueris cuiquam te advocatum in rem praesentem esse venturum atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere, quod dixeris, magisque ille, cui promissums sit, ab officio discedat, si se desitutum queratur.*” Lásd: M. Tullii Ciceronis, *De officiis libri tres*. edidit Joannes CSENGERI, Budapest, 1891. 25.

²³Lucius Annaeus Seneca római sztoikus filozófus és államférfi volt. 62 éves korában visszavonult a politikai élettől, de ennek ellenére belekeveredett egy Nero elleni összeesküvésbe és 68 évesen öngyilkosságba kényszerítették. Lásd: GIEG, Georg: *Clausula Rebus Sic Stantibus und Geschäftsgrundlage*. Aachen, Shaker, 1994. 125-126.

²⁴ „*Tunc fidem fallam,*

tunc inconstantia a crimina audiam, si, cum eadem omnia sint, quae erant promittentem, non praestitero promissum; alioquin, quidquid mutatur, libertatem facit de integro consulendum et me fideliterat. ... Omnia esse debent eadem, quae fuerunt, eum promitterem, ut promittentis fidem teneas.” Lásd: SENECA, *De beneficiis*, 4. 35. (Simon Attila fordítása).

Következő lépésként Piliusnak (1150–1207) a bolognai glosszátornak a nézeteire is utalhatunk, aki *Quaestiones Sabbatinae*című munkájában kimondta, hogy: „*quia tacita intelligitur inesse conditio si in eodem si in eodem statu duraverit*”, azaz: „*mert abban a hallgatólagos feltételt beleértik: amennyiben az ügy körülményei ugyanabban az állapotban maradnak.*”Így bizonyosnak tekinthető, hogy a *clausula*-elv mögött meghúzódó gondolatot biztosan ismerték már a XII. században, noha a kánonjog hatására a *pacta sunt servanda* princípiuma terjedt el általánosan a későbbi századokban a világi jogban is.

A kánonjog egyik legfontosabb képviselője a *clausula* szempontjából Johannes Teutonicus (1180–1252) volt. A *Decretum Gratiani*hoz írott *Glossa Ordinaria* szerzője szerint a szerződések betartásához a körülmények eredeti állapotának fennállása szükséges. „*Ergo semper subintelligitur haec conditio, si res in eodem statu manserit*” - azaz „*Tehát minden esetben odaértjük azt a feltételt, hogy a dolog ugyanabban az állapotában marad.*”²⁵Példájában egy hitvesi esküjét megtartó férfit említ, akit felesége megcsal, ezzel szegve meg házasságkötéskor tett ígéretét. A házasság felbontása ilyen esetben természetes, ahogy azt később III. Ince pápa dekrétumában is megtaláljuk.²⁶

Érdekes, hogy a *Decretum Gratiani* a római jogi gyökereket vette figyelembe az ígéret megváltoztathatósága terén, s a zsidó jogi kultúrában felbonthatatlan isteni eredetű szerződések gondolatát ezáltal újraértelmezte.

Aquinói Szent Tamás (1221/1228–1274) még Senecánál is tovább jut fejtegetéseiben: legismertebb művében, a *Summatheologiae*-ban már kifejezetten kinyilvánítja, hogy az ígéret mindig az adós szubjektív teljesítési képességétől függ.²⁷ Bár konkrétan ő sem nevezi nevén a *clausula rebus sic stantibus*, munkája jelentős annak történetében. Álláspontja az volt, hogy az ígéret megartandó,²⁸ s ha valaki nem így tesz, az hazudik, de az ő meglátása szerint sem kellett azonban mindent

²⁵ Részletesebben lásd:

HONDIUS, Ewoud- GRIGOLEIT, Christoph (szerk.), *Unexpected Circumstances in European Contract Law, The Common Core of European Private Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 17.

²⁶PENNINGTON, Kenneth, *Medieval Canonists, Johannes Teutonicus*, In: aculty.cua.edu/pennington/1140i-p.htm (2015, október 21-i letöltés).

²⁷ „Ad secundum dicendum quod si illud quod quis vovit ex quacumque causa impossibile reddatur, debet homo facere quod in se est, ut saltem habeat promptam voluntatem faciendi quod potest”- Vagyis ha valakinek az ígérete valamilyen okból lehetlenné válik, az adósnak mindent meg kell tennie, ami tőle telhető. A forrást lásd: *Summa Theologica* II, 2.9.110., valamint HARASZTI György, *A clausula rebus sic stantibus mai értelme, Jubileumi tanulmányok*, II. kötet, Pécs, 1967. 155.

²⁸*Summatheologiae*, 2, 110, 3.

teljesíteni („*non omnia promissa sunt implenda*”), mivel a választás szerinte az akarat egyik formájának minősült, s csak a lehetséges variációk közül lehet választani.²⁹

A *causula rebus sic stantibus*kifejezéshez hasonló megfogalmazás később Bartolusnak(1313–1357)a XIV. században a Digestához készített kommentárjában bukkan fel újból, amikor akomentátora „*quamdiu rebus sic se habentibus*” formulát használta, mely szerint a szerződéseket addig kell betartani, amíg a körülmények azt engedik.³⁰Sok tudós, például Robert Feenstra azt a nézetet képviseli, miszerint Bartolus a fogalmat Accursiustól (1182–1260) vette át.³¹

A bartolusi általánosítást Baldus (1319/27–1400) egy africanusi szöveg kapcsánvitte tovább, melyben a jogtudós kimondja, hogy az adós abban az esetben köteles teljesíteni, hogyha a körülmények ugyanazok, mint amikor kötelezettségét elvállalta.³²

A *rebus sic habentibus* fordulat fokozatosan *rebus sic stantibus*lett, köszönhetően Ludovicus Pontanus (1409–1439) és Philippus Decius (1454–1535)³³munkásságának. Decius a *clausulá*-t általános szabályként kezelte.³⁴A

²⁹ Ahogy más kánonisták, Szent Tamás is nézetei egy részét Arisztotelésztől vette át. Lásd: *Summa theologiae*, II-II, 88, a. 10; 89,9.

³⁰ BARTOLUS,*Opera omnia- In primam Digesti Veteris partem Commentaria* (ed Turin 1574, fol. 43 v), ad D. 12, 4, 8, [Quod Servius] n 2: „Nam ista verba: Quamdiu contrahi potest, debent intelligi, quamdiu rebus sic se habentibus, non enim debet intelligi, potest, id est, possibile est, quia iste est intellectus logicorum, ita dicit glossa” - azaz szabadfordításban a házasság addig tart, amíg a körülmények változatlanok maradnak. In:

In:

https://books.google.hu/books/about/Opera_omnia_quae_extant.html?id=bpmKovujGtEC&redir_esc=y (2015. március 20-i letöltés), valamint lásd bővebben: PICHONNAZ, Pascal, *From Clausula rebus Sic Stantibus to Hardship*, Fundamina, I, 2011. 17, 134, 32. lj..

³¹FEENSTRA, Robert, *Impossibilitas and clausula rebus sic stantibus. Some aspects of frustration of contract in continental legal history up to Grotius*, In: WATSON, Alan (szerk.), *Daube Noster, Essays in Legal History for David Daube*, Fata Iuris Romani, Edinburgh, 1974 (továbbiakban: FEENSTRA, *i.m.*), 364- 391.

³²D.46,3,38:Africanus libro septimo quaestionum: „Cum quis sibi aut Titio dari stipulatus sit, magis esse ait, ut ita demum recte Titio solvi dicendum sit, si in eodem statu maneat, quo fuit, cum stipulatio interponeretur: ceterum sive in adoptionem sive in exilium ierit vel aqua et igni ei interdictum vel servus factus sit, non recte ei solvi dicendum: tacite enim inesse haec conventio stipulationi videtur si in eadem causa maneat.”

³³ Pontanus Perugiában és Bolognában tanult, majd a Siena-i Egyetem professzora lett. In: WATANABE, Morimichi, *Nicholas of Cusa – A Companion to his Life and his Times*, Ashgate, Farnham- Burlington, 2011, 186- 187. Decius a pre-humanista skolasztika képviselője volt, sokat tett a ius commune fejlesztéséért. Padovában hallgatott kánonjogot, majd XII. Lajos francia király könyvtárosa és iratainak nyilvántartója lett haláláig. In:HOLTHÖFER, Ernst, *Decio, Filippo*, In: STOLLEIS, Michael (szerk.), *Juristen: ein biographisches Lexikon; von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (2nd edition), München, Beck, 2001, 171–173.

³⁴ Decius szerint: „Et est regula communis, quod verba contractus et statuti intelliguntur ‘rebus sic stantibus’ ideo”, azaz általános szabály az, hogy a szerződési feltételek és állapotok olyanok legyenek, mint a megkötésük idején voltak. Lásd: DECIUS, *Consilia* (ed Venetiis, 1575) 367, 335, 4.

In: http://www.libriantichionline.com/cinquecento/philippus_decius_consilia_responsa_1556 (2015. április 7-i letöltés).

kommentátorok közül elsősorban Jason de Mayno és Paulus de Castro³⁵ voltak azok, akik hozzájárultak, hogy a jogelvet a késő középkorban szinte kivétel nélkül minden különösebb megkötés nélkül alkalmazták a szerződések megtámadására, utólagos érvénytelenítésére.³⁶ Jason de Mayno (1435–1519), a kései kommentátor a *rebus sic se habentibus* fordulatot nemcsak a szerződésekbe, hanem a privilégiumokba, a végrendeletekbe és az eskükbe egyaránt hallgatólagosan beleértendőnek titulálta.³⁷

Sylvester Prierias (1456–1523) itáliai dominikánus szerzetes *Summa Summarum* című munkájában a körülmények változását egyfajta megszorításként értelmezte.³⁸ Ő a szerződések változatlanul maradását egyfajta „nyugalmi állapotnak” tekintette, s a klasszikus „*rebus sic stantibus*”³⁹ formulát alkalmazta.

A XVI. században a *clausula*-tan kifejtője Andreas Alciatus (1492–1550) volt. A humanista iskola képviselőjének olvasatában a *clausula* nem mindig tartozik bele a felek akaratába, mivel alapvetően különbséget kell tenni egyoldalú és kétoldalú kötelmek között. Nézőpontja szerint az egyoldalú nyilatkozatoknál vélelmezni kell, hogy azokat mindig a *clausula* figyelembe vételével teszik, vagyis a körülmények jelentős megváltozása esetén a nyilatkozat visszavonható.⁴⁰ Kétoldalú akaratnyilatkozat esetén a *clausulát* alapvetően nem veszik figyelembe, de van négy kivételes eset, mikor mégis hivatkozni lehet rá: 1. Ha az egyik fél nyilatkozata megfogalmazásakor hibás elképzelésekből indult ki; 2. ha olyan rendelkezés teljesítését követelik, ami ellentmond az adott szerződés természetének; 3. ha egy törvény megengedi az egyik félnek a szerződés visszavonását vagy a szerződéstől való visszalépést; 4. ha olyan váratlan körülmény adódik, amiről a szerződő felek nem tárgyaltak. Ezt nevezi Alciatus „*causa*

³⁵ Castro a XIV. században élt. Perugiában tanult, később a bécsi egyetemen tanított. Írásai a Digesta részeit képezik, korának egyik legelismertebb kánonjogásza volt. Tanítványai szerint 1441-nem hunyt el. CHISHOLM, Hugh, *Encyclopædia Britannica* (11th ed.). Cambridge University Press, 1911.

³⁶ LUIG, Klaus, *Die Kontinuität allgemeiner Rechtsgrundsätze: Das Beispiel der clausula rebus sic stantibus*. In: ZIMMERMANN, Reinhard - KNÜTEL, Rolf - MEINCKE, Jens Peter (szerk.), *Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik*, C. F. Müller, Heidelberg, 1999, 175 (továbbiakban: LUIG, *i.m.*).

³⁷ Mayno Decius tanára volt. A Padovai Egyetemen tanított. Később Alciatus is hallgatói közé tartozott. Téziseit a D. 12, 4, 8 alatt fejtette ki. In: DE PRINS, Jean, *Letters and Letter Fragments*, Droz, Genève, 2007, 81, 2. lj.

³⁸ Lásd: *Summa Summarum Pactum*, num 4., lásd: FEENSTRA, *i.m.* 99. 28. lj.

³⁹ Prierias így fogalmaz: “item quia ita videtur facta pax, id est rebus sic stantibus...” Lásd: *Summa Summarum Iuramentum*, III, num 3., FEENSTRA, R., *Impossibilitas and clausula rebus sic stantibus*. In: WATSON, Alan (szerk.), *Daube Noster: Essays in Legal History for David Daube*, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1974, 99, 28. lj.

⁴⁰ ALCIATUS, Andreas, *Commentarii in aliquot Iuris civiles et Pontificii titulos*, 1557/58, Bale, In: *Erkundungen auf den Feldern der Begriffsjurisprudenz*, Beck, Frankfurt am Main, 9th ed., 2004, vol. 4. col. 684.

inconsiderata”-nak,⁴¹s ez az elem később a magyar gazdasági lehetetlenülésben is visszaköszön, mint kötelező feltétel. Érdekes, hogy Alciatus elmélete először kevés visszhangra talált a jogtudósok körében. Kivételt képez ez alól Ulrich Zasius (1461–1535), aki szerint a *rebus sic stantibus* minden megállapodásba beleértendő feltétel.⁴²

A késő skolasztikus szerzők a természetjogból vezették le tanaikat. Közülük két jezsuita gondolkodót, Luis de Molinát (1535–1600) és Leonard Lessiust (1554–1623) kell megemlíteni, akik a *clausula*-irodalmat tovább gazdagították. Molina „*De Jure et Justitia*” című művében leszögezi, hogy a megváltozott körülmények esetében nem kell betartani azt a szerződést, ahol csak a megállapodás történt meg, a tényleges teljesítésviszont nem. Molina három példát említ elmélete igazolására: elsőként egy egyházjogból eredőt, melyben a feleségül vett nőről kiderül, hogy nem szűz; a másodikbanegy nőt, aki leprás lesz vagy megbénul; végül pedig azt, hogy ha valakinek a szolgálatait ígérte egy illető, de a fia betegsége miatt azt nem tudja teljesíteni, akkor mi a teendő.⁴³ A hasonlat kísértetiesen hasonlít a Cicero által említett esetre.

Lessius és Molina ugyanahhoz a filozófiai iskolához tartozott. Lessius, „*De Iustitia et Iure Caeterisque Virtutibus Cardinalibus*” című műve hasonló tételt fogalmaz meg és Navarrust idézi: az ígélet, melyet megtettek, de még nem teljesítettek a megváltozott helyzetben, visszavonhatónak tekintendő.⁴⁴

A humanisták, mint Donellus (1527–1591), Antonius Faberus (1557–1624) és Barnabas Brissonius (1531–1591) továbbvitték az elméletet, miszerint egy hallgatóságos feltételként a contractusok tartalmazzák a változás lehetőségét.⁴⁵ Andreas Tiraquellus (1488–1558) az ajándék visszavonásának egyik lehetőségét látta a *clausula*-

⁴¹THIER, Andreas, *Legal history*. In: HONDIUS, Ewoud- GRIGOLEIT, Christoph (szerk.), *Unexpected Circumstances in European Contract Law, The Common Core of European Private Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 20 (továbbiakban: HONDIUS - GRIGOLEIT, *i.m.*).

⁴²„*tamen quia quaelibet conventione in se tacitam conditionem habet, scilicet rebus sic stantibus...unde rerum conditione mutata, iam et conventionis status mutatur.*” Lásd: ZASIUS, Ulrich, *Opera omnia*. Lyon, 1550, reprint Aalen, 1966, vol 6, col. 145.

In: https://books.google.hu/books/about/Opera_omnia.html?id=jQAHQAQAAIAAJ&redir_esc=y (2015. március 11-i letöltés).

⁴³MOLINA, *De Iure et Iustitia*, II. kötet, Disputatio 272;

In:

https://books.google.hu/books?id=m0vThl3zfXkC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015. június 20-i letöltés).

⁴⁴ A *clausulával* a II. könyv, 18. fejezete foglalkozik a *Dubitatio X.* rész alatt.

⁴⁵ Náluk találkozzatunk a „*si res in eodem statu permaneat*” meghatározással, bár Faber esetében a *clausula* egy speciális kivételként is megjelenik. Lásd: RUMMEL, Michael, *Die clausula rebus sic stantibus, Eine dogmengeschichtliche Untersuchung unter Berücksichtigung der Zeit von der Rezeption im 14. Jahrhundert bis zum jüngeren Usus modernus in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Thesis, Hannover, Baden-Baden, 1991, 91.

ban,⁴⁶ Donellus pedig a felek szerződését megerősítő feltételként tekintett rá. A XVI. században ezen jogtudósok elméletei hozzájárultak Hugo Grotius (1583–1645) maradandó és döntő jelentőségű álláspontjának kialakításában.

II.2. Az északi természetjogi iskola

„Ha csak az ígérőt vesszük tekintetbe, akkor megállapíthatjuk, hogy csak azt köteles önként teljesíteni, amire kötelezni akarta magát.”
(Hugo Grotius: *A háború és béke jogáról*)⁴⁷

Hugo Grotius 1583. április 10-én született Delftben, Hollandiában.⁴⁸ Gyakorló jogász és teológus volt, emellett jogtudománnyal is szívesen foglalkozott. Sok munkája viszont csak halála után jelent meg. Holland humanistaként nagy hatással volt a németalföldi, majd a német gondolkodókra is, különösen Leibnizre, Puffendorfra, Christian Wolffra. Az általam felhívni kívánt alkotás (*De iure belli ac pacis*) azonban korántsem csupán nemzetközi jogi jelentőségű. Hamza Gábor egyik előadásában kifejtette, hogy ez a mű valójában nyolcvan, ha nem kilencven százalékában magánjogi munka.⁴⁹ A cím eléggé megtévesztő, mert Grotiust sokszor mindössze a nemzetközi jog atyjaként tüntetik fel, holott kiváló magánjogász is volt, s könyvében az ígéretekről, a méltányosságról, a szerződésekről egyaránt értekezik csakúgy, mint a tulajdonjogról, a személyekről, a dolgokról.

Mindenekelőtt Grotius a szerződés újfajta megközelítését alkotta meg, mely nem volt más, mint az ígéret (*promissio*) és annak a másik fél részére történő átadása. Az ígéret mintegy önkorlátozási aktusként jelent meg szemléletében, amelyektől csak kivételes esetekben lehetséges az eltérés. Az ígéretekkel kapcsolatban továbbá Grotius azt is kifejtette, hogy szerinte csak az egyenlő súlyú kötelek kötelezik a feleket,⁵⁰ illetve a pusztán megegyezésnek nincs kötelező ereje.⁵¹ A jövőre nézve Grotius

⁴⁶GRUBER, Georg, *Geldwertschwankungen und handelsrechtliche Verträge in Deutschland und Frankreich, Untersuchungen zum Europäischen Privatrecht*, UEP 13, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2002, 396.

⁴⁷ I. kötet, (BRÓSZ Róbert fordítása), Pallas Stúdió, 1999, Budapest, 415.

⁴⁸Édeaspja szülővárosa polgármestere volt. Grotius csodagyerekeknek számított, hiszen 11 évesen már a leydeni egyetemen tanult és számos történelmi munkát és verset is publikált. Bővebben lásd: KECSKÉS László, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*, HVG- Orac Könyvkiadó, Budapest, 2009, 248.

⁴⁹ HAMZA Gábor „A római jogi oktatás jövője és helyzete a XXI. században” című előadása az ELTE-ÁJK-n a „Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog” című konferencián 2010. november 8-án.

⁵⁰ GROTIUS, Hugo, *A háború és béke jogáról*, Pallas Stúdió, Budapest, 1999, I. kötet, 323. (Brósz Róbert fordítása), továbbiakban GROTIUS *i.m.*.

⁵¹ GROTIUS *i.m.*. 324.

háromféle akaratnyilatkozati formát különböztetett meg. Elsőként a pusztá állítást említette meg, amelynek a nyilatkozat megtétele idején kell a valóságnak megfelelnie, nem szükséges azonban az, hogy ez később is így legyen.⁵² A második az az ígélet, amely a természetjog szerint kötelez, de abból másnak tulajdonképpen nem keletkeztet jogot, ezért ebből sem kikényszerítési lehetőség, sem visszatartás nem keletkezik. Grotius tehát világosan megkülönböztette a ki nem kényszeríthető ígéletet a kötelezettséget keletkeztetőtől, ezzel pedig a *pacta sunt servanda* alkalmazhatóságát tagadta meg egyes megállapodástípusok esetében.

A harmadik akaratnyilatkozati forma számunkra a legérdekesebb. Ebben ugyanis a fél nyilvánvalóan kijelenti, hogy egy jogot másra kíván ruházni. Ezeknek az ígéleteknek a megtartása Grotius szerint az isteni kinyilatkoztatásból fakad. Mivel természetjogásként gondolkodott, ezen nem is csodálkozhatunk. Grotius maga ezt egy salamoni mondással erősíti meg: „*Fiam! Kezes lettél a te barátodért, és kezedet adván köteleztél el magadat másért, Szádnak beszédei által estél törbe, megfogattattál a te szádnak beszédivel.*”⁵³ Ez a felfogás erősen emlékeztet Augustinus filozófiájára, aki szerint az igazságtalan törvény senkit nem kötelez, mivel ez nem Istentől eredő, aki minden törvénynek a fő letéteményese.⁵⁴ Érdekes viszont, hogy a természetjogot nem isteni eredetből vezeti le teljesen, hanem az emberek természetéből és együttélésükből, amely gyökeresen változta meg az addigi felfogást.

Grotius Ovidiustól Cicerón át sokakat idéz elmélete bizonyítására. Az ígélet esetében azt is megjegyzi még azonban, hogy a megfélemlítéssel tett ígélet is kötelező erejű. Az ígélet viszont csak akkor érvényes, ha az ígélet tárgya az ígélettevő birtokában van.⁵⁵ Az ígéletek nem teljesítésével kapcsolatban fel kell idéznünk még Aquinói Szent Tamás *clausula*-felfogását: míg ő a személyes és társadalmi körülményekben bekövetkezett változások esetén elfogadja az ígélet be nem tartását, Grotius a jogügyletek utólagos lehetetlenülés miatti módosulásának általános tanát kísérli meg kidolgozni.

Grotius tehát egy meglehetősen korlátozó álláspontot képviselt a *clausulára* nézve. A magyarázat erre a méltányosságból és a természetes ésszerűségből eredő szerződéskiegészítés vagy módosítás. *Azaequitas* részben római eredetű fogalom,

⁵²GROTIUS*i.m.*. 325.

⁵³*Példabeszédek Könyve*, VI.1.-2.

⁵⁴FÉZER Tamás, *A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre*, Jogelméleti Szemle, 2004/3. Lásd: <http://jesz.ajk.elte.hu/fezer19.html> (2014. december 05-i letöltés).

⁵⁵GROTIUS*i.m.*. 331.

eredeti jelentése a törvény előtti egyenlőség. A definíció a görög *epieikeia* hatásának köszönhetően fejlődésnek indult és a méltányosság jelölésére szolgált.⁵⁶A kánonjog, ahogy más jogintézményeket, az *aequitas* is tovább fejlesztette, s egy ideig ez előtérbe is került a *bona fides*szel szemben.⁵⁷Az *aequitas* a századok folyamán fokozatosan visszakerült a világi jogba, s arra volt hivatott, hogy az előre nem látható eseteket megoldja, s szükség esetén módosítást eszközöljön.

A *clausula* problémáját Grotius a szerződések (ígéreték-*promissio*) értelmezésével kapcsolatos fejtegetései során tárgyalja (2. könyv, 16. fejezet), s különbséget tesz a szerződések szó szerinti és nem szó szerinti értelmezése között. Megszorító értelmezést tart kívánatosnak akkor, ha a szándék eredetileg is hibás, ha a felmerült eset a szándékkal ellentmondásban van, ha az egyetlen indok megszűnik, illetve ha az ügylet tárgya hiányos.⁵⁸ Grotius a kiterjesztő értelmezést csak igen kevés esetben ismerte el. Erre egy példát is említ: „*Ha az utószülött meghalna- amikor tudniillik valaki tényleg számolt a születéssel. Az ilyen rendelkezést értelemszerűen arra az esetre is kiterjesztik, ha egy ilyen újszülött egyáltalán meg sem születnék, minthogy a rendelkezőnek az akarata nyilván abból a feltételezésből indult ki, hogy nincs utód.*”⁵⁹

Reformer jellegű volt Grotius elemzése abban a tekintetben is, hogy könyvében nem a „*sic stantibus*” fordulatot alkalmazta, hanem a „*si res maneat quo sunt loco*” („*ha a dolgok így maradnak*”) megfogalmazást használta. Grotius megjegyzi továbbá: „*A szándék eredeti hiányosságára abból az értelmetlenségből lehet következtetni, amely nyilvánvalóan beállna, vagy abból, hogy megszűnt az indok, amely pedig egyedül irányítja teljességgel és hatékonyan a szándékot, vagy végül magából az ügylet tárgyának hiányosságából.*”⁶⁰Az idézett szövegből és a szövegkörnyezetből az olvasható ki, hogy az eredeti akarathiany terén Grotius nem ismerte el annak lehetőségét, hogy a „dolgok így maradnak” hallgatóságos feltételt beleértsék az eredeti szerződésbe. Grotius analízisében kitűnően választotta el a korábban szokásos akarat-

⁵⁶FÖLDI András, *A jóhiszeműség és tisztesség elve - Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Publicationes Institutii Iuris Romani Budapestiensis, Fasc. IX., Publicationes Cathedrarum 12, ELTE-ÁJK, Budapest, 2001 (továbbiakban: FÖLDI, i.m.), 19-20.

⁵⁷COING, Helmut, *Europäisches Privatrecht*, Beck Verlag, München, 1985, I., 104, Vö. ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 129.

⁵⁸GROTIUS i.m.. 431.

⁵⁹„*Exemplum sit in pactione, ne quis locus muris cingatur, facta eo tempore cum non aliud esset muniendi genus. Is locus ne aggere quidem cingi poterit, si satis constet prohibendi moros unicam fuisse causam ne muniretur is locus.*” Lásd: GROTIUS i.m.. 331. II. kötet, 16, 20, 3.

⁶⁰„*Restrings interpretatio extra significationem verborum quae promissionem continent, aut ex defectu petitur originario voluntatis, aut ex casu emergentis repugnantia cum voluntate. Defectus voluntatis originarius intelligitur ex absurdo, quod aliqui evidentiter sequeretur; ex cessatione rationis quae sola plene et efficaciter movit voluntatem; ex materiae defectu.*” GROTIUS i.m.. 22.

elméleti vizsgálódások eredeti akarathibából kiinduló érveitől saját álláspontját. Ezzel azonban példás következetességgel tagadta meg a szerződésbe már eredetileg beleértendő hallgatólagos feltételbőlkiinduló, korábban uralkodó szubjektív-jogi oldalról, akarat-elméleti szempontból közelítő tételt.⁶¹

Grotius véleménye szerint a felek általában nem gondolnak arra, hogy a szerződésük megkötése idején fennálló körülmények megváltoznak, így azt mondhatjuk, hogy Grotius volt az első, aki objektív alapokra helyezte a *clausula*-tant, s azt nem teljesen az isteni eredetből, hanem az emberek természetéből és együttéléséből vezette le. Teóriája alapján a feleknek lehetséges volt eltérni eredeti szándékuktól, de csakis utólagos változások alapján, ha megállapodásuk túlságosan súlyos és elviselhetetlen lenne számukra. Grotius tehát új oldalról közelítette meg a *clausula rebus sic stantibus*-elvét, hiszen számára az ígélet egyáltalán nem természetszerűleg megkérdőjelezhető szerződési elem, s így nem létezik a szerződésekbe eredetileg hallgatólagosan beleértendő feltétel sem, mivel a felek alapvetően nem számolnak a változási lehetőségekkel. Konceptiója a XIX. és XX. század jogtudományi elméleteiben is visszaköszön, s alapjait felfedezhetjük Windscheid és Paul Oertmann⁶² téziseiben egyaránt.

II.3. A XVII. és XVIII. század természetjogászainak *clausula* értelmezései

A természetjogi iskola a feltörekvő polgárság politikai és jogi követeléseit öltöztette tudományos köntösbe. Igazából a XVIII. században került előtérbe Európában ez az irányzat, amely a római jog örökségének félretételét hirdette, és a jogi szabályozást a „természetből” levezetett elvek szerint kívánta kialakítani. A természetjogászok a szerződés általános kötelező elvének elsőbbségét vallották. A teória már a XVII. században uralkodóvá vált.⁶³ A természetjogi felfogás egyik ága, a holland humanista iskola a XVII. és XVIII. században bontakozott ki. Donellus és Grotius nyomdokaiba lépve Paul Voetus (1619 – 1677), Iohannes Voetus (1647 – 1713) és Cornelius von Bynkershoek (1673 – 1743) tekinthetőek a holland humanisták

⁶¹GIEGI. m. 113.

⁶² A két kiváló német magánjogász tevékenységéről disszertációm II.5. alfejezetében esik majd szó.

⁶³TÖRÖK Éva, *A szerződés létrehozásának alapkérdései*, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013, 28, Vö. SEFTON- GREEN, Ruth (szerk.), *Mistake, Fraud and Duties to Inform in European Contract Law*, CCEPL, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 59.

legismertebb képviselőinek.⁶⁴Értekezésemhez kapcsolódóan Bynershoek teóriáját érdemes felvázolni, aki 1724-től a holland Legfelsőbb Bíróság elnöke volt. „*Quaestiones Iuris Publici*” című, 1710-ben írott munkájában utal Grotiusra. A *clausulát* isemlítő és elemző munkában előbb leszögezte, hogy a szerződéseket a jóhiszeműségre tekintettel be kell tartani, viszont mindegyik tartalmazza a *rebus sic stantibus* doktrínát.⁶⁵

A természetjogi iskola másik jelentős alakja volt a német Samuel Pufendorf (1632 – 1694), aki a „*De Iure Naturae et Gentium*”-ban (1672) elsőként a magán-, a köz-, és a nemzetközi jog alapelveit ismertette, majd a *clausula* fejtegetésébe kezdett Grotius nyomdokain haladva. Számára– nem meglepően – akkor fogadható el a *clausula* lehetősége, hogyha a felek a szerződés megkötésekor gondoltak a körülmények változására. Elméletében feloldható tehát az általánosan és mindenekelőtt érvényesülő *pacta sunt servanda* szabálya, hiszen olvasatában nagy jogtalanság esetén engedni kell a kivételként megjelenő *clausulának*.⁶⁶

Több jogtudós a *clausula rebus sic stantibus* egész jogrendszerre vonatkozó elismerésére tett kísérletet. Közéjük tartozott Heinrich von Cocceji (1644 – 1719), akinek jelentős szerepe volt a porosz jogkodifikáció megkezdésében.⁶⁷ 1699-ben „*Disputatio de clausula rebus sic stantibus*” című művében nem csak a szerződések joga tekintetében vizsgálta az elv érvényesülését, hanem a hűbér-, az egyház-, a köz-, és a büntetőjogban is. Grotiusnál tehát jóval tágabban értelmezte az elv alkalmazhatósági körét, kivéve a személyi és dologi jogban, ahol viszonylag ritkán fordul elő lényeges körülményváltozás.⁶⁸ Értelmezésének középpontjában a „*re status rerum*” fogalom állt. A dolgok állása tekintetében ugyanis lényeges- (*substantiali status*) és mellékkörülmények (*accidentia*) között kellett különbséget tenni Cocceji szerint. A lényeges körülményekben beálló változás a dolgok állásának változását idézte elő (*mutatio status*) akkor, ha nem olyan hiányosságról volt szó, amely már a szerződés

⁶⁴ HAMZA Gábor, *Az európai magánjogi rendszerek fejlődése- A modern magánjogi rendszerek kialakulása arómai jogi hagyományok alapján*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 133 (továbbiakban: HAMZA (2002) i.m.).

⁶⁵ Lib II, Cap X., Vö. HUTCHISON, *Fundamental Change of Circumstances in Contract Law*, University of Cape Town, 2010, 76.

⁶⁶ PUFENDORF, *De Iure Naturae et Gentium*, lib. III., cap. VI. § 6., 1672,

In: <https://archive.org/details/samuelpufendorf1672pufe> (2016. június 30-i letöltés).

⁶⁷ HAMZA Gábor, *A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 243.

⁶⁸ BECK-MANAGETTA, Margarethe, *Die clausula rebus sic stantibus und die Geschäftsgerundlage in der Dogmengeschichte*, *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, III. 1977, 1263-1276. (továbbiakban: BECK-MANAGETTA i.m.).

létrejöttkor fennállt, s ezzel megakadályozhatta volna annak megkötését. Elmélete szerint a bizonyítási teher mindig arra a félre esett, aki azt állította, hogy egy körülményváltozás nem tekinthető a *clausula* alá tartozó esetnek. Az *accidentia* esetében, ha a *clausulát* kifejezetten kikötötték, akkor a megállapodást érvénytelennek tekintendő. Ha a *clausulát* nem kötötték ki a felek a szerződés megkötésekor, akkor a jogügylet érvényben maradt az *accidentia* változása bekövetkezte ellenére. Ez utóbbi szabály alól azonban az *aequitas* érdekében kivétel is volt: ha a felek nem gondoltak a körülmények megváltozására, és ha gondoltak volna rá, jogi aktust nem, vagy nem ilyen módon vittek volna végbe. Ez utóbbi esetben megengedhető volt a szerződési kötelezettség alóli mentesülés, hiszen ezen esetben a megállapodás célja hiúsult meg. Ezeket az általános alapelveket Cocceji valamennyi jogterületre alkalmazhatónak mondta, bár kiemelte, hogy egyes jogágakban viszonylag ritkán, a szerződések körében is főként a bérletesetén találkozunk vele.⁶⁹

Augustin Leyser (1683 – 1752) wittenbergi professzor Coccejivel szemben a *clausula* korlátlan alkalmazásának híve volt. „*Meditationes ad Pandectas*” című munkájában világosan kifejtette: „*Omne pactum, omnis promissio, rebus sic stantibus, intelligenda est...*”, tehát „*Minden szerződés és minden ígéret akkor kötelez, ha a körülmények változatlanok maradnak.*”⁷⁰ Elmélete alapján a dolog állapotváltozását sem késedelem, sem gondatlanság, sem egyéb körülmény nem idézheti elő. Elméletében a könnyítés alkalmazásának előfeltétele volt, hogy az adós nem láthatta előre a változást, amelynek olyan jellegűnek kellett lennie, hogy ha tudott volna róla, akkor nem bocsátkozott volna az ügyletbe.⁷¹ Konceptiójában nagyon fontos figyelni az előre

⁶⁹ Disszertációban későbbi részében hosszasan taglalom a XX. századi magyar magánjogi gyakorlat *clausula-átdolgozásának* minősülő gazdasági lehetetlenülést, mely érdekes módon a bérleti és haszonbérleti szerződések körében került több esetben is felhasználásra a szállítási és adásvételi kötelmek mellett.

Bővebben lásd még: BECK-MANAGETTA, i.m., 1273, valamint KÖBLER, Ralf, *Die „clausula rebus sic stantibus” als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen, 1991, 34 (továbbiakban: KÖBLER i.m.).

⁷⁰ ZIMMERMANN, Reinhard, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Munich Cape Town 1990, In: <http://www.trans-lex.org/109600> (2013. december 20-i letöltés).

⁷¹ Leyser munkájából általában a következő két szövegrészletet idézik legtöbbször: „*Hat W. W. eine Ziegel=Scheune auf 3. Jahr in Pacht genommen und in der darüber gefertigten Punctation versprochen, den Wispel Kalck vor 2. Reichsthl. und 8. Gr. zum Vestungs=Bau zulieffern. nachgehends aber von dem Commendanten die Verwilligung. daß er in Zukunfft 3. Reichsthl. nehmen möchte erhalten. Entsteht also die Frage, ob der Commendant aus eigener Macht den im Contract determinirten Kalck=Preiß auf 16. Gr. erhöhen können.*

Weil nunder Transact und die Erhöhung des Kalck=Preises nicht aus blosser Gefälligkeit, sondern aus guten und gerechten Ursachen geschehen, also von Königl. Maj. selbst vermuthlich würde approbiret worden seyn, indem die Materialien nach errichteter Punctation und zugleich der Kalck=Preiß in allen andern Brennhütten aufgeschlagen, folglich die Sache in ganz andern Stand gekommen, als sie zur Zeit der Punctation gewesen. und W: W: wenn man ihm die Erhöhung des Preises nicht verstattet hätte, entweder ruiniret oder gezwungen worden wäre, gleich seinen Vorfahren aus dem Pacht zu treten

nem látható körülmények kinyilvánítására, hiszen ez a későbbi *clausula*-adaptációknak is kötelező feltételévé vált. Leyser azonban egy ponton továbbment elődeinél: teóriája alapján, ha a körülmények változása nem azt az egyetlen okot érintette, amely a felet a szerződés megkötésére sarkallta, akkor a szolgáltatást mérsékelni kellett.⁷² Megállapítása azért volt nagyon fontos, mert a *clausula* későbbi változataiban a szerződések bírósági úton történő módosítása terjedt el hazánkban is, amely elállásra, illetve felmondásra lehetőséget nem adott. A bíróság számára a mérlegelési jogkör biztosítása a modern jogrendszerek sajátja, amelyet Leyser alapozott meg teóriájában.

Karl Philipp Kopp (1728 – 1777) Leyserhez viszonyítva egy teljesen újszerű *clausula*-elmélet kidolgozója volt. A XVIII. században élt jogtudós az általánosságban alkalmazható *clausula* elképzelés híve volt. Szerinte minden kötelmi ügylet esetében alkalmazható az elv: „*A szerződés(...) előfeltételezi, hogy a viszonyok állása ne változtassék. Világos, hogy ezen záradék alapját egyedül az emberi akarat természetében kell keresni.*”⁷³ Kopp szerint a *clausula* használata akkor volt lehetséges, hogyha a változások a teljesítés előtt, a szerződés megkötése után következtek be.

A régi *clausula* tant azonban sokan, például Adolf Dietrich Weber (1753 – 1817) is ellenezte, aki elméletének a „természetes kötelezettségek tana” elnevezést adta.⁷⁴ Ennek értelmében a *clausula* általános alkalmazása hiba, hiszen azt csak a szerződéseknél kell alkalmazni és csak az utólagosan beálló változásokra tekintettel.

Abban tehát mindegyik szerző egyetértett, hogy a *clausula* alkalmazására csak előre nem látható, a szerződés megkötése után bekövetkezett változások esetében van lehetőség. Az egyes jogtudósok saját további elképzeléseiket tették hozzá a *clausula*

und die Ziegelhütte zu verlassen;

So mag W: W. des aller unterthänigsten Vertrauens leben, es werde Königi. Majestät in Erwägung dieser ausgeführten Umstinde und der ihnen beygepflichtenden Billigkeit den von dem Commendanten getroffenen Vergleich genehm halten.” Lásd: LEYSER *Meditationes ad Pandectas*, Lipsiae, 1741, Halae edition (1772), I., 412-413 (továbbiakban: LEYSER *i.m.*).

In:

https://books.google.hu/books/about/Meditationes_ad_Pandectas.html?id=3O1FAAAAcAAJ&redir_esc=y (2015. március 20-i letöltés). Vö. WIEACKER, Franz, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996, (továbbiakban: WIEACKER, *i.m.*) 221.

Quibus rationibus commotus, cum aliquando privatim consulere, an is, qui binas aedes habebat, & alteras quidem ipse inhabitabat, alteras vero genero in dotem promiserat, ad traditionem earum obligaretur, cum postea suas incendio amisisset, atque nunc ipse promissis indigeret, respondi, compelli illum ad hoc non posse.” LEYSER *i.m.* I., 411-412.

⁷²KÖBLER *i.m.* 35.

⁷³KÖBLER *i.m.* 36.

⁷⁴WEBER, ADOLF Dietrich, *Systematische Entwicklung der Lehre von der natürlichen Verbindlichkeit und deren gerichtliche Wirkung*, Leipzig, 1784., 90.§ Lásd még: PFAFF, Leopold, *Die Clausele: rebus sic stantibus in der Doctrin und der österreichischen Gesetzgebung = Festschrift zum 70. Geburtstag Dr. Joseph Unger*, Stuttgart, 1898, (Neudruck: Aalen 1974.) 273-274. valamint GRÄTZER *i.m.* 13.

értelmezéséhez. Munkásságuknak köszönhetően a *clausula* jogfelfogása átalakult, s egy sokkal pontosabb megközelítés jött létre a XIX. század hajnalára.

II.4. A nagy kodifikációk és a *clausula rebus sic stantibus*

A természetjogi kodifikációk következetesen alkalmazták és a felek ígéretébe tartozónak tekintették a *clausulát*. Ez az álláspont aztán a XIX. századi kódexek esetében gyökeresen megváltozott. Ennek oka az volt, hogy bár a természetjog uralkodónak tekintette a *pacta sunt servanda* elvét, a fentebb ismertetett jogtudósok nézetei nagy hatást gyakoroltak a jogszabályokra is. A *Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis* (CMBC) 1756-ban általános szabállyá tette a jogintézményt, viszont csak a Leyser által kifejtett feltételek fennállta esetén. Így a kódex bírói mérlegelésre bízta „*hogy a kötelmet teljesen megszüntetik vagy csak a változások arányában enyhítik az adós kötelezettségét.*”⁷⁵ A törvény szerint három feltételhez kötött a *clausula* alkalmazása: a körülmények változása nem a kötelezett miatt következik be, azt előre látni nem lehetett, és annak jelentősnek kell lennie.⁷⁶ A gondolatokból nemcsak Leyser, hanem Molina és Lessius megállapításai is visszaköszönnek.

A porosz Allgemeines Landrechtben (ALR - 1794) rendkívül széles körben érvényesült a záradék, hiszen sok egyedi szabályban fedezhető fel a gondolat annak ellenére, hogy a kódex 377. §-a általános érvényű szabályként a *pacta sunt servanda* elvét érvényesíti.⁷⁷ Sokan azonban a természetjogból kiindulva kritizálták a *clausulát*, mint visszaélésre okot adó princípiumot, mint Carl Gottlieb Svarez (1746 – 1798), az Igazságügyi Minisztérium munkatársa. Az ő munkásságának köszönhetően került bele az ALR-be az alkalmazási feltételek pontos köre: „*Ha egy előre nem látható változás miatt mindkét fél kifejezetten kijelentett vagy a jogügylet természetéből adódó*

⁷⁵ ... ob die Obligation völlig aufgehoben oder nur nach Proportionenn der Veränderung gemäßigt werden soll. "Lásd: KREITTMAYR, i. m. IV. c. 2. §. 5, Vö. VON ZU - RHEIN, Friedrich August - SARTORIUS, Johann B., *Sammlung merkwürdiger Rechtsfälle* Bayerns, Palm und Enke, Erlangen, 1. kötet, 1830, 64.

⁷⁶ CMBC IV 15 § 12.: „(Interitu vel mutatione rei) Durch den völligen Untergang (a) der Sache wird man der Obligation nur entbunden, wann jener citra culpam vel dolum debitoris sich ergibt. Durch die Veränderung der Sache (b) fällt die Obligation nicht so leicht weg, dann obschon selbige clausulam rebus sic stantibus allzeit stillschweigend in sich hält, so legt man doch selber ausser den in Cod. Bemerkten drey requisitis keine Kraft und Wirkung bey.”

Lásd: KREITTMAYR, Freiherr von, (ed.) *Compendium Codicis Bavarici* (1768 ed repr 1990), 277 (továbbiakban: KREITTMAYR, i. m.), Vö: KÖBLER, i. m. 43.

⁷⁷ „Außer dem Fall einer wirklichen Unmöglichkeit, kann wegen veränderter Umstände, die Erfüllung eines Vertrags in der Regel nicht verweigert werden. ”

végcéljának elérése lehetetlenné válik, bármelyikük visszaléphet a szerződéstől” (378 §).⁷⁸ A 380. § kiegészítésére szintén figyelmet kell fordítani: „ha az egyik fél – előbbieken körülírt – célja teljesen elenyészett volna, akkor a fél hasonlóképpen visszaléphet a szerződéstől” – mondja a jogszabály.⁷⁹ A porosz ALR-nek ezt aszabályát kereskedelmi szerződésekre azonban soha nem alkalmazták.⁸⁰ Különleges és úttörő jellegű a törvény abban a tekintetben is, hogy a *clausulát* nemcsak a kötelmi jog, hanem valamennyi magánjogi terület tekintetében elismeri, és ki is fejti ezeket.⁸¹

Az 1812. január 1-jén hatályba lépett Osztrák Polgári Törvénykönyv (Optk.), bár nem kifejezetten támogatta a princípium beépítését a kódexbe, mégis tartalmazott egy, a *clausulába* beleérthető szabályt. Ennek oka az volt, hogy a törvénykönyvre elsősorban a recipiált római jog, a német jog, a kánonjog és a természetjog hatott, amely utóbbi a *clausula* alkalmazását nem ismerte el kifejezetten. A törvény 1447. §-a világosan kimondta, hogy a szerződésben meghatározott teljesítés előre nem látható lehetetlenné válása mentesíti a felet a teljesítéstől. A kódex kifejezetten véletlen eseményt határozott meg, egyéb esetekben az adós nem szabadult a kötelelem alól.⁸² Az Optk. így a *clausula* jogelvet nevesítve nem említette, de a 901. §-a így rendelkezett: „Ha a felek

⁷⁸ „Wird jedoch durch eine solche unvorhergesehene Veränderung die Erreichung des ausdrücklich erklärten, oder aus der Natur des Geschäfts sich ergebenden Endzwecks beyder Theile unmöglich gemacht, so kann jeder derselben von dem noch nicht erfüllten Verträge wieder abgehn.”
Lásd: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> (2014. június 02-i letöltés).

⁷⁹ „Wird durch die Veränderung der Umstände nur der ausdrücklich erklärte oder sich von selbst verstehende Zweck des einen Theils ganz vereitelt, so kann derselbe zwar von dem Verträge zurücktreten”.
Vö. ZWIEGERT, Konrad- KÖTZ, Hein, *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, 3. Auflage, J.C. B. Mohr, Tübingen, 1996, 518.

⁸⁰ KATONA Géza, *A megváltott körülmények hatása a szerződés teljesítésére*, Jogtudományi Közlöny, 1981. március, 161-171, 162.

⁸¹ Az elv felmerül az eljegyzés felbonthatósága tekintetében is (107. §.): *Veränderungen, welche nach der Verlobung in der Person, oder in den persönlichen, oder Vermögensumständen eines Verlobten sich ereignen, berechtigen denjenigen zum Rücktritte, welcher, wenn er den Fall hätte voraus sehen können, das Ehegelöbniß wahrscheinlich nicht eingegangen seyn würde.*

A haszonkölcsönnél szintén találkozhatunk vele: (235. §.): *Doch ist der Verleiher berechtigt, die Sache auch jraher zurack zu fordern, wenn ihm dieselbe wegen einer Veränderung in seinen eigenen Umständen, die er zur Zeit der Verleihung nicht voraussehen konnte, unentbehrlich wird.*

In: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> (2014. június 10-i letöltés).

Lásd: WELLER, Marc- Philippe, *Die Vertragstreue: Vertragsbindung - Naturalerfüllungsgrundsatz - Leistungstreue*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2009, 84.

⁸² § 1447 ABGB: „Der zufällige Untergang einer bestimmten Sache hebt alle Verbindlichkeiten, selbst die, den Wert derselben zu vergüten, auf. Dieser Grundsatz gilt auch für diejenigen Fälle, in welchen die Erfüllung der Verbindlichkeit oder die Zahlung einer Schuld durch einen Zufall unmöglich wird. In jedem Falle muß aber der Schuldner das, was er um die Verbindlichkeit in Erfüllung zu bringen, erhalten hat, zwar gleich einem redlichen Besitzer, jedoch auf solche Art zurückstellen oder vergüten, daß er aus dem Schaden des Andern keinen Gewinn zieht.” In: <https://rdb.manz.at/document/ris.n.NOR12019193> (2015. július 20-i letöltés).

beleegyezésök indokát vagy végcéljét világosan feltételül tették; az indok vagy végcél úgy tekintetik, mint más feltétel.”⁸³Az „indok” és a „végcél” meglátásom szerint utalhat a megváltozott körülményekre. Még tovább ment az Optk. 936. §-a: „A jövőben kötendő szerződés iránti egyezkedés csak akkor kötelező: ha mind a megkötés ideje, mind a szerződés lényeges pontjai meghatározottak, s a körülmények idő közben annyira nem változtak, hogy az által a világosan meghatározott, vagy a körülményekből kitűnő cél meghiúsult, vagy az egyik vagy a másik fél bizodalma elveszett volna. Általában az ily ígérek teljesítését a kikötött időponttól legfeljebb egy év alatt kell sürgetni; ellenkezőleg a jog elenyészik.”⁸⁴A szakasz az előszerződésekre vonatkozóan állapítja meg, hogy az akkor nem kötelezi a feleket jövőbeli szerződés megkötésére, hogyha a körülményeknek olyan mértékű változása következik be, mely a szerződéskötési célt meghiúsíthatja, illetve a másik fél számára a kötelemben vetett bizalom olyan nagyságú sérelmét valósítja meg, hogy a teljesítés tőle el nem várható.⁸⁵

A *clausulából* később Németországban és hazánkban kialakuló gazdasági lehetetlenülés intézmény egyik tényállási eleme hasonlóságot mutat az Optk. szabályozásával. Ezentúl egyes rendelkezésekben kifejezetten felfedezhető a *clausula*-gondolat, például a bérleti szerződésekkel kapcsolatban (1112. és 1117. §.) és az öröklési jogban (616. és 617. §) is.

II.5. A történeti jogi iskolától Paul Oertmannig–A *clausula* újjáéledése a XIX. század végi és XX. századi német jogtudományban

A XIX. század első felére a természetjogi iskola helyét fokozatosan átvette a történeti iskola. Legismertebb képviselője Friedrich Carl von Savigny (1779 – 1861),⁸⁶

⁸³ „Haben die Parteien den Beweggrund, oder den Endzweck ihrer Einwilligung ausdrücklich zur Bedingung gemacht, so wird der Beweggrund oder Endzweck wie eine andere Bedingung angesehen.“ Vö. *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában*, (ford.) HALLER Károly, Budapest, 1897, (továbbiakban: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (1897)*),... i.m.) 213.

⁸⁴ 2 *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (1897)*..., i.m. 222-223.

⁸⁵ A szakaszra számos alkalommal hivatkoztak az Oberster Gerichtshof előtt az I. világháború utáni években. Lásd részletesebben a következő eseteket: 1923.04.24., 1923.06.12., 1925.09.02.m 1925.12.22., 1931.06.11. valamint 1938.12.06. esetek. In: <http://www.ratg.at/gesetze/gesetz/ABGB/936/10001622/NOR12018662/> (2016. július 11-i letöltés).

⁸⁶ Először Marburgban, majd Berlinben tanított, majd 1816-ban titkos igazságügyi tanácsos lett. 1854-től fontos hivatalt viselt a német igazságszolgáltatásban. A történeti iskola képviselője volt, leghíresebb munkája a *System des heutigen römischen Rechts* (1815-1831).Lásd: WESENER, Gerhard, - WESENER, Gunter, *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*, Böhlau Wien Verlag, Wien-Köln-Graz 4. Aufl. 1985, 170-181.

aki a német jog megértését és eredetének meghatározását a középkori német jogforrások és a római jog recepciója alapján képzelte el. Azt mondhatjuk, hogy Savigny bár a római jogból indult ki munkáiban, a *clausulával* szemben semmivel sem viseltetett jobb szívvvel, mint kortársai. A korabeli művekben ugyanis csak egy-egy lábjegyzet erejéig kapott szerepet az elmélet. A *clausula* alkalmazásának megszorítása az elvről való tudomásvétel teljes hiányába csapott át néhány évtized alatt.⁸⁷ Anton Friedrich Justus Thibaut (1772 – 1840),⁸⁸ az egyik legismertebb német magánjogász egyértelműen tagadta az elv létjogosultságát, Savigny pedig egyenesen tudomást sem vett róla. Egyértelműen kimondhatjuk, hogy a XIX. század első felének európai magánjogában, így Németországban is a múlt egy darabjának tekintették az elvet. A XIX. század a liberalizmus szellemében a szerződési szabadság hirdetésének időszaka volt.⁸⁹ A szerződési szabadság értelmében a felek szabad akaratára hozza létre a szerződést (akaratszabadság), az megegyezik a szerződő felek érdekeivel, az egyéni érdek pedig a gazdaság fő mozgató ereje. Az akaratmegegyezésből következik a szerződés kötelező jellege (*pacta sunt servanda*), s ezzel a szerződés a felek törvényévé válik.

A szerződés azonban nem lehet változtathatatlan, hiszen a legnagyobb gondosság mellett is bekövetkezhetnek olyan események, amelyek a felek számára előre nem láthatóak voltak. Ebből indult ki Bernhard Windscheid (1817 –1892), a kitűnő német jogász és pandektista, a dogmatikai irányzat egyik képviselője, aki a *clausula rebus sic stantibus* elvét az „előreláthatóság tana” néven ismertté vált teóriájával kívánta beépíteni a német jogba.⁹⁰ Windscheid Berlinben és Bonnban tanult, 1847-ben Bonnban a római és a francia jog professzora lett. 1884 és 1885 között a lipcsei egyetem rektori tisztségét töltötte be.⁹¹ 1850-es monográfiájában (*Lehre von der Voraussetzung im römischen Recht*) fejtette ki új álláspontjának lényegét. Az előreláthatóság tana értelmében, ha a körülmények bizonytalan események következtében a jövőre nézve

⁸⁷ PFAFF *i.m.* 275; KÖBLER *i.m.* 62-63.

⁸⁸ Thibaut 1772-ben született Hanoverben. Göttingenben és Königsbergben is tanult, ahol Kant is tanította. Az egyik legismertebb volt, aki kitűnően ismerte a kánonjog, a római jog és a német jog viszonyát. Emellett zeneszerző is volt, több zeneműve is megjelent. Jogelméleti vitája Savignyval a német jog és a római jog viszonyáról korszakalkotó volt. Lásd: FREITAG, Sabine, *Friedrich Hecker: Two Lives for Liberty*, Franz Steiner Verlag GmbH., 1998, reprint: St. Louis/Ill: University of Missouri Press, 2006, 36-37.

⁸⁹ ZIMMERMANN, Reinhard, *Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today*, Clarendon Law Lectures, Oxford University Press, Oxford, 2001, 81.

⁹⁰ WIEACKER, *i.m.* 446.

⁹¹ In: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz75137.html> (2015. július 20-i letöltés).

megváltoznak, akkor a teljesítés megghiúsul.⁹² Windscheid a teljesítés megghiúsulását tézise igazolásának tekintette. Windscheid szubjektív oldalról közelítette meg a felek által kötött akaratnyilatkozatokat, s abból indult ki, hogy a római jogban három megjelölése volt az előfeltételhez hasonló jelenségnek: *condicio - causa - modus* (feltétel - jogalap - meghagyás). Az előfeltétel elméletének kifejtéséhez kiindulópontként a hátról mindenekelőtt a feltétel (*condicio*) meghatározása tűnt kézenfekvőnek.

Windscheid a maga előfeltétel fogalmát mintegy „alulfejlett”, másodlagos feltételként (*unterentwickelte Bedingung*) fogalmazta meg és kezelte.⁹³ A feltétel az ő értelmezésében nem volt más, mint egy jövőbeli bizonytalan esemény. Windscheid szerint, míg a feltételtől az akaratnyilatkozat léte (*Existenz*) függ, az előfeltétel csupán az akaratnyilatkozat hatályát (*Wirksamkeit*) befolyásolja.⁹⁴ Windscheidnél az akaratazonosság is lényeges eleme volt a szerződésnek, amely értelmezésében olyan tényezőket foglalt magába, amelyeket nyilatkozati akaratukban *expressis verbis*, félreérthetetlenül, egyértelműen kifejeztek, vagy amelyek a körülményekből adódnak.⁹⁵ Elméletének lényegét tehát úgy tudnánk megfogalmazni, hogy számára a felek által az ügyletek tartalmába be nem vett, de a feleknek a közöttük lévő jogi viszonyról valamilyen módon felismerhetően kinyilatkoztatott koncepciója jelentőséggel bír. Azelőreláthatóság (*Voraussetzung*) tekintetében Windscheid kijelentette, hogy az nem más, mint a szerződést érő váratlan hatások további alakja (*modus*). Azok az előre nem látható és a felek által elő nem idézett körülmények, amelyek a szerződés felfüggesztéséhez vagy felbontásához vezethetnek, sem a moralitással, sem a joggal nem ellentétesek.⁹⁶ Élők közötti jogügyletek esetén Windscheid viszont megkívánta, hogy a nyilatkozatban megbízó ellenérdekű félnek fel kellett tudni ismernie, hogy a kinyilatkoztatott akarat mögött a nyilatkozó tényleges akarata húzódik meg. Ez a felismerhetőség az, ami Windscheid szerint a megkülönböztető kritérium, ami elválasztja egymástól a figyelembe nem jövő

⁹²HUANG, Zhe, *Zur Lehre von der Geschäftsgrundlage nach altem und neuem Recht*, Peter Lang, International Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009, 17. Lásd még: WINDSCHEID, Bernhard, *Die Lehredes Römischen Rechts von der Voraussetzung*, Verlagshandlung von Julius Buddeus, Düsseldorf, 1892, (továbbiakban: WINDSCHEID *i.m.*) 161.

⁹³WINDSCHEID *i.m.* 44.

⁹⁴WINDSCHEID *i.m.* 53.

⁹⁵WINDSCHEID *i.m.* 19.

⁹⁶GOUDSMIT, J., E., *The Pandects: A Treatise on the Roman Law and Upon its Connection with Modern Legislation*, The Lawbook Exchange Ltd., Clark, New Jersey, 2005, 173.

motívumot, ami a jogügyleten kívül marad, a figyelembe jövő előfeltételtől, ami az akaratnyilatkozat egyik alkotó elemét képezi.

A már említett *causa*, azaz a jogalap szempontjából Windscheid azt vallotta, hogy az a fél teljesítési vállalásának indítóokaként, előfeltételként is megjelenhet a kötelezettség teljesítése során. Windscheid tehát több körülményt is lényegesnek tekintett a szerződés megkötése és teljesítése szempontjából, amelyek alapján szót emelt a római jogban is megjelenő elv, a *clausula rebus sic stantibus* német polgári törvénykönyvbe (BGB) történő beemelése mellett.

Végül a liberális jogászok elvetették, mivel a *clausula* nézetük szerint a jogbizonytalanságot segíthetné elő. A szerződések alóli mentesülésnek ezzel a lehetőségével szemben ők a „*vigilantibus iura scripta sunt*” („a törvények azoknak íródnak, akik ügyelnek jogaikra”) formulát alkalmazták. Értelmezésük szerint a *clausula* maga a megállapodásban benne foglaltatik, vagy olyan íratlan előfeltétel, amelyet szükségtelen külön megnevezni, és amelynek alapján lehet változtatni a szerződéseken.⁹⁷ Windscheid számára ez az akaratú teória előre rögzített és meghatározott pszichológiai indíttatás által vezérelt ötletként jelent meg, amelyet elmélete szerint a felek döntése határozott meg.⁹⁸

Windscheidet többen is bírálták elmélete miatt. Közülük Otto Lenel (1849 – 1935), német jogász például egyenesen azt állította, hogy Windscheid feltevései jogilag irreleváns okokon alapszanak. Windscheid szerint teóriájának kritizálásával a szerződések feltételváltozási problémáit sem Lenel, sem mások nem oldották meg: „Az ajtón kidobott probléma mindig visszatér az ablakon”- mondta elhíresült idézetében.⁹⁹

Ahogy említettem, bírálóinak hatására elmélete mindössze útmutatónak bizonyult egy későbbi jelentős német teóriához. Az első világháború és a nyomában keletkezett infláció ugyanis újra életre keltette tanait. Veje, Paul Oertmann¹⁰⁰a, *Wegfall der Geschäftsgrundlage*” tanát alkotta meg, amely apósa elképzeléseit alapul véve egy új jogintézményt hozott létre. A „*jogügyleti alap összeomlásának*” szabálya azt mondta

⁹⁷POKOL Béla, *Magánjogdogmatika- történeti elemzések*. In: SZABÓ Miklós (szerk.), *Jogdogmatika és jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007, 290-315.

⁹⁸LARENZ, Karl, *Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1963, 7.

⁹⁹WINDSCHEID, i. m. 78.

¹⁰⁰ Paul Oertmann a berlini és a freiburgi egyetemen tanult. 1887-ben Berlinbe költözött, ahol 1896-ban a jogi egyetem professzora lett. Munkásságát és tanait az I. világháború okozta válság inspirálta. Lásd: BRODHUN, Rüdiger: *Paul Ernst Oertmann (1865-1938): Leben, Werk, Rechtsverständnis sowie Gesetzeszwang und Richterfreiheit*, Baden-Baden: Nomos (Fundamenta Iuridica, Bd 34.) 1999. University dissertation.

ki, hogy az ellenőrizhetetlen változás körülményei alapvető egyensúlyhiányhoz vezetnek a szerződésben, és ezzel aránytalan terhet rónak az egyik félre, amellyel indokolni lehet a szerződés megszüntetését. Nem a méltányosság volt tehát az az alap, amely miatt kimentési lehetőség kínálkozott Oertmann szemében a *pacta sunt servanda* főszabálya alól, hanem a szerződés természetéhez tartozó lényeges alapok dőltek meg az új helyzet hatására. 1921-es „*Die Geschäftsgrundlage. Ein neuer Rechtsbegriff*” című munkájában Oertmann világosan ki is fejtette ezt:

„Az üzleti alap nem más, mint az ügylet megkötése során felmerülő és az esetleges ellenérdekű fél által jelentőségében felismert és nem kifogásolt elképzelése az egyik résztvevőnek vagy közös elképzelése több résztvevőnek bizonyos olyan körülmények létéről vagy későbbi bekövetkezéséről, amire az üzleti akarat épül.”¹⁰¹

Az idők során kialakult *clausula rebus sic stantibus* („a dolgok jelenlegi állása”) princípiuma nem jelentett mást, mint a megkötött szerződés felbontását és ezáltal a szerződés teljesítése alóli mentesülést, amennyiben a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak.

A *Geschäftsgrundlage*-tana tehát a *clausula* teóriájánál annyival ment tovább, hogy a szerződési alap későbbi teljes vagy részleges megdőléséről beszélt, amelyet a *clausula* nem tett megfontolás tárgyává, hiszen nem tartalmazta azokat az objektív okokat, amelyek változásokhoz vezetnek.¹⁰²

A fogalmat számos kritika érte, például sokak szerint az üzleti alap nem lehetett alkotóeleme az ügylet tartalmának, hanem csupán az üzleti akaratnak az ügyletkötéskor kifejezésre jutó és az ellenérdekű fél által is ismert alapjaként funkcionált, vagyis tulajdonképpen egy feltételezést valósított meg. A másik fél elképzelésének pusztán felismerhetősége természetesen nem volt elég ahhoz, hogy valamit üzleti alapnak minősíthessünk. Így hiába volt Oertmann szerint is kötelező a kétoldalúság követelménye a szerződések alóli mentesüléshez, bírálói szerint tanai legalább annyira jogbizonytalansághoz vezethettek, mint Windscheid elképzelései. Werner Flume (1908 – 2009) például egyértelműenkárosnak tartotta Oertmann tanait,

¹⁰¹ „*Geschäftsgrundlage ist die beim Geschäftsschluß zutage tretende und vom etwaigen Gegner in ihrer Bedeutsamkeit erkannte und nicht beanstandete Vorstellung eines Beteiligten oder die gemeinsame Vorstellung der mehreren Beteiligten vom Sein oder vom Eintritt gewisser Umstände, auf deren Grundlage der Geschäftswille sich aufbaut.*” Lásd: OERTMANN, Paul, *Die Geschäftsgrundlage. Ein neuer Rechtsbegriff*, Scholl, Leipzig, 1921, 37.

¹⁰² SEIDLER, Erwin, *Ergänzende Vertragsauslegung und Oertmann's Geschäftsgrundlage In Ihrem Verhältnis zu einander, Inaugural-Dissertation*, Buchdruckerei Emil Wurst, Breslau, 1928, 30.

mivel azok – nézetei szerint – azt okozhatták, hogy az emberek a szerződéseket többé nem veszik komolyan, vállalásaikat kevésbé jelentős kibúvók miatt nem teljesítik majd. A felmerülő problémák megoldására szerinte elégségesek a szerződő felek közötti megállapodások, a bíróság bevonása teljesen felesleges.¹⁰³

Tény, hogy sem Windscheid elképzelései, sem Oertmann eredeti fogalma nem váltak a német kodifikáció részévé, viszont fontos alapját képezték egy, a német polgári törvénykönyv későbbi módosításában megjelenő jogintézmény kialakulásának.

A német kodifikációs törekvések a XIX. század második felére vezethetők vissza. 1873-ban az ún. „*Lex Lasker*” egy öttagú „elő-bizottságot” hozott létre, amely 1881-re az első olyan szerveződéssé alakult, amelynek feladata egy polgári törvénykönyv létrehozása volt.¹⁰⁴ A 11 tagú bizottsága pandektista felfogás jegyében munkálkodott. Vezetője Heinrich Eduard von Pape (1816–1888) volt, tagjai között pedig olyan professzorokat találunk, mint Gottlieb Planck (1824–1910),¹⁰⁵ Paul von Roth (1820 – 1892) és Gustav von Mandry (1832–1902),¹⁰⁶ valamint a már többször említett Windscheid. Az első tervezet munkálatainak végén Otto von Gierke (1841–1921)¹⁰⁷ néhol éles kritikával illette az elkészült javaslatot. 1889-1890-ban írt „*Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs und das deutsche Recht*” című értekezésében felhívta a figyelmet arra, hogy a javaslat meglehetősen hanyagul bánt a korabeli élő magánjoggal, és individualista megközelítésből indult ki. Anton Menger (1841–1906) tovább ment: szerinte a tervezetnek történeti gyökerei és a szociális érzékenység hiánya érződik.¹⁰⁸ 1895-ben a Bizottság a kormány és a törvényhozás hatására elkészítette a második tervezetet, amelyben a Bundesratmindössze jelentéktelen módosításokat eszközölt. A

¹⁰³ FLUME, Werner, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 2. Band: Das Rechtsgeschäft*, Berlin-Heidelberg, 1979, 526.

¹⁰⁴ WIACKER, Franz - ZIMMERMANN, Reinhard, *A History of Private Law in Europe*, CEU, Clarendon Press, Oxford, 1995, (továbbiakban: WIACKER - ZIMMERMANN *i.m.*), 371, Vö. BALOGH Judit, *100 éve történt: BGB in statu nascendi*, Jogtudományi Közlöny, (1997. október) 10, 437-442. Vö.: KERN, Bernd-Rüdiger, Universität Leipzig Juristenfakultät, *Deutsche und europäische Rechtsgeschichte II., Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Wintersemester, 2013-2014, In: <http://www.uni-leipzig.de/~brkern/data/skriptregi2.pdf>, (2016. július 13-i letöltés), 9.

¹⁰⁵ Gottlieb Planck (1824-1910) 1889-től göttingeni professzor, jogász és politikus is volt. Lásd: WIACKER - ZIMMERMANN *i.m.* 372. 1. l.j.

¹⁰⁶ Gustav von Mandry tanulmányait Heidelbergben és Tübingenben végezte, tudását pedig franciaországi és angliai útjaival mélyítette el. Paul von Roth Münchenben végezte el a jogi kart, majd jogdogmatikát és jogtörténetet kutatott. In: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz57647.html> (2015. július 22-i letöltés).

¹⁰⁷ Otto von Gierke német jogtudós és jogtörténész a belrini egyetem munkatársa volt. Elméletének alapjai Aquinói Szent Tamásig és Dante-ig nyúltak vissza. Elsősorban magánjoggal foglalkozott, de a közjogot és a jogelméletet is érintették munkái. In: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz53083.html> (2015. július 22-i letöltés).

¹⁰⁸ Gondolatait „*Das bürgerliche Recht und die besitzlose Volklassen*” (1891) című művében ismertette.

Reichstag elé került harmadik tervezet 1896-ban készült el, és mind a pandektisztika, mind a liberalizmus védjegyeit magán viselte.

A BGB végül 1900. január 1-jén lépett hatályba. A kódex Windscheid minden „bábáskodása” ellenére végül nem tartalmazta a *clausula* gondolatot, viszont egy másik rendkívül fontos elvet igen, amely a méltányosság természetjogi elvéből következően rokonítható azzal, amit a *clausula* képvisel.

A „*Treu und Glauben*”(„hűség és tisztesség”) a német jogrendszer egyik generálklauzulája.¹⁰⁹ A törvény 157.§-a kimondja: „*Verträge sind so auszulegen, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern,*” azaz a szerződéseket úgy kell értelmezni, hogy a hűség és tisztesség elvének megfeleljen.¹¹⁰ A jóhiszeműség és tisztesség elvének megfelelő *bona fides* elve a római jogban alakult ki. Az objektív értelemben vett jóhiszeműség részben az I. világháború előtt, nagyrészt főként utána *Treu und Glauben* néven fordult elő a bíróságok gyakorlatában és a jogi nyelvben, míg a szubjektív jóhiszeműséget *guter Glaubens* neveztek.¹¹¹ Az 1900-as BGB 242. §-a a *Treu und Glauben* a *clausulával* ellentétben alapelvevé emelte, mivel a szerződések természetéből, s Isten kegyelméből adódnak tekintették a már említett természetjogi és kánonjogi elvekből kiindulva.¹¹² Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a hűség és tisztesség kimondása általánosabb elv volt már a középkorban is, míg a *clausula* fogalma később és sok jogterületen ellentétesen fejlődött ki.¹¹³

Az I. világháborút követő, a szerződések lehetetlenülésével foglalkozó bírói gyakorlat kiteljesedett, mivel a soha nem látott mértékű infláció megoldást kívánt. A szakasz értelmében az adós úgy köteles a szolgáltatást teljesíteni, ahogyan azt a forgalmi tisztességre figyelemmel a *Treu und Glauben* megköveteli. A fogalom tehát egy bizalmi elvként érvényesül a jogszabályban, így a generálklauzula azt a személyt védi, aki bíz a másik fél tisztességes joggyakorlásában, illetve kötelezettség teljesítésében. A *clausulához* hasonlóan az elv a *pacta sunt servanda* alóli felmentést valósítja meg, ezzel segítve a fél teljesítését s védve őt az anyagi romlástól.

¹⁰⁹KÖBLER*i.m.* 94-95.

¹¹⁰https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_157.html (2016. július 15-i letöltés).

¹¹¹FÖLDI*i.m.* 5-6.

¹¹²ZIMMERMANN, Reinhard, - WHITTAKER, Simon, *Good Faith in European Contract Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 19 (továbbiakban: ZIMMERMANN - WHITTAKER *i.m.*).

¹¹³A kodifikáció a *Treu und Glauben* esetében is meglehetősen ellentmondásos volt, erről lásd bővebben: BÖRNER, Fritjof, *Die Bedeutung der Generalklauseln für die Umgestaltung der Rechtsordnung in der nationalsozialistischen Zeit*, Lang, Frankfurt, 1989, 4—6., Vö.: DELI Gergely, *A generális klauzula dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*, Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola Budapest 2009. június, 52. 277.lj.

A *Treu und Glauben* ettől kezdve a német polgári törvénykönyvek szerves részét képezte, ezzel valósítva meg a szerződések rugalmas értelmezését. A kódex 2002-es reformja átfogóbb jellege miatt számos rendelkezést érintett, elsősorban a második könyvet, vagyis a kötelmi jogot módosította. A reform nem érintette a BGB szerkezetét, ám a terminológia tekintetében több változtatást is véghezvitt. Amódosított törvénykönyv 157. szakasza¹¹⁴ összhangban van a 242. § kijelentéseivel, amelynek alapján a *Treu und Glauben*¹¹⁵ az *exceptio doli generalis* hoz (a rosszhiszemű perlés kifogása) áll közel, amelyet a pandektisták ugyancsak alkalmaztak, természetesen nem teljesen annak ókori értelmében. A *Treu und Glauben* nagy segítségnek bizonyult az alperesek számára. A bírói jog alakította principiumot később a pozitivista, a szabad-és érdekjogi irányzat is ismerte. Ahogy Whittaker és Zimmermann Rudolf Henlét és Justus Wilhelm Hedemann (1878 – 1963)¹¹⁶ idézve megállapítják: a *Treu und Glauben* „nemcsak a jog legfelsőbb magja lett, hanem a szabályok királynője is.”¹¹⁷ Ahogy a következő alfejezet híres jogi eseteiből is láthatóvá válik majd, az intézmény mindkét jelzőtkiérdemelte, s egyfajta „mankóul” szolgált a gazdasági lehetetlenülés lehetőségének megállapításához.

II.6. A német és francia joggyakorlat és az újjáélelt *clausula*–A gazdasági lehetetlenülés, a *Treu und Glauben*, a *Wegfall der Geschäftsgrundlage*, a *Störung der Geschäftsgrundlage* és az *imprévision*

A *clausulával* szemben szkeptikus német jogtudomány kétkedéseit hamar eloszlatta az első világháború. 1921-ben az árak Németországban 35-ször voltak magasabbak, mint a háború előtt. Egy évvel később már 1475-szörös emelkedésről beszélhetünk. Természetesen ilyen körülmények között a korábban kötött szerződések

¹¹⁴ Az eredeti szöveg szerint: „*Verträge sind so auszulegen, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern*,” azaz „a szerződéseket úgy kell értelmezni, ahogyan azt a *Treu und Glauben* a forgalmi tisztességre figyelemmel megköveteli.” In: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_157.html (2014. november 12-i letöltés).

¹¹⁵ Bürgerliches Gesetzbuch vom 18. August 1896:

242. §: „*Leistung nach Treu und Glauben. Der Schuldner ist verpflichtet, die Leistung so zu bewirken, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern*.” In: <http://lexetius.com/BGB/242> (2014. október 12-i letöltés).

¹¹⁶ Justus Wilhelm Hedemann konzervatív jogász volt, a berlini egyetem jogászprofesszora. A náci rezsim alatt fontos pozíciókat szántak neki, valamint Hans Frank egy teljesen új magánjogi tervezet készítésével is megbízta. 1946-ban emigrált. In: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz28561.html> (2015. július 22-i letöltés).

¹¹⁷ ZIMMERMANN - WHITTAKER *i.m.* 20.

teljesítése is lehetetlen volt. 1914-ben a Reichsgericht egy esetben megállapította a szerződés lehetetlenné válását, és a 242. § szerint mentesítette az adósta teljesítés alól, mivel a szolgáltatandó összegben időközben 200 és 300 % közötti árkülönbség keletkezett.¹¹⁸

A gazdaságilag megrendült országban a *clausula rebus sic stantibus*-elvéből és a *Wegfall der Geschäftsgrundlage* („az üzleti alap összeomlása”) tanából kiindulva a bíróságok az I. világháborút követően egyre gyakrabban állapították meg a *Wirtschaftliche Unmöglichkeit* („gazdasági lehetetlenülés”) tényállást. Ennek értelmében a szerződés megkötése után felmerülő, a felek által előre nem látható nagymértékű változások annyira megnehezítik a kötelezett számára a teljesítést, hogy az már tőle el nem várható. A szerződés teljesítése során bekövetkezett nehézségek számos ügyben merültek fel az I. világháború alatt és után. Jó példa erre az a szállítási szerződés lehetetlenülési eset, midőn egy faárut szállító hajó Madagaszkárról Hamburgba nem érkezett meg a német-francia háborús helyzet miatt.¹¹⁹ Ebben az esetben a kötelezettől egyáltalán nem volt elvárható, hogy szerződéses kötelezettségét a megállapodásnak megfelelően teljesítse.

A gazdasági helyzet hatására a Reichsgericht arra az álláspontra helyezkedett, hogy az adós szabadul a kötelemből, ha a teljesítését a gazdasági lehetetlenülés akadályozza. Így volt ez a híres Opel-esetben is, amikor a dél-németországi viszonteladónak az 1919 februárjában rendelt személyautókat 1919 áprilisában kellett volna szállítania, amikor azonban a gépkocsik ára inflálódott, így a gyors áremelkedés indokolta a szerződés alóli mentesülést. Az ítélet végül annyi kritikát kapott, hogy a Reichsgericht 1921 végén azt hatályon kívül helyezte.¹²⁰ A bíróságoknak 1922-ben végül mégis be kellett építeniük ítélezésükbe a „*Störung der Geschäftsgrundlage*” („az üzleti alap zavara”) szabályát.¹²¹ John P. Dawsonnak, a Harvard Egyetem jogász professzorának tanulmányából kiderül, hogy 1914 és 1924 között számos esetben történt hivatkozás a BGB 275. § (2) és (3) bekezdéseire is, melyektörvényi alapot

¹¹⁸ DAWSON, John P., „*Effects of inflation on private contracts: Germany, 1914 – 1924*” 33 Michigan Law Review, 1934 – 1935. 2, (33. évfolyam) 180, 14. jegyzet (továbbiakban: DAWSON *i.m.*), valamint a Reichsgericht RGZ 86, 397 (4/5/1915) RGZ 88, 71 (4/2/1916) RGZ 88, 172 (21/3/1916) RGZ 90, 102 (27/3/1917) számú ügyei.

¹¹⁹ DAWSON *i.m.* 182, 14. jegyzet.

¹²⁰ MARKESINIS, Basil S. - UNBERATH, Hannes - JOHNSTON, Angus, *The German Law of Contract: A Comparative Treatise*, Hart Publishing, Oxford, 2006, 328, 3. jegyzet (továbbiakban: MARKESINIS-UNBERATH - JOHNSTON *i.m.*).

¹²¹ GRUBER, Georg, *Geldwertschwankungen und handelsrechtliche Verträge in Deutschland und Frankreich, Bestandsaufnahme und Aussichten für das europäische Währungs- und Privatrecht, Untersuchungen zum europäischen Privatrecht*, Band 13, Duncker & Humblot, Berlin, 2002, 372.

nyújtottaka lehetetlenülés megállapításához.¹²²A szakasz, szemben az (1) bekezdéssel, mely az objektív lehetetlenülést tárgyalja, a szubjektív lehetetlenülés általános eseteit ismerteti, valamintfigyelmeztet a *Treu und Glauben* figyelembevételére. Az adós számára lehetőséget ad a teljesítés megtagadására, hogyha az olyan hátrányt okozna, amely tőle a *Treu und Glauben* alapján nem várható el.¹²³

Az1920-as években a legnagyobb kérdés mindezek ellenére még mindigaz volt, hogy a szerződés mikor tekinthető valóban gazdaságilag lehetetlenültnek. A Ruhr-vidék elvesztése a német ipar hanyatlásával fenyegetett. Ekkorra a papírpénzben elértéktelenedett követeléseket a Reichsgericht érvénytelennek nyilvánította egy 1923 novemberében hozott döntésével.¹²⁴ Az ügy egy jelzálog kötvénnyel volt kapcsolatos, amelyet kölcsön fedezetül állítottak ki. Az adós 1920-ig papírpénzben teljesített, amely ellen a hitelező szót emelt, hiszen a hiperinfláció következtében ez gyakorlatilag töredékét érte az eredeti összegnek. A bíróság kimondta, hogy a hitelező nem kötelezhető arra, hogy elfogadja azt a teljesítést, amely rá nézve kedvezőtlen, s ezzel a jóhiszeműséggel ellentétesen őt aránytalan hátrány érje az értéktelenedett összeg miatt. A 242. §-ba ütközés miatt ezért a szerződés érvénytelen.¹²⁵

Az I. világháború elvesztését és a megalázó békefeltételeket az 1920-as évek végére a gazdasági válság tetézte.¹²⁶A gazdasági nehézségek kezelését már az 1920-as évek elején megkezdték. Az erre készített törvény, az ún. *Aufwertungsgesetz* 1925.

¹²²DAWSON *i.m.* 171.

¹²³ 275. §: „Ausschluss der Leistungspflicht *) (1) Der Anspruch auf Leistung ist ausgeschlossen, soweit diese für den Schuldner oder für jedermann unmöglich ist. (2) Der Schuldner kann die Leistung verweigern, soweit diese einen Aufwand erfordert, der unter Beachtung des Inhalts des Schuldverhältnisses und der Gebote von Treu und Glauben in einem groben Missverhältnis zu dem Leistungsinteresse des Gläubigers steht. Bei der Bestimmung der dem Schuldner zuzumutenden Anstrengungen ist auch zu berücksichtigen, ob der Schuldner das Leistungshindernis zu vertreten hat. (3) Der Schuldner kann die Leistung ferner verweigern, wenn er die Leistung persönlich zu erbringen hat und sie ihm unter Abwägung des seiner Leistung entgegenstehenden Hindernisses mit dem Leistungsinteresse des Gläubigers nicht zugemutet werden kann. (4) Die Rechte des Gläubigers bestimmen sich nach den §§ 280, 283 bis 285, 311a und 326.” - In: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> (2015. július 23-i letöltés).

¹²⁴DAWSON *i.m.* 205, 14. jegyzet. Vö.: OMLOR, Sebastian, *Geldprivatrecht: Entmaterialisierung, Europäisierung, Entwertung*, Ius Privatum 184, Mohr Siebeck, 2014, 463. Vö.:SCHRÖDER, Rainer, *Das Bürgerliche Gesetzbuch im 20. Jahrhundert*, Tag der Juristischen Fakultät, 15. November 2000, 100 JAHRE BGB Juristische Fakultät, Potsdam 2001, 14.

¹²⁵A magyar joggal ellentétben megfigyelhető, hogy a Treu und Glauben a gazdasági lehetetlenülés kimondásának kötelező eleme, míg nálunk ilyen szakaszt a jelenlegi Ptk. sem tartalmaz, csupán beleértendő a fogalomba, valamint a jóhiszeműség és méltányosság alapkövetelményének feleltethető meg hazai jogunkban.

¹²⁶A zavaros időkben már a weimari köztársaság (1919-1933) kezdeti szakaszában létrejöttek szélsőséges csoportosulások, akik közül már 1923-ban kitűnt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei-NSDAP).1933-ra a párt a szavazatok döntő többségét birtokolta a törvényhozásban, vezetőjük Adolf Hitler pedig 1933. január 30-án kancellári kinevezést kapott. Bővebben: NÉMETH István, *Németország története, Egységtől az egységig (1871-1990)*, Aula, Budapest, 2002 (továbbiakban: NÉMETH, *i.m.*), 127-129.

július 15-én lépett hatályba és a revalorizációról rendelkezett, amelytől a pénzügyi válság megoldását remélték. A szerződési egyensúly megbomlásairól szóló fejezet később kitér arra a kétségbeesett küzdelemre, amelyet az egyes országok folytattak az értékálló valuták megteremtése érdekében. Erre szolgált a stabilnak ígérkező aranystandard érték. A német gazdaság azonbancsakúgy, mint az első világháborút megelőző években, hanyatlásnak indult, nőtt a munkanélküliség és az elégedetlenség a régi háborús sérelmek is előkerültek. Ideális bázist képeztek ezek a szélsőségek előretörésére, s közülük is a nemzetiszocialista párt, s vele Adolf Hitler hatalomra jutásához. 1929-ben a wall street-i tőzsdekrach tovább gyengítette a nyugati pénzügyi világot.

Ezen körülmények hatására a *Wegfall der Geschäftsgrundlage* doktrínáját felhasználták arra, hogy az állami közhatalom rákényszerítse erejét az igazságszolgáltatásra.¹²⁷ Elég, ha Karl Larenzre (1903–1993), a híres magánjogászra gondolunk, aki többször is hangot adott annak a véleményének, miszerint az állam már a 30-as évek közepétől kezdve beavatkozott a szerződésekbe. Mindezek után nem meglepő, hogy a második világháború során, majd azt követően a szerződési változásokat még inkább figyelembe vették.¹²⁸ Larenz egyébként újjaértelmezte Oertmann nézeteit, és az általa vizsgált szubjektív alapot objektívre cserélte fel, tehát az elérendő célt és a szerződéskor fennálló körülményeket vette figyelembe.¹²⁹ Értelmezésében nem elég a konkrét jogeset jogilag releváns tényeit összegezve az adott esetet a jogszabályban megfogalmazott tényállásnak megfeleltetni, hogy megtalálja a jogszabályban előírt jogkövetkezményt (*subsumptio*), hanem a szerződéssel elérni kívánt célt is vizsgálni kell.

1931-ben kezdődött meg az a folyamat, amit a kor szakirodalma a „klíringelszámolások rendszere”-ként aposztrofált.¹³⁰ A rendszer lényege az volt, hogy az exportőr akkor kapta meg a kivitt áru ellenértékét, ha a klíring számlán megfelelő ellentétel állt rendelkezésre. A háború előtt ez a rendszer akadálytalanul működött,

¹²⁷COHN, E.J., *Frustration of Contract in German Law*, Journal of Comparative Legislation and International Law 1946. 28, 23, 15. jegyzet.

¹²⁸„Contract law is not regarded as an avenue for the exercise of complete private autonomy abstracted from social elements. Rather, the contract is viewed as possessing the social function of facilitating a meaningful exchange and a balancing interest.” Lásd: HAY, P., *Frustration and its solution in German law*, The American Journal of Comparative Law, 1961. 10, 362.

¹²⁹HARMATHY Attila, *Változások a szerződések burzsoá elméletében*, Állam-és Jogtudomány, XVII, 1974. 4, 608.

¹³⁰ARNDT, H. W., *Economic Lessons of the 1930s*, Routledge, Taylor & Francis Group-New York- London, 2014., 199.

hiszen a német behozatal és a kivitel nagyjából egyensúlyban volt, 1940-től kezdődően azonban egyre több tartozás keletkezett, s ez a háború végére irdatlan mennyiségű lett.¹³¹

A német valuta 1931-es összeomlása és a nemzeti bank csődje a bíróságokat is a szerződési pénzbeli szolgáltatások módosítására készítette. Hugh G. Beale, a Warwick Egyetem professzora a Reichsgericht erre vonatkozó precedensét idézi, amelyben a bíróság kimondta: a német válság akkora méreteket öltött, hogy a bíróságoknak kreatívabbnak kellett lenniük és a méltányosság jegyében kellett döntéseket hozniuk. Az irányadó alapelvnek éppen ezért az igazságosság és méltányosság jegyében kellett a jog kiigazítását elvégeznie.¹³² A bírói esetjog mellett a törvény-és rendeletalkotás is számos esetben avatkozott bele a felek jogviszonyaiba.

A nemzetiszocialista diktatúra korszakában 1939-ig, a II. világháború kitöréséig gazdasági fejlődésről beszélhetünk. 1939 után a háború fokozatosan felemésztette a német ipart és gazdaságot. 1945 után lezajlott a két német állam megalakulása, 1949. május 8-án a Parlamenti Tanács elfogadta a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) alaptörvényét.¹³³ 1949 májusában a Reichsgericht helyére a Bundesgerichtshof került. Az új kormányzat 1952 márciusában a „*Vertragshilfegesetz*” útján monetáris reformot hajtott végre, s ismét előtérbe került Oertmann elmélete.

A háború utáni joggyakorlatból fontosnak tartom megemlíteni az 1951-es „*Volkswagen-ügyet*.”¹³⁴ A tényállás szerint a reménybeli vásárlóknak az évek során (1933-1938/39- illetve 1944/45) bizonyos számú bélyeget kellett összegyűjteniük, melyekért cserébe egy gépkocsit szerezhettek. Az akció szervezője azonban a Hitler által 1933. május 10-én megalapított DAF (Deutsche Arbeitsfront = Német Munkafront) volt. A felperesek között két olyan panaszos is volt, akik 1938-ban és 1939-ben, még a háború kitörése előtt fizettek be pénzösszegeket a DAF-nak. A probléma az volt, hogy a háború kitörése befolyásoló tényezőként hatott a megkötött szerződésekre. A Berlinben elhelyezett pénzeket ugyanis az oroszok lefoglalták, a 13 év alatt pedig a kezdetben 900 márka vételi összeg 4400 márka lett. A panaszosok (336.000 vásárló) az általuk

¹³¹ 1942-ben az állami tartozás mértéke már 7-8 milliárd RM (német birodalmi márka) volt. Lásd: KRESZ Károly, *Háborús pénzügyek, Előadás az Országos Nemzeti Klubban 1942. december 2-án*, Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai, 63. Budapest, 1942, 12-13.

¹³² „*The collapse of the German currency is so major (...) the courts must be creative and deliver a judgement which accords with equity. The guiding principle must be that an equitable adjustment of the interests at stake must be made.*” In: BEALE, H. G. *Chitty on Contracts: Twenty-Ninth Edition*, Volume I: General Principles, Sweet & Maxwell, London, 2004, 633.

¹³³ NÉMETH, *i.m.* 348-349.

¹³⁴ DAWSON *i.m.* 1086, 22. jegyzet.

befizetett összegeket követelték, amely 268 millió márkára rúgott. A felperesek a BGB 242. §-ra hivatkozva kérték a döntéshozókat, hogy adjanak helyt keresetüknek. A bíróság úgy látta, hogy a *Treu und Glauben* elvének az előző példákhoz hasonlóan ellentmondana az, ha nem ismernék el a felperesek igényét.¹³⁵

Kiemelném még az 1953-as „*Drill hammers*” esetet, amely jelentős előrelépésnek tekinthető a *clausulára* való hivatkozás német bírósági gyakorlatának fejlődésében. Az alperes nyugatnémet cég 600 darab fűrőkalapácsot rendelt a felperestől. A felperes tudta, hogy a berlini blokád miatt szinte lehetetlen lesz a szerződést teljesíteni. Ennek ellenére a teljesítést elvállalta, az áru 1/3-át legyártotta, az alperes azonban azokat sem elfogadni, sem kifizetni nem akarta. A Bundesgerichtshof megállapította, hogy mindkét félnek viselnie kell a szerződéssel járó kockázatokat. A felek a kalapácsok kelet-német területen történő gyártásában és szállításában állapodtak meg, bár a tranzakció alapja megdőlt a blokád, majd az alperes vonakodása miatt. A bíróság úgy látta, hogy felperes a nehéz körülmények ellenére mindent megtett a sikeres teljesítés érdekében, az alperes viszont teljesen indokolatlanul lépett vissza az ügylettől. A bíróság döntésében végül arra kötelezte az alperest, hogy a munka árának 1/4-ét fizesse meg, mivel a felperes a gyártás egyharmadát teljesítette.¹³⁶

Ha a német jogtárakat és esetgyűjteményeket fellapozzuk, láthatjuk, hogyszámos esetben került elő az ügyleti alap megdőlésének problémája.¹³⁷

1984-ben a Bundesgerichtshof döntést hozott abban a kérdésben, hogy mikor, milyen feltételek mellett lehet hivatkozni a *Wegfall der Geschäftsgrundlage*-ra, valamint a szerződés lehetetlenülésére.¹³⁸ Adöntés alapjául szolgáló per Iránban tartózkodó felperese (károsultja) rendelést vett fel német sörre, amely végül nem ép állapotban érkezett meg, hiszen az üvegek legnagyobb része összetört. Felperes ekkor megegyezett az alperes szállítóval, hogy erre tekintettel a következő 20.000 DM összegű szállítmányban kedvezményt kap a sör árából. Amikor azonban az iszlám fundamentalista rezsim 1979-ben hatalomra jutott Iránban, a szállítás lehetetlenné vált.

¹³⁵Dawson professzor viszontfelteszi a kérdést: „Miért tűnt olyan megterhelőnek a felperesek számára a vállalások teljesítése?”- DAWSON *i.m.* uo. Dawson természetesen a common law alapján vizsgálta az ügyet és ki is jelentette, hogy az amerikai bíróságon a felperesek kereset biztos elutasításra talált volna azeltelt idő és a nem kellően megalapozott teljesítési nehézség miatt. Lásd: DAWSON *i.m.* 1086 – 1087.

¹³⁶BGH Mdr 1953, 282 I. (1953. január 16-i döntés).

Lásd: http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_german/case.php?id=945 (2014. május 23-i letöltés). Vö.: ZWIEGERT, Konrad- KÖTZ, Hein, *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, 3. Auflage, J.C. B. Mohr, Tübingen, 1996, 524.

¹³⁷ Példaként említhetők az RGZ 103, 177 (29/11/1921) az RGZ 103, 328 (3/2/1922) és az RGZ 107, 78 (28/11/1923) esetek.

¹³⁸ MARKESINIS - UNBERATH - JOHNSTON *i.m.* BGH NJW 1984, 1746. számú eset, 344, 3. jegyzet.

A felperes megkísérelte rendezni az ügyet az alperessel, amely nem járt sikerrel, így a szállítmány teljesárát követelte vissza alperestől. A bíróság szerint nem az eredeti adásvételi, hanem a későbbi, szállítmányozásra vonatkozó szerződés hiúsult meg, amely valóban lehetetlenült, így a bíróság az alperest kötelezte a felperes fele nyereségének kifizetésére. Az ítélet korszakalkotónak tekinthető, hiszen elismerte, hogy a szokásos kockázat körébe még szállítmányozás esetén sem tartozik bele például a politikai rendszer változása, illetve az ezáltal létrejövő háborús, rendkívüli állapot. 1978-ban már felmerült egyébként hasonló döntés, amikor a felperes vevő egy 1972-ben kötött megállapodás szerint fix árban egyezett meg egy olajimportőrrel.¹³⁹ Az olaj ára ekkor 100 DM volt tonnánként, viszont a yom kippuri háború 1973-as kitörése miatt 600 DM-ra emelkedett. A felperes jelezte ezt az alperes olajimportőrnek, aki azonban kijelentette, hogy a felperest köti a szerződés, ezért a magasabb áron is meg kell vásárolnia az olajat. A bíróság kimondta, hogy az árban történő megegyezés a szerződéseknek olyan lényeges eleme, amelynek megváltozása miatt a felperes nem kötelezhető arra, hogy az ezzel bekövetkező hátrányt viselje. Értelmezésükben kimondták, hogy ugyan a *pacta sunt servanda* a legfontosabb alapelv, de a szerződések alapjának ilyen mértékű változása olyan hátrányt eredményezne, amely a joggal és igazságossággal összeegyeztethetetlen lenne.¹⁴⁰

A kötelmi jog átfogó reformját tartalmazó *Schuldrechtsmodernisierungsgesetz* (törvény a kötelmi jog modernizálásáról) 2002. január 1-jén lépett hatályba. A reform jelentős mértékben támaszkodott a bírói jogfejlesztés eredményeire. A törvény 275. szakaszának egy részemár megfeleltethető *aclusula rebussic stantibus* jogelvknek.¹⁴¹ A rendelkezés (1) bekezdése pontosan nem határozza meg azt, hogy mit is értünk lehetetlenülés alatt, mindössze az objektív lehetetlenülést deklarálja. A szubjektív

¹³⁹ BGH JZ 1978, 235. számú eset, Lásd: LORENZ, W., „Contract modification as a result of change of circumstances”, 374, 24. számú jegyzet, In: BEATSON, Jack - FRIEDMANN, Daniel (szerk.), *Good Faith and Fault in Contract Law*, 1995) Oxford University Press, Oxford, 1995.

¹⁴⁰ MARKESINIS- UNBERATH - JOHNSTON *i.m.* 245, 3. jegyzet.

¹⁴¹ Ausschluss der Leistungspflicht (275. §): „(1) Der Anspruch auf Leistung ist ausgeschlossen, soweit diese für den Schuldner oder für jedermann unmöglich ist.

(2) Der Schuldner kann die Leistung verweigern, soweit diese einen Aufwand erfordert, der unter Beachtung des Inhalts des Schuldverhältnisses und der Gebote von Treu und Glauben in einem groben Missverhältnis zu dem Leistungsinteresse des Gläubigers steht. Bei der Bestimmung der dem Schuldner zuzumutenden Anstrengungen ist auch zu berücksichtigen, ob der Schuldner das Leistungshindernis zu vertreten hat.

(3) Der Schuldner kann die Leistung ferner verweigern, wenn er die Leistung persönlich zu erbringen hat und sie ihm unter Abwägung des seiner Leistung entgegenstehenden Hindernisses mit dem Leistungsinteresse des Gläubigers nicht zugemutet werden kann.

(4) Die Rechte des Gläubigers bestimmen sich nach den §§ 280, 283 bis 285, 311a und 326.”

Lásd: <http://dejure.org/gesetze/BGB/275.html> (2014. június 28-i letöltés).

lehetetlenülés esetét a fentebb már említett (2) bekezdés definiálja, így lehetetlenülésnek minősül a szolgáltatásra való képtelenség, amely a *Treu und Glaubennel* össze nem egyeztethető.

Az Oertmann tanához legközelebb álló rendelkezés mégis a 313. §, a „*Störung der Geschäftsgrundlage*”(jelentése:„*az üzleti alap zavara*”) szabálya, amely kimondja, hogy:

(1) „*Ha a szerződés alapjául szolgáló körülmények a szerződés megkötése óta jelentősen megváltoztak, és a felek, ha a változást előre láthatták volna, a szerződést nem, vagy más tartalommal kötötték volna meg, a szerződés módosítása kérhető, amennyibentekintettel az eset valamennyi körülményére, különösen a kockázat szerződésben vagy törvényben meghatározott megosztására a szerződés változatlan formában való fenntartása az egyik féltől nem várható el.*

(2) *A körülmények változásával azonos megítélés alá esik, ha a szerződés alapjául szolgáló lényeges előfeltevések tévesnek bizonyulnak.*

(3) *Ha a szerződés módosítása nem lehetséges vagy a féltől ésszerűen nem elvárható, a hátrányos helyzetbe került fél a szerződéstől elállhat. Tartós kötelmekben a hátrányos helyzetbe került felet elállás helyett a felmondás joga illeti meg.*¹⁴²

A szakasz rendelkezéseszerint, ha a szerződés körülményei lényegesen megváltoznak, s ezzel a szerződés alapjai rendülnek meg, a felek számára lehetővé válik, hogy a szerződést módosítsák, kivételesen attól elálljanak, hosszú távú szerződések esetében azt felmondják. A szakasz jelentős és a felek számára előre nem látható változásról beszél, amelynek hatására a (2) bekezdés szerint a szerződés alapjai jelentősen módosulnak, s ezzel azok helytelenné, tévessé („*falsch*”) válnak. A (3) bekezdés az előzőeket nyomatékosítva kifejti, hogy ha a szerződés módosítása nem

¹⁴²Fordította: CSEHI Zoltán, *Az egyoldalú szerződésmódosítás általános kérdései*, Pázmány Law Working Papers, 2014/30, PPKE - Iustum Aequum Salutare, Budapest (továbbiakban: CSEHI (2014), *i.m.*), 88. A törvény eredeti szövege szerint: „(1) *Haben sich Umstände, die zur Grundlage des Vertrags geworden sind, nach Vertragsschluss schwerwiegend verändert und hätten die Parteien den Vertrag nicht oder mit anderem Inhalt geschlossen, wenn sie diese Veränderung vorausgesehen hätten, so kann Anpassung des Vertrags verlangt werden, soweit einem Teil unter Berücksichtigung aller Umstände des Einzelfalls, insbesondere der vertraglichen oder gesetzlichen Risikoverteilung, das Festhalten am unveränderten Vertrag nicht zugemutet werden kann.*

(2) *Einer Veränderung der Umstände steht es gleich, wenn wesentliche Vorstellungen, die zur Grundlage des Vertrags geworden sind, sich als falsch herausstellen.*

(3) *Ist eine Anpassung des Vertrags nicht möglich oder einem Teil nicht zumutbar, so kann der benachteiligte Teil vom Vertrag zurücktreten. An die Stelle des Rücktrittsrechts tritt für Dauerschuldverhältnisse das Recht zur Kündigung.*”

In: <http://www.buergerliches-gesetzbuch.info/bgb/313.html> (2013. március 12-i letöltés). Vö. KROPHOLLER, Jan, *Studienkommentar BGB*, München, C. H. Beck, 2006. § 313.; JAUERNIG, Othmar–STADLER, Astrid, *BGB*, München, C. H. Beck, 2009. § 313.; továbbá LOYAL, Florian, *Vertragsaufhebung wegen Störung der Geschäftsgrundlage*, NJW, 2013/3. 417–422.

lehetséges, vagy a felektől az ésszerűségből kifolyólag az nem várható el, a kötelezett fél a szerződéstől visszaléphet.

A 313. § mellett a teljesség igényével ki kell emelni a BGB 321. §-át is, amely még általánosan fogalmazza meg azt a tételt, hogy minden kétoldalú szerződés esetén az előzetes teljesítésre kötelezett a teljesítést megtagadhatja, ha a szerződés megkötése után az ellenérdekű fél vagyoni helyzetében jelentős romlás állna be, és ez az ellenszolgáltatás követelhetőségét veszélyeztetné. Az ellenérdekű fél vagyoni helyzetének romlása azonban nem teszi lehetővé a szerződéstől való visszalépést, mindössze halasztó hatályú lesz. A két részletezett jogszabályhelyen kívül a törvénykönyv sok egyéb, a *clausulára* és ezzel a megváltozott szerződési körülményekre és az elállásra, illetve a módosításra vonatkozó rendelkezést tartalmaz.¹⁴³ Ezek közül is kiemelkedik az 528. §, amely az ajándék visszakövetelésének eseteit szabja meg.¹⁴⁴

A francia jogrendszer a némettől egészen eltérő megoldást talált a szerződések alóli mentesülés biztosítására. A francia jogban a *pacta sunt servanda* elve érvényesült, s fokozott figyelemmel tekintettek a felek felelősségére az ígéretük teljesítése kapcsán. A XVIII. század végén Christian Thomasius (1655–1728) német és Denis Le Brun (1729–1807) francia jogtudósok szembeszálltak azzal a tradicionális nézőponttal, mely szerint a felelősségnek fokozatai vannak.¹⁴⁵ Ennek szellemében a francia Polgári Törvénykönyvet előkészítő bizottsághoz intézett beszédében Félix-Julien-Jean Bigot de Préameneu

¹⁴³ Lásd a BGB 519, 527, 530, 593, 594 e, 650, 651 j, 723, 775 és 779 szakaszait. In: SCHUSTER, Peter Felix, *Schuldrecht AT – Wegfall der Geschäftsgrundlage, Treu und Glauben*, 2008, március 16., 1. In: <http://www.peterfelixschuster.de/juraag/sat-geschgrd.pdf> (Letöltés ideje: 2014. november 12-i letöltés).

¹⁴⁴ Rückforderung wegen Verarmung des Schenkers:

„(1) Soweit der Schenker nach der Vollziehung der Schenkung außerstande ist, seinen angemessenen Unterhalt zu bestreiten und die ihm seinen Verwandten, seinem Ehegatten, seinem Lebenspartner oder seinem früheren Ehegatten oder Lebenspartner gegenüber gesetzlich obliegende Unterhaltspflicht zu erfüllen, kann er von dem Beschenkten die Herausgabe des Geschenkes nach den Vorschriften über die Herausgabe einer ungerechtfertigten Bereicherung fordern. Der Beschenkte kann die Herausgabe durch Zahlung des für den Unterhalt erforderlichen Betrags abwenden. Auf die Verpflichtung des Beschenkten findet die Vorschrift des § 760 sowie die für die Unterhaltspflicht der Verwandten geltende Vorschrift des § 1613 und im Falle des Todes des Schenkers auch die Vorschrift des § 1615 entsprechende Anwendung. (2) Unter mehreren Beschenkten haftet der früher Beschenkte nur insoweit, als der später Beschenkte nicht verpflichtet ist.” In: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_528.html (2014. november 12-i letöltés).

¹⁴⁵ THOMASIUS, Christian, *Dissertatio de usu pratico doctrinae de culparum praestatione in contractibus*, In: THOMASIUS, Christian, *Dissertationum academicorum varii in primis iuridici argumenti* 1006 (1777); Le Brun, *Essai sur la prestation des fautes*, printed in 2 Robert Pothier, *Oeuvres de Pothier* 503 (M. Bugnet, édition, 1861). Vö. TAKÁCS Tibor, *A francia magánjog fejlődésének története* (Code Civil és előzményei), PhD értekezés, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2005, 78.; KECSKÉS László, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013, 175-200.

(1747–1825)rámutatott arra, hogy az elavult elveket figyelmen kívül hagyva a jó gazda gondosságát kell megkövetelni a szerződő felektől. A gondolat a későbbi törvénykönyv 1137. szakaszának (1) bekezdésében is visszaköszön.¹⁴⁶

A *clausula rebus sic stantibus* eredetileg egyáltalán nem szerepelt a francia kodifikációban, a Code Civile-ben. A francia magánjog mindössze az előre nem látható és elháríthatatlan események miatti „*imprévision*”-t ismerte ürügyként a kormányzati szerződések nem teljesítése esetén.¹⁴⁷ A cikkely szövegét vizsgálva mégis felfedezhető a jóhiszeműség doktrínája, amely halvány rokonságot mutat a *clausulával*.¹⁴⁸ A közjog szintén elismeri az „*imprévision*” korlátlan felhívási lehetőségét, és alkalmazza is azta közigazgatási jogban.¹⁴⁹ A Code Civil végül mindössze egy hasonló jogintézményt, a „*force majeure*”-t (*vis maior*, elháríthatatlan akadály, kényszerhelyzet) akceptált, amelyet a kódex 1147. és 1148. szakaszai tartalmaznak. A törvény szerint amennyiben a szerződés megkötése után, a kötelezett által előre nem láthatóan, tőle függetlenül jelentős változás következett be, a jogosult számára történő kártérítés mellett lehetősége van a kötelemből való szabadulásra. Ennek nem volt helye abban az esetben, hogyha a változás baleset, illetve olyan ok miatt következett be, amelyet a másik fél a kötelezett számára megtiltott.¹⁵⁰ A francia jog ezzel a *vis maior*-t elismerte a magánjog részének, de a *clausula* elvén alapuló egyéb lehetetlenülési módot (pl. gazdasági lehetetlenülés felhívása) nem fogadott el.

¹⁴⁶BIGOT- PREAMENEU, *Expose des motifs, Recueil complet des travaux préparatoires du Code Civil*, 1827, 230, In: http://www.cairn.info/zen.php?ID_ARTICLE=NAPO_122_0025 (2014. március 10-i letöltés).

¹⁴⁷A törvény 1134. szakasza értelmében a *pacta sunt servanda* elve érvényesül, azaz a szerződéseket be kell tartani.

¹⁴⁸Art. 1134: „*Les conventions légalement formées tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faites. Elles ne peuvent être révoquées que de leur consentement mutuel, ou pour les causes que la loi autorise. Elles doivent être exécutées de bonne foi.*”

In:

<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006436298&cidTexte=LEGIARTI000006070721> (2015. március 11-i letöltés).- A szakasz értelmében a szerződések betartása kötelező, azok bármilyen módosítása csak a felek közös megegyezésével és csak olyan mértékig lehetséges, amit a törvény számukra megenged. A felek kötelesek betartani a jóhiszeműség követelményét.

¹⁴⁹BAUDOUIN, Jean-Louis, *Theory of Imprevision and Judicial Intervention to Change a Contract*. In: DAINOW, Joseph (szerk.), *Essays on the Civil Law of Obligations*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1969, I. 151 (továbbiakban: BAUDOUIN*i.m.*).

¹⁵⁰Art. 1147: „*Le débiteur est condamné, s'il y a lieu, au paiement de dommages et intérêts, soit à raison de l'inexécution de l'obligation, soit à raison du retard dans l'exécution, toutes les fois qu'il ne justifie pas que l'inexécution provient d'une cause étrangère qui ne peut lui être imputée, encore qu'il n'y ait aucune mauvaise foi de sa part.*”

Art. 1148: „*Il n'y a lieu à aucuns dommages et intérêts lorsque, par suite d'une force majeure ou d'un cas fortuit, le débiteur a été empêché de donner ou de faire ce à quoi il était obligé, ou a fait ce qui lui était interdit.*”

<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006436401&cidTexte=LEGIARTI000006070721> (2015. február 21-i letöltés).

A *clausula* elvetése és a teljesítés lehetetlenülése körében legtöbbször a *Canal de Craponne* esetetszokták említeni a szakirodalomban. Az 1876-os ügy jó példa arra, hogy a francia jog mennyire kérlelhetetlennek bizonyult a *clausula rebus sic stantibus* szemből. Az eljárás alapjául szolgáló eredeti szerződés 1567-ben keletkezett, amikor Craponne úr egy csatornát kezdett üzemeltetni. A csatorna meghatározott díj fejében vízzel látta el a környék mezőgazdasággal foglalkozó lakosait. A szerződésben kikötött díj azonban az évszázadok során jelképeessé vált, ezért a Crappone család tagjai kérték a szerződés megváltoztatását az időközben bekövetkezett árváltozásokra tekintettel. A *Cour d' Appels* első fokon helyt adott a felek kérésének, valamint megállapította, hogy a jog magában foglalja a változtatás jogát, ezért helyt adott a felperes kérésének.¹⁵¹ A Semmitőszék (*Cour de Cassation*) azonban azon az állásponton volt, hogy a bíróság semmilyen körülmények között nem jogosult a felek megegyezésének megváltoztatására, amely így a rendkívül szigorú szabályozás jogértelmezés iskolapéldájának tekinthető.¹⁵²

A francia közigazgatási jog tekintetében azonban enyhébb és rugalmasabb szemléletről beszélhetünk. Jó példa erre az 1916-os *Gaz de Bordeaux* ügy. 1904-ben Bordeaux városa koncessziós megállapodást kötött egy magáncéggel gáz- és energiaellátására vonatkozóan, 30 éves időtartamra. Az első világháború kitörése után azonban a szén ára tonnánként 35 frankról 117 frankra emelkedett, ezért a cég megpróbált fix árat szabni a gáznak a szerződésben. A *Conseil d'État* ezt a háborús hatásokat figyelembe véve engedélyezte. Az eset a közigazgatási bíróságok számára precedenssé vált, hiszen az *imprévision* elfogadását jelentette.¹⁵³

A francia jogban az első világháborút követő időszak változásokat indított el, annak ellenére, hogy a *Court de Cassation* az elkövetkező évtizedekben is mereven ragaszkodott a *Canal del Craponne* ügyben kimondott állásfoglalásához. 1921. június 6-i döntésében egy másik ügyben ragaszkodott az elvhez, hogy a bíróságnak nincs

¹⁵¹ZIVKOVIC, Velimir, LL. M (Belgrade), Magister Juris (Oxford), PhD Candidate University of Belgrade Faculty of Law, *Hardship in French, English and German Law*, In: http://www.academia.edu/3152183/Hardship_in_French_English_and_German_Law (2014. július 01-i letöltés).

¹⁵²LAMBERTERIE, I. D. *The Effect of Changes in Circumstances on Long-Term Contracts: French Report*. In: HARRIS, D. - TALLON, D. (szerk.), *Contract Law Today: Anglo-French Comparisons*, Clarendon Press, Oxford, 1989, 228–229.

¹⁵³BARANAUSKAS, Egidijus - ZAPOLSKIS, Paulius, *The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract*, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Business Law, *Jurisprudence*, 2009, 4, 200.

jogilag igazságos és megfelelő indoka a szerződési megállapodások módosítására.¹⁵⁴ A *clausula* igénye azonban az első, illetve a második világháború miatt Franciaországban is megjelent, viszont elmondható, hogy mindössze egyes szerződések esetén, speciális igények megjelenésekor alkalmazták.¹⁵⁵

Fontos momentumot jelent mindezek ellenére a törvényhozó hatalom részéről megjelenő speciális szabályozás, a „*Loi Failliot*” nevű törvény (1918. jan. 21.), amely úgy rendelkezett, hogy a háború előtt kötött szerződések felbonthatóak, ellenben nem módosíthatóak. Ezt követte még jó néhány hasonló szabályozás 1918 márciusában, 1924. január 1-jén, 1925. július 6-án, 1932. november 11-én, 1933. április 8-án, 1933. július 12-én, és 1949. április 22-én. Utóbbi az 1939. szeptember 2. előtti szerződéskötést kívánta meg.¹⁵⁶

A háború után a francia gazdaság fejlődésnek indult, évtizedekig nem mutatkozott igény a *clausulán* alapuló szerződésmódításra lehetőséget adó intézményre. A 2000-es évek elején a gazdasági megtorpanás hívta életre a 2005-ös *Avant-Project Catala*¹⁵⁷ tervezetet, mely a Code Civil módosításaként készült el. A szabályozásban világosan megfigyelhető a francia jog elnézőbb hozzáállása a szerződéskötést követően beálló változásokhoz, s ezáltal a *clausulához* is.¹⁵⁸ 2008-ban a kormány által kezdeményezett *Projet de Réforme du droit des contracts* tekinthető a *clausula* további

¹⁵⁴In: http://www.academia.edu/3152183/Hardship_in_French_English_and_German_Law(2014. július 01-i letöltés).

¹⁵⁵KARLOVIC, Tomislav, *The Origins of Clausula Rebus Sic Stantibus*. In: BÉLI Gábor - DUCHONOVÁ, Diana - FUNDÁRKOVÁ, Anna - KAJTÁR István - PERESZsuzsanna, *Institutions of Legal History, With Special Regard to Legal Culture and History*, University of Pécs- Institute of History of Slovak Academy of Sciences, Pécs, 2011, 15.

¹⁵⁶HONDIUS, Ewoud – GRIGOLEIT, Hans Christoph, *Unexpected Circumstances in European Contract Law*, CCEPL, Cambdigre University Press, Cambridge, 2011,146, 294. lj.

¹⁵⁷http://www.justice.gouv.fr/art_pix/RAPPORTCATALASEPTEMBRE2005.pdf (2014. június 27-i letöltés).

¹⁵⁸ Art 1135-1 AP Cat (2005):

„*Dans les contrats à exécution successive ou échelonnée, les parties peuvent s'engager à négocier une modification de leur convention pour le cas où il adviendrait que, par l'effet des circonstances, l'équilibre initial des prestations réciproques fût perturbé au point que le contrat perde tout intérêt pour l'une d'entre elles*”. - A szakasz a felek módosítási lehetőségét engedlyezi a körülmények lényeges és utólagos változása esetén.

Art 1135-2 AP Cat (2005): „*A défaut d'une telle clause, la partie qui perd son intérêt dans le contrat peut demander au président du tribunal de grande instance d'ordonner une nouvelle négociation*”

Art 1135-3 AP Cat (2005): „*Le cas échéant, il en irait de ces négociations comme il est dit au chapitre Ier du présent titre. Leur échec, exempt de mauvaise foi, ouvrirait à chaque partie la faculté de résilier le contrat sans frais ni dommage*.” - A tervezet lehetőséget ad a szerződés újratárgyalására annak érdekében, hogy a felek érdeksérelem nélkül valósítsák meg a szerződés célját.

Anat Project De Réforme Du Droit Des Obligations (Articles 1001 à 1386 du Code civil) Et Du Droit De La Prescription (Articles 2234 à 2281 du Code civil) Rapport à Monsieur Pascal Clément Garde des Sceaux, Ministre de la Justice 22 Septembre 2005, In: www.lexisnexis.fr/pdf/DO/RAPPORTCATALA.pdf (2014. június 27-i letöltés).

beépítési kísérletének. 2009-ben a Code Civil módosítása már egyértelműen tartalmazta a körülmények megváltozása esetén a szerződések bírói revíziójának lehetőségét. Több szabálytervezet után 2009-ben a *Terré-tervezet*, majd egy újabb (*Avant-Projet de la Chancellerie – Projet une reforme du droit des contrats*) készült el, amelyek a Code Civil 1134. szakaszának keménységét oldó rendelkezést fogalmaztak meg, s ezek lényegében a szerződés újratárgyalásának a lehetőségét nyitották meg a körülmények lényeges változása okán.¹⁵⁹

II. 7. Konklúzió

Az értekezésem elején több kérdés megválaszolását tűztem ki célul. Elsőként a *clausula* elképzelés eredetére, annak értelmezésére és mai fogalmának kialakulására kerestem a választ. A római jog a később *pacta sunt servanda* alapelveként aposztrofált jogelvhez ragaszkodvan néhány kivételtől eltekintve azt a nézetet vallotta, hogy a szerződések alapvetően nem vizsgálhatóak felül még a bírák által sem. A glosszátorok és a kommentátorok a kánonjogászokkal együtt fokozatosan fejlesztették ki a „*rebus sic se habentibus*” formulát, s a *clausula rebus sic stantibus* ma ismert elve is nekik, elsősorban a XVI. században élt Andreas Alciatusnak köszönhető. A *clausula rebus sic stantibus* („*a dolgok jelenlegi állása*”) jogintézménye ennek alapján nem jelentett mást, mint a megkötött szerződés felbontását és ezáltal a szerződés teljesítése alóli mentesülést, amennyiben a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak.

A német jog, ahogy láthattuk, tagadó álláspontot képviselt az utólagos szerződési lehetetlenülés egyik fajtájaként megjelenő gazdasági, vagy érdekbeli lehetetlenüléssel szemben. A porosz ALR és az osztrák ABGB úttörő jelentőségűnek tekinthetőek, hiszen bizonyos körben mindkettő ismerte a záradék érvényesítési lehetőségét. A *clausula rebus sic stantibus*-elv továbbfejlődött változata a német magánjogban a „*Wegfall der Geschäftsgrundlage*” („*az üzleti alap összeomlása*”) tanában, majd a „*Störung der Geschäftsgrundlage*” („*az üzleti alap zavara*”) jogintézményében csúcsosodott ki. A „*Wegfall der Geschäftsgrundlage*” azonban a *clausulától* eltérően nem a méltányosság, hanem a szerződési alapok megdőlése miatt engedélyezte a szerződésektől történő

¹⁵⁹ *Projet D' Ordonnance n du portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations*
In: http://www.justice.gouv.fr/publication/j21_projet_ord_reforme_contrats_2015.pdf, 8, (2016. április 25-i letöltés).

elállást Paul Oertmann elmélete szerint. Így az a Wiackertől származó megállapítás, miszerint a *clausula* alkalmazása „a régi közös európai és természetjogi etikai alapelvekhez” való visszatérésnek tekinthető, valóban megvalósult. A *clausula* az I. világháború okozta gazdasági helyzet miatt több jogintézményben is testet öltött.¹⁶⁰ Az 1900-as BGB 242. §-a a *Treu und Glaubent* (hűség és tisztesség) a *clausula*val ellentétben alapelvevé emelte, mivel a szerződések természetéből, s Isten kegyelméből adódónak tekintették a már említett természetjogi és kánonjogi elvekből kiindulva.¹⁶¹ Az I. világháborút követően német területen a *clausula* bírói gyakorlata kiteljesedett, mivel a soha nem látott mértékű infláció gyors és hatékony jogi megoldást kívánt. A vizsgált esetekből kitűnik, hogy a német joggyakorlat előre nem látható, jelentős mértékű körülményváltozások esetén helyt adott a fél számára a szerződés módosítására, illetve különösen súlyos esetben az attól történő elállásra.

Mindezek mellett elmondható továbbá, hogy a Bernhard Windscheid és később Paul Oertmann nevéhez fűződő elképzelések bár később váltak a német kodifikáció részévé, a német joggyakorlatban a magyarral egyidőben, az első világháború hatására teljesedtek ki, csakúgy, mint történt ez hazánkban a gazdasági lehetetlenülés esetében.

A francia magánjoga némettől eredetileg eltérő tagadó nézőpontja a „*force majeure*” intézményének és a jóhiszeműség elvének a Code Civil első változatában megtörtént elismerésével már a kezdetekkor halvány lehetőséget sejtetett a megváltozott körülmények figyelembevételére. Az elmúlt évtizedekben a francia jogrendszer nagy változásokon ment át. Az I. világháború miatt bevezetésre került törvények, mint „*Loi Failliot*” már a szemléletváltás jeleit hordozták magukon, hiszen lehetőséget biztosítottak a felek számára a háború előtt kötött szerződések megszüntetésére, kivételesen módosításra. Az 1950-es évektől a 2000-es évek elejéig terjedő időszakban a Code Civil kisebb módosításai elegendőnek bizonyultak a változó körülményekhez való megfeleléshez, a XXI. század elején bekövetkezett újabb gazdasági válság azonban egyéb megoldási módokat is életre hívott. 2005-ben az *Avant-Project Catala*, majd 2009-ben az *Avant-Project de la Chancellerie-Projet uné reform du droit des contrat* törvények már egyértelműen tartalmazták a bírói beavatkozás lehetőségét a szerződésekre vonatkozóan a körülmények megváltozása esetén. A francia megoldás

¹⁶⁰ A BGB 2002-es módosításaa 313.§, a „*Störung der Geschäftsgrundlage*” bevezetésével a magyar jognál később jutott el a két előző jogintézményt pontosító és meglátásom szerint tökéletesítő szabály törvényerőre emeléséhez. Nálunk az 1959-es Ptk. 241. §-a már jóval a német szabályozás előtt bevezette az azonos joghatásokkal járó bírói szerződésmódosítás intézményét. Vö. LUIG *i.m.* 172.

¹⁶¹ ZIMMERMANN - WHITTAKER *i.m.* 19.

érdekessége a közigazgatási jogból a polgári-és a kereskedelmi jogba fokozatosan beszivárgó *clausula*-interpretáció, amely- a német és magyar intézményekkel szemben - a közjog felől közelített a magánjog felé, s csak később épült be abba.

III. A SZERZŐDÉSI EGYENSÚLY MEGBOMLÁSA ÉS ANNAK MEGOLDÁSI MÓDOZATAI A MAGYAR MAGÁNJOGBAN

„Az 1929. év végefelé kitört, méreteiben minden eddigit felülmuló gazdasági válság hullámai 1931. évben értek el hozzánk. A külföldi hitelek visszavonása hazánkból is megkezdődött, értékpapirjaink egyre nagyobb mértékben özönlöttek vissza külföldről, s a belföldi gazdasági körökben is nyugtalanság tünetei voltak észlelhetők, melyek a bankhitel erősebb igénybevétele útján fokozott devizakeresletben jutottak kifejezésre...”

(Iván Miklós)¹⁶²

III. 1. Bevezetés

A *clausula rebus sicstantibus* és későbbi változatainak alkalmazását illetően – ahogy azt a későbbi fejezetekből is látni fogjuk – a magyar jogtudományban nem találunk egységes álláspontot. Midőn a felmerülő válság a szerződések egyensúlyának megbomlását idézte elő, az ennek helyreállítását célzó megoldási módok (effektivitási záradék, értékállandóság kikötése, deflációs és inflációs intézkedések, moratóriumok és mindenekelőtt a valorizáció) ugyanazt a problémát kívánták kiküszöbölni, amelyet a később tárgyalandó, a *clausulán* alapuló gazdasági lehetetlenülés felhívása is. A kérdés vizsgálata során különösen fontos a pénzbeli szolgáltatások elemzése, mivel ezek nagy számba fordultak elő, és a gazdaságot is jelentősen érintették.

A pénz romlásának és rontásának megakadályozására tett erőfeszítések már egészen korán, a XII. századtól jelen voltak a magyar jogtörténetben, de értekezésem céljához igazodva a XIX. század második feléremegalakuló Osztrák-Magyar Monarchia, majd az I.világháború utáni évek időszaka által a megfelelő gazdasági és politikai stabilitás biztosítására szánt eszközöket mutatom be.

Már a fejezet elején szükséges az egyes fogalmak tisztázása: *pénzügyi és gazdasági válság*ról abban az esetben beszélünk, ha olyan mértékű krízis¹⁶³ következett

¹⁶²IVÁN Miklós, *A koronától az aranypengőig, A pénzválság jogi bonctana*, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934, 64.

be, amely a bank-, a valuta- és a pénzügyi szektorra egyaránt kihatott. A valutaválság akkor következik be, hogyha az árfolyam elleni spekulatív támadások az adott valuta értékvesztéséhez, vagy nagyarányú leértékeléséhez vezetnek. Adósságválság esetén az adósok nagy tömege válik fizetéseképtelenné. A bankválság esetén a bankok a csődhelyzet veszélye miatt felfüggesztik a hazai kötelezettségek teljesítését, s a kormányzattól várnak megoldást a helyzet visszaállítására. A *válságjog* voltaképpen ezek alapján nem más, mint a gazdasági nehézségek, a pénz fizetőképességének hanyatlása és fedezethiányának veszélye esetében kibocsátott jogszabályok csoportja, amely hazánkban törvényekben, és főként rendeletekben jelent meg.

A pénz értékállóságának megtartására a XIX. század elejétől megfigyelhetőek modern törekvések. Már 1810-ben, jóval a Monarchia létrejötte előtt elrendelte egy császári nyílt parancs, hogy a bankócedulák helyett váltójegyeket bocsássanak ki.¹⁶⁴ Ennek jelentősége abban rejlett, hogy ezeket a bankjegyeket már ténylegesen fizetési forgalomra készítették, és nem lehetett átváltani bankkötvényekre. Ezzel szemben a váltójegyek csupán olyan okmányok voltak, melyek által kibocsátójuk arra kötelezte magát, hogy valamely meghatározott összeget meghatározott helyen és időben vagy maga, vagy más megfizet. A váltójegyek elszaporodása a fizetési forgalom akadozását eredményezte, s hozzájárult a pénzügyi helyzet romlásához.

Magyarországon még az I. világháború éveiben is Ausztriával közös bank- és pénzrendszer állt fenn. 1867-ben, 1878-ban és 1887-ben vám-és kereskedelmi szövetséget kötött a két ország, hogy ezzel biztosítsák a kiegyensúlyozott gazdálkodást.¹⁶⁵ A Monarchia gazdaságának kedvezőtlen helyzete miatt 1892-ben valutarendezést hajtottak végre, amellyel létrehozták az ún. „koronaértéket,” amitől a mostoha gazdasági állapotok javulását és a stabilitás helyreállítását várták. Ez azonban a XX. század elejére rohamosan romlani kezdett, s Iván Miklós arról számolt be, hogy 1907-re a kereskedelmi mérleg passzívra vált.¹⁶⁶ A korona értéke továbbra is folyamatos ingadozásoknak volt kitéve, így az Osztrák-Magyar Bank kénytelen volt a

¹⁶³ A krízis görög eredetű kifejezés. Orvosi jelentése a testi betegségek kórlefolyása során is gyakran tapasztalt fordulat. Bővebben lásd: TÓTH I. János, *Válság és válságtudat*, SZTE- BTK, Filozófiai Tanszék, LÉTÜNK 2012/3. 20–27 (20).

¹⁶⁴ MARCZALI Henrik, *A pénz válságának történetéhez*, Jogtudományi Közlöny, Budapest, 1921, 4, 25.

¹⁶⁵ POPOVICS Sándor, *A pénz sorsa a háborúban*, Osztrák és magyar sorozat, MTA, Budapest, 1926, 10-11.

¹⁶⁶ IVÁN Miklós, *A koronától az aranypengőig*, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934, 15 (továbbiakban: IVÁNi.m.).

bankszabadalmat meghosszabbítani.¹⁶⁷ Az árak hirtelen emelkedése így már az I. világháború előtt kivételes intézkedésekhez vezetett. A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről, azaz a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló *1912. évi LXIII. törvénycikk* világosan kimondta, hogyha egyes fogyasztási cikkek árai aránytalanul megemelkednének, a közigazgatási hatóság feladata a legmagasabb ár megállapítása.¹⁶⁸ A korszakban keletkezett megszámlálhatatlan rendelet természetesen mindössze a legalapvetőbb problémák megoldására lehetett elég, arra már kevésnek bizonyultak, hogy a gazdasági és pénzügyi problémákat teljes egészében megszüntessék.

Az I. világháború a Monarchia utolsó tartalékait is felemésztette. 1918-ban a háború végének közeledtekor kitört az őszirózsás forradalom (október 28-31.), s egy rövid ideig a Népköztársaság próbálta meg orvosolni a kétségbeejtő helyzetet. A megvalósuló katonai intervenció és a Tanácsköztársaság időszaka azonban a polgári kormány és a stabil gazdasági helyzet utolsó reményeit is szertefoszlatta. Az I. világháborút követő években, különösen az 1921 és 1938 közötti időszakban több törekvés volt megfigyelhető a gazdasági stabilitás biztosítására.

1929-re a gazdasági és az ezzel összefüggésben létrejövő pénzügyi válság elmélyült, így a válságmegoldások (főként a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés felhívása) tömeges alkalmazásával találkozhatunk. Jelen fejezet ezeknek a pénzügyi és gazdasági fogalmaknak tisztázásával, elemzésével és jellemzésével foglalkozik, külön kiemelve a valorizáció fogalmát és jelentőségét, s a korszakban készült jogszabályokat.

¹⁶⁷ Erről rendelkezett az 1899. évi XXXVII. törvénycikk az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának meghosszabbításáról.

¹⁶⁸ A törvénycikk 7. §-a alapján: „*A hol attól lehet tartani, hogy a fogyasztási cikkek árai a nem tényleges állományu legénységnek nagyobb számban történő bevonulása következtében aránytalanul és pedig nem indokolt mértékben fel fognak szökni, elrendelheti a ministerium, hogy ott a legszükségesebb élelmezési cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság megállapítsa. Ha a katonai előkészületek vagy a háboru következtében a fogyasztási cikkek árainak nem indokolt mértékben aránytalanul való drágulása a katonaság elvonulása után, vagy más vidékeken jelentkezik, a közigazgatási hatóság javaslatára a ministerium elrendelheti, hogy a legszükségesebb élelmezési cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság arra az időre és ott is megállapítsa. Mindkét esetben ezeket a cikkeket az ekként hatóságilag megállapított áraknál drágábban árusítani tilos. A hatóságilag megállapított ár ellen a végrehajtási rendeletben megállapítandó módon birtokon kívül fellebbezésnek van helye. A ki az első, negyedik és ötödik bekezdés alapján kibocsátott rendelkezéseket megszegi, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással, valamint hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.*”

III.2. A válságjog eszközei

„Nem áll az, hogy a háború magánjogi hatásait a törvénytőló (...) ötlesterű kormányrendeletek kimeríthetik vagy akárcsak ellensúlyozhatják...”¹⁶⁹
(Almási Antal)

A pénzválság nagyrészt háborúk kitörésekor, vagy azokat követően keletkezik.¹⁷⁰ Ahogy Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank egykori elnöke 1929-ben tartott előadásában kifejtette: „a pénz értékállandóságának fenntartása a gazdasági és társadalmi rendnek, a nyugodt munkának alapja.”¹⁷¹ A gazdasági eszközök mellettezért jogi megoldásokat is szükséges ilyenkor alkalmazni. Ilyenkor mind a papír-, mind a fém pénzékek értékében változások következnek be, gyakrabban érinti ez azonban a papírpénzeket. Mivel a papírpénz egyben értékpapírként is funkcionál,¹⁷² ezért a pénzjogban több fogalmat is jelenthet, például jelpénzt, valutajószágot, pénzhelyettesítő értéket. A pénz dolgozatomban jogi kategóriaként szerepel, de természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy közgazdasági tényezőként is gondoljunk rá.

Grosschmid Béni éppen ezért gyűjtőfogalomként kezelte, valamintolvasatában a pénz „nem egyszerű genus, hanem egy főnem, úgynevezett supergenus” volt, amelybe számos pénznemet beleértett.¹⁷³ Még Grosschmid sem vette azonban észre az éles különbséget a pénzösszeg-és a pénzmértéktartozás között. Bessenýó András világított rá, hogy ennek nem pusztán dogmatikai, hanem főként gyakorlati okból lenne jelentősége, hiszen az első esetben pontosan összegszerűen meghatározásra került az adós által visszatérítendő pénzösszeg, míg a másodiknál valamely érték pénzben kifejezett mértékéről van szó csupán, tehát az csak a teljesítéskor válik összegszerűvé.¹⁷⁴ Ahogy Grosschmid, úgy később tanítványai, Bátor Viktor és Szladits Károly szeme előtt is elsikkadt ez a differencia, s minden pénztartozást pénzmértéktartozásnak tekintettek, így minden pénztartozásnál megkülönböztették

¹⁶⁹ ALMÁSI Antal, *A háború hatása a magánjogra*, Franklin, Budapest, 1917, 7.

¹⁷⁰ HAMVAS Béla, *A világválság*, Aktuális kérdések irodalma 53., Fővériosi Könyvtár, Budapest Székesfőváros házinyomdája, Budapest, 1938, 5.

¹⁷¹ SZIVESSY Lehel, *A pénz értékállandósága*, A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog-És Államtudományi Szakosztályában tartott előadások 23., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1936, 13.

¹⁷² IVÁN *i.m.* 9.

¹⁷³ GROSSCHMID Béni, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, II. kötet, 1. rész, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933 (továbbiakban: GROSSCHMID, *i.m.*), 238-239.

¹⁷⁴ BESSENYŐ András, *A devizahitelek és a római jog*, Jura, 2014, 2, 18-20.

kitűzésének módját, azaz a *kirovását*, és a teljesítésének módját, azaz *lerovását*. A kirovás a pénztartozás szolgáltatási mértéke, míg a lerovás a tényleges fizetési eszköze. Kolosváry Bálint nagyon helyesen határolta el ezektől az egyénileg megjelölt pénzdarabokkal tartozást, illetve a meghatározott fajú pénzermével, pénznemmel való tartozást is.¹⁷⁵

Ha valaki tehát pénzüsszegben tartozott, nem volt mindegy, hogy milyenben. A tartozása ugyanis többféle pénzben is lehetett, s lehetséges, hogy mértéke is más pénznemben volt meghatározva, mint amilyenben azt teljesítették. Általános tapasztalat a kirovás és a lerovás közötti különválás volt. Ha a kirovás vagy a lerovás nem is pénzben történt, akkor a kirovó jószággal kifejezett és a lerovó jószággal szolgáltatott gazdasági értékkel kellett teljesíteni. A pénzre egyéb jószágban tartozás kitűnő példái voltak például a búzazáloglevelek. A kirovás azonban ún. „számlási értékben” is történhet. Ez azt jelenti, hogy nincs forgalomban ennek az értéknek megfelelő fizetési eszköz. Ilyen volt például az aranypengő is, amely rendkívüli intézkedésként 1931-ben került bevezetésre.¹⁷⁶ Az idők folyamán egyre inkább áttértek a kirovó összegről a lerovó összegre, amely a valóságos fizetés helyén és idején jegyzett árfolyamon történt.

Az eddigiekben a kirovó összegről a lerovó összegre történő áttérésekről volt szó. Ettől meg kell különböztetni a *valutaváltozás* esetét, amikor magában a kirovó pénznemben áll be változás. Ekkor már az új valuta alapján kell kiszámolni a lerovó pénznemet. A különböző pénznemekre történő többszöri váltáskor, amely gyakran megtörtént, egyre bizonytalanabbá válhatott a pénz valós értéke, s ez nehézkessé és bonyolulttá tette pénztartozások elszámolását.

Ennél fogva a pénzszolgáltatásokat, mint különösen problematikus ügyleteket különös fontossággal kezelte hazánk jogrendszere is. Ennek kapcsán elfogadhatjuk Schwartz Tibor azon megközelítését, hogy a *1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvényről* (Kt.) 324.§-ára figyelemmel nemcsak a készpénzkielcsönt, hanem minden egyéb pénztartozást is a pénzbeli tartozások alá kell érteni.¹⁷⁷

¹⁷⁵ KOLOSVÁRY Bálint, *Magánjog. A magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata*, Studium, Budapest, 1930, 290 (továbbiakban: KOLOSVÁRY *i.m.*).

¹⁷⁶ Hatályba léptetve a 4560/1931. M.E. rendelettel.

¹⁷⁷ Lásd: SCHWARTZ Tibor, *A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*, Franklin Társulat, Budapest, 1927, 64 (továbbiakban: SCHWARTZ (1927) *i.m.*). A Kt. szerint: 324. §: „Pénzbeli tartozásokat, a forgatható vagy bemutatóra szóló papirokon alapuló tartozások kivételével, az adós, a mennyiben a szerződésből, az ügylet természetéből, vagy a szerződő felek szándékából más nem következik, saját veszélyére és saját költségein azon helyen köteles fizetni, hol az ügylet megkötésekor a hitelezőnek kereskedelmi telepe, vagy ilyennek nem létében lakása volt.”

A következőkben a ki-, és lerovásra egyaránt vonatkozó jogi eszközöket ismertetem, amelyeket a válság megoldása érdekében alkalmaztak a felek közötti konfliktusok elkerülése, illetve a jogviták gyorsabb lezárása érdekében.

Az effektivitás kikötése azt jelentette, hogy a hitelező az obligációban kiköthette azt is, hogy a tartozási összeg lerovása ne országos, hanem egyéb meghatározott pénznemben történjen. A Kt. alapján még Grosschmid Béni is elismerte az effektivitás kikötésének létjogosultságát, s belemagyarázhatónak vélte azt a jogrendszer intézményeibe. A megoldásról rendelkezett továbbá a *6900/1931 M.E. sz. rendelet*, de a külföldi fizetési eszközök tekintetében a *4550/1931. M.E. sz. rendelet* volt az irányadó. Az *effektivitás kikötését* a Kt. 326. § (2) bekezdése is tartalmazta.

Az ún. „*értékállandósági klauzula*” a kirovásra vonatkozott, és négyféle módja volt ismert: belföldi vagy külföldi aranypénzben; belföldi pénznemben a kirovó összeg értékének megállapításával az arany értékéhez viszonyítva, ugyanezt külföldi pénzben, valamint színaranyban kirovással. A négy variáció közül az elsőt egyáltalán nem, a másodikat és a negyediket pedig nagyon ritkán használták, így igazából a harmadik verzióval találkozhattam kutatásaim során.¹⁷⁸ Ilyen megoldással találkozunk a később ismertetésre kerülő a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről szóló *1925. évi XXXV. törvénycikk* 4. szakaszában. A harmadik esetben különös jelentőséget nyert az, hogy történt-e aranyértékben kirovás, illetve hogy az értékállandóságiklauzula mennyiben érvényesült egyes tételes intézkedések esetében. Grosschmid Béni a felsoroltakon kívül megkülönböztetett még számolási értékben és indexszám szerint kirótt pénztartozásokat is.¹⁷⁹ Utóbbi előnyének azt tartották, hogy ahol a kikötés megtörtént, az akár aranypénzben (ennek viszonylagos értékállandósága volt ugyan, de ez sem garantálta maximálisan a stabilitást), akár más módon bekövetkezett *pénzértékcsökkenés (devalváció)* elvileg nem befolyásolhatta ezen összegek kifizetését. Az általam vizsgált jogesetek nagy részében azonban ilyen kikötés nem történt, így kénytelenek voltak a valorizációt vagy a gazdasági lehetetlenülést alkalmazni (a fogalmak később kerülnek tisztázásra), hiszen ilyen csak a kirovó pozícióban lehet tenni, mely a további problémákat a lerovó helyzet esetén nem védte ki. Más kérdés az, hogy a sokat emlegetett *aranyklauzula* még Németországban sem volt

¹⁷⁸ GOLDBERGER József- SZÁNTÓ Imre, *Devizajog, A pénztartozás magyar válságjoga*, Tébe Könyvtár, 90. szám, Tébe Kiadóvállalat, Budapest, 1937, 37.

¹⁷⁹ BESNYŐ Bernát, *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez*, II. kötet, I. rész, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933, 298-299 (továbbiakban: BESNYŐ i.m.).

elég hatékonyak nevezhető a hitelező védelme érdekében.¹⁸⁰ Az aranyklauzula nem tartozott a már említett négy variáció közé, hanem egy szerződési kikötés esetére érvényesíthető mód volt, amely a valorizációs elv érvényesítéséhez használt eszközként jelent meg. Többféle értékmegőrző klauzula volt ismeretes, például az aranyklauzula mellett index- és valutaklauzula is alkalmazásra került nemcsak hazánkban, hanem más európai országokban is. Ezek sikertelensége miatt nem csodálkozhatunk azon, hogy az évek múlásával fokozatosan elvesztették jelentőségüket az értékállandósági és az értékmegőrző klauzulák is. Az 1931-re kicsúcsosodott válság következtében ugyanis az ún. „nemes valutával” bíró államok, mint az USA vagy Nagy-Britannia is fokozatosan letértek az aranyalapról, azaz nem az aranyat tekintették értékmérőnek, s ezzel pénzüik értéke fokozatosan lecsökkent.¹⁸¹

A defláció az 1929-ben kitört világválság teremtménye volt, amely Frankenstein szörnyéhez hasonlóan teremtője ellen fordult. A defláció az *infláció* (amikor az árszínvonal növekedése a pénz vásárlóerejének romlásával jár) tökéletes ellentétéként az árszínvonal csökkenésével jár. Az árak csökkenése miatt a pénz vásárlóereje nő ugyan, viszont miután rendszerint a pénzhíány váltja azt ki, negatív gazdasági jelenségként határozzák meg. A válság idején több deflációs intézkedést is végrehajtottak, több-kevesebb sikerrel. Kiemelendő ezek közül a kötött devizagazdálkodás, vagy a hitelmegszorítás. Ezek az inflációval ellentétben nem érintették a pénzügyi jogot, s a pénztartozások körében végül semmilyen változást nem idézhettek volna elő, ha nem alkotják meg az „aranypengőt”, amely a 4560/1932. *M.E.sz. rendelet* 6. §-a alapján 0,26315789 gramm finom aranyra felelt meg. Nálunk ilyen módon a külföldön szokásos eljárás ellentéte zajlott le: mesterségesen életre keltett valutánkat a papírpénzzel egyenértékűnek titulálták, míg máshol az aranystandard felfüggesztését végezték el.¹⁸²

Az alfejezet további részében az infláció részletesebb elemzésére kerül sor, amelyet a kormány előszeretettel használt a gazdaság manipulálására. Ez voltaképpen nem jelentett mást, mint a papírpénz mennyiségének növelését, valamint a pénz vásárlóerejének csökkentését. Mindezt ráadásul az államkölcsön céljára tették, így

¹⁸⁰SZLADITS Károly, Aktuális kérdések a német és osztrák bírói gyakorlatban, *Jogtudományi Közöny*, 1921, 11, 83.

¹⁸¹ZACHÁR Gyula, *Fejezetek legújabb magánjogunk köréből*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939, 168 (továbbiakban: ZACHÁR i.m.).

¹⁸² A papírpénz nagymértékű bevezetése további károkat okozott, hiszen ezek a fém-pénznél mindig is olcsóbb előállításúak voltak, ugyanakkor a pénz értékét rontották. Az aranystandard felfüggesztése kevesebb hátrányt eredményezett az azt követő államok gazdaságában, mint a papírpénz terjesztése.

kétszeresen alattomos pénzváltozást hajtottak végre, mivel az titokban, belső rendelkezésekkel történt, ahogy Popovics Sándor, az Osztrák-Magyar Bank akkori kormányzója egyik levelében erre vissza is emlékezett.¹⁸³

A valutatörvények közül az *1892. évi XVII. törvénycikk* bevezette ugyan az aranyvalutát,¹⁸⁴ mégis kijelenthetjük, hogy 1900. január elseje után is elsődlegesen a papírpénz maradt a valóságos valutajószág. 1899-ig hazánkban a forint volt a törvényes pénznem, ennek helyébe lépett 1892 és 1899 között a koronaérték. Ez rendkívül értékállóan bizonyult, mivel az Osztrák-Magyar Bank köteles volt a koronaértéket mindig az aranyérték paritásán tartani.¹⁸⁵

Szladits Károly, *„A magyar magánjog vázlata”* című munkájában részletesen foglalkozott a szerződési egyensúly megbomlásával és annak megoldásaival.¹⁸⁶ Az egymást követő gazdasági válságok folytán súlyos értékromlás következett be, és az aranyértéken tartási törvényes kötelezettség megszűnt, ezzel pedig pénzünk gyakorlatilag fedezetlen valuta lett. Az első világháborút megelőző évekre így nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaságstabilizációja érdekében hazánk kölcsönökhöz kényszerült folyamodni. A háborús hitelek 1914-től általánossá váltak, a folyósítások biztosításához pedig több jegyzőkönyvi megállapodás is született a magyar és osztrák kormány között.¹⁸⁷ György Ernő nézetei szerint a XX. századi magyar válságjog kezdetét is az infláció megjelenésétől számíthatjuk. A kezdő időpontot tekintve György Teleszky Jánost idézve találóan jegyezte meg: *„nálunk voltaképpen az infláció a háborúban vette kezdetét azzal a ténnyel, hogy Magyarország és Ausztria vették a háború költségeinek fedezésére a legnagyobb mértékben igénybe a Jegybankot, az összes háborúviselt államok között.”*¹⁸⁸ Teleszky János rámutatott arra is, hogy hazánk pénzének értéke azért is csökkenhetetlenül nagy mértékben, mert a háborús kiadásoknak 5.1 %-át fedezte adókból, a többi jelentős hányadát kölcsönökből, amelyeket már a háború alatt

¹⁸³ IVÁN *i.m.* 20, 23.

¹⁸⁴ Az 1. § szerint: *„Az eddigi ausztriai érték helyébe az aranyérték lép, a melynek számítási egysége a korona. A korona száz fillérre oszlik.”*

¹⁸⁵ SZLADITS (1937) *i.m.* 48. SZLADITS Károly, *A magyar magánjog vázlata*. II. kötet, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1937, 48 (továbbiakban: SZLADITS (1937) *i.m.*).

¹⁸⁶ SZLADITS (1937) *i.m.* 46.

¹⁸⁷ IVÁN *i.m.* 20.

¹⁸⁸ GYÖRGY Ernő, *Az infláció mérlege*, Budapest, Közgazdasági Könyvtár, XII. kötet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932, 6 (továbbiakban: GYÖRGY *i.m.*).

igénybe vett.¹⁸⁹ Ezt jól bizonyítják a Teleszky munkájában megtalálható Osztrák-Magyar Bank jegyforgalmi és girószámláinak kimutatásaiból készült táblázatok is.¹⁹⁰

Már jóval az I. világháború kitörése előtt több olyan törvénycikk született, amelyek az *infláció* miatt gyaníthatóan fellépő jogbizonytalanságot kívánták orvosolni, viszont ahogy Almási Antal is megjegyezte, az *1912. évi LXIII. törvénycikk* 16. §-a a legjobb bizonyíték arra, hogy a jogalkotók nem voltak tisztában azzal a veszéllyel, amit a közeledő háború jelenthetett.¹⁹¹ A háború kitörésekor így pánikszerűen megalkotott és mindössze ideiglenes szabályozással kecsgettető moratóriumrendeletek megalkotására került sor.¹⁹² A *moratórium* nem más, mint fizetési haladék, a fizetési kötelezettség teljesítésére kitűzött határidő elhalasztásának engedélyezése. Az 1914. évi első moratóriumrendelet (*3715/1914. M. E. sz.*) célja nem volt más, mint az általános adósvédelem.¹⁹³ Azért volt fontos, mert nemcsak a pénzbeli-, hanem a nempénzbeli szolgáltatásokra is kiterjedt, ezzel próbálva megoldani az igencsak instabil jogi helyzetet, csakúgy, mint az osztrák moratóriumrendelet.¹⁹⁴

A helyzetet súlyosbította a már említett, a két ország által felvett irdatlan mennyiségű kölcsön, melyeken természetesen a moratórium sem segített. 1915 folyamán Ausztria 305 millió, Magyarország 175 millió német márkát szerzett be váltóleszámítolás útján, 1918 júliusáig pedig az időközben igénybe vett kölcsönök miatt Ausztria összes adóssága 2.123. 960.000, Magyarországé 1.336.040.000 márka volt.¹⁹⁵

Az inflációt a háború után sem sikerült elkerülni. A Tanácsköztársaság idején az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeit a szovjet pénzek súlyos romlása miatt előbb fokozatosan bevonták, majd ezt hatályon kívül helyezték az 1919. augusztus 5-én kelt

¹⁸⁹TELESZKY János, *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1927, 374 (továbbiakban: TELESZKY *i.m.*).

¹⁹⁰TELESZKY *i.m.* 374.

¹⁹¹16. §: „A ministerium a magánjogi követelések érvényesítése tekintetében - ideértve a váltókövetelések érvényesítését is - továbbá a polgári peres és nem peres eljárás és általában a polgári igazságszolgáltatás, végül a jegybank ügyvitele tekintetében rendkívüli intézkedéseket tehet és e végből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg.” A szakasz tehát mindössze a minisztérium hatásköreiről beszél, egyéb szerveknek utasítást nem ad, valamint részletesebben sem fejt ki a végrehajtó hatalom intézkedési lehetőségeit. A hivatkozást lásd: ALMÁSI Antal, *A háború hatása a magánjogra*, Budapest, Franklin Társulat, 1917, 7 (továbbiakban: ALMÁSI (1917) *i.m.*).

¹⁹²A moratóriumot és a háborúval kapcsolatos egyéb intézkedéseket szabályozó rendeletek gyűjteményét lásd: *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye*, II. füzet, Hivatalos kiadás, A Magyar Királyi Belügyminisztérium kiadása, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1915, In: <http://mek.oszk.hu/13100/13162/13162.pdf> (2015. június 10-i letöltés).

¹⁹³A moratórium ideiglenesen 14 nap haladékot engedett a kormány részére is. Pár nappal később ezt egy újabb követte, melynek célja szintén az adósvédelem volt. Az első jelentősége a magánjogi kötelezettségek rendkívül széles köre volt, hiszen minden nem pénzbeli szolgáltatásra is kiterjedt. In: SZLADITS Károly, *A moratórium*, Jogállam, 1914, 7-8, 571.

¹⁹⁴WITTMANN Mór, *Az osztrák és a magyar moratórium*, Jogállam, 1914, 7-8, 581.

¹⁹⁵POPOVICS *i.m.* 97-98.

9/1919. számú kormányrendelettel. Ez volt az ún. „postatakarékpénztári” pénzjegyek időszaka, amelyeket az 1919/XCII.sz. rendelettel vezetett be a Forradalmi Kormányzótanács. A közbeszédben ezeket nevezték zöldpénznek vagy postapénznek, s az OMB bankjegyeire voltak átválthatók. Az 1919. augusztus 15-én életbe lépett 3954/1919. M.E. sz. rendelet a szovjetpénzt (amely nem bizonyult sikeres és életképes valutának) a magyar koronaértékkel váltotta fel.¹⁹⁶

A stabilizáció jegyében született meg az 1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről, amely a régóta esedékes földkérdést kívánta megoldani, s részben valóban hasznosnak bizonyult, hiszen szabályozásának köszönhetően az ingatlan visszajuthatott ahhoz, aki aránylag olcsón volt kénytelen azt átengedni a háborús viszonyokra tekintettel.¹⁹⁷

A stabilizálás következő szakaszában a magyar állam az 1921. évi XIV. törvénycikkkel létrehozta a magyar nemzeti jegybankot, amely Magyar Királyi Állami Jegyintézet néven kezdte meg működését. Később az új jegy kibocsátási alapot és az általa létrehozott új valutát bizonytalannak értékelték, de az tagadhatatlan, hogy jelentős válságjogi szabályozásnak tekinthető.¹⁹⁸ Egyrészt ugyanis a bíróságot kötötte a kényszerárfolyam figyelembevétele, másrészt a névértékhez ragaszkodás ugyanolyan fontos magánjogi alapelvek sérelmét idézhette elő, mint az igazságosság, a méltányosság vagy a kölcsönös érdekegyesítés elve.¹⁹⁹ A szabályozás mindezekén túl

¹⁹⁶Pár nappal korábban, augusztus 5-én a 9/1919.sz. kormányrendelet a bankjegyeket törvényes fizetőeszközöknek minősítette, s hatályosította az államjegyet, mint valutajószágot, új valutánk pedig nem sokkal ezt követően az említett koronaérték lett.

¹⁹⁷ 91.§: „Ha az állam a jelen törvény alapján elővásárlás vagy megváltás útján vagy bármely más úton középbirtokot meg nem haladó, olyan ingatlant szerez meg, amelyet korábbi tulajdonosa a háború alatt akár hadiszolgálatára miatt, akár háborús viszonyokból származó más körülmények miatt volt kénytelen aránylag olcsó áron másnak átengedni, az ilyen ingatlan, (...) visszajuttatható az említett korábbi tulajdonosnak, elhalálozása esetében lemenő örökösének vagy házastársának (...).

Ha az, akitől az állam az ingatlant az előbbi bekezdés alapján megszerzi, ennek következtében - az ingatlanért annak idején fizetett alacsony vételárhoz képest - indokolatlanul nagy vagyoni előnyhöz jutna, az Országos Földbirtokrendező Bíróság ezt a vagyoni előnyt a méltányossághoz képest megoszthatja egyrésztől a között, akitől az állam az ingatlant megszerzi, másrésztől pedig az ingatlanok ama korábbi tulajdonosa között, akinek javára szól az előző bekezdés rendelkezése. (...) Az indokolatlanul nagy vagyoni előny megosztása iránt a kérelmet az ingatlan árának kifizetése vagy letétbe helyezése előtt kell az Országos Földbirtokrendező Bíróságnál előterjeszteni.”

¹⁹⁸A jogszabály 8. §- szerint: „A pénzforgalom fenntartása, annak szabályozása, a fizetések kiegyenlítésének megkönnyítése, a mezőgazdasági, kereskedelmi, nagy- és kisipari hitelügyek kielégítése, az állami fizetési szolgálat ellátása végett addig is, míg jegybank létesíthető lesz, Budapest székhellyel, közhivatali jelleggel a pénzügyminiszter főfelügyelete alatt működő, önálló jogi személyiséggel fölrüházott m. kir. állami jegyintézet létesítetik.” Vö. IVÁN i.m. 42. A törvény 4. §-a a kényszerárfolyam (az állam, illetve részben a bank által kibocsátott jegyeket az állam beleegyezésével, általában általában kezdeményezésére pénz jellegével ruházzák fel úgy, hogy ezeket a jegyeket névértékükben rá lehet a hitelezőre kényszeríteni a fémpénzre váltás kötelezettsége nélkül) kiterjesztését végezte el a bankjegyek helyébe lépő államjegyekre, mellyel egy hosszan tartó vita elindítója lett.

¹⁹⁹SCHWARTZ (1927) i.m. 5-6.

bevezette a jegyintézeti koronaértéket, amely különleges megoldásnak tekinthető, valamint szigorúan meghatározta a pénzjegyek kibocsátási körülményeit. Mégis előfordult, hogy egyes szakaszokból félreértelmezések adódtak.²⁰⁰

Az *infláció* további megoldásainak voltak tekinthetőek az *1922. évi XVII.* és az *1923. évi IX. törvénycikkek*, amelyek mindössze ideiglenesen tudták orvosolni a felmerülő problémákat. A moratórium fokozatos feloldása szintén nem szüntette meg a gondokat. Ribáry Géza 1922-ben ezért találóan jegyezte meg, hogy a pénz értékeltelenedéséből származó bajok soha nem a pénz „fizetési eszköz” szerepéből álltak elő, hanem az „értékmérő” funkciónak voltak köszönhetőek. Ezért is lett volna helyes –meglátása szerint– a válaszható többféle verzióból a problémákat leginkább kiküszöbölő megoldást választani, amelyben a pénz értékmérőként funkcionált, fizetési eszközként pedig egy olyan tárgyat vettek figyelembe, amely értékállóságát nagyjából megtartotta. Hazánkban ez a búza vagy a föld volt. A döntvénytárakat vizsgálva megállapítható, hogy a búza és a föld mellett még a kukorica és az arany voltak ilyenek, utóbbit a zürichi jegyzés alapján számítottak ki.²⁰¹ A fő értékmérőnek azonban továbbra is a pénzt tekinthetjük, amely később anomáliát idézett elő.

Az 1923-as év is a gazdasági rendezés éve volt. Az *1923. évi V. törvénycikk* a tisztességtelen versenynek próbálta elejét venni, míg az *1923. évi XXXII. tc. az 1923/24. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról* (nem minden előzmény nélkül) az állami jegyintézetnek felhatalmazást adott arra vonatkozóan, hogy az aranykorona értéknek megfelelő hitelt folyósíthasson állami kötvények ellenében. A gazdasági és pénzügyi helyzet stabilitásáért viszont ez sem hozta meg, ezért az állami jegyintézet helyére új intézményt, a Magyar Nemzeti Bankot állították fel (1924. június 24.). Megindulását az Angol Bank tette lehetővé, amely megszabta pénzünknek azt az intervalutáris értékét, amelynek fenntartása lett volna a bank fő célja.²⁰² A helyzet azonban újabb valutát követelt, s a még mindig jelen lévő infláció megállítására az *1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és*

²⁰⁰ Az 1921. évi XIV. törvénycikk így fogalmaz: 1. §: „Pénzjegyek kibocsátását a törvényhozás további intézkedésig az állam kizárólag magának tartja fenn.

2. §: Az Osztrák-Magyar Bank jegyforgalmának az a része, amely a békeszerződés szerint Magyarország jegyforgalmának meg fog felelni, ugyanily névértékű, koronára szóló államjegyekkel cserélendő ki. E szempontból az említett jegyforgalomhoz számít az az összeg is, amely az Osztrák-Magyar Bank üzleteinek átvételéből folyólag vállalt kötelezettségek kiegyenlítésére szükséges.”

²⁰¹ BLAU György, *Valorizációs joggyakorlatunk 1927-ig*, Budapest, Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda, 1927, 29-30 (továbbiakban: BLAU (1927) i.m.).

²⁰² IVÁNI.m.55.

az ezzel összefüggő rendelkezésekről bevezette a pengőt.²⁰³ A jogszabály 22. szakaszának rendelkezése szerint:

„Az 1927. évi január hó 1. napjától kezdve minden közokiratban, ideértve a bírói vagy más hatósági határozatot is, még pedig akkor is, ha a határozat alapjául szolgált beadványt vagy keresetlevelet 1927. évi január hó 1. napja előtt adták be, a pénzüsszeget pengőértékben kell meghatározni. Az ennek a rendelkezésnek megfelelően pengőértékben meghatározott pénzüsszeget azonban a 17. §-ban megállapított értékarány alapulvételével abban az érmenemben vagy értékben is ki kell fejezni, amelyben az eredetileg is kifejezve volt, vagy amelyben a kötelezettséget eredetileg meghatározták.

Ezek a rendelkezések nem nyernek alkalmazást oly érmenemre, vagy értékre szóló pénzüsszegekre, amely érmenemnek, vagy értéknek törvényes aránya a pengőértékhez nincs megállapítva, vagy amely pénzüsszeget a törvény rendelkezései értelmében valamely meghatározott érmenemben vagy más értékben, mint a törvényesben kell fizetni.”

A törvénycikk értelmében tehát, ha a bírói ítélet vagy más hatósági határozat pengőben szól, akkor azt ugyanazzal a pénznemmel kell megfizetni. Ha esetleg a tartozási összeg többféle pénznemben volt kikötve, például a nemzetközi forgalomra szóló értékpapírok esetén, általános gyakorlat szerint az első helyen állót tekintették az elsőbbséget élvezőnek.

A 17. § pontosan meghatározta a korona és a pengő számítási értékét: *„A koronában való kötelező számítás helyébe a 1927. évi január hó 1-től a pengőértékben való kötelező számítás lép.*

²⁰³NIZSALOVSKY Endre, *A valorizáció multja és jelene*, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1926, 33 (továbbiakban: NIZSALOVSKY (1926) *i.m.*). Nizsalovszky Endre (1894–1976) a XX. századi magyar jogtudomány kiemelkedő alakja, jogtudós, egyetemi tanár és akadémikus volt. A valorizáció mellett a zálogjog és a korlátolt dologi jog témakörét vizsgálta bővebben. Több munkája angolul, franciául és németül is megjelent. 1956-ban az MTA Állam-és Jogtudományi Bizottságának elnökévé választották. Valóságos jogi polihisztor volt, akinek írásai átfogták mind a római jog, mind a jogtörténet, a devizajog, a jogfilozófia, a családi jog, a nemzetközi magánjog, a polgári eljárásjog és az összehasonlító jog területeit is. Lásd: BALOGH Judit, *Nizsalovszky Endre*. In: (P. Szabó Béla Madai Sándor és Megyaszi Georgina közreműködésével szerk.), *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.*, Historia Facultatis Iuridicae, DE-ÁJK, Debrecen, 2006, 71-141, Vö. *Nizsalovszky Endre: (1894-1976) Kereskedelmi- és váltójog* In: (SZABÓ Béla szerk.) *"Ernyedetlen szorgalommal...": A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949)*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. pp. 441-466. (továbbiakban: BALOGH *i.m.*), továbbá: LÁBADY Tamás, *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2010, 94.

Koronának pengőre való átszámításánál 12,500 koronát egy pengőnek kell számítani. Ha ilyen átszámítás történt eredményez, a fél-fillér vagy ennél nagyobb tört egész fillérnek, a fél-fillérnél kisebb tört pedig nem számíttatik.”

Kiemelendő, hogy a pengőt nem tekintették teljesen új valutának, hanem mindössze a korábban a Magyar Nemzeti Bank alapításával létrehozott valuta név-és számítási egységbeli módosulásának.²⁰⁴A Magyar Nemzeti Bank a kezdeti ígéretes lehetőséget nem használta ki, s utóbb a fedezetlen pénzjegyeket olyan nagymértékben szaporította el, hogy azok így még kevésbé lettek értékállóak.

A kirovó pénznem tekintetében 1931 után egyébkéntszámos olyan szabály született, amelyek nem korlátozták a felek ügyletkötési szabadságát, tehát azt bármely pénz-, illetve jószágnemben ki lehetett kötni, a Kúria pedig P.VII.586.1935. számú ítéletében kimondta: *„Az idegen pénznemben vagy elszámolási értékben való kötelemvállalást ugyanis jogszabály nem tiltja és az, ha célzata vagy előidézett hatása szerint nem irányul a gazdasági élet rendes menetének megbontására, veszélyeztetésére, az állami élet rendjét nem sérti”.*

Kiemelném továbbá a gazdák védelmét szolgáló további intézkedéseket, amelyekkel igyekeztek a később ismertetésre kerülő valorizáció elejét venni. Az 1931. évi VIII. törvénycikk ugyan már lehetőséget adott volna a földteherrendezések megegyezésen alapuló lebonyolítására, s ezzel a gazdákat kisegíthette volna sorult helyzetükből, amit a kamathátralékok, köztartozások és termelési hitelek jelentettek számukra, de nem bizonyult elégnek. Megemlíteném továbbá első földműves védelmi törvényünk, amely 1932. április 20-án lépett hatályba.²⁰⁵1933-ban több részleges könnyítést jelentő rendelet után megjelent a 14.000/1933 sz. MT. rendelet, amely bevezette a *gazdavédelem* intézményét, majd az 1933. évi XXVII. törvénycikk, *„a gazdartozások rendezésével kapcsolatos hitelműveletekről, valamint egyes közmunkák költségeinek fedezéséről.”*²⁰⁶

A kívánt eredmények(gazdasági stabilizáció, a tartozások legalább részleges teljesítése, a hitelválság megszűnése) hiányában elsőként megalkották az 1931. évi XX. törvénycikk *„a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról,* majd ezt követően a

²⁰⁴ Az 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengő aranyértékére vonatkozóan a következőket állapította meg: 3. § *„Az értékpénzt alkotó arany érmék 900 ezredrész aranyat és 100 ezredrész rezet tartalmazó ötvözetből veretnek. Egy kilogramm ötvözött aranyra 3420 pengő, következésképp egy kilogramm finom aranyra 3800 pengő esik.”*

²⁰⁵ A törvényt később az 1925. évi XXXVII. törvénycikk *„a pénztartozás késedelmes teljesítése esetében a hitelezőt megillető kártérítésről szóló 1923:XXXIX. tc. hatályának meghosszabításáról és a végrehajtási eljárásban az előterjesztés halasztó hatályának korlátozásáról”* hosszabbította meg.

²⁰⁶ HORVÁTH Attila, *A magyar magánjog történetének alapjai*, Gondolat, Budapest, 2006, 313.

gazdasági és hitelélet rendjének, biztonságának valamint az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló 1931. évi XXVI. törvénycikket. Utóbbi törvénycikk 2. §-a értelmében a minisztérium mindezek megóvása érdekében a törvényhozás körébe tartozó rendelkezéseket alkothatt, míg azok szükségesek voltak: „A minisztérium mindaddig, amíg azt a gazdasági és hitelélet rendjének megóvása szükségessé teszi, e célok érdekében rendelettel magánjogi és eljárási, úgyszintén a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezéseket is tehet.” Ezt a felhatalmazást az 1931. évi XXXII. törvénycikk(a külföldi fizetési eszközök és követelések bejelentéséről, valamint a kivitt vagyontárgyak ellenértékének beszolgáltatását biztosító kötbérről)lényegében meghosszabbította. A felhatalmazás alapján ismét rendeletek egész sora született.²⁰⁷

A válságjog az egész hitel- és pénzforgalmat módszeresen a Magyar Nemzeti Bank felügyelete és ellenőrzése alá helyezte. A Magyar Nemzeti Bank a követendő irányelveket körlevelekben hozta nyilvánosságra pénzügyintézetei számára. Hitelezési engedélyt abban az esetben kaphatott a hitelező, hogyha tartozását pengőben fizettette meg. Külföldi hitelező esetén rá ugyanez vonatkozott, valamint belföldi pénzügyintézetnél nyitott vagy már létező bankszámlával kellett rendelkeznie. Ezt nevezte korabeli jogi-gazdasági irodalom és gyakorlat „zárolt belföldi pengőszámlának”. A zárolt jelleg miatt az ilyen számlára befizetett összeg felett a hitelező csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével rendelkezhetett. Ezt nevezték „*transzfermoratóriumnak*”,²⁰⁸ amely egy szigorú ellenőrzési rendszert jelentett. A Külföldi Hitelek Pénztára olyan jogi személy volt, amelyet a Magyar Nemzeti Bank képviselt. Befektetésekhez szintén a Magyar Nemzeti Bank, valamint a mellette működő Tanácsadóhözjárulása volt szükséges.²⁰⁹ Rövid és középlejártatú tartozások (amelyeknek végső törlesztő időpontja a tartozás keletkezésétől számított 10 éven belüli időre esett) lebonyolítására a Külföldi Hitelek Országos Bizottsága volt jogosult. A hitelezőkkel kötött megállapodásokat „hitelrögzítő megállapodásoknak” nevezték.²¹⁰ A belföldi hitelezők követeléseiben abban az esetben szintén a Magyar Nemzeti Bank felügyelete alá estek, ha a tartozás a már említett „*effektivitási záradékot*” tartalmazta. Miután pedig külföldi fizetési eszközt az adós csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével tarthatott magánál, ezért a szükséges valutát is

²⁰⁷ Céljuk természetesen nem volt más, mint a külföldi fizetési eszközök kivételének megakadályozása, ezek bejelentésének, valamint a Magyar Nemzeti Bank részére történő beszolgáltatásának kikényszerítése, a fizetési forgalom ellenőrzése.

²⁰⁸ Bevezette a 6900/1931 M.E., meghosszabbította a 4100/1932 M.E. rendelet.

²⁰⁹ Erről rendelkezett az 1960/1931 M.E. rendelet.

²¹⁰ Létrehozta az 1600/1932 M.E. rendelet.

csak ettől a szervtől igényelhetette. Az effektív teljesítés tehát jogrendszerünkben engedélyezett volt, csupán némi korlátozás alá esett.

A válságjog a belföldi vagy külföldi aranypénzben (aranydollár, aranyfont) kirótt *effektivitási clausula* esetére is részletes rendelkezéseket tartalmazott. A választóvonalknak a 2360/1935. M.E. rendelet tekinthető, amely az aranyban való teljesítést szintén a Magyar Nemzeti Bank engedélyéhez kötötte. A jogszabály a felajánlás kötelezettségét rendelte el a Magyar Nemzeti Bank részére. A rendelet értelmében kimondhatjuk, hogy az aranyban történő effektív kikötés, illetve az aranyclausula elvesztette prominens pozícióját és szubszidiárius jellegűvé vált.²¹¹ Ennek jelentősége abban rejlett, hogy a stabilabb gazdaság miatt a kormány úgy érezte, hogy egy bizonytalanabb érték is alkalmas lehet a pénzügyi értékállandóság fenntartására. Ez az 1930-as években igazak bizonyulhatott, az 1940-es években azonban már semmiképpen.

III.3. Konklúzió

Jelen fejezet elsőként a különböző válságjogi fogalmak és a szerződési egyensúly megbomlásának helyreállítását célzó megoldási módok (effektivitási záradék, értékállandóság kikötése, deflációs és inflációs intézkedések, gazdavédelmi intézkedések, moratóriumok) definícióját és jelentőségét vizsgálja. A pénzbeli szolgáltatások vizsgálata azért képezi a fejezet részét, mivel ezek nagy számba fordultak elő a XIX. század végén és a XX. század elején egyaránt, és a gazdaságot is jelentősen érintették. A törvények és rendeletek tanulmányozása alátámasztott számomra Iván Miklós észrevételét, amely szerint az OMB-korona, a háborús-, a szovjet-, a magyar-, a jegyintézeti-, a Magyar Nemzeti Bank-korona és ezeknek változatai tulajdonképpen egymástól különböző valuták voltak, amelyeket azonos egységként kezeltek.²¹² Az uralkodó dogmatikai nézet azonban a valutaazonosság fikciója volt, amely alapján a különböző valutákat azonos pénznemként kezelték. Ennek azért volt jelentősége, mert a magyar válságjog alapjaiban erre a teóriára épült, s ez tette lehetővé a pénzromlás olyan mértékű elfajulását, hogy joggal bírálták mind Grosschmid, mind tanítványai a sok

²¹¹ Bővebben lásd: *Az Új Aranyrendelet : Az aranytárgyak előállításának és forgalmának szabályozásáról szóló 1270/1943. M. E. számú rendelet és annak részletes magyarázata, az arany forgalmát szabályozó korábbi rendeletekkel (2360/1935. M. E. és 7240/1940. M. E. sz.) együtt, összeállította: Limbek Béla, Meznerics Iván, Gazdasági Jog, Budapest, 1943.*

²¹² IVÁNi.m. 69.

haszontalan megoldási kísérletet.²¹³A különböző értékállandósági törekvések csak részlegesen, ideig-óráig voltak képesek a problémákat csillapítani, végleges megoldást azonban egyik sem nyújtott. A jogalkotókat a helyzet ezért arra sarkallta, hogy a káros államjegyek kibocsátását megakadályozandó másfajta „orvosságként” a valorizációt vegyék igénybe a rendellenességek kiküszöbölésére.

²¹³BÁTOR Viktor, *Pénztartozás*. In: *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek Kötelmi jogunk köréből című művéhez*, II. kötet, I. rész, Budapest, 1933, 213 (továbbiakban: BÁTOR *i.m.*).

IV. A VALORIZÁCIÓ, MINT A VÁLSÁGJOG MEGOLDÁSÁNAK ESZKÖZE

„Pedig semminek nincs a magánjogra annyira romboló hatása, mint annak, ha a pénz értékállandósága fikcióvá válik...”

(Nizsalovszky Endre)²¹⁴

IV.1. Alapvetés

A valorizáció a történelem több korszakában számos államban megjelent az évszázadok folyamán. Valorizáció alatt azt értjük, hogy a pénzösszeg szerződéskötéskori értékét vesszük alapul a teljesítésnél úgy, hogy a teljesítéskori pénznek az értéke – vásárlóértéke – nem lehet kevesebb, mint a szerződéskötéskori értéke. Amennyiben ez mégis megtörténne, akkor azt megfelelően korrigálni kell, különben a pénztartozás jogosultja kevesebb értéket kap, mint amelyben a felek szerződéskötéskor megállapodtak. Valódi valorizációról akkor beszélhetünk, ha az x régi egység pénzt x papíregység összegre váltják, amely végül 1 új egység pénznek fog megfelelni. Ebben az esetben az eltérő keletkezéskori érték az árfolyamérték szigorú fenntartása mellett olyan új értékévé válik, amely megfelelő a teljesítésre.

Ellentétét, a *devalorizációt* akkor alkalmazzák, amikor a hitelező nem azt az értéket kapja vissza, amit adott, hanem annál jóval többet.²¹⁵ A valorizáció nem *ipso iure* hat, hanem feltétele a hitelezőnek erre irányuló akaratnyilvánítása is. A fogalom valójában a pénzösszegek átértékelését vagy felértékelését jelenti.

A valorizációnak két módozata a leértékelés és a felértékelés. A valuták leértékelése akkor következik be, ha a hazai inflációs ráta nagyobb a külföldi inflációs rátánál. Ez ösztönzi az exportot és fékezi az importot. Valutafelértékelésről akkor beszélünk, ha a hazai inflációs ráta kisebb a külföldinél. Ennek célja a belföldi árszint védelme. Kutatásaim során azonban a bírói gyakorlatban gyakran találok a valorizáció elvetésével, mellőzésével, ahogy ezt a gazdasági lehetetlenülés felhívásaesetében is tapasztaltam. Ennek oka, hogy a valorizáció tulajdonképpen a pénzromlással, az inflációval áll szoros kapcsolatban, és már a XX. század elején is sok vita folyt arról, hogy a különböző pénztartozásoknak hányféle átszámításon kell

²¹⁴NIZSALOVSKY (1926) *i.m.* 5.

²¹⁵TÓTH Lajos, *Magyar magánjog, Kötelmi jog*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 109-110 továbbiakban: TÓTH Lajos, *i.m.*).

átesniük. Még égetőbb kérdés az, hogy mikor válik a jogosult részére tarthatatlanná az eredeti pénznemben és eredeti összegben történőteljesítés az időközben értékét veszített pénznem esetében.Értekezésem egyik fontos célja a valorizáció jelentőségének vizsgálata, valamint a gazdasági lehetetlenülés felhívásához fűződő viszonyának megértése. A disszertációm elején szereplő egyik kérdés is ehhez kapcsolódik:*Hogyan jellemezhető a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának kapcsolata?*

A kérdés azért fontos, mert az 1920-as évek elején a gazdasági lehetetlenülés mellett a valorizáció volt a leggyakrabban alkalmazott válságmegoldásnak tekinthető, egyes években komoly konkurenciát jelentett a gazdasági lehetetlenülés vonatkozásában.

A valorizáció életre hívójának Schwartz Tibor királyi törvényszéki bíró a legalitás elvét és a már fentebb említett kényszerárfolyamot tartotta, mivel ezek – meglátása szerint– a merev legalitással karöltve sértették nemcsak a méltányosság, hanem az igazságosság és a kölcsönös érdekegyesítés elvét is.²¹⁶Úgy vélem, hogy Schwartz Tibor helyesen látta ezeknek a veszélyét, valamint a *clausularebus*doktrínájának alkalmazhatóságát is. A valorizációnemcsak hazánkban, hanem külföldön is előbb a bírói gyakorlat által nyert alkalmazást, és csak később került törvényi szabályozás alá. A törvényi szabályozás rövid részletezése éppen ezért elengedhetetlen a kellő mértékű érveléshez és a kritikai szemlélet kialakításához. Jelen fejezetkeretében ebből az okból kifolyólag Németország, Lengyelország és Franciaország törvényi szabályozását is ismertetem a későbbi magyar jogszabály előnyeinek és hibáinak megértése céljából.

²¹⁶ SCHWARTZ (1927) *i.m.* 5-6.

IV.2. A valorizációs törvény és előzményei

„Az a szánalmas vergődés, mely gazdasági életünkben a valuta-krízis idejében uralkodott, mérhetetlen rombolást vitt véghez főleg a magángazdaságokban. Erkölcsileg is súlyos visszahatásai voltak ennek, mert hiszen mint tudjuk a nagy valutaingadozások termelék ki azon ügyletek tömegét, melyek közgazdasági életünkön éveként fekélyként rágódtak és melynek utókövetkezmenyei lábadozó közgazdasági életünkön ma is láthatók.”²¹⁷

(Schwartz Tibor)

A pénzügyi és gazdasági válság megoldására államonként eltérő próbálkozások figyelhetőek meg, az azonban közös bennük, hogy az eszközök tekintetében ugyanazokat alkalmazták, mindössze eltérő gyakorisággal, különböző alapokra helyezve azokat. A valorizációval kapcsolatban a lengyel és német állam viszonylag korán alkotott meg jogi szabályozást, Franciaországban erre nem találunk példát. A magyar szabályozás a lengyel és német mintát csak részlegesen követte, pedig azok előnyeit kihasználva egy hatékony törvény születhetett volna.

A francia válságszabályozás a forradalmak idejére nyúlik vissza, amikor 1789-ben assignatákat voltak kénytelenek bevezetni. Ezek olyan papírpénzek voltak, melyeknek fedezetül a forradalom alatt elkobzott földbirtokok szolgáltak. 1797-re ezek annyira elértéktelenedtek, hogy kénytelenek voltak kivonni őket a forgalomból. A valorizációt mereven elutasító rendszer saját hibájából nem tanulva a pénz nagyarányú romlása ellenére a XX. század elején sem változtatott álláspontján. Az 1918. január 21-én és az 1920. május 11-én megjelent, szállítási szerződésekről rendelkező törvények (amelyeknek korábban angol és belga megfelelőjük is született) a szolgáltatás és ellenszolgáltatás megbillent egyensúlyának helyreállítását nem a pénz értékcsökkenése, hanem a gazdasági viszonyok változása alapján kívánták megvalósítani.²¹⁸ Ennek jelentősége abban rejlett, hogy nem a pénz értékének változása, hanem a gazdasági helyzet felborulása adhatott indokot a bírósági beavatkozásra. A későbbi évtizedekben az egyéb válságmegoldások népszerűsége volt megfigyelhető, mivel a Code Civil a valorizáció meggátolása mellett foglalt állást.²¹⁹

A francia megoldással szemben a német bíróságok a valorizációt ritkábban alkalmazták, helyetteszámos alkalommal használták a gazdasági lehetetlenülést

²¹⁷SCHWARTZ Tibor, *Egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló 1928: XII. törvénycikk magyarázata*, Franklin, Budapest, 1928, 1.

²¹⁸NIZSALOVSKY (1926) *i.m.* 36.

²¹⁹NIZSALOVSKY (1926) *i.m.* 37.

lehetőségét a válság hatására felborult egyenúlyú szerződések kisegítésére. A Reichsgericht akkor is módosította a szerződéseket, ha a károk csökkentése volt a fő cél.²²⁰ Az 1910-es években a valorizáció megjelent Adalbert Düringer képviselő javaslatában. A Reichstagban megtárgyalt indítvány szerint a pénztartozás névértékben teljesítését meg lehetett tagadni.²²¹ Ennek jelentősége abban rejlett, hogy a valorizáció, devalváció és egyéb válságmegoldások alkalmazása során a névértékben teljesítés problémája mindig felmerült.

A lengyelek már 1924-ben a valorizáció mellett döntöttek. Az erről szóló 1924. május 14-i rendeletnek, amely június 28-án módosításra került, a valorizáció csak másodlagos célja volt. Általános szabályként mondta ki, hogy az átszámítás nem „*áshatja alá az adós gazdasági existenciáját*”, s lehetséges annak legkisebb mértékig történő csökkentése.²²² Átmeneti megoldás az arany frank, mint elszámolási érték volt, ezt egy 1923-as rendelet vezette be, majd az 1924-es jogszabály a zloty alapú aranyvaluta²²³ alkalmazására hatalmazta fel a kormányt. A rendelet szabályozása minden lengyel márkában fizetendő tartozásra kiterjedt, amelyek esetében az átszámításnál a követelés keletkezésének időpontja volt az irányadó. Általános szabályként fektették le emellett, hogy az átszámítás nem áshatta alá az adós anyagi biztonságát. A rendelet sok helyen hasonlított német párjára, amely szintén a kölcsönből eredő tartozásokat sorolta hatálya alá. Nizsalovszky Endre is megjegyezte, hogy a lengyel rendelet rendkívül jól védte ki a betétek hullámzásának kockázatát azzal, hogy az 1922 és 1923 közötti követeléseket a saldókkal való különleges számítással rendezte.²²⁴ Ezzel a megoldással az általános valorizáció megvalósítására láthattunk példát, amely nemcsak hazai, de a német jognak is például szolgált.

²²⁰FRICK, Joachim G., *Arbitration and Complex International Contracts*, Kluwer Law International – Schulthess Juristische Medien AG, Zürich – Norwell- Dordrecht, 2001, 208.

²²¹*Antrag Dr. Düringer u. Gen.: Bd. 376, Nr. 5597.*

In: http://www.reichstagsprotokolle.de/Sach_bsb00000046_000536_82013. (2013. augusztus 22-i letöltés).

²²²NIZSALOVSKY Endre, *A valorizáció, mint törvényalkotási probléma egyes külföldi államokban*, Jogállam, 1925, 1-2. szám, 45-55 (továbbiakban: NIZSALOVSKY (1925) *i.m.*).

²²³Az aranyvaluta helyreállítására 1918 és 1927 között nemzetközi szinten folytak a kísérletek, így hazánkban is. A békeszerződések jóvátételi kötelezettségei viszont elentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a sikeres véghezvitel meghiúsult. Jelentős lett volna nagyobb mértékű bevezetése abban a tekintetben, hogy az arany értékállósága elejét vehette volna a pénz nagyobb mértékű későbbi értékcsökkenésének. Bővebben kifejtve lásd: ABAY (NEUBAUER) Gyula, *A világgazdaság újjáépítése a háború után, Átmenetgazdasági problémák*, A Magyar Közgazdasági Társaság 1943. március 18-i közgyűlésén tartott előadás, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1943, 29-30.

²²⁴A saldó egy-egy számlának tartozik- és követel-oldala közötti különbségét mutatja. Ha valamely számlának a tartozik-oldala nagyobb összeget tüntet fel, mint a követel-oldal, akkor az illető számla saldója a számlának nettó tartozását jelenti, s ezért ezt tartozik-egyenlegnek (saldónak) nevezik; ellenkező

A német márka romlása kihatott Danzigra, Lengyelországra és Litvániára is. Mivel a papírpénzt eredeti árfolyamára nem sikerült visszavinni, mindegyik állam új pénz kibocsátása mellett döntött. Legkorábban a litvánoknál ment végbe a törvényi szabályozás, hiszen itt már 1922. augusztus 16-án hatályba lépett a jogszabály az új valutáról. A mindössze kilenc szakaszból álló jogszabály viszonylag sikeresen tudta rendezni a gazdasági problémákat.

Németország –nevében–fenntartotta a régi „márka” elnevezést, a lengyelek a sajátjukat zlotynak, Danzig forintnak, Ausztria schillingnek, mi pedig pengőnek neveztük el. A Reichsgericht 1923. november 28-án kelt ítéletével elismerte a jelzálogos hitelező felértékelési igényét, és ezzel kiterjesztette a valorizációt az összes magánjogi pénztartozásokra.

A nagy háború utáni évek Németországában egyre inkább a hitelezővédelem került előtérbe. Ezt tükrözte nemcsak a már fentebb említett Düringer által benyújtott tervezet, hanem az 1924. február 14-i „*Dritte Steuernotverordnung*” is. A hitelezők és az adósok a rendelettel egyaránt elégedetlenek voltak, így 1925. július 16-án elkészült az „*Aufwertungsgesetz*”, magyar nevén a német „*felértékelési törvény*”, amely véglegesen rendezni kívánta a pénzügyi helyzetet. A jogszabály az 1923-ban megkezdődött hiperinflációra keresett megoldást.²²⁵ (A német helyzet kilátástalanságára jó példa volt, hogy a nagykereskedelmi árak 20-szor magasabbak voltak 1923-ban, mint hat hónappal korábban. Az inflációs ráta négyezer százalékot tett ki, így egy kilogramm kenyér ára 1923 októberében 680 millió márka volt, míg hónapokkal később 580 milliárd márkára rúgott.²²⁶) A törvény alapja az aranyérték volt, ez a már kifizetett tartozások felértékelésének is teret engedett.²²⁷ A német jogi irodalom a magyarral szemben a pénzt egyébként hol fajlagos, hol dologszolgáltatásra irányuló dolognak tekintette, amellyel sokszor bizonytalanságot teremtett és nehézkessé tette a

esetben áll elő a követel- saldó, vagy követel-egyenleg. Lásd: <http://www.kislexikon.hu/saldo.html> (2016. július 22-i letöltés).

²²⁵ZACHÁR *i.m.* 150.

²²⁶PFLEIDERER, Otto, *Die Reichsbank in der Zeit der großen Inflation, die Stabilisierung der Mark und die Aufwertung von Kapitalvorderungen*. In: Deutsche Bundesbank (szerk.), *Währung und Wirtschaft in Deutschland, 1876-1975*, Frankfurt 1976, 157-201, Lásd még: THEURL, Theresia, *Währungsumstellungen in der deutschen Geschichte seit 1871*,

In: http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_05_98/HPM_05_98_8.pdf (2014. október 11-i letöltés), 182.

²²⁷FENYVES Béla, *A német felértékelési törvény*, Jogállam, (XXIV) 1925, 7, 299-307 (továbbiakban: FENYVES *i.m.*).

jogértelmezést.²²⁸ Ugyanezt figyelhetjük meg az 1925-ös felértékelési törvényben is, amely a jogszabály negatívumaként értékelhető, hiszen a jogegységet zavarta.

A németek által „*Vermögensanlagen*” gyűjtőnév alá sorolt követelések a törvény hatálya alá kerültek. Ezek voltak például a jelzálogjog által biztosított igények, a záloglevelek, takarékpénztári betétek, életbiztosítások, járadékkövetelések, adóslevelek.²²⁹ A jogszabály ráadásul azt is lehetővé tette, hogy a bíróságok a jogszabálytól eltérően intézkedhessenek. Az 1925-ös *Aufwertungsgesetz* második fejezete különösen iránymutató lehetett volna valorizációs jogalkotásunk fázisában, hiszen a súlyos politikai és gazdasági kérdés hamarosan jogi problémaként is megjelent, éppúgy, mint Magyarországon. A törvény a jelzálogjogokat 25 % erejéig engedte felértékelni, az 1924. február 13-a után létrejött szerződések esetén azonban ennek egyáltalán nem volt helye. Az 1922. június 15. és 1924. február 14-e közötti teljesítéseknél helye lehetett a felértékelésnek, ha az adós bizonyította, hogy a gazdasági körülmények vagy rendkívüli viszonyok miatt súlyos méltánytalanságot („*unbillige Härte*”) okozna számára.²³⁰ A jogszabály tehát összefoglalóan azoknak az igényeknek a valorizációját tárgyalta, amelyeknek alapját vagyonebefektetés képezte, minden más – a BGB alapján – szabad bírói mérlegelés alá esett.²³¹

A német törvény szigorú bírálója volt Kresz Károly, aki szerint a német gazdaság súlyos állapotáért éppen ez a törvény volt nagymértékben felelős. Meglátása szerint ennek legfőbb oka a jogszabályban biztosított visszamenőleges hatály volt.²³² Nézetem szerint mégsem tekinthető egyértelműen rossznak a német megoldás, hiszen a 62. szakaszban meghatározták, hogy ahol nem állapított meg kifejezetten szabályokat, ott az általános klauzulák voltak irányadók. Ráadásul alkalmazási köre is szélesebb volt a magyarnál, s pont emiatt – álláspontom szerint – nem jelenthetett tökéletes és maradéktalan megoldást a válságproblémákra.

Az 1930-as évek pénzügyi viszonyait tekintve általánosan elmondható, hogy az európai országokban a fontot vagy a dollárt kötötték ki a teljesítés ellenszolgáltatásának. A két pénznem stabilitásában annyira bíztak, hogy 1933. június 21-én a német

²²⁸ZACHÁR *i.m.* 150.

²²⁹IFJ. MIKLÓS Gyula, *A német birodalom felértékelési törvénye*, Jogtudományi Közlöny, (LX.) 1925, 19, 148 (továbbiakban: IFJ. MIKLÓS (1925) *i.m.*).

²³⁰IFJ. MIKLÓS (1925) *i.m.* 149.

²³¹KRESZ Károly, *A német felértékelési törvény kihatása*, Tébe Könyvtár 17., Tébe Kiadóvállalata, Budapest, 1926, 9-10 (továbbiakban: KRESZ *i.m.*).

²³²KRESZ *i.m.* 33-35.

Reichsgericht 54/33. számú ítélete arany klauzula nélkül is átértékelhetőnek mondta ki a fontban kikötött tartozást.²³³

Mindezek alapján megállapítható, hogy hazánk számára is a legkézenfekvőbb megoldást a lengyelek által bevezetett általános valorizációs szabályozás jelentette volna, de ennek rendelkezéseit nem vettük alapul. Ennek hiányában átvehető lett volna a német felértékelési törvény azon szabálya, amely hatálya alá vonta volna a jelzálogjog által biztosított igényeket, a takarékpénztári betéteket és biztosításokat egyaránt. Ahogy fentebb említettem, egy jogszabály sem volt ugyan tökéletes, pozitívumaik viszont erősebben is visszaköszönhettek volna a hazai, 1928-as jogszabályunkban.

A vizsgált külföldi államok tehát először törvényi szabályozás nélkül igyekeztek véghezvinni az átértékelést. A pénzromlás erős és romboló hatása miatt az említett országok közös jellemzője volt, hogy első lépésként 1924-ben különféle rendeleteket bocsátottak ki, majd ezeket követte a magasabb szintű törvényi szabályozás. Hazánkban erre meglehetősen késéssel, csak 1928-ban került sor.

A valorizáció lehetőségének első megjelenését egyébként az *1875:XXXVII. tc., a kereskedelmi törvényről* 326. § (2) bekezdésében, és a *váltótörvény, az 1876:XXVII. tc. 37. §-ában* figyelhetjük meg. A kereskedelmi törvény értelmezőinek sokszor a szemükre vetették, hogy ők valorizálatlanul kívánták azt alkalmazni.²³⁴ A jogszabályok a teljesítés helyén forgalomban lévő érték alkalmazására kötelezték a feleket, ha pedig ilyen nem volt, a lejárat napján jegyzett árfolyamot tekintették irányadónak.²³⁵

A valorizációval összefüggésben említést érdemel még az *1923. évi XXXIX. törvénycikk*, amely meglehetősen felértékelésellenes nézeteket sugallt. A törvénycikk az adós késedelme esetén a hitelezőt megillető kártérítésről rendelkezett a késedelmi

²³³SCHWARTZ Tibor, *A külföldi valuták átértékelési lehetősége*, Jogállam, XXXIII. évfolyam, 1934, 1-2. szám, 17-23.

²³⁴BLAU György, *Pénzromlás és magánjog*, Jogtudományi Közlöny, 1924, 11-12, 89 (továbbiakban: BLAU (1924) *i.m.*).

²³⁵1875:XXXVII. tc. a kereskedelmi törvényről 26. § (1): „Késég esetében azon mérték, suly, pénzláb, pénznem, idő- és távolságszámítás tekintetik szerződésszerűnek, mely a teljesítés helyén divatozik.

(2) Ha a szerződés számolási értékről vagy oly pénznemről szól, mely a teljesítés helyén forgalomban nincsen, a fizetés a teljesítés helyén a lejárat napján jegyzett árfolyam szerint, országos pénznemben történik. E tekintetben kivételnek akkor van helye, ha a fizetés e szavakkal: „természetben”, „valóságban” vagy ezekhez hasonló más kifejezésekkel, bizonyos pénznemben kikötöttet.” A törvény szerint tehát, ha a kirovó idegen valuta, akkor is belföldi országos pénznemben kell leróni a tartozást.

Ugyanezt mondja ki a váltótörvény 37. §-a:

„A fizetést a váltóban kitett pénznemben kell teljesíteni.

Ha a váltó a fizetés helyén folyamatban nem lévő pénznemről vagy számolási értékről szól - a mennyiben a kibocsátó a fizetést a váltóban kitett pénznemben ezen szóval: "valósággal", vagy más hasonló kifejezéssel határozottan ki nem kötötte, a fizetés az országban folyamatban levő pénznemben teljesíthető azon folyam szerint, melyben azon pénznem a budapesti érték-tőzsdén a fizetési napot megelőzőleg utolszor jegyzett árfolyamok középáraként mutatkozik.”

kamattal szemben.²³⁶A törvénycikk a kártérítésmértékét a tőketartozás százalékában rendelte megállapítani a kártérítés mértékét, de a 3. § jelzi a valorizáció jelenlétét a jogszabályban, így a mérsékelt kártérítés leszállítására is lehetőség volt a törvényes késedelmi kamat erejéig.²³⁷

1924-ben, amikor a bírói gyakorlat „ontotta magából” a valorizációs eseteket, több törvényjavaslatot is benyújtottak az országgyűlés részére az átértékeléssel kapcsolatosan. Az első indítvány az egyes időszakos pénzbeli szolgáltatások, a második a baleseti és a bűncselekmények következtében fizetendő pénzbeli járadékok, a harmadik pedig az adásvételek során megállapított vételárak esetén határozta volna meg a valorizáció feltételeit, de mindegyikben olyan hibák voltak, amelyek miatt törvénnyé egyik sem válhatott.²³⁸

1925-ben *a pengőérték megállapításáról szóló 1925. évi XXXV. törvény* igyekezett elsőként átfogóan rendezni az értékelőtolódásokat. A törvény 9. §-a alapján a Magyar Nemzeti Bank budapesti főintézete köteles aranyrudakat bankjegyekre beváltani a pengő hivatalosan deklarált aranyértékének megfelelően, amelynek értelmében 1 pengő = 0,26315789 gramm finom arany értéknek felelt meg. Megjegyzendő, hogy a magyar nemzeti valuta 1867 után papírvaluta volt, jóllehet aranyból és ezüsből vert érmék is nagymértékben előfordultak a forgalomban.

1925-ben újabb törvényjavaslat készült, ahogy azonban Nizsalovszky Endre értékelte, sem a javaslatnak, sem a később megvalósult törvénynek nem sikerült kielégítenie a szakmai köröket. A tervezet a római jogi gyökerekhez visszanyúlva abból

²³⁶1923: XXXIX. tc. 1. §: „Ha az adós késedelembe esik kereskedelmi ügyleten, váltón vagy más magánjogi címen alapuló olyan pénztartozás teljesítésével, amely pénztartozás a jelen törvény életbelépésének napját követő időpontban jár le, késedelmi kamat helyett az ebben a törvényben foglalt rendelkezések szerint kártérítéssel tartozik a hitelezőnek.”

²³⁷Az 1923. évi XXXIX. törvénycikk a pénztartozás késedelmes teljesítés esetében a hitelezőt megillető kártérítésről így fogalmaz: „2. §: Az adós a lejárat napjától a tényleges fizetés napjáig a hitelezőnek a tőketartozás százalékában (heti vagy havi összeg) kifejezett olyan kártérítési összeget köteles megfizetni, amennyit a tőke százalékában kifejezve a m. kir. minisztériumnak e törvény életbelépésével egyidejűleg kiadandó rendelete megállapítani fog.

Ha azonban az adós bizonyítja, hogy késedelme nem vétkes, továbbá ha az adós személyes körülményeinél vagy életviszonyainál fogva teljesen nyilvánvaló, hogy a késedelem ideje alatt a tartozás összegével semmiképen sem nyereszkedett, az első bekezdésben meghatározott kártérítés helyett a lejárat napjától a fizetés napjáig kártérítésként a m. kir. Állami Jegyintézet részéről megállapított hivatalos évi kamatlábat annyi százalékkal meghaladó kártérítést köteles fizetni, amennyit a tőke százalékában kifejezve, a m. kir. minisztérium a törvény életbelépésével egyidejűleg kiadandó rendeletben meg fog állapítani.(...)

3. § Ha a késedelembe esett adós pénztartozását akár bírói ítélet, akár szerződés alapján a pénz értékében beállott csökkenés mértéke szerint átszámított (valorizált) összegben lenne köteles fizetni, ily esetben mindenkor csak a 2. § második bekezdésében megállapított mérsékelt összegű kártérítés jár; sőt a bíróság a tartozási összeg átszámítása (valorizálása) kapcsán a késedelemmel járó ezt a mérsékelt kártérítést is leszállíthatja a törvényes késedelmi kamat mértékéig.”

²³⁸ANTALFY Mihály, *Valorizációs törvényjavaslatok*, Magyar Jogi Szemle, 1924, 3, 97.

indult ki, hogy a felek szolgáltatása pontosan összegszerűen meg nem határozható, ezért a *stricti iuris* meghatározott pénztartozásokat kizárta.²³⁹ A többi esetében bírói megállapításra bízta a probléma megoldását. Ez a megoldás kedvező lehetett volna, hiszen tág teret engedett a bírói mérlegelésnek.²⁴⁰ A jogszabályrendeletének szerint a felsőbb bíróságoknak az eléjük kerülő olyan ügyekben, ahol az alsóbb bíróságok határozatukat 1924. évi július hó 20. napja előtt hozták, s abban pénzbüntetést vagy pénzbírságot állapítottak meg, azok mértékét érintetlenül hagyta. A bíróságok azonban hivatalból voltak kötelesek meghatározni azt az összeget, amely a korona időközben bekövetkezett értékcsökkenése következtében az alsóbíróság határozatában megállapított büntetés mértékének megfelelt. A törvénycikk a vádlott vagy marasztalt érdekeit figyelembe véve határozott a korona értékcsökkenésének ellensúlyozásáról.

Az új valorizációs javaslat 1928-ra készült el. Előszelének tekinthető az 1928. évi II. törvénycikk *„A pengőértékben való kötelező számítással kapcsolatos egyes rendelkezésekről”*, amely valamennyi alább megjelölt jogszabálybana koronaértékben, a forgalomban már nem lévő más pénznemben vagy az aranykoronában meghatározott pénzösszegek helyébe a pengőértékben meghatározott összegeket rendelte.

A valorizációs törvény sem váratott sokáig magára, s 1928. április 1-jén hatályba lépett az 1928. évi XII. tc. *„Az egyes magánjogi tartozások átértékeléséről”*. Első szakasza értelmében: *„Koronaértékben vagy forgalomban már nem lévő valamely más belföldi pénznemben meghatározott magánjogi pénztartozások összegének megállapításában a korona értékében beállott változást csak e törvény rendelkezéseinek megfelelően lehet figyelembe venni, vagy annyiban, amennyiben más jogszabály kifejezetten megengedi.”* Mivel ekkorra a pénzromlás már befejeződött, ezért a törvény a valorizációt átmeneti jogként vette számításba.

²³⁹BALOGHI. m. 103.

²⁴⁰Az 1926. évi VIII. törvénycikk a pénzbüntetésekre és a pénzbírságokra vonatkozó egyes rendelkezésekről részben szintén rendelkezett átértékelési kérdésekről. Ahogy az (1) bekezdés vonatkozó része kimondta: *„A felsőbb bíróság a felülbírált végett eléje kerülő ügyekben, minden olyan határozatában, amely az alsóbíróságnak 1924. évi július hó 20. napja előtt hozott határozatában megállapított pénzbüntetést vagy pénzbírság mértékét érintetlenül hagyja, tekintet nélkül arra, hogy a felülbírált alapjául szolgáló perorvoslatot ki és kinek érdekében terjesztette elő, hivatalból köteles meghatározni azt az összeget, amely a korona időközben bekövetkezett értékcsökkenése következtében az alsóbíróság határozatában megállapított büntetés mértékének megfelel.”*

A pénzbüntetés vagy a pénzbírság ily átértékelésében az a szempont irányadó, hogy a vádlottat vagy a marasztalt ugyanolyan mértékű vagyoni hátrány érje, mint érte volna akkor, ha az alsóbíróság határozata ellen perorvoslatot nem használnak; ehhez képest, ha a teljes mértékben átértékelt pénzbüntetés vagy pénzbírság az elítéltet vagy a marasztalt vagyoni és kereseti viszonyaihoz mérten túlságosan sújtaná, a felsőbb bíróság az átértékelt összeget az elítélt vagy a marasztalt vagyoni és kereseti viszonyaihoz mérten belátása szerint szabadon mérsékelheti.”

A jogszabály 3.§-a szerint: „*Átértékelés iránt az e törvény életbelépése előtt lejárt pénztartozás tekintetében csak e törvény életbelépésétől egy éven belül ha pedig a pénztartozás e törvény életbelépése után jár le, a lejáratától számított egy éven belül lehet a bíróság előtt kérelmet előterjeszteni.*” A törvény szigorú határidőket határozott meg abban a tekintetben, hogy kérelmet milyen időpontig lehetett előterjeszteni valorizációs igény érvényesítése tárgyában. A jogalkotók célja természetesen a visszaélések, és főként a joggal való visszaéléshez kapcsolódó bírálatok elkerülése volt.

Az átértékelés mértékének meghatározása lényeges volt ebben a tekintetben, hiszen a jogszabály lehetőséget adott teljes valorizációra abban az esetben, ha az adós vétkes késelemben esett, tiltott cselekményt vitt véghez, vagy ha őt a pénz értékcsökkenéséből eredően hátrány nem érte. A felsorolás azonban nem volt taxatív jellegű.²⁴¹

A valorizáció mindössze a nem tiszta pénztartozásokra vonatkozhatott. Pontosan meghatározták azon tartozásoknak a körét, amelyek az átértékelésben részt vehettek. A törvény értelmében ilyenek a családi és öröklési jogon alapuló pénztartozások, a baleseti járadékok, az élet- és járadékbiztosítási szerződéseken, valamint a zálogjogon alapuló tartozások. Kivételt képeztek a MÁV vagy más közforgalmú vasút, hajózási vállalat, vagy más üzem adósságai, ezeket a 2800/1928 M.E. és a 2070/1928 M.E. rendeletek hatálya alá sorolták be. A jogszabály azonban az alkalmazási lehetőségekkel korántsem bánt olyan bőkezűen, mint azt elsőre gondolnánk. A törvény 4. §-a kizárt számos olyan tartozási fajtát, amelyek nagyon is gyakoriak voltak a korszakban, ahogy napjainkban is. A folyószámla-, csekk-, girószámla-, készpénzkölcsön-, vagy záloglevélen alapuló tartozások tömegével okoztak problémát a felek számára, s az adósok jobb híján kénytelenek voltak más módon érvényesíteni igényeiket.²⁴²

²⁴¹ 12. §: *"A pénz értékcsökkenéséből eredő hátrányt, ha az előbbi bekezdésben megjelölt körülmények figyelembevételével indokoltnak mutatkozik, egészen az adósra lehet róni, amennyiben az adós vétkes késelemben állott elő, vagy a pénztartozás szándékosan elkövetett tiltott cselekményből ered, vagy pedig az adóst akár a jogviszony természeténél fogva, akár tett intézkedései következtében a pénz értékcsökkenéséből semmi hátrány sem érte. A teljesítési határidő elmulasztása egymagában nem vétkes késelelem."*

²⁴² A törvény 4. §-a alapján az átértékelésből ki van zárva:

- „1. a készpénzkölcsöntartozás, - ideértve a takarékbetétet, valamint a szövetkezeteknél takarékbetét módjára kezelt szokásos áruelőleg alapuló tartozást is - hacsak a törvény kivételt nem tesz;*
- 2. a folyószámla, girószámla, csekk számla egyenlegén, úgyszintén nem kamatozó betétet alapuló tartozás; a folyószámla alapjául szolgáló egyes jogügyletekből eredő pénztartozásoknak különben megengedett átértékelése nincs kizárva;*
- 3. a váltón, csekken, kereskedelmi utalványon alapuló pénztartozás, ami azonban nem zárja ki a váltó, csekk vagy kereskedelmi utalvány kiállításának alapjául szolgáló jogviszonyból eredő követeléseknek különben megengedett átértékelését;*

Tóth Lajos meghatározása szerint a magyar valorizáció a bírósági gyakorlatra, valamint az 1926. évi VIII. és az 1928. évi XII. törvénycikkekre figyelemmel a tiszta pénztartozásoknál kizárható volt.²⁴³ Kolosváry Bálint szintén megerősítette ezt: ilyenek voltak a kölcsönügyletek, a takarékbetéti, a szövetkezeti, a folyószámla, illetve a csekkszámlatartozások.²⁴⁴

Schwartz Tibor Szentirmay Ödönnel ellentétben a készpénzkölcsönnél adott pénzt nem is tekintette jószágnak. Nézőpontja szerint ugyanis ha jószág volna, annak valorizálása a gazdasági életben nagy megrázkódtatásokat okozott volna.²⁴⁵ A kölcsöntartozást annyira tabuként kezelte a valorizációs jog, hogy ezen körben az átértékelésre még a bírói gyakorlat változásai sem adtak lehetőséget.²⁴⁶ Ezekben az esetekben is lehetőség nyílt azonban arra, hogy a felek igényeiket a valorizáció alkalmazásával érvényesítsék, ha az adós a tartozás teljesítésében vétkes késedelembe esett, vagy ha a felek ezt határozottan kikötötték. Ezzel összefüggésben jegyezném meg, hogy a gazdasági lehetetlenülést kritizáló jogtudósok indokait, amelyeket az V. fejezet 2. alfejezetétárgyal részletesen, többek közt azért sem tartom relevánsnak, mert a jogalkotók a jelzett tartozásokon kívül a törvény által sokat hangoztatott méltányosság

4. záloglevélben, az 1897:XXXII. törvénycikk rendelkezései alá eső kötvényben, vasúti részvényben vagy határozott kamatozású, körforgalmon tárgyául szolgáló más értékpapírba kifejezett, továbbá nyereségek kötvényben (sorsjegyen) vagy bármily értékpapír szelvényén alapuló pénztartozás;

5. a szövetkezet tagját üzletrésze alapján az évi nyereségből megillető osztalék vagy egyéb részesedés;

6. a biztosítási szerződésen alapuló vagy egyesület tagsági jogviszonyon alapuló hasonló természetű pénztartozás, kivéve, ha a törvény eltérően rendelkezik;

7. készpénzóvadékon alapuló pénztartozás, ha az adós kimutatja, hogy az óvadék összegét állandóan készpénzben készen tartotta vagy úgy helyezte el, hogy az átértékelésből e törvény értelmében kizárt pénzkövetelése keletkezett.

A jelen §-ban meghatározott pénztartozások nincsenek kizárva az átértékelésből, ha az adós a tartozás teljesítésében vétkesen késedelmes, amennyiben a koronaértékcsökkenése a vétkes késedelem ideje alatt következik be vagy ha a felek az átértékelést határozottan kikötötték.

Ha a közforgalom tárgyául szolgáló értékpapírban (1. bek. 4. pontja) a pénztartozásnak koronaértékben vagy forgalomban már nem lévő más belföldi pénznemben kifejezett összegén felül ennek az összegnek külföldi pénznemben meghatározott kibocsátáskori egyenértéke is fel van tüntetve, az értékpapíron alapuló pénztartozás teljesítését egyedül a belföldi pénznemben meghatározott összeg szerint lehet követelni; ha pedig az értékpapírban a pénztartozásnak az ausztriai érték ezüsterméiben teljesítése van kikötve, a pénztartozást az 1899:XXXVI. tc. 15. §-ának első bekezdésében megállapított értékarány szerint koronaértékben meghatározottnak kell tekinteni.”(...)

6. § „Az átértékelésből ki van zárva az államnak, a törvényhatóságnak és a községnek bármely magánjogi pénztartozása, ideértve az értékpapírban (államadóssági kötvényben stb.) kifejezett pénztartozást, valamint a m. kir. posta, a m. kir. postatakarékpénztár és a m. kir. államvasutak pénztartozásait is. ”

²⁴³TÓTH Lajos, *i.m.* 109.

²⁴⁴KOLOSVÁRY *i.m.* 292-293.

²⁴⁵SCHWARTZ (1927) *i.m.* 77-78.

²⁴⁶ Kimondta a Kúria 1924. március 13-i, P.III. 755/1923. számú ítélete, továbbá: SZLADITS Károly (szerk.), *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára, 1916-1924*, XVII. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 43, 60.

elvét²⁴⁷ teljesen figyelmen kívül hagyva, kivették a valorizálható összegek közül az államnak saját magánjogi jogcímén alapuló tartozásait. Ezt joggal tartották igazságtalannak és méltánytalannak a korabeli szakemberek. Ahogy Gallia Béla írja: „*az állam, törvényhatóság összes magánjogi tartozásainak az átértékelésből való teljes kizárását méltánytalannak és igazságtalannak tartom*”.²⁴⁸ A törvénycikk 8. §-akizárta a valorizációt a vasúti üzletszabályzaton alapuló pénztartozások esetében is.²⁴⁹

Meglátásom szerint az említett intézkedések a törvény legnagyobb hibái voltak, melyekből aztán az egyéb megoldások keresésének igénye is fakadhatott. A méltányosság elvét, valamint a jogalap nélküli gazdagodás tilalmának követelményét egyformán sértették a törvény jelzett korlátozásai, s véleményem szerint ezt a felek anyagi helyzetének, a gazdasági célnak és a keletkező hátránynak az összevetésével sem sikerült kellőképpen orvosolni. Azzal, hogy a követelések ilyen nagy hányadát kivonták a jogszabály alól, számos adóst hoztak még nehezebb helyzetbe, mint amilyenben addig volt. A valorizáció nem volt alkalmazható továbbá olyan követelések esetében sem, amelyek a törvény életbe lépése előtt teljesítéssel vagy más módon megszűntek. Ennek a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés összevetéséről szóló alfejezetben lesz jelentősége, hiszen a törvénynek ez a szakasza volt az, amely az átértékelés ellenzőinek heves reakcióját robbantotta ki.²⁵⁰

²⁴⁷ A jogszabály 12. szakaszának megfogalmazása szerint: „*A pénztartozás átértékelt összegének meghatározásában minden körülményt méltányosan figyelembe kell venni. Figyelembe kell venni különösen mind a két félnek, főképpen az adósnak vagyoni helyzetét; azt a gazdasági célt, amelyre a pénztartozás keletkezésekor szolgált; hogy a felek előre látták vagy rendes gondossággal előre láthatták-e a pénz értékében bekövetkezett változást és ezt a pénztartozás összegének meghatározásakor számításba vették-e; hogy az adós foglalkozásánál, vagyonának természeténél, életviszonyainál és egyéb személyes körülményeinél fogva tartozásának összegét felhasználta-e vagy felhasználhatta-e úgy, hogy magát a pénz értékcsökkenése ellen megvédte; hogy a pénz értékcsökkenése mennyibenkövetkezett be olyan időben, amikor a hitelezőt követelésének érvényesítésében indokolatlan késedelem terhelte; hogy az adós az ügylet alapján gazdagodott-e és a gazdagodás értéke az ő birtokában még megvan-e vagy attól időközben hibáján kívül elesett, hogy ellenszolgáltatás esetében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak szem előtt tartott aránya lényeges változást ne szenvedjen.(...)*

A pénz értékcsökkenéséből eredő hátrányt a felek között lehetőleg úgy kell megosztani, hogy egyik fél vagyoni romlását se okozza.”

²⁴⁸ Lásd: Jogállam, 1925, 10, 430.

²⁴⁹ A 8. § alapján: „*Ez a törvény nem nyer alkalmazást a nemzetközi egyezményeken és a vasúti üzletszabályzaton alapuló pénztartozásokra, úgyszintén az államnak, törvényhatóságnak, községnek (városnak) vagy állami, törvényhatósági, községi (városi) intézménynek (üzemnek) kölcsöntartozásaira, valamint oly pénztartozásaira sem, amelyek tekintetében a hitelezővel szemben nem kizárólag magánjogi alanyként jelentkeznek.*”

²⁵⁰ 14. § „*Nincs helye átértékelésnek az olyan pénztartozás tekintetében, amely a jelen törvény életbelépése előtt névértékben való teljesítéssel vagy más módon már megszűnt, hacsak a törvény mást nem rendel.*”

IV.3. A valorizáció értékelése a magyar magánjogszemszögéből

A gazdasági viszonyok nagyobb mértékű és viszonylag hosszú időre megvalósuló helyreállítását az új valuta és a kényszerárfolyam elvetése hozta meg az 1930-as évek közepére. Az 1930-as és 1940-es évekre a gazdasági lehetetlenülés és az átértékelés uralta a szerződési egyensúly zavarába került ügyletekkel kapcsolatos bírósági eljárásokat, ezért disszertációm szempontjából a valorizációval összefüggő eljárások kevésbé relevánsak. Releváns azonban az átértékelés sokszor vitatott, ugyanakkor kívánt jogszabályi rendezésének bemutatása. Az egyik törvényjavaslat ugyanis éppen a gazdasági lehetetlenülés vonatkozásában tartalmazott – álláspontom szerint – megfelelő és elégséges szabályozást.

A valorizáció gondolata már az 1811. február 20-i osztrák devalvációs pátensben felmerült.²⁵¹ Hazánkban a válságjogi megoldások eddig tárgyalt fajtáival ellentétben a valorizáció elemzésekor megfigyelhető némi ellentmondás a jogtudomány és a joggyakorlat szemszögéből egyaránt.

Schwartz Tibor, a téma egyik hazai szakértője is elismerte azt a tényt, hogy abíróságok helyzete sem volt könnyű, mivel vagy szemet hunytak a pénzromlás ténye felett, vagy a méltányosság elvére tekintettel figyelmet fordítottak az átértékelésre is,²⁵² amennyiben annak alkalmazása törvényt vagy szerződést nem sértett.²⁵³ A valorizáció megítélése során a joggyakorlatban további irányító elvnek tekinthetők az ún. „kártérítési” és „identitási elméletek”, amelyekből utóbbi a német és az osztrák jogban honosodott meg. Hazánk bírói gyakorlata a kártérítési elméletet vette át, s a sokat vitatott P.II. 2608/1921. Kúriai határozat kijelentette, hogy ha az adós késedelme nem menthető, akkor nemcsak a kamatot, hanem az azt meghaladó kárt is megtéríteni tartozott.

A valorizáció fő jogalapjának azonban az évek folyamán mindvégig a pénzromlást tartották, amelyet a Kúria a P.II. 5635/1925. sz. határozatában mondott ki.²⁵⁴ Több szakember is elemezte a valorizáció hibás megjelenését az ún. „értékállandósági teórián” keresztül. Az értékállandósági teória nem volt más, mint a

²⁵¹FRIGYES Béla, *A pénztartozások átértékelése*, Jogtudományi Közlöny, 1923, 15, 113 (továbbiakban: FRIGYES Béla*i.m.*).

²⁵²SCHWARTZ (1927) *i.m.* 17-18.

²⁵³Kimondásra került a Kúria P.VI.6402/ 1924.sz. ítéletében.

²⁵⁴Lásd: *Jogi Hírlap*, 1925, 2, 69.

pénz értékállandóságának feltételezése, amelynek alapján az árfolyamcsökkenést figyelmen kívül hagyva az adóst a hitelezőtől ténylegesen átvett összeg névértékében marasztalták. Kezdeti bizalmatlanság után a Kúria ítélkezésében szintén érvényesült az értékállandóságielmélet, még akkor is, ha a szerződés nem is tartalmazott értékállandósági kikötést, sőt olyankor is, amikor a felek kifejezetten a visszafizetési árfolyamban állapodtak meg²⁵⁵ (K. 1447/1936.). Az elmélet híve volt Schuster Rudolf és Blau György, akik a méltányosság elve és a kártérítési teória szemszögén keresztül látták azt megvalósíthatónak. Az 1920-as évek végére azonban az elv szinte korlátlan alkalmazását bírálatok kezdték érni a jogtudomány részéről, s az egyre jobban visszaszorult, mivel az adós által a hitelezőtől korábban átvett pénzösszeg névértéke valójában nem volt azonos a későbbi összeg névértékével.

Nizsalovszky Endre, a téma egyik legismertebb kutatója mindezen botlások ellenére az egyéb válságmegoldásokkal szemben a valorizációt preferálta. Meggyőződése szerint: „*Pedig semminek nincs a magánjogra annyira romboló hatása, mint annak, ha a pénz értékállandósága fikcióvá válik. Sokkal súlyosabban hat ez, mintha más mértékek mondanák fel a szolgáltatást, mert a pénz éppen egyéb szolgáltatások surrogatumaül szolgál és a pénznek nincs surrogatuma.*”²⁵⁶ Nizsalovszky a valorizáció lehetőségének taglalásához kapcsolódóan világosan látta, hogy a kérdésrejogi volta ellenére nagy befolyással van a gazdaság. Szerinte a valorizáció mindenhol nagy vihart kavart, hiszen „*olyan felek között kell a törvényhozónak igazságot tenni, akik közül az egyik 14.500 K.-t akar kapni a másiktól, aki viszont csak 1 K.-t akar adni.*”²⁵⁷

Amagyar jogtudományban megfigyelhető ózdkodások ellenére, ahogy ezt a gazdasági lehetetlenülést tárgyaló következő fejezetben is látni fogjuk, a valorizációt alkalmazó jogtári esetek tömegével találkozhatunk az 1920-1945 közötti időszakban. Blau György, a téma minden bizonnyal egyik legnagyobb hazai szakértője az első erősebb valorizációs hullám bekövetkezését 1921 őszére tette, amikor a pénzromlás jelenségének felismerése általánossá vált, és higgadtan kezdték keresni a helyzetből kivezető utat.²⁵⁸ A valorizáció csúcspontjának mégis az 1924-1926 közötti időszakot tarthatjuk; ahogy Blau találóan meg is jegyezte: „*1924 a valorizáció körüli*

²⁵⁵Lásd a (K. 1447/1936.), Vö. GOLDBERGER József – SZÁNTÓ Imre, *Devizajog. A pénztartozás magyar válságjoga*, Tébe Kiadóvállalata, Budapest 1938. 20-27.

²⁵⁶NIZSALOVSKY (1926) i.m.5.

²⁵⁷NIZSALOVSKY Endre, *A valorizációs javaslat- jogi szempontból*, Kereskedelmi Jog, 1925, 22, 145.

²⁵⁸BLAU György, *A magyar valorizáció eddigi története*, Jogtudományi Közlöny, 1926, 10, 83 (továbbiakban: BLAU (1926) i.m.).

kompromisszum éve volt”.²⁵⁹A gyakorlatban az I. világháború utáni évek kevés tényállaskategóriára alkalmazható átértékelési eseteivel szemben a 20-as években már egyre szélesebb körben alkalmazták az átértékelést, s nem volt ritka az akár 50 %-os felértékelés sem, szemben a kezdeti csekély, 10-20 % mértékű valorizációval.²⁶⁰

1924-ben a magyar joggyakorlat egyre kétségbeesettebben próbálta elejét venni a korona értékcsökkenésének. Ideiglenes „orvosságként” bevezetésre került az ún. „*takarékkorona*”, amellyel a magyar királyi minisztérium ideig-óráig rendezte a pénztartozások kifizetését.²⁶¹A takarékkorona a korona további értékcsökkenését kívánta megakadályozni, bevezetéséről az *1924. évi X. törvénycikk* rendelkezett. Indoklásként szerepelt, hogy az állam a lehető legrövidebb időn belül biztosítani fogja a korona értékének, színvonalának helyreállítását, ezért a Magyar Királyi Állami Jegyintézet ügyleteinek egy részét takarékkoronában, mint számolási értékben köthette, erről takarékkoronára szóló folyószámlát vezethetett. Bevezetésekor 100 takarékkorona 100 koronára szóló államjeggyel volt egyenlő. A korona „megmentése” azonban így sem sikerült, mivel a takarékkorona készpénzként soha nem létezett, a kereskedelmi forgalomban azt nem szívesen alkalmazták, valójában csupán számolási egység, indexszám volt, amely a nemzetközi fizetéseket, elszámolásokat is segített lebonyolítani. Bár az inflációt nem állította meg, a későbbi stabilizációhoz ígéretes lépésnek volt tekinthető.

A valutareform jegyében 1927. január 1-jén a pengő lett a hivatalos belföldi valuta, amelyet aranyértékben kellett számítani.²⁶²A kényszerárfolyam azonban sok jogászban keltett visszatetszést: Szentirmay Ödön és Schuster Rudolf kúriai bírók helyesen állapították meg, hogy aztarthatatlan és nem olyan rendelkezés, amely az állam

²⁵⁹BLAU György, *Valorizáció 1924-es joggyakorlatunkban*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1925, 5.

²⁶⁰Uo.

²⁶¹ *Az 1924. évi X. törvénycikk a korona értékcsökkenésének meggátlására irányuló egyes intézkedésekről meghatározza a takarékkorona fogalmát és alkalmazási körét: „2. §: A takarékkorona az a számolási érték, amelynek az 1921. évi XIV. tc. 2. §-a alapján kibocsátott koronára szóló államjegyekhez való mindenkori értékviszonyát a m. kir. pénzügyminiszter részéről rendeletben meghatározott elvek szerint a m. kir. állami jegyintézet képviselőjének vezetése alatt működő, a m. kir. kormánytól független bizottság állapítja meg.*

A takarékkoronára szóló pénztartozásokat - más kikötés hiányában - a megállapított értékviszony figyelembevételével a törvényes fizető eszközt alkotó magyar államjegyekben kell teljesíteni. Az átszámításnál a tényleges teljesítés napját megelőző utolsó hétköznapon megállapított értékviszony az irányadó. Ha a teljesítés átutalás útján történik, más kikötés hiányában a tényleges fizetés napjának azt a napot kell tekinteni, amelyen a teljesítés helyén az átutalt összeg a hitelező rendelkezésére jut.”

²⁶² Bevezette az *1925. évi XXXV. törvénycikk*a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről.

tényleges céljához igazodni tudott volna.²⁶³ A kényszerárfolyam lényege az volt, hogy részben az állam, részben a bank által kibocsátott jegyeket az állam beleegyezésével, sőt általában éppen annak kezdeményezésére pénz jelleggel ruházták fel úgy, hogy ezeket a jegyeket fizetesképpen rá lehetett kényszeríteni a hitelezőre a fémpénzre váltás kötelezettsége nélkül. A kényszerárfolyam azért voltkáros, mert az állam túlzott mértékben avatkozott bele a pénzforgalmi viszonyokba, ráadásul a fémpénz forgalom csökkenésével járt a papíralapú államjegyek túlzott kibocsátása.

1925-re a valorizációs gyakorlat konszolidálódott, általánossá és nagyjából egyöntetűvé vált.²⁶⁴ Antalffy Mihály a perek tekintetében jegyezte meg, hogy a valorizáció különösen az ügyvédi munkadíjak tekintetében fontos, amelyet az eset összes körülményeinek és a felek vagyoni viszonyainak figyelembevételével kellett megállapítani.

A korona-korona elv fenntartása, a valorizálás teljes hiánya az 1910-es évek végén, s a már említett háborús és háború előtti kölcsönök, valamint hitelek felvétele olyan útvesztőt teremtettek, amelyből –meglátásom szerint– a mérsékelt valorizáció²⁶⁵ és a gazdasági lehetetlenülésnek a jogászi élet oldaláról mindvégig fenntartott precíz alkalmazása jelenthette az egyedüli kiutat. Az 1928-as valorizációs törvény elkészítéséig ugyanis az inflációt, „*az állami gazdálkodás visszaélését*” és az átértékelést egyszerre támadták a kor jogtudósai, mivel azok rossz elméleten alapultak. Ahogy König Vilmos mondta: „*arról a szánalmas vergődésről, mely a korona-korona jelszóval még mindig visszaélni merészkedik nem érdemes megemlékezni. Fedezet nélkül papírrongyokat közrebocsátani és aranynak mondani szomorú mesterség, de jogászi cáfolatra nem érdemesíthető.*”²⁶⁶ Úgy vélem a dogmatikai és egyéb részletezések után méltán kijelenthető, hogy a kormány a legnagyobb hibát azzal követte el, hogy nagy mennyiségben bocsátott ki papírpénzt, valamint a hitelek és kölcsönök útvesztőjében rekedt. Blau György helyesen jegyezte meg, hogy nyilvánvalóan lehetetlen lett volna az állami manipulálás nélkül 1914-től 1924 tavaszáig 1/16.000-ed részére csökkenteni a pénz értékét.²⁶⁷

²⁶³ SZENTIRMAY Ödön, *A valorizáció fogalma és értékelmélete, különös tekintettel az úgynevezett tiszta pénztartozások és köztük a készpénzkölcsön átértékelésére*, Magyar Jogi Szemle, 1927, június, 54-55 (továbbiakban: SZENTIRMAY (1927) i.m.).

²⁶⁴ SZLADITS Károly, *A magánjogi bírói gyakorlat*, Jogállam, 1926, 4-5, 199.

²⁶⁵ Mérsékelt valorizáció tekintetében osztom Zeiller, német magánjogász és Blau György felfogását, miszerint a pénzkötelmek azon arányban valorizálандók, amilyen arányban a nép átlagos jövedelme növekszik. In: BLAU (1924) i.m. 9-10, 76.

²⁶⁶ KÖNIG Vilmos, *Az antivalorizációs javaslat*, Jogtudományi Közlöny, 1927, 23, 209.

²⁶⁷ BLAU (1924) i.m. 9-10, 73.

Jelen fejezet célja nemcsak a valorizáció kialakulására vonatkozó tendenciák és a jogértelmezés változásainak bemutatása, hanem a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés viszonyának összevetése is. A gazdasági lehetetlenülés felhívása, ahogy Eisler Ede találón meg is jegyezte, olyan időben alakult ki, amikor még a valorizáció csak kivételesen volt alkalmazható. Az I. világháború éveiben nagyon gyakorinak számító gazdasági lehetetlenülés felhívása 1924-től 1931-ig szinte csak kivételesen fordult elő, viszont az 1931-es bankzárlat és a válság hatására ismét „népszerű” lett. Az 1930-as évekre megszilárdultnak és a jogrendszerbe befogadottnak tekinthető jogelv jellemzőit a következőképpen foglalhatjuk össze: a gazdasági lehetetlenülés felhívása eredetileg csak dologszolgáltatásra néze történhetett meg, de hamarosan a pénzszolgáltatások között is helyet kapott alkalmazása. A késedelem és a gazdasági lehetetlenülés felhívása egymást nem zárták ki, ha egy esetben mindkettő jelentkezett, akkor az adósnak felróható lehetetlenülési következmények álltak be, azaz kártérítést kellett fizetnie.

A Kúria az 1910-es és 1920-as években tehát még meglehetősen átértékelés-ellenes nézőpontot képviselt, ezért találkozhatunk gyakrabban a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozásokkal. 1925-re azonban a valorizáció mondhatni általános gyakorlattá vált. Sommásan azt mondhatnánk, hogy a gazdasági lehetetlenülésre azért volt szüksége a magyar magánjognak, mert a teljesíteni kívánt szolgáltatások névértéke a valóságban gyakran a semmihez közelített, s így a valorizáció nehezen volt alkalmazható. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben alkotta meg az átértékelés fogalmát a bírói gyakorlat, amely a következő évtizedekben állandó viták keresztüztüzebe került.

Így egy érdekesség figyelhető meg az esetjog vizsgálata során: míg a gyakorlat a korai időkben arra tekintettel mellőzte a gazdasági lehetetlenülés felhívását, mert feltételezése szerint a hitelező a pénzérték esésének rizikóját szerződéskötésekor vállalta, később ez a vélelem szerencsére eltűnt a magyar jogéletből. A kockázat ilyen mértékű viselésének a félre hárítása rendkívül méltánytalannak tekinthető, hiszen a felektől nem várható el, hogy minden lehetséges körülményt és bármilyen mértékű kockázatot beleértsenek az általuk megkötött kötelemben. Az 1920-as években már nem találkozhatunk ezekkel a jogértelmezésekkel, a bíróságok új tendenciát követtek. A

Kúria nagyon helyesen hamar változtatott addigi gyakorlatán, s a felek eredeti akaratóból indult ki az ügylet hatálytalanítása során.²⁶⁸

A valorizációval kapcsolatban megjegyezném, hogy mivel a pénzhitelezők kérésére a bíróságok a pénzürtékromláshoz képest átszámított értékben, illetve természetben nem ítélték meg a szolgáltatások összegét, a hitelezők számára az átértékelés nem nyújtott, nem nyújthatott segítséget.²⁶⁹ Fontos momentum továbbá, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívásával összefüggésben mindössze a szerződés, mint egységes egész hatálytalanításnak lehetett helye, nem volt lehetséges a vállalt kölcsönös kötelezettségek egyikének vagy másíkáának önkényes, „kiragadott” hatálytalanítása.²⁷⁰ Az ítélezési gyakorlat szerint a szükséges feltételek fennállásával vélelmezett volt a két fél közötti egyensúly felborulása.²⁷¹

Összefoglalva tehát, mind a valorizáció, mind a gazdasági lehetetlenülés felhívása megfelelő segítségnek bizonyult a szorult helyzetbe került szerződő fél számára, a kisebb problémákra pedig tökéletesen hasznosíthatóak voltak az értékállandósági záradékok vagy az effektívtás kikötései. A válságok kapcsán a kölcsönfelvétel csupán ideig-óráig jelentett megoldást, az értékstabilitás megőrzése, visszaállítása és védelme mindennél előrébbvaló lett volna, ahogy az államhitelezők kielégítése is. A kölcsönök felvétele és a gazdasági lehetetlenüléstől való ódzkodás végül az 1920-as évek végén olyan mély válságba taszította a magyar gazdaságot, amelyre azelőtt nem volt példa.

Vizsgálataim igazolták, hogy az 1910-es és 1920-as években a bírói gyakorlat a gazdasági lehetetlenülésretörténő hivatkozást a dolog-, és pénzádosok számára egyaránt lehetségesnek tartotta, míg a valorizáció lehetősége ki volt zárva a pénzkövetelések nagy része esetében. Emellett szoros összefüggés figyelhető meg a két jogintézmény között: meglátásom szerint a valorizációt kiegészítő, inkább jogi megoldásként funkcionáló gazdasági lehetetlenülés kimentése a pénz értékcsökkenését megállítani hivatott valorizációnál tovább mutató, annál konkrétan meghatározott válságmegoldás volt. Ezt juttatta kifejezésre a Kúria jogegységi tanácsának az ingatlanra vonatkozó opció kérdésében 1933-ban meghozott 26. sz. polgári döntvénye,

²⁶⁸ 1921. október 18-án kelt P. V. 1934/1921. számú kúriai határozat. In: STAUD Lajos (szerk.), *Magánjog Tára*, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1922, III. kötet, 24. sz. alatt.

²⁶⁹ TUNYOGI SZÜCS Kálmán, *A gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció*, Magyar Jogi Szemle, 1923, 4. évfolyam, 306.

²⁷⁰ *Magánjog Tára* (STAUD Lajos szerk.), Budapest, 1923, IV. kötet, 1. és 63. számú esetek.

²⁷¹ Vö. *Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog*, (BODA Gyula szerk.), Budapest, III. kötet, 1933.IX.1.-1936.IX.1., 62.

amely megállapította, hogy a szolgáltatás „a kötelezettre lehetlenné válnak tekinthető az által, hogy a gazdasági viszonyokban beállott változások, különösen pedig a pénz vásárlóképességének (belső értékének) csökkenése az egyik szerződő fél előnyére és a másik fél hátrányára előre nem látható és nem is láthatott nagymérvű és aránytalan eltolódásokat idézett elő.”²⁷²

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés inkább jogi, a valorizáció pedig főként gazdasági jegyeket hordozott magán, s a korszak lehetőségeihez mérten nyújtott segítséget a bajba jutottak számára.

IV.4. Konklúzió –A valorizációs törvény értékelése

Jelen fejezet a valorizáció fogalmának meghatározásától, a külföldi (német, lengyel és litván) előzményeken túl a valorizációs törvényhe vezető, a gazdasági és pénzügyi stabilitást helyreállítani kívánó jogszabályokat mutatja be a bírói joggyakorlat fontosabb változásaival tarkítva.

Fentebb már kitértem a német magánjog valorizációs jogszabályaira, köztük az 1925. július 16-án elkészült „*Aufwertungsgesetz*”-re. Fenyves Béla, korának egyik ismert magánjogásza rámutatott, hogy a német bíróságok sokszor inkább a BGB 242.§-át, a „*Treu und Glauben*” elvét hívták segítségül, szemben hazai jogunkkal, ahol a méltányosság elve kevésbé markánsan érvényesült a jogalkalmazás során.²⁷³ A lengyelekkel ellentétben a németek hosszú ideig mereven elzárkóztak a zálogkövetelések valorizációjától, pedig ezek a széles körben előforduló ügyletek problémás területet jelentettek a tartozások körében. 1925-ben az „*Aufwertungsgesetz*” nevű törvény hatályba lépett, s tárgya minden márkában vagy más pénznemben kifejezett értékét vesztett összeg lett. Ebben szintén ki voltak zárva a banki és folyószámlaviszonyból eredő követelések, hasonlóan a magyar jogszabályhoz. A felértékelés alapjául az aranyérték, azaz a „*Goldmarkbetrag*” szolgált. Utóbbi mértékét nem állapították meg egyöntetűen, általában 25% -os mértékű volt.

Hazánkban a jelen fejezetben ismertetett pengőérték megállapításáról szóló 1925. évi XXXV. törvényigyekezett elsőként átfogóan rendezni az értékelotolódásokat. A törvény 9. §-a alapján a Magyar Nemzeti Bank budapesti főintézete köteles volt

²⁷² GYÖRGY Ernő, *A válságjog kialakulása*, A Polgári jog könyvtára 18. füzet, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933. 34.

²⁷³ FENYVESi.m.300.

aranyrudakat bankjegyekre beváltani a pengő hivatalosan deklarált aranyértékének megfelelően (ennek értelmében 1 pengő = 0,26315789 gramm finom arany értéknek felelt meg).

A fejezetből kitűnik, hogy a litván, német és lengyel jogterülettel szemben hazai jogunk évekkel később alkotott valorizációs jogszabályt, amelyre így fokozottan hatott a rendkívül kiterjedt joggyakorlat. Francia területen egyáltalán nem találkozhatunk a valorizációt tárgyaló törvénnyel, a Code civil rendelkezései sem tartalmazzák azt.

Hazánkban a bírói gyakorlatnak megfelelően a valorizációs törvény is kizárt egyes jogterületeket és ügyleteket a hatálya alól. Ahogy azonban Szentirmay Ödönis megjegyezte, mind az 1925. évi valorizációs javaslat, mind az 1928-as törvény tévesen mondta ki az államhoz kötött ügyek és a készpénzkölcsön, zálog-, folyószámla, girószámla, csekkszámla, biztosítási tartozások és az *1928. évi XII. törvény*cikk 4. §-ban meghatározott egyéb ügyletekalapját képező összegek kivételét a valorizáció alól.²⁷⁴ Nem győzöm hangsúlyozni ezen ügyletek nagy számát a korabeli gazdasági helyzetben, melyek így méltatlanul maradtak ki az 1928-as valorizációs jogszabályból is az új fogalom és az újszerű jogalapok kialakításának hamis köntösébe burkolózva. A kivett tartozások másik körét képző állami kötelezettségek kivonása kapcsán egyetértek Nizsalovszky Endre magyarázatával, miszerint az államháztartás egyensúlyának megtartása érdekében ezeket valorizálatlanul kellett hagyni.²⁷⁵ Úgy vélem viszont, hogy a baleseti járadékokon és a kisajátítási összegeken túl az egyéb járadékokra és járulékokra is kiterjeszhető lett volna az átértékelés.

A sokat emlegetett valorizációs törvény tehát sokak szerint nem volt, de nem is lehetett tökéletes. König Vilmos egyenesen odáig ment, hogy egyenesen „az igazságosság romjain” nyugvónak nevezte a jogszabályt, a magyar jogászvilágot pedig elképesztő nemtörődomséggel vádolta.²⁷⁶ Vizsgálataim alapján nem tartom ennyire romboló hatásúnak a törvényt a magyar magánjogra nézve, amely a válság egyre mélyülő éveiben született – címéből is adódóan – a magánjogi pénztartozások rendezésére. Megítélésem szerint a jogszabályalkotók nagy hibát követtek el akkor, mikor a zálogleveleket, folyószámlatartozásokat, hadikölcsönöket és államjegyeket többek között kivonták az átértékelés lehetősége alól, hiszen ennek eredménye lett a

²⁷⁴SZENTIRMAY (1927) *i.m.* 32-33.

²⁷⁵NIZSALOVSKY Endre, *Az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló törvény a törvényhozás tárgyalási anyagával, az irányadó joggyakorlattal és magyarázó jegyzetekkel*, Magyar törvények Grill-féle kiadása, 55. füzet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1928, 7.

²⁷⁶KÖNIG (1929) *i.m.* 205.

jogtudósok által felemlegetett számos tragédia is. Jómagam viszont nem értek egyet azzal a nézettel sem, amelyet Kuncz Ödön is képviselt, nevezetesen, hogy a valorizációs törvény végül nem is volt egyéb, mint védekezés a valorizáció ellen, „*amelyet a bírói gyakorlat az osztó igazság nevében hova-tovább kezdett szabálynak venni.*”²⁷⁷ Kutatásaim során a valorizációval kapcsolatban sem találkoztam akár helyi, akár országos szinten olyan döntéssel, amelynek nyomatékos indoka ne lett volna. Ahogy Kuncz Ödön is rávilágított, a magyar bírói gyakorlat „*egy pillanatra sem adta fel a fegyelmezett jogászi gondolkodást.*”²⁷⁸ Álláspontomat – amely szerint a valorizációs törvény szükségzerű és még elfogadott állapota hiányosságai ellenére is hasznos jogszabályként funkcionált – támasztotta alá még Frigyes Bélának 1923-ban tett nyilatkozata is, amely szerint a német, osztrák és magyar valorizációs joggyakorlat vizsgálata révén egyiket sem lehet maradéktalanul tökéletesnek és a probléma szempontjából megnyugtatónak nevezni.²⁷⁹

Különösen hangsúlyoznám mindezekén túl, hogy a német és a lengyel felértékelési törvények sem tekinthetőek hibátlannak. Nizsalovszky Endre is megjegyezte, hogy még a német valorizációs törvény megalkotói közül is sokan voltak utóbb olyanok, akik a jogszabály hatályba lépése után már sajnálták, hogy küzdelmük sikeres volt.²⁸⁰ A lengyel felértékelési törvény általános valorizációt hirdető törekvései hatékonynak bizonyultak, s úgy vélem, hogy egyes rendelkezései felülmúlták hazai jogszabályunkat.

Összességében kijelenthetem, hogy a valorizáció a bemutatott válságmegoldások közül az egyik leghatékonyabbnak tekinthető eszköz volt, amely leginkább gazdasági alapokon nyugodott társaihoz viszonyítva, de a törvény kései megalkotása és annak fentebb ismertetett hátrányai miatt maradéktalanul nem tudott megfelelni a kor elvárásainak. A bírói gyakorlat–csakúgy, mint a következő fejezetben ismertetésre kerülő gazdasági lehetetlenülést– a valorizációt is a merev jogi köntös alól kivéve és kiegészítve próbált minél gyorsabb és hatékonyabb segítséget nyújtani a bajba jutott vagy méltánytalanságot elszenvedni nem kívánó hitelezők és adósok számára.

²⁷⁷KUNCZ Ödön, *Háboru utáni kereskedelmi jogunk vezető eszméi*, In: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint jogtanári működésének 40. évfordulójára*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939, 282 (továbbiakban: KUNCZ*i.m.*).

²⁷⁸KUNCZ *i.m.* 283.

²⁷⁹FRIGYES *i.m.* 147.

²⁸⁰NIZSALOVSKY (1926) *i.m.* 6.

V. A CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS, MINT A VÁLSÁGJOG MEGOLDÁSA– A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS FELHÍVÁSÁNAKSZEREPE AZ 1914 ÉS 1945 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

„A kényszert fölismerni bölcsesség, azután, hogy a cselekvés valamennyi útját gondosan mérlegeltük, még ha ez ostobaságnak tűnik is azok szemében, akik a hamis reményhez makacsul ragaszkodnak.”²⁸¹

(J.R.R. Tolkien - *A Gyűrűk Ura*)

V.1. Problémafelvetés

J.R. R. Tolkien hősei a XX. század második legkedveltebb és legjelentősebb könyvének választott regényében *A Gyűrűk Urában* sötétség, a kétségbeesés és a háború ellen harcolnak. Tolkien maga is a gazdasági, politikai nehézségek és kudarcok éveiben nőtt fel, s munkájában rendkívül jól érzékelteti a vészjósló, baljós időket. Ahogy az idézetben is olvasható, kényszer idején szokatlan és nagy tettekre van szükség. Nincs ez másképp a jogban sem, amelynek fő feladata éppen a cselekvés az emberi élet könnyebbé tételére, a felmerülő problémák megoldására.

A válság és a háborúk hatására az európai és a hazai magánjognak is alkalmazkodnia kellett a bekövetkezett változásokhoz. Ennek fényében olyan rendkívüli intézkedésekre volt szükség, amelyek valóban hatékonyan megoldották a felmerült gondokat, viszont jórészt visszaszorultak a relatív egyensúly helyreálltakra.²⁸² Ahogy a második fejezetben ismertetésre került, a német bírói jog a széles körben kialakult gazdasági és pénzügyi válság kezelésére Windscheid és Oertmann nyomán kialakította a „*Wegfall der Geschäftsgrundlage*” majd a „*Störung der Geschäftsgrundlage*” tanát, amelyek a gazdasági lehetetlenülés felhívása német megfelelőinek tekinthetőek.

Hazai jogunk a XX. század elején ugyancsak válaszut előtt állt abban a kérdésben, hogy az egyik fejezetben ismertetett válságjogi eszközök egyikével, vagy egy–számunkra újabb– idegen jogintézmény bevezetésével biztosítsa a magánjogi

²⁸¹TOLKIEN, J. R. R. , *A Gyűrűk Ura- A Gyűrű Szövetsége*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, II. könyv, 408.

²⁸²EÖRSI Gyula, *Összehasonlító polgári jog (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 215.

egyensúlyt. Mivel a *pacta sunt servanda* követelménye tarthatatlannak tűnt, és cél helyett a szerződések teljesítését és megtartását biztosító eszköznek kezdték tekinteni, a szemléletváltás és a válságos helyzet a *clausula rebus sic stantibus*-ra épülő gazdasági lehetetlenülést hívta segítségül. A jogszabályi szinten megjelenő *clausula* értelmezések fontossága a gazdasági lehetetlenülés felhívásának tekintetében is mérvadó. A jogintézmények elhatárolásához, valamint a jogalapok tisztázásához elengedhetetlen a jogszabályok dogmatikai értelmezése, különösen az 1928-as Mtj-é (az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat), amely megszületése után irányadó volt a bíróságok számára.

Mindenekelőtt a *clausula rebus sic stantibus* és a gazdasági lehetetlenülés közötti különbséget szükséges meghatározni: a *clausula rebus sic stantibus* jogelvről akkor beszélünk, ha a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak, jogkövetkezménye pedig a szerződés teljesítése alóli mentesülés (lásd a disszertáció mellékletében lévő táblázatban). A gazdasági lehetetlenülés felhívása a bírói gyakorlat és az Mtj. (az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat) alapján akkor történhet meg, hogyha a kötelezett által nyújtandó szolgáltatás ellenértéke a szerződéskötést követően olyan nagyfokú változáson ment keresztül, melynek teljesítése az egyik fél számára nagyfokú hátrányt, a másik számára indokolatlan és aránytalan nyereséget jelentene. Fontos, hogy a felek tudomása nélkül, a szerződés megkötése után, rajtuk kívülálló okból bekövetkező értékváltozásról beszéljünk, amely végleges és visszafordíthatatlan. Ebben az esetben a felek részére a szerződés bírósági módosítása, vagy az elállás lehetősége állt rendelkezésre, hogy az eredeti szerződés rendelkezéseit ne kelljen betartaniuk.

A gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozásországos bírói gyakorlata fejlődésének és változásainak vizsgálata jelentős jogesetekre és a gazdasági lehetetlenülést leggyakrabban előhívó szerződéstípusokra (adásvétel, opció, bérleti-haszonbérleti, szállítási szerződések) fókuszálva történt, majd levéltári kutatásaim alapján a Debreceni (Királyi) Törvényszék és a (Királyi) Ítéltábla 1915 és 1919, valamint 1941 és 1944 között tárgyalt esetei kerülnek elemzésre. Ennek indoka az, hogy a gazdasági lehetetlenülés kimentését, mint újragondolt *clausula rebus sic stantibus*-t az I. világháború idején kezdték el alkalmazni a bíróságok, majd a gazdasági és pénzügyi válság éveiben is nagy számban fordultak elő szerződésmódosítások, vagy adták meg a félnek az elállás lehetőségét erre történő hivatkozás alapján. Az ezt követő alfejezet a jogszabályokban megjelenő gazdasági lehetetlenülésszabályát mutatja be. A sorrend

indoka, hogy a bírói gyakorlat már az 1928-as Mtj. előtt segítségül hívta és fejlesztette a gazdasági lehetetlenülés kifogását. A fejezet végén a valorizációval történő összehasonlítás saját véleményemet és a kutatások során szerzett tapasztalataimat tartalmazza.

A fejezetben több, a bevezetésben feltett kérdés megválaszolására törekszem:

Mi a gazdasági lehetetlenülés felhívása, mik voltak megállapításának korabeli feltételei az Mtj. és a bírói gyakorlat szerint? Hogy definiálható a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a XX. századi magyar magánjogban? Hogyan értelmezhető a vis maior és a gazdasági lehetetlenülés felhívás egymáshoz való viszonya? Minek tekinthető valójában a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a bírói gyakorlat tükrében? Hogyan változott a gazdasági lehetetlenülés alkalmazási köre, illetve milyen szemléletváltásokra kell figyelni a magyar bírói joganyag vizsgálata során? Inkább jogi, vagy gazdasági megoldásként identifikálható a gazdasági lehetetlenülés? Mik voltak a bírói gyakorlat korlátai a gazdasági lehetetlenülés felhívás igénybevételenek vonatkozásában? Valóban felesleges veszélyforrást jelentett a magyar jogrendszerre nézve, vagy hatékony válságjogi megoldásnak titulálható?

V.2. A *clausula*-elv a magyar jogtudósok szemszögéből

A *clausula* magyar magánjogi alkalmazására mindössze a XIX. század végétől találunk példákat. A római jog és a kánonjog tételei a Hármaskönyvben is jelen voltak, amelyek az ígéretek megtartását próbálták elsődlegesen kieszközölni.²⁸³ Emellett fontos kiemelni Mátyás 1486. évi dekrétumának 17. címét, ahol burkoltan került érvényesítésre a *pacta sunt servanda*: „*ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon törvényes perbehívás után [...] törvényt és igazságot.*”²⁸⁴ Ezt a rendelkezést II. Ulászló is megismételte az I. dekrétumának 38. cikkelyében: „*I. § A kötelezésekre nézve pedig azt kell szabályul tartani: hogy ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon a felperes az utolsó perbehívás után az első nyolczados törvényt és igazságot.*” Ahogy Homoki-Nagy Mária kiemeli, ez valójában a *pacta sunt servanda* elvnek a rögzítése. Miután a szerződések körében kevés törvényi szabályozás keletkezett, a Mátyás és Ulászló

²⁸³HOMOKI-NAGY Mária, *A pacta sunt servanda elv érvényesülése a magyar magánjogban*. In: Jakab Éva (szerk.) *Római jog és a magánjog fejlődése Európában*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. pp. 53-66.

²⁸⁴*Corpus Iuris Hungarici*, Budapest, Franklin-Társulat, 1899. Mátyás 1486. évi dekrétum, 17. cím, Vö. BÓNISPéter, *A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban*, Jura, 2012, 2, 205-210.

dekrétumaiban megfogalmazott elvet még a XIX. században is alkalmazták. Sőt, ha a szerződések teljesítésével összefüggésben vita keletkezett a peres felek között, akkor a megállapodáshoz ragaszkodó fél elsődlegesen e törvényi helyre hivatkozott.²⁸⁵

Frank Ignác jeles munkája, *A közigazság törvénye Magyarhonban* (1845) jelentős magánjogi összefoglaló munkának tekinthető. A kötet megkülönböztette a személyes jogot és a vagyonjogot (amelyben tárgyalja a dolgokat, öröklést és a szerződéses és kárkötelmeket is). A munkát természetjogias megközelítés jellemzi (igazságosságra való törekvés, jogalap nélküli gazdagodás visszatérítési kötelezettségének hangsúlyozása), mégis találunk példát a kötelek alóli mentesülésre is. Frank Ignác szerint a kötelem „*tartozás (obligatio) azon jogviszony, melynél fogva egy bizonyos ember köteles más bizonyos embernek adni, vagy hasznára tenni, vagy hagyni, vagy engedni valamit.*”²⁸⁶ Frank nagyon egyszerűen és határozottan jelentette ki a *pacta sunt servandá*nak megfelelően: „*A hibátlan kötést teljesíteni kell.*”²⁸⁷ Frank Ignác a kodifikáció ellenzője is volt, ezért visszautasította a magánjogi törvénykönyv elkészítésére irányuló felkérést. Kódex hiányában az ország területén 1853. május 1-jén bevezetésre került az Optk., mely egészen 1860-ig maradt hatályban hazánkban, de még ezután is előszeretettel hivatkoztak rá a bíróságok.²⁸⁸ Az Optk. mindössze a már említett szakaszában²⁸⁹ engedett csekély teret a szerződésektől történő eltérésnek.

²⁸⁵HOMOKI-NAGY Mária, *Egy adóssági per története*. In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.), *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*, Szeged, 2013, 101., Vö. Uő. *A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában*, In: *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*, CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.), Pázmány Press, Budapest, 2015, 109.

²⁸⁶FRANK Ignác, *A közigazság törvénye Magyarhonban*, Budán : a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845, II. rész, III. könyv, 282. §, 545. Grosschmid Béni már úgy fogalmazott, hogy „...alkatelemei a kötelemnek az a két oldala neki, amelyekre az széjjelválí, ha azt egyszer a hitelező, máskor az adós helyzetéből nézzük. Előbbi (cselekvő) oldalában: követelés; utóbbi (szenvető) oldalában: tartozás, kötelezettség, adósság; kötelem.” GROSSCHMIDI. m. III. kötet, 1. rész, 1311.

²⁸⁷FRANK Ignác, *A közigazság törvénye Magyarhonban*, Budán : a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845, II. rész, III. könyv, 284. § 1), 547.

²⁸⁸HOMOKI-NAGY Mária, *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegészítés*, Jogtörténeti Szemle, 2007, 3, 16.

²⁸⁹936. §.: „*A jövőben kötendő szerződés iránti egyezkedés csak akkor kötelező: ha mind a megkötés ideje, mind a szerződés lényeges pontjai meghatározottak, s a körülmények idő közben annyira nem változtak, hogy az által a világosan meghatározott, vagy a körülményekből kitűnő cél meghiúsult, vagy az egyik vagy a másik fél bizodalma elveszett volna. Átalában az ily ígéretek teljesítését a kikötött időponttól legfeljebb egy év alatt kell sürgetni; ellenkezőleg a jog elenyészik.*” In: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában*, HALLER Károly (ford.), Budapest, 1897, 222-223. Emellett néhány egyedi rendelkezésben is felfedezhető a *clausula* hatása: az ajándékozó szükséghelyzetbe kerülése (947. §.), illetve az ajándék visszavonásakor súlyosan hálátlan megajándékozott esetén (948. §.) amikor a gyermektelen ajándékozónak utólag gyermeke születik (954. §.), a letéteményes idő előtti visszaszolgáltatási lehetősége kapcsán (962. §.), valamint hogyha a megbízott a körülmények megváltozása esetén helyettest rendelhet maga helyett (1010. §.) és a megbízás visszadási lehetőségével összefüggésben körülményváltozás esetén (1020. §.).

Ahogy látható, a kötelmek teljesítésekapsánévszázadokon át az európaihoz hasonlóan hazai magánjogunk is *a pacta sunt servanda* elvét tekintette követendőnek, így sokáig értetlenül és gyanakodva állt a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazásának lehetősége előtt.

A magyar jogtudományban három csoport között tehetünk különbséget: voltak a *clausula rebus* és vele összefüggésben a gazdasági lehetetlenüléskalkalmazásának támogatói, másrészt voltak olyanok, akik bizonyos feltételekkel és körben elismerték a jogintézményt, végül voltak ellenzői is.

A.) Az első csoporthoz tartozott Ágoston Péter,²⁹⁰ aki a magyar jogéletben elsőként szentelt nagyobb figyelmet a *clausula rebus* elvének és úgy vélte, hogy azt fontos és hasznos beépíteni a magyar magánjogba. Felfogása szerint: „Érvényes jogunkban tehát a *clausula rebus sic stantibus* külön kikötés nélkül is érvényesíthető azokban az esetekben, melyekben a törvény ezt világosan kimondja. Nem oly általános elv tehát, mely a törvényben meg nem állapított esetekben is érvényesülne. Ezért azt a kört, a melyben ma érvényesül, minden esetre ki kell terjeszteni. Erre nézve nem volna elegendő egy olyan általános szabály, mely azt mondaná ki, hogy minden szerződés *eo ipso* azzal a feltevéssel köttetik, hogy a körülmények nem változnak, mivel jogászai gondolkodásunk a helytelenül magyarázott szerződés érvényességét oly szentségnek tartja, melyhez nem szabad hozzányúlni. Elfelejtik mindig, hogy a felek akaratának megállapításánál abból a helytelen feltevésből indulnak ki, hogy a felek azt akarják, a mit kijelentenek.”²⁹¹

Ágoston megállapította, hogy a Polgári Törvénykönyv 1900-as tervezetében (Áptk.) általános rendelkezés ugyan nincs a *clausulára* vonatkozóan, az egyes esetekre vonatkozó külön szabályok azonban a szerződés gazdasági célja biztosításának szükségét eléggé visszatükrözik. Számos további példával – adott esetben összehasonlítva a legjelentősebb külföldi törvénykönyvek párhuzamos rendelkezéseivel – támasztotta alá a körülmények változásának jelentőségét az egyes kötelmi jogviszonyokban.²⁹² Ágoston az összekötő gondolatot abban látta, hogy mindezek a

²⁹⁰ Ágoston Péter nemcsak jogász, egyetemi tanár, miniszter, hanem politikus is volt. 1919. február 20.-1919. március 20-ig a Berinkey-kormány belügyi államtitkára, majd az 1919. augusztus 1-jén megalakult Peidl-kormány külügyminisztere lett. Rab Pál néven ő fordította magyarra Engels, Karl Kautsky, Franz Mehring és August Bebel műveit. Lásd: KUPÁN Árpád, *Változatos életpálya a viharos változások korában (Ágoston Péter élete I.)*, Várad folyóirat, 2007. 9-10. szám.

²⁹¹ ÁGOSTON Péter, *Clausula rebus sic stantibus*, Jogállam 1907, 3, 182. (továbbiakban: ÁGOSTON (1907) *i.m.*).

²⁹² ÁGOSTON (1907) *i.m.*. 178-180. Vö. Többek között a kezesre, hitelezőre, a haszonbérletre vonatkozó szabályok esetében megfigyelhető a BGB, a Code Civil, illetve az Optk. hatása is.

rendelkezések a felek gazdasági céljának biztosítását kívánják elérni. Ezen rendelkezésekben benne van az, hogy a felek jogügyleti akarata nem a kijelentett akarat, hanem az ügyletből, annak természete szerint a gazdasági célból megállapítható akarat. Ezt az utóbbit fogadják el azok a rendelkezések, melyekben a *clausula rebus sic stantibus* érvényesül. Ő az, aki elsőként foglalt állást hazánkban egyértelműen amellet, hogy a magánjogi kodifikáció során szükséges a *clausula*-gondolatot tartalmazó rendelkezés általános és általánosan érvényesülő megfogalmazása, s ezzel úttörő jelentőségű dogmatikai elképzeléseket fogalmazott meg.

Ágoston Péter észrevételei mellett nagyon helytállónak tartom Almási Antal²⁹³ meglátását, aki több munkájában is „felkarolta” a „mostoha sorsú” jogelvet: „szükségesnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy a *rebus sic stantibus* a békés magánjog ügylet-alkati tételeitől sem idegen és hogy a háborús gazdasági rend ezeket is módosította, még pedig szintén akként, hogy erejüket némileg gyengítette.”²⁹⁴ Szerinte a magánjog egyébként megtelt „közjogi kényszeralakulatokkal,” amelyek a gazdasági életet a kötött kényszerszergazdálkodás képére formálták át. A moratóriumi rendeletek, az igénybevételek, a kényszerszerződések mind ennek szomorú bizonyítékai. Ajogi és társadalmi igazságtalanságok elleni „gyógymódként” valamelyest a bírói gyakorlat funkcionált, amely többek között a gazdasági lehetetlenülést alkotta meg erre a célra.²⁹⁵ Almási a *clausula* létjogosultságát kötelelem másféle dogmatikájából vezette le. Számára ugyanis a kötelelem tárgya és tartalma volt az, amely a hitelező és az adós válságjogainak tekintetében irányadó.²⁹⁶

Például: „A kezes, a ki a főadós megbízásából vállalta el a kezességet, a kezesselt követelés lejáratára előtt biztosítást, lejáratára után a kezesség alól leendő felmentést követelhet a főadóstól: 1. ha ez az országból elköltözni készül, vagy ha egyéb körülmény áll be, mely vele szemben a jogérvényesítést a kezes hibáján kívül jelentékenyen megnehezíti; 2. Ha a főadós vagyoni viszonyai a kezesség elvállalása óta jelentékenyen megrosszabbodtak; 3. Ha a főadós kötelezettsége teljesítésével késedelembe esik; 4. Ha a hitelező a kezes ellen végrehajtható ítéletet nyer.” Hasonló szabályozás található meg: BGB. 775; Optk 1364-1365; Code civil 2032. §.

„A szerződési idő letelte előtt is megszűnik a szerződés hatálya: a gazda vagy azon családtagnak, akinek kizárólagos szolgálatára a cseléd fogadtatott ... halála által.” (1876: XIII. tc. 49. §.)

²⁹³ Almási Antal 1873-ban született Galgócon, kúriai bíró és jogtudományi író volt. Tanulmányait budapesti, berlini, heidelbergi, lipcsei, kiélis és strassburgi egyetemeken végezte. Ügyvédi és bírói oklevelet szerzett, részt vett a polgári törvénykönyv előkészítésében is. In: <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0037.html> (2015. július 30-i letöltés).

²⁹⁴ ALMÁSI (1917) i.m. 148.

²⁹⁵ LÁBADY Tamás, *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2010, 123.

²⁹⁶ ALMÁSI Antal, *A pénzelértéktelenség befolyása a pénzádós kötelezettségeire*, Jogállam, 1922, 9-10, 283.

Almási egy másik munkájában azt is kiemelte, hogy a kezdetben mindössze zártfajú kötelmekre alkalmazható jogintézményt a háború hatására fajlagos kötelmekre, mint fa, tej, szesz is elkezdték használni.²⁹⁷

A *clausula*-elvet támogató álláspontot fogalmazott meg Kolosváry Bálint.²⁹⁸ Szerinteállandó, végleges, múlólagos és ideiglenes lehetetlenülről beszélhetünk.²⁹⁹ Mindezekon túl megkülönböztethetünk részleges, teljes, felróható és vétlen lehetetlenülést. Kolosváry meglátásában a gazdasági lehetetlenülés felhívása a vétlen lehetetlenülés körébe tartozott, mivel az általános szabályok szerint a kötelem nem volna teljesíthetetlen, viszont nézete szerint a szerződés értékbeli egyensúlya olyan nagyfokúan tolódik el a senkinek fel nem róható gazdasági válság miatt, hogy a teljesítés végzetesen és méltánytalanul nehézzé, aránytalanná válik a fél számára.³⁰⁰ Szerinte ebből világosan levezethető, hogy a gazdasági lehetetlenülés címén a kötelmeket csak kivételesen lehet megszüntetni, ehelyett inkább módosítani kell azokat. Példaként az adásvételi szerződést említi, melynek legfontosabb eleme, a teljes vételár, vagy annak nagyobb része leromlása esetén az eladó érdeke meghiúsultnak tekinthető, így azt fenntartani a felek nem kötelesek. Abban az esetben viszont, ha a hátralékos vételár felértékeltlen való megfizetésébe az eladó beleegyezik, akkor az ügylet fenntartható a gazdasági lehetetlenülés felhívása mellett is. Ebből arra következtethetünk, hogy Kolosváry a gazdasági lehetetlenülést nem tekintette káros jelenségnek, mindössze a szerződések módosítását helyezte előtérbe a megszüntetéssel szemben, hiszen ekkor a valorizációra is lehetőséget látott. „*Magánjog*” című munkájában azt is kijelentette, hogy a háború alatt kötött szerződéseknel nem volt helye a gazdasági lehetetlenülés megállapításának, mivel a háború és annak hatásai ismeretében kötötték meg a felek az ügyletet, s ugyanez a helyzet a már teljesített szerződésekkel is.³⁰¹

Vizsgálataim igazolják, hogy ez a megközelítés később némileg változott, hiszen a háború alatt kötött kötelmekre is kiterjesztették a gazdasági lehetetlenülést. A már

²⁹⁷ ALMÁSI (1926) *i.m.* 44-45.

²⁹⁸ Kolosváry Bálint jogász, akadémikus és jogtudós volt, tanított Kassán és Kolozsváron, emellett szakíróként is komoly sikereket ért el. Az MTA tagjaként és Jogtudományi Bizottságának elnökeként is tevékenykedett. In: <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/309-kolosvary-balint> (2015. július 25-i letöltés).

²⁹⁹ KOLOSVÁRY Bálint, *Magánjog, A magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata*, átdolgozott és bővített kiadás, Studium, Budapest, 1930, 340-341. (továbbiakban: KOLOSVÁRY (1930) *i.m.*).

³⁰⁰ KOLOSVÁRY (1930) *i.m.*.

³⁰¹ KOLOSVÁRY (1930) *i.m.* 342.

teljesen teljesítésre került ügyletek esetén viszont továbbra sem lehetett hivatkozni a gazdasági lehetetlenülésre.

B.) Szép számmal akadtak azonban olyanok is, akik „mostohagyerekként” tekintettek a *clausula rebusra*. Bátor Viktor³⁰² mindössze a pénztartozásoknál nem ismerte el az elv létjogosultságát,³⁰³ ezzel köztes álláspontot képviselve a szakirodalomban. Bátor szerint a bíró általános szabályképpen csak a pénzszolgáltatásnál nyúlhat hozzá a felek által kötött szerződéshez, mert a pénz magánjogi szerepe ezt megengedi, sőt meg is követeli, – egyébként azonban a „*pacta sunt conservanda*” elvének kell érvényt szerezni úgy, ahogy van, különben megszűnik a jogbizonyosság, a jogbiztonság, és vele a forgalom sérülése következik be.³⁰⁴

Szászy István³⁰⁵ *A kötelmi jog általános tanai*című könyvében jól érezhető a szerző idegenkedése az elvvel szemben. Szászy „*hallgatólagosan belemagyarázott*nak” vélte a *clausula* elvét a szerződések tartalmába, és kijelentette, hogy a bírói gyakorlat igencsak kivételes esetekben alkalmazza azt végső megoldásként.³⁰⁶

C.) A harmadik, a jogintézményt teljesen elvető nézetet képviselő jogtudósok közé sorolható Grosschmid Béni (Zsögöd Benő),³⁰⁷ aki minden bizonnyal korának legismertebb jogásza volt. Elképesztő mélyrelátásával, alaposágával és jogi precízségével, néhol megfejthetetlen fogalmaival saját jogi univerzumot hozott létre úgy, ahogy a fejezet elején már idézett J. R. R. Tolkien alkotott meg egy másik világot. Grosschmid azonban mindezt úgy tette, hogy közben saját világunkban maradt, s annak mindennapi problémáit, gyakorlati eseteit építette bele munkáiba. Hatalmas tudásanyaga hirtelen elrettentő. Ahogy Bíró György is kifejtette az emlékére rendezett konferencián, Grosschmid életművének feldolgozásához többször, türelmesen kell

³⁰² Jogász, közgazdász, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jogtanácsosa (1920-1939), ügyvéd és kormányfőtanácsos (1931-től), a Bartók Béla-hagyaték vagyonkezelője (1946-tól). Angliai tartózkodása idején Az Ujság londoni tudósítója (1911) volt. A második világháború után New Yorkban élt haláláig. In: <http://nevpont.hu/view/2542> (2015. október 12-i letöltés).

³⁰³ BATOR *i.m.* 221.

³⁰⁴ BESNYŐ *i.m.* 195-196.

³⁰⁵ Szászy István jogtudós, nemzetközi jogász, kodifikátor és akadémikus volt, több műve angol nyelven is megjelent. In: <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/320-szaszy-istvan> (2015. július 30-i letöltés).

³⁰⁶ SZÁSZY István, *A kötelmi jog általános tanai*, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1943, 214.

³⁰⁷ Grosschmid Béni (1851-1938) Márai Sándor nagybátyja, bíró és ügyvéd volt. Tanári pályája mellett részt vett a magánjogi kodifikációs munkálatokban és úttörő jelentőségű könyvein és előadásain kívül számos neves tanítványt hagyott az utókorra, elég, ha csak Szladits Károlyra, Besnyő Bernátra, vagy Bátor Viktorra gondolunk. In: <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/307-grosschmid-beni> (2015. július 30-i letöltés).

nekifogni, mintha „Az eltűnt idő nyomában”-t, vagy Joyce „Ulysses”-ét vennék kezünkbe.³⁰⁸

Értekezésem témájára vonatkozó megállapításai sem voltak szokványosak, vagy éppen egyszerűek, viszont annál példamutatóbbak a német-osztrák jog feltétlen hívei számára. Grosschmid szerint a gazdasági lehetetlenülés akkor lehetne új lehetlenségi forma, ha a szolgáltatás adósa oldalán a kötelelem alóli felszabadulás esetén negatív *residuum*, azaz maradvány keletkezne, amiben őt marasztalni kellene.³⁰⁹ Ahogy Grosschmid megjegyezte: „*Megerősíti ezt a következő megfontolás is: Ha egyszer áll az, miként az esetben, ha a cserevevő (hitelező) maga lehetetlenítette a szolgáltatást, akkor őtet csakis a negatív residuum illeti meg, nem pedig (facultative) a visszakövetelés is stringenter következik, hogy amidőn őt e facultativitás megilleti is, ő azzal élni nem lehet kénytelen.*”³¹⁰

Mivel a gazdasági lehetetlenülés esetében nem ez történik, ezért Grosschmid és tanítványa, Besnyő Bernát olvasatában itt egyszerűen a feltétel meghiúsulásának esetével találkozunk, illetve, ahogy Grosschmid nevezte: „*a feltételhiúsulás miatti nem szolgáltatás*”-sal. Ennek oka az volt, hogy nem a szolgáltatás alól felmentett adós szolgáltatását vette gazdaságilag lehetetlenültnek, hanem az elértéktelenedett szolgáltatást. Ez ugyanúgy igaz azokra az esetekre, mikor pénzszolgáltatással, és azokra az estekre is, mikor természetbeli szolgáltatással köteles az adós teljesíteni, illetve mikor mindkét szolgáltatás természetbeli volt. Alkalmazásukra egyszerű a magyarázat: a pénzszolgáltatás esetében a bírói gyakorlat sokszor nem használta a valorizációt, mint megoldási módot,³¹¹ a természetbeni szolgáltatásoknál pedig szintén előfordult, hogy értékük olyan mértékben lecsökkent, hogy a pénzszolgáltatások esetén már ismert helyzet állt elő. Az általam vizsgált döntvénytári esetek többségében a természetbeni szolgáltatásoknál találkozunk a valorizációval.

A valorizációt Grosschmid, és később Besnyő Bernát is a gazdasági lehetetlenülés első változataellentétének fogta fel, mivel ahelyett, hogy a pénzadóst a valorizált fizetésben marasztalta volna, őt inkább felszabadította, így a másik is szabadult a kötelemből. A másik szabadulásának nemcsak a méltányosság, hanem a

³⁰⁸ A kijelentések a *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk.* című konferencián hangzottak el, 2012. november 9-én, Miskolcon.

³⁰⁹ BESNYŐI.m. 190.

³¹⁰ GROSSCHMIDI.m. II. kötet, 1. rész, 209.

³¹¹ A valorizáció vagy más néven átértékelés esetén a pénzszolgáltatással tartozó fél a kirováskori értékkel azonos pénzüsszeget tartozik teljesíteni. Grosschmid és Besnyő szerint ez a magánjog elveivel megegyező megoldási mód lett volna, hiszen a *pacta sunt servanda* elvének nem mond ellent, a teljesítés pedig megtörténik, ami a kötelelem célja.

tisztesség elve szempontjából is jelentősége van, hiszen ha az egyik féltől nem várok el teljesítést, azt a másik féltől sem követelhetem meg. A felet ebben a körben megillető elállás Grosschmid szerint tulajdonképpen nem volt más, mint olyan egyoldalú jognyilatkozat, amely „enyhe elszegésnek” minősült.³¹²

A *clausula* általános érvényesülésével Szladits Károly³¹³ is konzekvensen szembehelyezkedett, aki egyenesen „a jogrendszer betegségének” tartotta az elvet.³¹⁴ Szladits „túlnehezülésnek” nevezte a fizikai és jogi lehetetlenülés mellett megjelenő harmadik kategóriát, amelyről megjegyezte, hogy míg korábban a legmagasabb fokú gondosság mellett sem látható gazdasági ok esetén volt megállapítható a *clausula* általi mentesülés, addig a 20-as évek végére és a 30-as évek elejére teljes mértékben átlépett a gyakorlat a „szerződéses kockázatot meghaladó” értékeltolódás felé. Ezt erősítette meg a Kúriának egy korai ítélete is.³¹⁵ Az ítélet szerint a haszonbérlet felelős ugyan a haszonbérleti szerződésből származó kötelezettségeiért, viszont ez alól felszabadul, hogyha olyan rajta kívül álló, előre nem látható körülmények következnek be, amelyek a haszonbérlemény hasznosítását rendkívüli mértékben megnehezítik. Ezt azt jelenti, hogy a rendes gazdasági életben előforduló terheknél aránytalanul súlyosabb terheket róna rá a szerződés teljesítése, úgy, hogy a bekövetkezett változások a legnagyobb fokú gondosság mellett sem voltak előre láthatóak.

A nehezen vagy egyáltalán nem teljesíthető ügyletek száma ebben az időszakban meglehetősen nagy volt, ezekre pedig Szladits féltő gondossággal tekintett. Véleménye szerint a *pacta sunt servanda* elvétől elszakadni főszabály szerint nem lehet. Bizonyos speciális körülmények és szigorúan meghatározott előfeltételek mellett azonban a jogfejlődés folyamán elismerést nyertek bizonyos beavatkozási módok a háborús krízisek elhárítása érdekében. Ide tartoznak Szladits szerint a már fentebb említett

³¹²Grosschmid megkülönbözteti az ún. „szigorú elszegést”, valamint az „enyhe elszegést”: „Az elszegés más szóval kártérítési forduló stb. Ugyanez aequiparatió igazít el részleges késelem esetében. A legtermészetesebb formula az elszegés hatályának kifejezésére. T.i.e hatály sajátlagossága abban áll, hogy a viszony a felek között ugyanoda fordul, mint amidőn az adós a szolgáltatást lehetlenné tette. Mondhatni: fictív lehetetlenülés. Hiszen a fictio egyáltalán semmi más, mint különböző tényállások jogi aequiparatiójának (azonosjogszabályok alá helyezésének) a kifejezőmódja. Ez jelesül a szigorú elszegés, amitől megkülönböztetendő az enyhe elszegés, ami ugyanis a fel nem róható lehetetlenülésnek correspondeál; illetőleg egyike ezen lehetetlenülés fictív esetei egyikének.” Lásd: GROSSCHMIDI.m. 156.-157.

³¹³ Szladits Károly ügyvéd, miniszteri tanácsos, majd 1908-tól a Budapesti Tudományegyetem magánjogi magántanára, 1917-től rendes tanára lett. 1932–33-ban és 1938–39-ben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja volt, részt vett a polgári jogi törvénytervezet előkészítésében. Az MTA tagja, a Magyar Jogászegylet titkára volt, a jogászok közül ő részesült először Kossuth-díjban.

³¹⁴ SZLADITS (1937) i.m. 100.

³¹⁵ Lásd: P.II. 9943/1915. eset, *Magánjogi Döntvénytár*, X. kötet, Franlin Társulat, Budapest, 1917, 21.

moratoriális jogszabályok, a gazdaadósságok rendezésére tett intézkedések,³¹⁶ valamint a már sokat boncolgatott valorizáció is. A magánjogi devizasabályoka kötött devizagazdálkodásból eredtek, s főként a külföldi hitelezőkkel szembeni követelményeket rendezték. Szladits meglátásában a válságjogszabályok, ha azok valamely konkrét válság levezetői, és (ami számára fajsúlyos érvnek tekinthető) az állam szabályozásából eredőek, akkor nemcsak eredményes, hanem hasznos megoldásoknak tekinthetők, amelyek a válság elmúltával hatályukat veszítik. Szladits többször is hangsúlyozta, hogy ezek mindegyike kivételes jelenség, hiszen a felek szerződés-kötési autonómiája normális körülmények között mindenekfelett elsőbbséget élvezett. A felsorolt eszközökkel szemben a bíró közvetlen belenyúlása a szerződésbe, netán annak megszüntetése egészen más lapra tartozik, és ezzel nagyon körültekintően kell bánni.³¹⁷ Végső esetben tehát a gazdasági lehetetlenülésre alapított kifogás, amely alapján a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja, vagy pedig az egyik fél részére az elállási jogot ismeri el, kieszközölhető, de csak bizonyos szigorú feltételek fennállta esetén.

Szladits szerint különösen az előszerződésre állt meg ez a lehetőség: Az előszerződés (*pactum de contrahendo* – vagyis amikor valaki szerződéssel kötelezettséget vállal arra, hogy bizonyos előfeltételek beálltával egy másik vagy egy harmadik személlyel meghatározott tartalmú, kötelelemalapító szerződést fog megkötni) „éppen abban különbözik ugyanis a már megkötött szerződéstől, hogy a kötelezett megtagadhatja a szerződés megkötését, ha időközben a viszonyok annyira megváltoztak, hogy a szerződés reánézve érdekét veszítette, különösen ha a másik félbe vetett bizalma megrendült.”³¹⁸Érdemes megjegyezni, hogy az Optk., melyet Szladits sok tekintetben irányadónak tekintett hasonló szabályozást tartalmazott: az előszerződés akkor lehetett kötelező erejű, a körülmények annyira nem változtak meg, hogy az elérni kívánt cél megghiúsult, vagy a fél bizalma elveszett volna (lásd fentebb).

Szladits a gazdasági lehetetlenülés felhívásával, s vele együtt a *clausula* gondolatával szemben a valorizációt hatékonyabb eszköznek tartotta, mivel főként az

³¹⁶ Értekezésem terjedelmi korlátai miatt ezek részletezésénél disszertációmiban nem időzök el. A témában értékes forrásnak tekinthetőek TUNYOGI SZÜCS Kálmán, *Az adós gazdák szükségjoga: a gazdatartozások fizetésének újabb szabályozásáról kiadott rendeletek szövege és magyarázata* (Budapest, Tébe Kiadó, 1933) című kitűnő összefoglaló munkája, valamint a m. kir. Minisztérium 1400/1932. M.E. sz. rendelete a mezőgazdasági haszonbérletről, (*Magyarországi Rendeletek Tára kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium 1932/66*).

³¹⁷ SZLADITS Károly, *A magyar magánjog, Kötelmi jog általános része*, 3. kötet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 554-555 (továbbiakban: SZLADITS (1941) *i.m.*).

³¹⁸ SZLADITS (1937) *i.m.* 18-19.

átértékelési törvény megalkotása után az állam az értékállandóságot jogszabállyal biztosítva egyrészt a forgalom biztonságát és nyugalmát, másrészt a pengő belső vásárlóerejét volt hivatva biztosítani.³¹⁹ Ellenérzéseinek mintegy „megkoronázásaként” Szladits kijelentette, hogy „*az ilyen belenyúlás a szerződő felek viszonyaiba alapjában rendíti meg a szerződési hűséget, amelyen mai gazdasági életünk épül. Azért ezzel a végső reméduummal csak olyankor szabad élni, ha a viszonyok változása oly mértékű és annyira előreláthatatlan, hogy minden józan számítást felborít és minden értelmes kockázatvállalást messze meghalad.*”³²⁰ Végkövetkeztetése az, hogy: „*valójában a gazdasági katasztrófák enyhítése, ú.n. adósvédelmi intézkedésekkel, a törvényhozás dolga.*”³²¹

Élénk vitát figyelhetünk meg az irodalomban a gazdasági lehetetlenülés jogkövetkezményeit (hatályban fenntartás és bíróság általi szerződésmódosítás vagy elállás és szerződésmegszüntetés) vizsgálva az elállás lehetőségét illetően. A bírósági gyakorlatból is kitűnik, hogy a gyakorlat a szerződések fenntartását tűzte ki elsődleges céljául, az elállást mellőzte, idővel inkább kármegosztást alkalmazott. Grosschmidtánítványa, Besnyő Bernát³²² szintén óva int az elállás lehetőségétől, szerinte ugyanis az elállás, „*(...) a jogbiztonság, a jogbizonyosság és a magánjog alapelveinek szempontjából még veszedelmesebb, mint a megszünt bírói gyakorlatban kifejlődött megoldás.*”³²³

A bírói gyakorlat az értékálló szolgáltatás lehetetlenülésének elvét vallotta. Ez a gazdasági lehetetlenülés bírói megítélése újabb fejlődési fokának tekinthető, hiszen míg kezdetben alkalmazásának oka a teljesen ellehetetlenült szolgáltatás volt, amelyben a teljesen tönkrement adós kiségitése volt a cél, addig később a nagymérvű és hátrányos változás kiküszöbölésére szolgált.³²⁴ A fejlődés utolsó foka az elállás mellett egy újabb lehetőség megadása volt, mely az elértéktelenedett szolgáltatás méltányos bírói módosítását jelentette, ahogy az V.4. alfejezet alátámasztja. Besnyő Grosschmid nyomán állapította meg, hogy ezta főként a méltányosság elve által vezérelt bírósági tevékenységet voltaképpen valorizációnak is fel lehet fogni, hiszen valójában itt átértékelés történt. Ezzel azonban a tulajdonképpeni gazdasági lehetetlenülés felhívása

³¹⁹SZLADITS (1941) *i.m.* 413.

³²⁰SZLADITS (1941) *i.m.* 496.

³²¹SZLADITS (1941) *i.m.* 496.

³²² Besnyő Bernát ügyvéd, jogtudományi író. 1876-ban született Tökésújfalun. Elsősorban ügyvédként tevékenykedett, de több magánjoggal és római joggal foglalkozó cikke és értekezése is megjelent. In: <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/10565.htm> (2015. augusztus 2-i letöltés).

³²³BESNYŐ*i.m.* 197.

³²⁴BESNYŐ*i.m.* 191.

megszűnt létezni. Besnyő tanárának, Grosschmidnak gondolatain továbbhaladva nem tartotta tehát megfelelőnek az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat álláspontját sem. Egyik fő hibájaként róttá fel, hogy már az 1150. § elején kimondta, hogy szerződésekre vonatkozó szabályozása, pedig kötelmek másból is keletkezhetnek. Számára a gazdasági lehetetlenülés és a benne foglalt *clausula a pacta sunt servanda* elvét veszélyeztetik, ahogy ő mondja: „*a magánjog rendszerének alappilléreit, a kötelem kötelező voltát*” egyaránt.³²⁵ A valorizáció számára ezzel szemben nem felesleges és kockázatos pótlék, hanem a pénz jogi szerepéből adódó szükséges és hasznos megoldás. A gazdasági lehetetlenülés bírói gyakorlatának legfőbb hibáját pedig Besnyő abban látta, hogy az a kölcsönös szolgáltatásokban bekövetkezett aránytalanság megszüntetését tűzte ki céljául, nem pedig az egyensúly felborulásának orvoslását, amelyről az Mtj. is beszél.

Besnyő Bernát tehát (egyetértve Grosschmid Béni tanával) megállapította, hogy sem a szolgáltatás képtelenségét előidéző okok, sem a gazdasági lehetetlenülés nem mentesítő körülmények, utóbbit pedig egyenesen *pacta sunt conservandának* nevezte, mely jogbizonytalanságot teremtett, és ártott a jogba vetett hitnek. Besnyő szerint: „*Ha érvényesen létrejött kötelmeken rendkívül súlyos gazdasági változások miatt egyes gazdasági osztályok (pl. földbérbeadók és földbérlők stb.) életbevágó létérdeke kedvéért módosítani, azokat feloldani szükségesnek látszik, ennek inkább alkalmi, a szükség felmerültekor meghozandó, csak a konkrét krízisre és körre szorítókozó, tehát korlátolt keretű szükségtörvény útján kellene megtörténnie*”.³²⁶

Besnyő óva intett továbbá a bíróságokra háruló túlzottan tág értelmezéstől is: „*Főleg pedig ne bizassék általános érvényű, végeredményében mégis csak sikamlós, minden esetre kiterjesztő értelmezésre alkalmat adó jogszabály alapján a bíróra, akit a paragrafus pusztán megléte egymagában is csábít az alkalmazásra, még olyankor is, amikor rendkívüli gazdasági krízis esetleg nem is forog fenn. (...) Az első világháború alatti és utáni magyar bírói gyakorlat is – bármily dicséretes jóakarattal, a gazdasági ellentéteken segíteni akarás, nyilvánult is meg benne – a gazdasági lehetetlenülés alkalmazásával jogbizonytalanságot teremtett, és a jogi forgalomnak, a jogba vetett hitnek többet ártott, mint amennyit használni akart azzal, hogy egyes gazdasági igazságtalanságokat megakadályozni próbált és megakadályozni vélt: Még ott is, ahol a méltánytalanságot orvosolt az egyik oldalon, igen gyakran legalább is ugyanolyan*

³²⁵BESNYŐ*i.m.* 194.

³²⁶BESNYŐ, *i.m.*, 196.

*méltánytalanságot okozott a másik oldalon.*³²⁷

Blau György aggályaiban egy, az egyenértékűséggel kapcsolatos dogmatikai kérdést vetett fel a gazdasági lehetetlenülés felhívásával kapcsolatban: melyik időpontban kell az értékváltozásnak fennállnia ahhoz, hogy a gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni lehessen? Mit tekintsen tehát a bíró irányadónak: az ügyletkötéskori, a szállítási határidőkori, a perindításkori vagy a tényleges szállításkori értéket?³²⁸ Blau ezt rendkívül problematikusnak vélte, különösen az adásvételek esetében, ahol az eladó számára egyáltalán nem mindegy milyen értékről van szó. Ezért szerinte a gazdasági lehetetlenülés helyett más jogintézményt kellene segítségül hívni. Vizsgálataim alapján korántsem tartom ezt ilyen lényeges kérdésnek, hiszen a bíróságok az ügyletkötéskori és teljesítéskori értéket vetették össze egymással.

György Ernő Blauhoz hasonlóan szintén a *clausula*-elv alkalmazása ellen foglalt állást. A Jogtudományi Közlöny hasábjain folytatott erről éles vitát Beck Salamonnal. Ennek során Beck Salamon kifejtette, hogy az ő álláspontja szerint az előreteljesítések esetében nem volna szabadkizárni a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozást.

Az 1920-30-as években a bírói gyakorlat olyan mértékben tökéletesítette a gazdasági lehetetlenülés megítélésének feltételeit, hogy az sem a jogbiztonságot, sem a méltányosságigötrevéseket nem sértette. A joggyakorlat nagy része az 1928-as Mtj. (amelyen szintén a gyakorlat jelentős hatása érzékelhető) hatására az 1940-es évekre megbékélt a jogintézménnyel. Néhányan azonban még mindig ódzkodtak tőle. Közéjük tartozott Kelemen László, aki 1941-ben írt cikkében a bírói szerződésmódosítás négy esetét különböztette meg: a kötbér mérséklése, a versenytilalom és a túlzott korlátozó kikötések enyhítése, a gazdasági lehetetlenülés felhívása és a méltányos jogalkalmazás érdekében elkerülhetetlenül szükséges szerződésmódosítások.³²⁹ Kelemen a felek akaratát „*eltorzító, meghamisító válságjelenségek jogilag indokolatlan beavatkozására*” létrejött gazdasági lehetetlenülésről beszél. Számára az első két esettől eltérően itt a bíró az ügylet nyelvtani értelmét módosítja ugyan, de jogi tartalmát nem változtatja meg. A bírói beavatkozás célja viszont nem lehet más, mint a felek eredeti és valóságos akaratának figyelembevétele, s a kötelelem meghamisításának megakadályozása. Kelemen László mindezekből azt a következtetést vonta le, hogy a bírói

³²⁷Uo.

³²⁸BLAU (1924) *i.m.* 99.

³²⁹KELEMEN László, *A bírói szerződésmódosító jog*, Magyar Jogi Szemle, Budapest, 1941. április, 7. szám, 122-123 (továbbiakban: KELEMEN *i.m.*).

szerződésmódosítást kizárólag anyagi jogi hibában szenvedő ügyleti jogviszonyban, a hiba kiküszöbölésére lehet alkalmazni.

A fenti álláspontok vizsgálata során láthatóvá vált, hogy a *clausula rebus sic stantibus* és vele összefüggésben a gazdasági lehetetlenülést a *pacta sunt servanda*t megsértő, a jogéletet bizonytalanná tevő és a jogalap nélküli gazdagodáshoz hasonló jogi helyzetet lehetővé tevő „korcs” intézményként támadta a jogászok nagy része. Közéjük tartozott Grosschmid Béni, Besnyő Bernát és Szladits Károly is. Mindannyiuk álláspontját tükrözi Görög Frigyes véleménye: „*A kötelmi jogviszonyból egyoldalúan kilépni elvileg nem lehet. A pacta sunt servanda jogelv értelmében a kötelmi jogviszonyból eredő kötelezettségeket teljesíteni kell és az idevonatkozó kötöttség alól egyoldalú elhatározással rendszerint egyik fél sem szabadulhat. Bizonyos körülmények között azonban a tárgyi jog feljogosítja a kötelemben részes felet az attól való elállásra.*”³³⁰

Összegzésként megállapítható, hogy bár teljesen érthető volt a félelem az új és hazánk jogrendszerétől idegen intézménytől, a méltányosság elvének és annak az íratlan követelménynek, hogy a mindennapi élethez alkalmazkodva a gyakorlat oldjon a merev jogelveken, erősebbnek kellett lennie, mivel a méltányosság, a jóhiszeműség és az igazságosság elvével egyébként is összeegyeztethetetlen lett volna a gazdasági lehetetlenülés lehetőségének tagadása, melyre végül jogtudósaink is ráébredtek.

V.3. A *clausula rebus sic stantibus* megjelenése jogszabályi szinten a magyar magánjogban

A magyar magánjogban mint láthattuk, érdemben először Ágoston Péter foglalkozott a *clausula rebus sic stantibus* jelentőségével. A „*Clausula rebus sic stantibus*” című 1907-es cikkében több példával támasztotta alá a *clausula rebus sic stantibus* hasznosságát hazai jogunkban is.³³¹ Ágoston számba vette a vonatkozó rendelkezéseket, s példaként elsőnek a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszámosokról szóló 1876:XIII. tc. 68. §-át említi, amely szerint „*agazda, vagy azon családtagnak elhalálása esetében, kinek különös*

³³⁰GÖRÖG Frigyes, *A kötelelem ügyleti megszüntetése* = SZLADITS Károly (szerk.), *Magyar magánjog: Kötelmi jog általános része*, Budapest, 1941. 560.

³³¹ÁGOSTON (1907) i.m. 176-187.

szolgálatára a cseléd fogadva volt, az örökösök nem kötelesek a belső cselédet (...)megtartani ...”.

A munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról rendelkező 1898:II. tc. 44. §-a a birtokost, valamint a munkást is feljogosította a kötött munkaszerződés felbontására 6 hónappal a munka megkezdését megelőzően, ha a munkaadó személyében változás állt be. Adohánytermelők és a dohánykertészetek közötti jogviszonyokkal kapcsolatos 1900: XXIX. tc. 28. §-a a dohánykertésznek az ingatlan tulajdonosában beállott változás miatt hasonló jogot biztosított a munka megkezdését megelőző egy hónapig.

Az 1899:XLI. tc. a vízimunkálatoknál, illetve az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszámosok és munkások jogait ismertette, s a 32. §-ban lehetőséget nyújtott a munkakörülmények lényeges változásának esetében az egyezség újratárgyalására.³³² Az 1900:XXVIII. tc. az erdőmunkálatokra nézve az erdőmunkások esetében állapította meg az elállás lehetőségét, a felek számára előre nem látható helyzetek (hófúvás, árvíz, tűz) esetében, szigorú feltételek mellett.³³³ Ezen törvényhez kapcsolódóan fontos kitérni értekezésem ötödik kérdésére, amely a *vis maior* és a gazdasági lehetetlenülés egymáshoz való viszonyára.

A *vis maior* nem más, mint olyan elháríthatatlan és előre nem látható akadály, esemény (elsősorban elemi csapás, háború), amely meggátolja a szerződő fél általi teljesítést. Már disszertációm elején, a francia jogrendszer taglalásakor felmerült, hogy a francia szabályozás a gazdasági lehetetlenülés felhívását, vagy azzal rokon jogintézményt nem ismert el egészen az utóbbi évekig, a szerződés változásával kapcsolatban mindössze a *vis maior* tekintette elfogadhatónak.

³³² A 32. § szerint: „*Ha a munkáltatási viszonyok lényegesen megváltoztak és a munkások panaszára az elsőfoku hatóság, - mely ez ügyben végérvényesen határoz - azt találja, hogy a szerződésben meghatározott egységárak mellett a munka nem teljesíthető: új egyezkedésnek van helye. Az egységárra nézve létrejött megállapodásról a munkaadó (megbizott) köteles a munkásoknak vagy azok megbizottjának írásos feljegyzést adni.*

Ha a felek megállapodni nem tudnak: a szerződéstől mind a két fél visszaléphet, a munkások azonban a munkaadónak az általa adott szállítás költséget, előleget eltávozásuk előtt megtéríteni, vagy a szerződésben meghatározott egységár szerint ledolgozni kötelesek. Ellenkező esetben a 34. § szerint büntetendők.”

³³³ 1900: XXVIII. tc. 14. §: „*Ha a munka elemi akadály (árvíz, széldöntés, hófúvás, tűz stb.) miatt egyhuzamban három napon át meg nem kezdhető, vagy nem folytatható és a munkaadó a szerződésben nem kötelezte magát a szünetelés idejére bizonyos élmezési járandóság kifizetésére vagy ellátás kiszolgáltatására, a munkások, amennyiben munkabéruk nem egy bizonyos meghatározott összegben (átalányban) van megállapítva, az előleg (kölcsön) megtérítésének vagy biztosításának kötelezettsége mellett a szerződéstől elállhatnak”.*

Magánjogot összegző munkájában Szladits Károly kiemelte ugyan a *vis maiorra* történő utalások gyakoriságát a tőzsdebíróságokon,³³⁴ az erre történő hivatkozás mellett azonban a gazdasági lehetetlenülés felhívása ugyanolyan gyakorisággal jelent meg a joggyakorlatban. Hazánk jogrendszerében, és így joggyakorlatában is a *vis maior* tágabb értelmű fogalomnak számított, hiszen minden előre nem látható természeti esemény, elemi csapás beletartozott. A háborús drágulás viszont semmiképpen sem tartozott ebbe a körbe, hanem egyértelműen a gazdasági lehetetlenülés igénybevételét vetette fel.³³⁵ A szokásos kockázatot meghaladó aránytalanságok kiküszöbölésére ugyanis a XX. század elején egy, a *clausulából* kiinduló jogintézményt kellett segítségül hívni. Így született meg a „*gazdasági lehetetlenülés*” fogalma, amelyet a jogi, fizikai és érdekbeli lehetetlenülés mellett kívánt alkalmazni a magyar magánjog.

A bírói gyakorlat és a jogszabályi értelmezés tükrében a gazdasági lehetetlenülés felhívása akkor lett alkalmazható, ha a kötelezett által nyújtandó szolgáltatásellenértéke a szerződéskötést követően olyan nagyfokú változáson ment keresztül, vagy annak teljesítése az egyik fél számára nagyfokú hátrányt, a másik számára indokolatlan és aránytalan nyereséget jelentene. Fontos, hogy a felek tudomása nélkül, a szerződés megkötése után, rajtuk kívülálló okból bekövetkező értékváltozásról beszéljünk, mely végleges és visszafordíthatatlan. Ebben az esetben a felek részére a szerződés bírósági módosítása, vagy az elállás lehetősége állt rendelkezésre, hogy az eredeti kötelelem rendelkezéseit ne kelljen betartaniuk.

Az új definíció megalkotására azért volt szükség, mert a régi *clausula-értelmezés* nem mutatkozott túl konkrétan ahhoz, hogy hazai jogéletünk általánosan elfogadja azt. A gazdasági lehetetlenülés és a *clausula rebus* közötti legnagyobb különbség ugyanis az, hogy a bár a *clausula* esetében is a szerződéskötés kori körülményekben bekövetkező lényeges, a szerződés tárgyára vonatkozó alapvető és a felek által előre nem látható változásról beszélhetünk, a definíció nem határozza meg kellőképpen a felekre gyakorolt hatást és az értékváltozás nagyságát.

A magánjogi törvényjavaslat tárgyalása előtt fontos kitérni az 1928-as valorizációs törvényt megelőző 1925-ös törvényjavaslatra, amelynek 11. §-a nyíltan kimondta, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívása csak abban az esetben

³³⁴SZLADITS Károly, *A háborús magánjogi jogalkalmazás köréből*, A Magyar Jogélet Könyvtára, Budapest, 1917, 7-8.

³³⁵*Hiteljogi Döntvénytár* (GALLIA Béla szerk.), 1915, VIII. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 163. és 185. számú esetek, valamint REICHARD Zsigmond, *Háborús jogesetek*, Jogállam, Jog-és Államtudományi Szemle, 1916, 1-2, 65.

alkalmazandó, ha átértékeléssel a kívánt célt elérni nem lehet. Ezzel másodlagos helyre szorította azt a valorizációval szemben.³³⁶ A szakasz a visszterhes szerződések esetében biztosított lehetőséget a bíróság számára a szerződés módosítására, vagy az egyik fél elállásra való feljogosítására, amennyiben olyan gyökeres változás állt be a szerződés megkötése után, amellyel a felek előre nem számolhattak, s a fél gazdagodása a méltányossággal és jóhiszeműséggel ellenkező nyereség lenne. A javaslat sajnálatosan nem emelkedett törvényerőre, pedig ebben az esetben viszonylag időben megoldhatta volna a gazdasági lehetetlenülés problematikáját és számos nyitott kérdés sorsát. Pozitívumnak tekinthető azonban, hogy készítésekor olyan vezérelvek játszottak szerepet, mint a méltányosság, ahogy azt Medvigy Gábor is kiemelte. Ennek figyelembevétele azért is fontos és elismerést érdemlő, mivel „(...) a bíró alkalmazásával végre megindul hozzá segítségért kiáltó embertársa felé.”³³⁷ Ahogy azonban Nizsalovszky Endre is értékelte: sem a javaslatnak, sem a később megvalósult törvénynek nem sikerült kielégítenie a szakmai köröket. A javaslat szövegezése egyébként teljes mértékben megegyezett a lentebb tárgyalandó 1928-as Magánjogi Törvényjavaslatával, kivéve, hogy az a „kétoldalú” és nem a „visszterhes” kifejezést használja.³³⁸

Néhány egyedi jogszabály esetében lehetséges volt a *clausula*-gondolat kapcsán a gazdasági lehetetlenülés felhívásának legitimálása, általános elfogadása viszont képtelenségnek tűnt egy magánjogi kodifikáció részeként, amelyre a XX. század elején nagy szükség volt.

Hazánkban 1959-ig nem született polgári törvénykönyv annak ellenére, hogy a magánjogi törvénykönyv első átfogó tervezetéhez már 1895-ben megkezdődtek a kodifikációs törekvések, a résztervezetek elkészítésére pedig már évtizedekkel korábban találunk példákat. A kereskedelmi jog területén az 1839-40. évi országgyűlés Deák Ferenc és Wildner Ignác vezetésével megalkotta a váltótörvényt (15. tc.), a kereskedőkről (16. tc.), a gyárakról (17. tc.), a közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól (18. tc.), a kereskedői testületekről és alkuszokról (19. tc.), a fuvarosokról (20. tc.) szóló törvényeket és a csődtörvényt (22. tc.). 1869-től az Igazságügyminisztérium Horváth Boldizsár (1822–1898) vezetésével, több alkalommal

³³⁶ ANTALFY Mihály, *Törvényjavaslat egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről, II. Részletes indoklás*, Magyar Jogi Szemle 1925, 6. évfolyam, 442-443.

³³⁷ MEDVIGY Gábor, *A valorizáció törvényjavaslata, Az igazságügyminisztérium javaslatának kritikai méltatása, Előadás a Magyar Jogászegylet és az Ügyvédi Kör 1925. évi december hó 17-ik napján tartott együttes ülésén*, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata Rt. Nyomdája, Budapest, 1925, 20.

³³⁸ SCHUSTER Rudolf, *Magánjogunk kodifikálása*, Jogállam, 1937, 3-4, 82.

is kísérletet tett egy polgári törvénykönyv elkészítésére. Már 1871-ben elkészült Hoffmann Pál (1830–1907) római jogász professzornak a magánjog általános részét szabályozó tervezete (*Általános magánjogi törvénykönyvnek tervezete Magyarország számára I. Általános rész. Pest, 1871.*), 1880 és 1882 között pedig elkészültek az egész magánjogot a családi jog kivételével szabályozó résztervezetek Gyóry Elek, Halmosy Endre, Apáthy István és Teleszky István közreműködésével.³³⁹

Az 1895. október 16-án kelt legfelsőbb elhatározás alapján a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének elkészítése céljára az Igazságügyi Minisztérium állandó bizottságot állított fel, amely először Vavrik Béla kir. kúriai tanácselnök, majd Lányi Bertalan, a törvényelőkészítő-osztály főnökének vezetése alatt működött.³⁴⁰ Plósz Sándor igazságügyminiszter tekintélyes szakembereivel együttkészített tervezetét novemberében tette közzé, amelyhez ötkötetes indoklás is készült, s olyan nevek működtek közre elkészítésében, mint Lányi Bertalan, Grosschmid Béni vagy Szász-Schwarz Gusztáv.

Az 1900-as első átfogó magánjogitervezetre nagy hatást gyakorolt a német BGB. Négy részből állt (személyi és családjog, kötelmi jog, dologi jog, öröklési jog), általános részt azonban nem tartalmazott, ahogy később a szintén német hatást tükröző 1913-as magánjogi törvénytervezet sem.³⁴¹ Különösen érezhető a BGB hatása a felelősségtan esetében.

A körülmények változatlanságánakmegkövetelése a tervezetből kiolvasható volt, de lehetőséget adott egyes esetekben az attól való eltérésre: „*Aki kétoldalú szerződés alapján arra kötelezte magát, hogy előbb teljesíti saját kötelezettségét, mint a másik fél az övét, a teljesítést az ellenszolgáltatás megtörténteig mégis megtagadhatja, ha abban az időben, mikor neki teljesíteni kellene, a másik fél vagyoni viszonyai oly rosszak, hogy az ellenszolgáltatás e miatt veszélyeztetve van.*”(1159. §).

³³⁹GYÖRI Elek (1841–1902)*Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Általános rész*, Budapest, 1880.; HALMOSY Endre (1829–1895),*Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Dologi jog*, Budapest, 1882.; APÁTHY István (1829–1889), *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Kötelmi jog*, Budapest, 1882., TELESZKY István (1836–1899),*Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Öröklési jog*, Budapest, 1882.

³⁴⁰SZÁSZY Béla, *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényjavaslatáról*, Franklin Társulat Bizománya Magyar Jogászegyleti Értekezések, Budapest, 1928. december, 98. füzet, XX. kötet, 4 (továbbiakban: SZÁSZY Béla (1928) *i.m.*).

³⁴¹BALOGH Judit: *Az Általános rész kérdése és tervezetei a XIX. század végének magyar magánjogi kodifikációs elképzeléseiben.*, *Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis*.DE-ÁJK, Debrecen, 2002, 2, 75-92.

A kötelmi jogi különös részt tekintve az 1588. § a haszonbértekintetében engedélyezte a haszonbérelendést olyan előre nem látható események hatására, amelyek a termés mennyiségének nagyarányú változásához vezethetnek: *„Ha a hat évnél rövidebb időre haszonbérbe adott mezőgazdasági ingatlan valamelyik bérében rendkívüli baleset következtében, mely a gyümölcsöket a letakarítás előtt éri, félannyi termést sem hoz, mint a mennyi rajta átlag teremni szokott: a haszonbérlő az azon évi haszonbérből aránylagos elengedést követelhet.”* Az 1621. § a magánjog részét képező munkajogviszonyra vonatkozóan adott lehetőséget mentesülésre: *„A munkavállaló azonnal megszüntetheti a szolgálati viszonyt, ha folytatása erkölcsiségét vagy jó hírnevét veszélyeztetné, vagy ha életét vagy egészségét a szerződés megkötésekor előre nem látott veszélynek tenné ki.”*

Az első, 1900-as szöveg szerkezetileg még nem volt egységes, így dr. Imling Konrád igazságügyi államtitkár vezetésével, Polónyi Géza igazságügyminisztersége alatt 1906-ban tovább folytatódtak a munkálatok, s a magánjogi törvénytervezet második szövege 1913 márciusára készült el. Balogh Jenő igazságügyminiszter ezt a szöveget átdolgoztatta, majd harmadik javaslatként 1913 novemberében a képviselőház elé terjesztette.³⁴² A képviselőház ezt követően 1913. november 14-én ötven tagú különbizottságot küldött ki, amely elnöknek Erdélyi Sándort, általános előadónak Nagy Ferencet választotta meg, aki 1915-ben a Képviselőház teljes ülésének mutatta be az törvénytervezet negyedik, ún. „bizottsági szövegét.”³⁴³

A háború miatt azonban a képviselőház teljes ülésében a törvényjavaslatot megtárgyalni nem tudták, így az törvényt nem válhatott. 1922-ben Szászy Béla államtitkár vezetésével újabb bizottság alakult, többek között Grosschmid Béni, Thirring Lajos és Szladits Károly közreműködésével.³⁴⁴ A munkálatok eredményeként született meg az ötödik szöveg, „*Magánjogi Törvényjavaslat*” néven. Bevezető rendelkezései a BGB, valamint különösképp a svájci ZGB sugallatát jelzik. A javaslatot 1928. március 1-jén Pesthy Pál igazságügyminiszter nyújtotta be az országgyűlés képviselőházának, amelyből végül nem született törvény. Kiemelkedő jelentősége mégis érezhető, hiszen számos kérdésben utat mutatott a kor jogászainak. Szászy Béla szavai is jól példázzák a javaslat újításait: *„különösen a kötelmi jog területén kell*

³⁴² *A polgári törvénykönyv törvényjavaslata. Az országgyűlés elé terjesztett szöveg. Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1914.*

³⁴³ *A polgári törvénykönyv törvényjavaslatának tárgyalása a képviselőház külön bizottságában. Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium. I. kötet. Általános tárgyalás. Budapest, 1913. II. kötet. Bizottsági jelentés, Budapest, 1916. III. kötet. A törvényjavaslat bizottsági szövege. Budapest, 1916.*

³⁴⁴ SZÁSZY Béla, *Néhány szó a Polgári Törvénykönyv előkészítő-munkálatairól*, Jogállam, 1926, 25, 26.

érezniük a hazai szabályok kiépített rendszerének hiányát, amit csak egészen új szabályozással pótolhatunk.”³⁴⁵

Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat (továbbiakban: Mtj.) a *clausulaelvé* gazdasági lehetetlenülésként az 1150.§-ában építette be a kötelmi jog általános részébe a nemteljesítés és kötelemszegés keretei közé:

„Ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel. Előszerződéstől elállhat az egyik fél akkor is, ha a viszonyok előre nem látható időközi változása következtében a szerződésnek kifejezetten megjelölt vagy a körülményekből kivilágló célja meghiúsult vagy a félnek a szerződésbe vetett bizalma megindokoltan megrendült.”

A miniszteri indokolás így támasztotta alá a rendelkezés létjogosultságát: „A szerződés módosítására jogszabály, hatósági rendelkezés, vagy bírósági ítélet alapján kerülhet sor. A jogszabályi vagy hatósági rendelkezés alapján való módosításnak elsősorban a tervszerződések körében van jelentősége. A bíróságok szerződésmódosítási jogkörét is nagy gonddal kell megvonni, ugyanis az ilyen beavatkozás alkalmas lehet a szerződésekbe vetett bizalom csökkentésére. A javaslat több feltételhez köti a bírósági szerződésmódosítást. Nem ismeri el a lehetőségét akkor, ha a szerződés teljesítése egy aktussal végbemegy, csak huzamos vagy ismétlődő szolgáltatások esetében kerülhet sor ilyen rendkívüli intézkedésre. A szerződésmódosítás okául csak a szerződés megkötését követően beállott körülményt ismeri el; ha ez a körülmény szerződéskötés előtt következett be, vagy megtámadható a szerződés tévedés alapján, vagy módosítás nélkül teljesítendő. Harmadik feltétele a lényeges érdeksérelem. Nem köti meg viszont a javaslat a bíró kezét abban, hogy hogyan módosítsa a szerződést, mindenesetre az

³⁴⁵ SZÁSZY Béla (1928) i.m., 25.

egyenértékűség elvét kell szem előtt tartania, lehetőleg törekednie kell arra, hogy a módosítás egyik félre se járjon elvállalt kötelezettségeinek jelentős értékbeli megnövekedésével, és olyan megoldást kell választania, amely a lehetőséghez képest nem esik távol a felek akaratától.”

Ahogy Nacsa Mónikamegfogalmazza: „*a kérdés fontosságát kiemelve a jogalkotó nem a végtelen fizikai vagy jogi lehetetlenülés keretei között, és nem is az érdekmúláshoz fűzve szabályozott*”,³⁴⁶ ehelyett a nemteljesítés és kötelemszegés keretei közé helyezte azt. A gazdasági lehetetlenülés szabályozását jogdogmatikai szempontból vizsgálva megállapítható, hogy szankciót nem határozott meg, mindössze a rendszerbeli helyéből következtethetünk joghatásaira.

A jogszabály a gazdasági lehetetlenülés megállapításáthat kritérium fennállásához kötötte, melyek közül az egyik vagylagos feltétel. Megkövetelte, hogy (1) kétoldalú szerződés esetében, (2) annak megkötése után, (3) az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás álljon be, (4) amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot és (5) ennek következtében a szerződés gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult. A törvény hatodik kritériuma, hogy (6) mindezek következtében az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (lásd a disszertáció mellékletében lévő táblázatban).

A hipotézis tekintetében kiemelendő, hogy a „*kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható*” változásról beszél, „*amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot*”. Az általános gazdasági viszony volt tehát az az objektív teljesítési alap, amelynek meglétével minden szerződő fél számolhatott, s a gazdasági lehetetlenülés bekövetkezése esetében ez a rend borult fel. A jogszabály meghatározta a szerződések körét, ahol a gazdasági lehetetlenülés alkalmazást nyerhetett, ezért erről a joggyakorlatnak döntenie nem kellett: minden esetben kétoldalú, visszterhes kötelemekekre vonatkozhatott a lehetőség. A változásnak minden esetben a szerződés megkötése után bekövetkezőnek kellett lennie.

A hipotézis első részében a kellő jogforrás hiányában azonban a bírói mérlegelésre hárult a feladat, hogy megállapítsa, mennyire *tetemes* és *mélyreható* az a

³⁴⁶NACSA Mónika, *A gazdasági lehetetlenülés szabályozása és rendszertani helye Magyarország Magánjogi Törvényjavaslatában*, Szeged, 2010, SZTE-ÁJK, Magyar Jogtörténeti TDK, 2010, 6-7.

változás, hogy elegendő legyen a diszpozícióban megjelölt szerződés módosításához vagy az attól történő elálláshoz. Ennek eldöntésére esetenként, a különféle szerződések jellegének tanulmányozásával nyílt lehetőség.

Az előreláthatóság tekintetében az 1150. § a törvény 1134.§-val összefüggésben „*az élet felfogása szerint rendes embertől az eset körülményei között elvárható*” gondosságot feltételezte a kötelelem megkötése időpontjában.³⁴⁷

A hipotézis második fordulata a nemteljesítés két esetét, a gazdasági lehetetlenülés bekövetkezésének jogkövetkezményeit ismertette. A jogszabály ennek tekintetében a *gazdasági egyensúly felborulásáról*, illetve másnemű, a szerződés alapjául szolgáló *feltételezés meghiúsulásáról* beszél.

A hipotézis harmadik fordulata szerint akkor beszélhetünk gazdaságilag lehetetlenült kötelelemről, ha „*az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne.*”

A diszpozíció a bíróságok két jogi megoldását tartalmazta: a bíróság „*a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatta*” vagy „*az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatta*” fel. A gyakorlat fejlődése és változása folyamán a legtöbb támadás az elállási jog biztosítását érte, hiszen az évek múlásával jogrendszerünk egyre inkább törekedett a szerződések fenntartására, főként a hitelezők érdekében. Mind a módosítást, mind az elállást objektív alapú joghatásoknak tekinthetjük, mivel az első esetben a kötelelem eredeti tartalmának kikényszeríthetősége a felek kölcsönös kötelezettségének bírói módosítása folytán csökkent, a második esetben pedig az egyik fél egyoldalú nyilatkozata a szerződést megszüntette.

Az előszerződésektől a jogszabály alapján elállni „*a viszonyok előre nem látható időközi változása következtében*” volt lehetőség, amely meglehetősen általános, a jogalkalmazás körében szélesebb mozgásteret nyújtó forma. Éppen ezért a *clausula*

³⁴⁷ Ezt már jóval korábban, 1917-ben megtaláljuk pontosabb fogalmazásban a Kúria egyik döntvényében. Az ügyben a borotváló szappan gyártásához szükséges kókuszolaj a tengeren túlról behozható nem volt, a bevásárlásra alkalmas területen található ilyen olaj ára pedig annyira magasnak bizonyult, hogy az adós azt csak gazdasági romlásával szállíthatta volna a régi áron. A Kúria így megállapította: „*A teljesülés nemcsak akkor lehetetlen, ha a szolgáltatást gátló okokat emberi erővel egyáltalában nem lehet elhárítani, hanem akkor is, ha a szolgáltatás az eladó- ra háruló olyan gazdasági okokból lehetetlen, amelyeket az adós a gondosság legmagasabb fokánál alkalmazása val sem láthatott előre és bekövetkezésük hátrányait el nem háríthatta, de amely okok a teljesítést oly nagy mérvű áldozatok mellett tennék csak lehetővé, amely áldozatokat az adóstól méltányosan nem lehet követelni anélkül, hogy az adós gazdasági romlása be ne következzen.*” (Hiteljogi Döntvénytár X. 1917, GALLIA Béla (szerk.) Franklin Társulat, Budapest, 220. sz.

rebus sic stantibus jogintézmény megjelenését hazai magánjogunkban véleményem szerint leginkább az előszerződések esetében figyelhetjük meg. „*A körülmények lényeges megváltozása esetén*” bekövetkező változásokon túl a *clausula* megállapításához egy vagylagos feltétel meglétére is szükség volt. A bíróságok akkor tették lehetővé a *clausula rebus* alapján a jogügylettől történő elállást, ha a „*szerződésnek kifejezetten megjelölt vagy a körülményekből kivilágló célja meghiusult*” vagy ha „*a félnek a szerződésbe vetett bizalma megindokoltan megrendült.*”

V.4. A gazdasági lehetetlenülés felhívása és a magyar bírói gyakorlat

„*Hárman tartják kezükben a jogot: a törvényhozó, a jogtudós és a bíró. A törvényhozó a ki teremti, a jogtudós a ki értelmezi és a bíró, a ki alkalmazza. Egészséges viszonyok között mindhárman egymás kezére dolgoznak. (...) De hely és idő szerint a jog e hármas szerve közül hol egyik hol másik megbénul és a többire bizza, hogy helyette végezze a maga funkcióját.*”³⁴⁸

(*Szászy- Schwarz Gusztáv*)

V.4.1. Alapvetés

Szászy-Schwarz Gusztáv soraiból jól kitűnik a bírói szerep különös fontossága, hiszen a bíró az a személy, aki „testközelből” érintkezik a felmerülő jogi problémával, találkozik a perben álló felekkel. A bírói mérlegelés szerepéről és mértékéről azonban a jogtudományban mégis megoszlanak a vélemények. Stephen Gardbaum azt állítja, hogy a mérlegelés jogalkotói feladat,³⁴⁹ amely természetesen igaz is, de nem szabad megfeledkeznünk a bírók, mint legfőbb jogalkalmazók általi mérlegelésről sem, melynek jelentőségét a jelen és következő alfejezetek során is érzékelhetjük.

³⁴⁸SZÁSZY- SCHWARTZ Gusztáv, *Ujabb magánjogi fejtegetések*, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest 1901, 1 (továbbiakban: SZÁSZY- SCHWARTZ*i.m.*).

³⁴⁹GARDBAUM, Stephen, *Limiting Constitutional Rights*, UCLA Law Review, 2007, 4, 815. Lásd még: KOVÁCS Ágnes, *Alapjogok ütközése a bírósági gyakorlatban- Az alkotmánybíróságok szerepe az alapjogi konfliktusokfeloldásában*, PhD. értekezés, Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2013, 113.

Meglátásom szerint a bírói jog a szokásjog és az írott jog mellett foglalt helyet hazánk jogában, amely a törvényi szabályozás szükségességét egyáltalán nem csorbította, hanem kiegészítette azt, ha arra igény kínálkozott, mint a gazdasági lehetetlenülésfelhívásának esetében is. A fejezet elsődleges célja annak bizonyítása, hogy a gazdasági lehetetlenülés bírói megítélése minden esetben indokolt és szükséges volt. Találunk majd példákat a princípium jogszabályi előfordulására, de megállapíthatjuk, hogy jelentős eredményeket a bírói jogalkalmazás ért el a válsághelyzetek elhárításának ezen eszköze tekintetében.

Ezen alfejezetben a korábban felvetett kérdések megválaszolásán túl felvetett másik fő cél a jogtudomány, az országos, majd a helyi gyakorlat összevetése, hiszen ezek kapcsolata döntő jelentőségű. Jelen alfejezet mindössze a téma szempontjából különösen jelentős döntvényeket tárgyalja, s ezek kapcsán rávilágít arra is, hogy a bíróságokra milyen rendkívül nagy felelősség nehezedett, hiszen megfelelő egyensúly megtartásával ügyelniük kellett arra, hogy se a fél súlyos anyagi romlása ne következzen be, se olyan személy ne mentesüljön a kötelem alól, aki arra méltatlan.³⁵⁰

V.4.2. A gazdasági lehetetlenülés felhívás gyakorlatának változásai az 1914-1945 közötti időszakban

Az I. világháború éveiben hatályos, kötelező érvényű magánjogi törvény hiányában a gazdasági lehetetlenülés felhívásabizonyulhatott elsősorbanalkalmasnak a megbomlott szerződési egyensúly visszaállítására. A jogintézményt a bírói gyakorlat formálta és alakította, hiszen az I. világháború éveiben egyáltalán nem létezett kódex, s az 1928-ban elkészített Magánjogi Törvényjavaslat is csak útmutatóként szolgálhatott a bíróságoknak.

Hatályos magánjogi törvényt nélkülözve a bíróságok szükségszerűen kénytelenek voltak a maguk feje után menni. Ahogy Szászy Béla fogalmazott: *„A bíró az eléje vitt esetben jogszabály hiányában kénytelen a hazai jog szellemét, analog jogi tételeket, törvénytervezeteket, külföldi törvénykönyveket s a jogtudomány megállapításait bívárolni, hogy ezen az úton végzett fáradságos munkája alapján azután kimondjon egy jogtételt, amelyet bírói meggyőződése szerint a felmerült jogeset*

³⁵⁰SCHUSTER Rudolf, *Néhány szó a gazdasági lehetetlenülés kérdéséhez*, Jogtudományi Közlöny, 1923,1, 2-4 (továbbiakban: SCHUSTER (1923) i.m.).

*eldöntésére alkalmasnak talált.*³⁵¹ Az Mtj. 1150. §-a megadta ugyan a kereteket a gazdasági lehetetlenülés igénybe vételéhez, kutatásaim során azonban jól láthatóak voltak azok az ellentmondások, amik a bírói szerződésmódosítás 1959-es törvénybe építéséig jelen voltak a magyar magánjogban.

A bíróságok első nagy értelmezési dilemmája az volt, hogy minek is tekintsék valójában a gazdasági lehetetlenülés felhívását a jogszabályok és a bírói gyakorlat tükrében? Sok jogtudós, köztük Kelemen László csak kivételesen alkalmazandó rendkívüli jogsegélyként gondoltak rá abban az esetben, ha arra elkerülhetetlenül szükség van, valamely súlyos anyagi jogi hiba kiküszöbölésére. Kelemen számára azonban csak a bírói szerződésmódosító jog játszhatott szerepet, az elállásról pedig minden hasznossága ellenére, ahogy sok jogtudós, ő sem akart hallani.³⁵² Ezzel a véleménnyel sajnos azért nem tudok egyetérteni, mivel léteznek olyan tarthatatlan szerződések, amelyeknek módosítása úgy vélem nemcsak szükségtelen, hanem céltalan is.

Éppen ezért osztom Schwartz Tibor azon meglátását, amely szerint a gazdasági lehetetlenülés felhívás nem egyenértékű a *turpis causa*(jogrendbe ütköző jogügylet) kifogásával, hiszen ekkor eredetileg is lehetetlen szerződésről van szó.³⁵³ A jogintézmény így inkább olyan jogcím, jogalap lehet, amely a szerződéstől való mentesülésre, vagy teljesítésének megkönnyítésére ad lehetőséget. Az adásvételek esetében állapította meg ifj. Nagy Dezső, hogy a kezdetben kötelelem alóli mentesítő kifogásként (*exceptio*) indult jogintézmény 1925-re már jogcímmé (*causa*) vált, amely a már teljesített szolgáltatás visszakövetelésére szolgált.³⁵⁴ A Kúria számos ítéletéből kitűnik a hasonló gyakorlat.

A joggyakorlat második legfontosabb jogértelmezési kérdése az volt, hogy mi tekinthető olyan mértékű aránytalanságnak, amely megakadályozza vagy megnehezíti a fél számára a teljesítést. Az általam vizsgált tanulmányokból és szakcikkekiből kiderült, hogy kezdetben még a teljes gazdasági romlás veszélye volt a feltétele a gazdasági lehetetlenülés felhívásának, amely szemlélet az összes háborús vesztes országban uralkodónak számított. Ahogy Németországban, nálunk is sokáig tartotta magát a később átértékelt és megváltozott teória, miszerint az adós teljes gazdasági összeomlását előidéző anyagi változás („*Überobligationsmässig schwierig*”) szükséges az adós

³⁵¹ SZÁSZY Béla (1928) *i.m.* 11.

³⁵² KELEMEN *i.m.* 125-126.

³⁵³ *i.m.* 48. KELEMEN *i.m.* 48.

³⁵⁴ IFJ. NAGY *i.m.* 60.

szerződés alóli mentesüléséhez, vagy annak módosításához. A nézetek változását jól jelzik azonban a Kúria döntvényei és az alsóbb fokú bíróságoknak a gazdasági lehetetlenüléssel kapcsolatos döntései is. A gazdasági lehetetlenülés megállapításához szükséges feltételek esetében fokozatos lazulást figyelhetünk meg a gazdasági és pénzügyi válság súlyosabbá válásával már az I. világháború utolsó éveiben is. Az 1920-as évekre már általában 50 %-os mértékű értékeltolódás esetén megengedte a bíróság a gazdasági lehetetlenülés felhívását, de némely esetben ez már 30%-os áremelkedés esetén is előfordult. A szolgáltatási kötelekre vonatkozóan a Kúria már viszonylag korán kijelentette, hogyha az áram előállításához szükséges anyagok a háború következtében annyira megrágultak, hogy a kötelelem teljesítése az eredeti feltételekkel nem lehetséges, s az a vállalkozó anyagi romlásához vezetne, gazdasági lehetetlenülés címén a szerződés megszüntethető.³⁵⁵ A Kúria korán kimondta azt is, hogy az adós kizsákmányolása és a joggal való visszaélés megakadályozása miatt szükséges a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozás figyelembe vétele.³⁵⁶

Az áttanulmányozott jogesetek alapján elmondható, hogy a bírói gyakorlat lényeges és aránytalan különbség meglétét állapította meg azokban az esetekben, amikor a méltányosság és a jóhiszeműség követelményével nem összeegyeztethető mértékű változás állt be a körülményekben, főként az eladási árban, a már ismertetett százalékos mértékben meghatározva.³⁵⁷

Nem változott viszont az a szemlélet az évtizedek alatt sem, hogy csak előre nem látható, a félnek fel nem róható változás esetén mérlegelheti a bíróság a gazdasági lehetetlenülés megállapítását. Ennek értelmében a gazdasági lehetetlenülést nem lehetett alkalmazni azokra az esetekre, mikor az adós szándékosan halogatta a szolgáltatás teljesítését, pedig az még aránytalan terhek nélkül kivitelezhető lett volna számára.³⁵⁸

A gazdasági lehetetlenülés felhívásának lehetőségét folyamatosan terjesztették ki az évtizedek során. A felhívás eredetileg nem volt érvényesíthető a fajlagos szolgáltatásokra, valamint a pénzben meghatározott kötelezettségekre, de a háborús ínség és kiszolgáltatottság ezek számára is utat nyitott. A fajlagos kötelekre vonatkozólag már Almási Antal is kiemelte, hogy az I. világháború előtt képtelenség lett volna a gazdasági lehetetlenülés elismertetése. AzI., de különösen a II. világháború azonban olyan szükséghelyzeteket teremtett, amelyek alapján méltánytalan lett volna az

³⁵⁵ *Magánjogi Döntvénytár*, 1917, X. kötet, P.II.10.495/1915. számú eset, 155.

³⁵⁶ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921- 1923, XV. kötet, P.III.1945/1921, 17.

³⁵⁷ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1924-1927, XXI. kötet, P.V. 2990/1927, 44.

³⁵⁸ STAUD Lajos (szerk.), *Magánjog Tára*, I. kötet, 1920, Bp. T. 371/1920, 73.

ügyletek nagy részét kihagyni a mentesítés alól. A gyakorlat azt is igazolta, hogy a fajlagos kötelmek zártfajúvá váltak válság idején, hiszen a szállítás helyén vagy az adós lakhelyén bekövetkező forradalmak, megszállások, vagy egyéb háborús események hatására az ilyen jellegű áruk beszerzése és szállítása is lehetetlenné vált.³⁵⁹ Ilyenek voltak különösen a szén, a fa, a tej, vagy a szövetárak, mint azt a levéltári kutatáson alapuló helyi esetek tekintetében is megfigyelhetjük.

Ugyanezt állapíthatjuk meg a háború alatt kötött és teljesítendő szerződéseknél a kölcsönösen halasztó ügyletek körében.³⁶⁰ Ahogy Tóth László is kiemelte, a bíróságok a bizonytalanság megakadályozása céljából csak kölcsönösen halasztó ügylet esetén engedték a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozást, ezzel kapcsolatban értelmezési nehézség nem merült fel.³⁶¹

A szolgáltatások kapcsán a jogintézmény ekkorra a tevésekre vonatkozó személyes szolgáltatások körében is helyet kapott.³⁶² Az opciók kapcsán előbb a hosszú lejáratúakra vonatkozóan döntött a Kúria, majd az 1920-as évekre a rövidebb idejűeknél is lehetségessé vált a teljesítés alóli mentesülés gazdasági lehetetlenülésre hivatkozva.³⁶³ Az adásvételek esetében főként a vételárkülönbség nagyságátvizsgálták, ez önmagában azonban a jóhiszeműség és tisztesség elveinek már nem felelt volna meg, ezért egyéb szempontokat is figyelembe vettek.³⁶⁴ Különösen speciálisnak tartom a haszonbérleti szerződések körét, hiszen ezek a kötelmek jellegüknél fogva is nehezebben bonthatók fel.

A gazdasági lehetetlenülést az 1914- 1945 közötti időszak alatt mindvégig kizárták az egyoldalú kötelmeknél. A már teljesedésbe ment, illetve a nagyrészt teljesítésre került ügyletek nem voltak hatálytalaníthatóak gazdasági lehetetlenülés címén. Például aki a 9000 korona vételárból 6280 koronát már megfizetett és birtokba is lépett, nem követelhetette a gazdasági lehetetlenülés megállapítását.³⁶⁵

Az idő előrehaladtával tovább módosult a gazdasági lehetetlenülés alkalmazási köre. Az 1930-as évekre a gazdasági lehetetlenülés felhívása a pénzszolgáltatások

³⁵⁹ ALMÁSI (1926) *i.m.* 45-46.

³⁶⁰ SZLADITS- FÜRST *i.m.* P.VII.2844/1918. , 187, valamint *Jogi Hírlap Döntvénytára Magánjog*, I. kötet, 1927.I.1.- 1930.IX.1., 35. és 388. számú esetek.

³⁶¹ TÓTH László, *Az ingatlan vételi szerződés bírói gyakorlatáról*, Jogállam, 1935, 5-6, 222.

³⁶² ALMÁSI Antal, *A gazdasági lehetetlenülés térhódítása*, Jogtudományi Közöny, 1922, 15, 113 (továbbiakban: ALMÁSI (1922) *A gazdasági lehetetlenülés ..., i.m.*).

³⁶³ *Jogtudományi Közöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921-1923, XV. kötet, K. 1921.P. V. 3926. eset, 48. szám, 71.

³⁶⁴ *Jogtudományi Közöny Magánjogi Döntvénytára* 1924-1927, XXI. kötet, P.V.2990/1927, 44.

³⁶⁵ *Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog*: 1927.I.1.-1930.IX.1., I. kötet, 36.

körében is teljes mértékben legitimálódott, ahogy ezt a Kúria az P.VI.49/1933. számú ítéletében is kimondta.³⁶⁶A jogi lehetőségdologadósokon kívül a pénzadósokra is kiterjedt. Szladits Károly, a bírói joganyag kitűnő kommentátora is megjegyezte, hogy az évek múlásával megfigyelhető volt a gazdasági lehetetlenüléstágon való értelmezése, s az már nem csak az áruadósoknak, hanem minden gazdasági alanynak segítségül szolgált.³⁶⁷A bírói gyakorlat vizsgálatakor Szladits számos példát hozott a gazdasági lehetetlenülésalkalmazására. A kötelmi jog legváltozatosabb területein a bérlettől a vállalkozási szerződésekig találhatóak meg az általam használdöntvénytárakban azok a jogesetek, amelyek bizonyítják, hogy a *clausula* gondolat igenis fontos szerepet töltött be hazánk magánjogában, ezek az alfejezet következő részeiben kerülnek ismertetésre.³⁶⁸

A nem dolog szolgáltatására irányuló egyéb folyamatos kötelmeknél, mint például az elektromos áram- vagy vízszolgáltatási szerződések esetében már egészen korán megfigyelhető volt a gazdasági lehetetlenülés címén a vállalkozó mentesítése a teljesítés alól.³⁶⁹ A gazdasági lehetetlenülésre hivatkozhattak valorizáció mellett, és használata nem zárta ki a kártérítés kiszabását sem.³⁷⁰

A 20-as és 30-as évekre a gyakorlat olyan jelentőségre emelte a gazdasági lehetetlenülést, hogy maga az elvvel barátságtalan álláspontra helyezkedő Szladits is a „*bírói gyakorlat által elfogadott jogszabályként*” kezelte azt a Kúria gyakorlata nyomán.³⁷¹

Összefoglalva tehát kijelenthetjük, hogy a Kúria a háború alatt kötött ügyeletek esetében már az I. világháború éveiben világosan kimondta, hogy a méltányosság érvényre juttatása érdekében a szerződések bírói módosítása lehetséges.³⁷² A bírói gyakorlatban azonban olyan változás, amely a szerződések gazdaságilag lehetlenné válása esetén az értékkülönbötet megtérítését mondta volna ki, nem következett be az évtizedek során sem.³⁷³

³⁶⁶IVÁNI.m. 90.

³⁶⁷SZLADITS Károly, *A magánjogi bírói gyakorlat*, Jogállam, 1926, 4-5, 204.

³⁶⁸Disszertációmban az országos joggyakorlat vizsgálatához a SZLADITS Károly - FÜRST László, *A magyar bírói gyakorlat*, II. kötetben szereplő(Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1935, továbbiakban: SZLADITS- FÜRSTI.m.) jogesetek szolgáltak az egyik legteljesebb alapul.

³⁶⁹TÚRY Sándor Kornél, *A gazdasági lehetetlenülés kérdése és az elektromos áramot termelő vállalatok*, Magyar Jogi Szemle, 1920, 111.

³⁷⁰SCHUSTER (1923) i.m. 3.

³⁷¹SZLADITS- FÜRSTI.m. P.VI. 3098/1933. számú jogeset, 190.

³⁷²*Polgári jogi Határozatok Tára*, 646., 10.495/1915.

³⁷³*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1920- 1925, XVIII. kötet, 4858/1924, 38.

Megfigyelhető, hogy az elállásban megoldást látó bírói döntéseket a 1930-as évekre fokozatosan felváltották a szerződést mindössze módosító, több objektív körülményt vizsgáló ítéletek. A 30-as évek végére megvalósult Almási Antal 1922-ben kifejezett reménye, melyben a gazdasági lehetetlenülés térhódítását a kötelezett helyzetének fokozatos enyhítésével, az adós és a hitelező javára is kedvezően befolyásolta.³⁷⁴

Mindvégig tartotta magát azonban az a nézet, hogy a gazdasági lehetetlenülés nem alkalmazható az olyan kockázat esetén, amely a szerződés természetével együtt jár, illetve ha kellő gondossággal mellett azzal számolni lehetett volna.³⁷⁵

A pénzadósok számára a gazdasági lehetetlenülés lehetősége volt az elsődleges, a dologadósoknak a valorizáció, de természetesen akadtak kivételek.

A helyi gyakorlat tekintetében az országgal összehasonlítva ugyanezeket a folyamatokat figyelhetjük meg. A fejezet a gazdaság lehetetlenülésnek a szerződéstípusokkörében előforduló esetei vonatkozásában a helyi eseteket is ismerteti. A Debreceni Királyi Járásbíróság, a Debreceni Királyi Törvényszék és a Debreceni Királyi Ítéltábla 1915 és 1919 közötti, valamint a Debreceni, a Huszti, a Beregszászi Járásbíróság, a Debreceni Törvényszék és a Debreceni Ítéltábla 1919 és 1945 közötti polgári peres iratainak összegyűjtése nagy munkának ígérkezett a hatalmas iratmennyiség miatt. Levéltári kutatásaim elején hamar kitűnt azonban, hogy rendkívül kevés anyag áll majd rendelkezésemre. Az 1919 és 1945 közötti időszak gyűjteményei ugyanis a háború, majd az 1950-es évek papírbeszolgáltatásai miatt vagy elvesztek, vagy megsemmisültek, sok közülük a pincékben ment tönkre, mindössze néhány főkönyv, lajstromkönyv és összesen mindössze tizenhét doboznyi forrás maradt meg, amelyben bőven találkozhattam büntetőjogi ügyekkel is.

A kútfő nélküli kezelésben lévő 1915 és 1919 közötti iratok között több olyan peres eljárással találkoztam a hagyatéki és végrehajtási eljárások kivétele után, amelyeket kereskedők indítottak üzletfeleik ellen az ellenérték megfizetése miatt, valamint amelyekben külföldi cégek pereltek be debreceni kereskedőket. A cégek nagy része azonban csődbe ment, illetve eljáráson kívüli kényszeregyezés megkötésére került sor. A felhasználható hat doboz értekezésemhez kapcsolódó forrásanyagát jelen fejezet teljes körűen feldolgozza.

³⁷⁴ ALMÁSI (1922) *A gazdasági lehetetlenülés ...*, i.m. 115.

³⁷⁵ LÖW Lóránt, *A tőzsdebírói állásfoglalása a gazdasági lehetetlenülés kérdésében*, Jogtudományi Közlöny, 1923, 15, 115.

A Debreceni Királyi Törvényszék polgári peres iratait áttekintve számos váltókkal összefüggő ügyel is találkoztam. Bár a hitel- és váltójogot csak érintőlegesen, a gazdasági lehetetlenülés és az egyéb válságjogi intézmények kapcsán kívánom szerepeltetni értekezésemben, mégis hasznosnak tartom legalább bemutatni a fizetési nehézségek komolyságát régiókban is.

Az 1919-1945 közötti időszakból a Debreceni Ítéltáblán mindössze az első fokon a törvényszéken indult ügyek iratai maradtak meg, másodfokon a fellebbezési és felülvizsgálati anyagok töredékesen találhatóak meg. A perorvoslatot elbírálása után ugyanis vissza kellett juttatni az azt küldő bírósághoz, így Debrecenben mindössze egy-egy kiadmány maradt, ezekből lehet következtetni az ügyek jellegére. A fellebbezések elsősorban a Huszti Királyi Törvényszéktől és az Beregszászi Királyi Járásbíróságtól érkeztek a Debreceni Királyi Ítéltáblához. Az I. világháború időszakában a témakörhöz kapcsolódóan szinte egyetlen eljárással sem találkoztam. 1920-as és 1930-as évekből szintén nem maradtak fenn a témához kapcsolódó dokumentumok, az 1940-es évek azonban tartogattak érdekes eseteket.³⁷⁶ A Debreceni Királyi Ítéltábla 1940-es évekbeli aktáit kutatva magán- és jogi személyek pereit egyaránt áttekintettem. A dobozokban a Debreceni Királyi Ítéltáblához az alsóbb helyi bíróságoktól érkező esetek közül általában a Beregszászi Járásbíróságtól és a Beregszászi Törvényszéktől érkezett ügyekben maradtak fenn.³⁷⁷

A következőkben a gazdasági lehetetlenülés felhívás országos és helyi bírói gyakorlatának szisztematikus ismertetése következik az adásvételi, a szállítási, a bérleti, haszonbérleti szerződésekre fókuszálva, mivel a világháború következtében ezeket a kötelmeket érintette leggyakrabban a szolgáltatás teljesítésének megnehezülése, illetve lehetetlenné válása. A helyi gyakorlat vizsgálata kitér továbbá az egyéb szerződési egyensúlybomlásokra történő hivatkozásokra is (moratórium alkalmazásával, hatályával

³⁷⁶ Az 1911 és 1915 közötti időszakból kizárólag a már a fejezet elején említett kiadmányokkal találkoztam, melyekből csak halványan lehet az eljárások pontos részleteire következtetni. Pusztán a Nagy Magyar Alföldi Bank Rt. felperes és Kovács János, Beke Erzsébet és ifj. Kovács János alperesek elleni 2000 korona összegű váltó tőke és járulékai iránt indított pert említem meg, mivel erről a Magyar Királyi Kúria 3420/1915 főljástromszám alatt fellelhető kiadmánya szerint a Debreceni Királyi Törvényszék mint első fokú bíróság alpereseket marasztalta, melyet a Debreceni Királyi Ítéltábla helyben hagyott, a Magyar Királyi Kúria pedig 1915. október 6-án hozott ítéletében szintén ezen az állásponton volt. Szerinte a moratóriumfeloldó 12.000/1915 I.M.E. számú rendelet alapján az alperesek tartozása fennáll, arra nem hivatkozhatnak. (VII. 2/b. 1. doboz, 4116/1914-es eset. Az ügyben a Debreceni Királyi Törvényszék 6439/1914, a Magyar Királyi Kúria pedig Pp. IV. 2420/1915 számmal hozott ítéletet.).

³⁷⁷ HBML VII. 2/d. 1.

kapcsolatos kérdések, átváltási problémák, kölcsön nem fizetése), amelyek jól jelzik a felmerülő sokszínű problémakört.

V.4.3. Az I. világháború éveinek gazdasági lehetetlenülés felhívására vonatkozó esetjoga az adásvételi és a szállítási szerződések körében, külön figyelemmel az opcióra

A gazdasági lehetetlenülés felhívásának lehetőségét egyes szerzők, mint például Malom István elsőként a tőzsdebírók gyakorlatában megjelenő jelenségként határozták meg, amely a gabonaszállítások kapcsán merült fel. Ezekben a peres eljárásokban a bajba jutott felek a Kt. 353. §-ra alapozva kérték felmentésüket vállalt kötelezettségük alól.³⁷⁸

A döntvénytárakat vizsgálva a legtöbb esetet a gazdasági lehetetlenülés felhívására az adásvételek kapcsán találjuk. Az 1910-es évtizedben az adásvételek nagy száma miatt szükségszerűen felmerült a gazdasági lehetetlenülésre hivatkozás az értékviszonyoknak az ügyletkötés időpontja és a teljesítés között bekövetkezett megváltozása miatt. Az már ekkor is világos volt, hogy pusztán a háború következtében megnehezedett pénzügyi helyzet nem lehet elegendő ahhoz, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapításával a szorult helyzetbe került fél a kötelelem alól szabaduljon. Az a tény, hogy pusztán hátrányosabb lett az eladó számára a teljesítés, nem szolgálhatott kellő indokkal, hogy a vételár felemelését követelje, vagy megtámadja az ügylet hatályát.³⁷⁹ Másik oldalról szemlélve az is hamar világossá vált a bíróságok számára, hogy igazságtalan és méltánytalan lenne az adós teljes vagyoni romlását vagy annak veszélyét követelni mentesüléséhez vagy a kötelelem módosításához, pedig ez a szemlélet az 1910-es évek elején még irányadónak tűnt.³⁸⁰

A szállítási ügyletek valószínűleg a legérintettebb kötelmek voltak a háborús lehetetlenülés kapcsán. Szladits Károly szerint többször előfordult, hogy a háború előtt az áruszállítást vállaló eladó a háború alatt képtelennek vallotta magát a teljesítésre. Ez

³⁷⁸ MALOM István, *Gazdasági lehetetlenülés a bérleti jogban*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1934.

Vö. Grill- féle *Új Döntvénytár*, XVII. kötet, 1916-1924, TÉRFY Gyula (szerk.), Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1927, 799. eset - 433, 803. eset - 438.

³⁷⁹ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* (SZLADITS Károly szerk.), Franklin, Budapest, XI. kötet, 1918, P.II. 3905/1916. számú eset, 10 (továbbiakban: *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*).

³⁸⁰ Lásd utalásban: *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára 1921*, 1923, XV. kötet, P.V.5253/1921. sz. eset, 89, valamint P.V. 3926/1921. számú ügy, 48.

általában a nyersanyagok árának megnövekedése vagy a beszerzés drágulása miatt következett be.³⁸¹ A rendkívül gyakori lisztperekben a tőzsdebíróságok élen jártak a gazdasági lehetetlenülés felhívásának alkalmazásával. A Szegedi Királyi Ítéltábla³⁸² egyik jelentős eljárásában elismerte az adós mentesülését az áru drágulása címén: „*Ha a háború előtt keletkezett kötések teljesítése a viszonyoknak a háború, tehát vis major folytán beállott és előre nem látható, rendkívüli megváltozása következtében az alperesre olyan elviselhetetlen terhet róna, amely az ügyletkötés alkalmával elvállalt rendes kereskedelmi kockázat körébe nem vonható, s amely mellett a szerződés teljesítése az alperestől méltányosan nem követelhető: a teljesítési kötelezettség alól felszabadul.*” Szerződésmentesítő oknak tekintette a bíróság a hasonló kötések nagy számban eszközülő nagykereskedőre nézve, hogy a gyarmatáru piaci ára az adásvételi szerződés megkötése után a háború következtében több mint 100%-kal emelkedett.

Már az I. világháború idején megállapították a szállítási ügyletekre nézve azt is, hogy olyan utólag bekövetkezett ok miatt, amelyet emberi erővel egyáltalán nem lehetett elhárítani és a gondosság legnagyobb foka mellett sem lehetett előre látni, a teljesítés pedig csak az adós gazdasági romlásával jöhetett volna létre, ő a teljesítés alól szabadult.³⁸³ Egy 1916-os eset szerint egy gazda terményeit a hadsereg lefoglalta, ezért azokat a jogosultnak szállítani nem tudta. A bíróság megállapította, hogy az eladó így csak azon érték erejéig felelős, amellyel a vevő kárával gazdagodott.³⁸⁴ A szállítási ügyletek kapcsán a joggyakorlat fejlődésének következő tárgya a háború alatt kötött és vállalt szerződések köre volt. Idővel ugyanis a háborús nehézségek lehetővé tették, hogy ezekre a kötelmekre is kiterjesszék a gazdasági lehetetlenülést.

A helyi jogeseteket tekintve a Debreceni Királyi Törvényszék 1915. évi irataiban³⁸⁵ egy nagy kereskedelmi jellegű eljárással találkoztam, melyben szintén a teljesítés elmaradása okozott vitát. Handel Lipót felperes a Dorndorf und Co G.M.B.H. alperescég ellen indított eljárást. A cég Breslauban, Németországban működött és cipők előállításával és forgalmazásával foglalkozott. A felperes keresetében előadta, hogy 1914. június 17-én 4182 korona értékű cipőárut rendelt az alperestől, az áru azonban

³⁸¹ SZLADITS Károly, *A háborús jogalkalmazás köréből*, A Magyar Jogélet Könyvtára, A Magyar Jogélet kiadása, Budapest, 1917, 3-4.

³⁸² (GALLIA Béla szerk.), *Hiteljogi Döntvénytár* IX. kötet, 1916, Franklin Társulat, Budapest, 135. sz.

³⁸³ *Polgári jogi Határozatok Tára*, 1917, 643. 4391/1917. számú eset.

³⁸⁴ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* 1918, XI. kötet, Rp. IX. 3564/1916. számú eset, 9.

³⁸⁵ HBML 1915 VII.4/6. 63. P.N. 577-1178.

nem érkezett meg. Többszöri megkeresése ellenére alperes nem jelentkezett, eközben a bőrárak értéke 25 %-kal emelkedett meg, melynek következtében tetemes kárt szenvedett el. Kereseti követelése 1672 korona 80 fillér volt. A későbbi iratokból kiderült, hogy az áru egy része végül leszállításra került.

Az alperes elsőként vitatta, hogy ügynökük járt volna az ügyfélnél. A felperes az iratokhoz csatolta egy bizonyos Hugo Klein és közte a cég nevében létrejött adásvételi szerződést. A kft. tagadta, hogy Hugo Klein és Handel Lipót között adásvételi szerződés jött volna létre, mivel ő csak közvetítő és nem kereskedelmi utazó ügynök, tehát ügyletet nem köthet. A szerződésben is az „Auftrag” kifejezés szerepel, amely „megbízás”-t és nem „megrendelés”-t jelent. Másodsorban – így az alperes – a szerződésen egyébként is bécsi cím szerepel, tehát nem velük, hanem egy bécsi céggel szerződött a felperes, így a debreceni bíróság illetékessége nem áll fenn. A törvényszék azonban arra tekintettel, hogy a szerződést Debrecenben kötötték meg, az alperesnek ezt az érvelését elutasította. 1915. augusztus 13-án tartották meg az első tárgyalást.

Az alperes elleniratának 2. pontjában kifejtette: *„A Királyi Curiának a háborús esetekben követett joggyakorlata szerint a szolgáltatásnak a lehetetlenülése folytán sincs joga a felperesnek kár követeléséhez. (...) Köztudomású, hogy a bőráruban a háború hosszú tartama miatt a hadsereg részére olyan nagy lett a szükséglet, amely mellett teljes lehetetlenség a kereskedelmi forgalom igényeit kielégíteni, vállalt polgári szállítási kötelezettségeinknek megfelelni. Különösen még fokozottabb mértékben áll ez szövetségesünknel, Németországban, ahol a hadsereg érdeke és a főszerelés biztosítása minden más érdeket háttérbe szorít. Alperes emiatt saját üzleteit sem képes árukkal ellátni és így meg kell elégedni felperesnek is azzal, amit a kereset szerint kapott.”*

A felperes viszontválaszában kifejtette, hogy az alperes nem hivatkozhat a háború miatti teljesítési lehetetlenülésre, hiszen az áruk egy részét leszállította. A dokumentumokból kiderült, hogy a Debreceni Királyi Törvényszéken végzések születtek, s a bíróság megállapításai szerint Hugo Klein többször járt a felperesnél. Az alperes felfolyamodással élt a Debreceni Királyi Ítéletáblához,³⁸⁶ amely 1915. október 5-én kelt végzésében helybenhagyta az első fokú bíróság döntését, aki felperes keresetének helyt adott. Végül 1916. augusztus 9-én peren kívül egyeztek meg a felek.

Az eljárás kitűnő példa a háború miatt a szállítási szerződések teljesítésében bekövetkezett nehézségekre. A háború miatt létrejött probléma megoldására a gazdasági

³⁸⁶HBML VII.4/6. 63. P.II. 2798/1915.

lehetetlenülés felhívása is szóba jöhetett volna, ha a felek nem egyéb úton rendezik azt. Az országos gyakorlattal összevetve a helyi bíróság (az iratok tanúsága szerint) hasonlóan járt el, hiszen az 1914-1915-ös években a részben teljesített szállítás esetén nem engedte meg a gazdasági lehetetlenülés felhívását.

A P.2990 /1915. esetben a felperes Fazekas Imre Villamos Világítási és Erőátvételi Vállalat debreceni bejegyzett cég és az alperes József Reithoffers Söhne bécsi cég nem teljesítés tárgyában felvett ügyét kellett eldönteni. 1913. május 10-én a felperes három darab automobilfedő gumiköpenyt adott fel javításra az alperesnek. 1914. július 8-án a felperes jelezte, hogy a gumikat vagy szolgáltatassák vissza, vagy javítsák ki azokat. Mivel ezt az alperes nem tette meg felperes 1292 korona 50 fillér tőke és 1913. május 21-től 1913. július 14-ig terjedő 5%-os kamatait követelte alperestől. Alperes a Debreceni Királyi Törvényszék marasztaló ítélete ellen felfolyamodással élt a Debreceni Királyi Ítéltáblához, mert igazolási kérelmét az első fokú bíróság elutasította 1915. augusztus 4-én kelt határozatában. Felfolyamodásának a másodfokú bíróság 1915. október 12-án helyt adott, indoklásában kifejtve, hogy a rendkívüli helyzetre tekintettel három nappal később érkezett be az alperes felfolyamodása. Felfolyamodásában az alperes éppenséggel arra is hivatkozott, hogy 1914. augusztus havában a vasúti, postai forgalom „*teljesen bizonytalan, sőt majdnem lehetetlen volt*”, ezért nem állt módjában teljesíteni a szerződésben foglaltakat. A Debreceni Királyi Ítéltábla végül helyt adott az igazolási kérelemnek, valamint a felfolyamodásnak, és szabályszerű eljárásra utasította a törvényszéket. Sajnos további dokumentáció nem állt rendelkezésemre, így az eljárás végső kimeneteléről nincsenek adataink. Fontosnak tekinthető azonban, hogy a lehetetlenülés olyan esete merült fel, mely meglátásom szerint a gazdasági lehetetlenülés körébe sorolható.

A fajlagos szolgáltatások különös helyzetéről már fentebb is szó esett. A gazdasági lehetetlenülés felhívása eredetileg csupán az egyedi meghatározott dolog adósának nyújtott segítséget, alkalmazási köre azonban folyamatos kiterjesztéssel esett át az évtizedek során. A háborús ínség és kiszolgáltatottság a fajlagos kötelekre vonatkozólag is lehetővé tette a gazdasági lehetetlenülés felhívását, mivel az országos gyakorlat igazolta, hogy a fajlagos kötelek zártfajúvá lesznek válság idején, hiszen a szállítás helyén vagy az adós lakhelyén bekövetkező forradalmak, megszállások, vagy egyéb háborús események hatására az ilyen jellegű áruk beszerzése és szállítása is

lehetetlenné válik.³⁸⁷ Ilyenek voltak különösen a szén, a fa, a tej, vagy a szövetárak, melyek több helyi jogesetben is megjelentek.

Az egyik fajlagos szolgáltatásra vonatkozó esetben a felperes a moratóriumra tekintet nélkül a hatodik moratóriumi rendelet alapján kérte az Általános Forgalmi Bank Rt. debreceni cég Grünfeld Sándor fakereskedő alperes ellen a 18.444 korona tőke, annak 5 %-os kamatai, valamint a költségek 15 napon belüli megfizetését a le nem szállított 58 kocsi cserhasáb tűzifa miatt.³⁸⁸ A felperes elmondása szerint a szerződésben 1914. június 20-ig történt a vállalás, mely időpontig 50 kocsi másodosztályú tűzifát szállítottak le részére. A szerződést a felek 1915. március 31-i vállalással meghosszabbították, melynek értelmében 92 kocsi leszállításra került, a maradék 58 kocsi nem érkezett meg részére. 1916. április 10-én a Debreceni Királyi Törvényszék előtti tárgyaláson a felek előadták álláspontjukat, melynek során az alperes 1916. május 24-i előkészítő iratát erősítette meg, mely szerint a felperes még mindig nagyobb összeggel, 2385 korona 68 fillérrel tartozik nekik. Ezt ő a felperes felé többször jelezte, de ő ezt nem vette figyelembe. A további teljesítést a háborús viszonyok akadályozták meg, azaz rajta kívül álló okból történt. Az első fokú bíróság P.696/1916/5. számú ítéletében a helyzetet hasonlóan értelmezte. Szerinte az alperes annyira nem lehetett késedelmes, ha a felperes vele újabb szerződést kötött, s a háborús viszonyok sem jelentettek számára akadályt. A felperes 1916. szeptember 3-án fellebbezést nyújtott be a Debreceni Királyi Ítéletáblához, amely az első fok ítéletét helybenhagyta, s kötelezte felperest az alperes részére 141 korona eljárási költség 15 napon belüli megfizetésére. A felperes azonban felülvizsgálati kérelmet terjesztett be a Magyar Királyi Kúriához 1917. január 30-án, amelyben kifejtette, hogy tartozása régi szállításokból áll fenn alperes felé. A szóbeli tárgyalásra csupán 1917. október 12-én került sor, melynek végén a Kúria P. IV. 775/1917/13. számú ítéletében elutasította a felülvizsgálati kérelmet és kétszáz korona felülvizsgálati díj 15 napon belüli megfizetésére kötelezte a felperest.

A háborús viszonyok miatti lehetetlenülésre tekintettel kérte a teljesítés alóli mentesítését a P.771/1916 számú eljárás alperese, a Lövi és Öhlbaum cég. Az alperes Vámfaluból 105 vagon bükkfa szállítására vállalt kötelezettséget az Általános Forgalmi Bank Rt. részére 1915. március 31-ig, valamint 125 vagon cserhasáb fára nézve 1914. szeptember 1-ig. A cég azonban 21 vagon cserhasáb és 48 vagon bükkfa szállításában hátralékos maradt, s többszöri felszólítás ellenére sem rendezte azt. A felperes

³⁸⁷ Lásd bővebben: ALMÁSI (1926)*i.m.* 45-47.

³⁸⁸ 1916. február 21-i keresetlevél, HBML VII. 4/b. 67. P.696/1916/5.

követelése a fennmaradó fák leszállítására vagy azok értékének megfizetésére (7669 korona 20 fillér) vonatkozott.³⁸⁹ A Debreceni Királyi Törvényszék tárgyalását 1916. április 10-én tartotta, melyről mindössze egy rövid feljegyzés maradt, ezért a felek indokai nem ismeretesek számunkra. 1916. május 31-én és augusztus 5-én újabb tárgyalásokat tartottak. Utóbbin a felperes kérte a fa egységárának leszállítását 195 koronáról 105 korona értékre. A Törvényszék P. 5748/1915/10. számú ítéletében az alperest kötelezte a szállítás teljesítésére, viszont a felperes által követelt 4080 korona kártérítést elutasította. Az alperes 1916. augusztus 21-én fellebbezett a döntés ellen, s indokként a háborús helyzetre hivatkozott, *„mely hibáján kívül lehetetlenné tette a teljesítést.”* Az alperes továbbá kifejtette, hogy *„a szállítást gátló okok, nevezetesen a munkáshiány, a fuvaroshiány és az ighiány csak mindig nőni fog”* a háború előrehaladtával. Utalt arra, hogy a fa termelése nyáron szinte lehetetlen annak jellegéből adódóan, valamint *„ma a fa a háború okozta termelési drágaság mellett 450-550 koronába kerül, mely az árának a háború következtében létrejött aránytalan megnövekedését jelenti.”* A teljesítés mindezek alapján alperes önhibáján kívül vált lehetetlenné. Jól megfigyelhető, hogy az aránytalanság és az előre nem láthatóság a gazdasági lehetetlenülés felhívása megállapításának itt is elemi feltételeit képezik. A felek által a szerződés megkötéskor előre nem látható változások, valamint az egyik fél aránytalan nyereségének és a másik fél ugyanilyen mértékű veszteségének veszélyea tényállás alapján fennállnak. A Debreceni Királyi Ítéltábla P.II.1372/1916/6. számú iratából kitűnik, hogy végül a felek között 1916. december 19-én peren kívüli közös megegyezésre került sor, s kérték a peres eljárás megszüntetését a bíróságtól. Kérelmüknek a bíróság 1917. január 3-án helyt adott.

A szállítással kapcsolatos perek számát gazdagította a P. 765/1916. számú eset, melyben a felperes Roringer és Rippner cég 8958 tucat kötött árut vásárolt az alperestől, a Hajdúböszörményi Kötszövőgyár Rt.-től 1915. július 27-én, amelyeknek november végéig kellett volna megérkezniük. Az előzőkhöz hasonlóan itt is részleges teljesítésről lehet beszélni, hiszen 3150 tucat áru nem került leszállításra. Ebben az esetben is többször szólította fel a felperes az alperest, aki a felperes előkészítő iratára 1916. május 28-án válasziratával reagált, melyben kifejtette, hogy egy 1915. december 15-én kiadott rendelet megtiltotta a pamut feldolgozását, így teljesítésre képtelen volt. A bíróság azonban úgy találta, hogy ez a korábbi teljesítésekre hatással nem lehetett, meglévő

³⁸⁹ Kereset benyújtva: 1916. február 25-én.

anyag- és árukészletének felhasználásával a szerződésben vállalt kötelezettségeinek pedig eleget tudott volna tenni. Felszólította továbbá a törvényszék az alperest, hogy meglévő raktár- és üzleti könyveit mutassa fel, melynek az nem tett eleget. Az első korlátozó rendeletet 1915. szeptember közepén bocsátották ki, viszont a felperes állítása szerint nehézségei ellenére az alperes október második felében levél útján biztosította őt arról, hogy kötelezettségeinek eleget fog tenni. Ha ekkor az alperes erre képesnek érezte magát, akkor ehhez a későbbiekben is tartania kellett volna magát. 1916. június 23-án az alperes azt nyilatkozta írásban, hogy árukészletük nem volt, valamint a rendelet kibocsátásának szándékáról sem lehetett tudomásuk. A Debreceni Királyi Törvényszék 1916. július 19-i tárgyalásán hozott ítéletében elmarasztalta alperest, mivel a rendelet nem tartalmazta a kötőpamut „*finomsági számnál vastagabb nyers egyszeres ujjnyi pamutfonalak*” korlátozását, mellyeléppenséggel alperes teljesíteni tartozott. A bíróság indokolása szerint ezért az alperes által hivatkozott teljesítési lehetetlenülés nem állhat fenn.³⁹⁰

Kifejezetten a háborúra, a gazdasági válságra és az ezzel bekövetkező gazdasági lehetetlenülésre történt utalás a P.1916/1662 polgári perben, mely két magánszemély, Raff Ödön felperes és Pollák S. Zsigmond között zajlott. Az alperes 1916. március 31-ig elmulasztotta a vállalt 30 vagon faszén leszállítását, amelyet először az esőzéssel, majd a havazással indokolt. 1916. május 8-án felperes keresetet nyújtott be a Debreceni Királyi Törvényszékhez, amelyhez alperes előkészítő iratát 1916. augusztus 24-én juttatta el. Ebben kifejtette, hogy a háború, valamint az előre nem látható természeti csapások, „*a vis maiorként tekintendő akadályok a termés és a szállítást lehetetlenné tették.*” (Itt ismét röviden visszautalnék a disszertációmban már elemzett egyik kérdésére, a *vis maior* és a gazdasági lehetetlenülés elhatárolásának problematikájára. A *vis maior* és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának egymáshoz való viszonyára vonatkozóan kijelenthető, hogy a *vis maior* a *clausulához* viszonyítva tágabb fogalom, hiszen fogalmi meghatározása során mindössze az előre nem látható és el nem hárítható esemény követelménye körvonalazódik, melybe a természeti eseményeken kívül a háború is beletartozhat. A *vis maior* definíciója megköveteli a társadalom és gazdaság egészét érintő változásokat, s ezzel objektíve teszi lehetetlenné a teljesítést. Ezzel szemben a gazdasági lehetetlenülés esetében elegendő a felek helyzetében bekövetkező

³⁹⁰ Alperes 1916. augusztus 19-én fellebbezést nyújtott be az ítélet ellen, melyben a Debreceni Királyi Ítéltábla döntött. Az iratok ismételt hiányossága miatt azonban sajnos ennek az eljárásnak sem ismerjük a végkimenetelét, mivel mindössze két tárgyalásról találtam rövid feljegyzéseket, melyeken végleges döntés még nem született.

olyan előre nem látható, nagymértékű, aránytalan változás, mely teljesítés esetén a fél súlyos érdeksérelmét, anyagi romlását idézné elő, tehát szubjektív okokra vezethető vissza.)

Az esetben szereplő szerződés a háború előtt jött létre, de a háború alatt „*senki által nem látható rendkívüli viszonylatok a háború későbbi folyamán előállott előzőleg nem is látható rohamos rombolását idézték elő.*” A bíróság ennek ellenére az alperest marasztalta, mivel úgy látta, hogy indokai nem elegendők a teljesítés alóli mentesüléshez.³⁹¹ Fellebbezésére 1917. június 13-án került sor. Fellebbezésében az alperes kifejezetten a „gazdasági ellehetetlenülés”-re hivatkozik, mely miatt képtelen volt teljesíteni. Fellebbezésében továbbá így fogalmaz: „*Az áremelkedést nem a conjunktúrák nem normálisváltása, hanem a nem várt események idézték elő.*” Az eset jól mutatja a bírósági mérlegelés lehetőségeit. Az iratok vizsgálata során azt vélelmeztem, hogy az Ítélet tábla arra hivatkozva ad majd helyt az első fokú bíróság döntésének, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapításához további feltételekre történő utalás és kellő bizonyítás lett volna szükséges, melyeket azonban Pollák S. Zsigmond egyáltalán nem említ sem szóbeli, sem írásbeli nyilatkozataiban. Ugyancsak érdekessége az ügynek, hogy a fél a gazdasági lehetetlenülés konkrét nevesítését a fellebbezésben, s nem az alapügy folyamán használja. A Debreceni Királyi Ítélet tábla végül mindössze részben, a követelésre vonatkozóan változtatta meg az első fok ítéletét, mivel meglátása szerint a gazdasági lehetetlenülés esete sem foroghat fenn, hiszen nem egyedi áruról, hanem un. „*rioreana*”-ról (tulajdonképpen fajlagos szolgáltatás) van szó, amely esetében csak sokkal szigorúbb feltételek mellett lehetne helye bármelyik kimentő ok megállapításának.³⁹² Az alperes 1918. február 28-án felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a döntésre vonatkozóan, melyet a Magyar Királyi Kúria a már kifejtett indokokra hivatkozva elutasított 1918. október 8-án.

Az ügy kapcsán jegyezném meg, hogy a helyi bíróság az országos joggyakorlathoz igazodva a gazdasági lehetetlenülés felhívási feltételei tekintetében azt az elvet vallotta, hogy a jogintézmény feltételei a *vis maior*hoz képest sokkal precízebbek, jobban lehatároltak. A gyakorlat álláspontjait évekkel később egy fontos döntésében a Kúria alá is támasztotta: a Kúria 1925. július 2-án kelt ítélete szerint: „*a gazdasági lehetetlenülését is t.i. a vis maior fogalmi körébe kell vonni, mert a gazdasági lehetetlenülés is a felek akaratán kívül álló és általuk el nem hárítható*

³⁹¹ HBML VII. 4/b. 67. P.1662/1916/14. számú ítélet.

³⁹² HBML VII. 4/b. 67. P.II.972/1917/20-as számú ítélet 3.

gazdasági okok eredménye, amely a teljesítést, ha nem is tárgyilag, de jogilag lehetetleníti, a jogi helyzet tehát gazdasági lehetetlenülés esetén is ugyanaz, mintha a szolgáltatás egyéb vis maior folytán fizikailag vált volna lehetetlenné."³⁹³

A háborús károokra történő hivatkozással egyenesen csődön kívüli kényszeregyezséget³⁹⁴ kért hitelezőivel Werner Sándor adós, aki divatáru-kereskedő volt Debrecenben a háború előtt és alatt.³⁹⁵ Mivel a háború miatt forgalma elenyészőre csökkent, kérte a Debreceni Királyi Törvényszéket, hogy erre, valamint 1915. február 15-én megtörtént hadba hívására tekintettel a 4070/1915.M.E. rendelet alapján kérésének adjon helyt. Keresetét 1916. november 3-án nyújtotta be, melynek 1916. december 6-án a törvényszék helyt adott 1916.Ke.3590 számú végzésével. Jól példázza az eset a már eddig is számtalanszor hangsúlyozott teljesítési nehézségeket a világháború éveiben.

Egy 1916-os eljárásban Frank Ignác Imre adós, szintén férfi divatáru-kereskedő ugyanezzel a kéréssel fordult a Debreceni Királyi Törvényszékhez, mindössze az összeg és a teljesítés időpontja különbözött. Természetesen a bíróság ebben az esetben is helyt adott az igénynek.³⁹⁶

A Dörffel Et. Co. felperesés az Alföldi Hordógyár Rt. alperes vitájában egy a háború előtt, 1913. november 18-án Bukovinában vásárolt kaczycán fenyő és bükk vétele képezte a fő problémát. A felperes 60.000 korona összeget hitelezett az alperesnek, aki, mint bizományba adó, „váltó appointeket”³⁹⁷ tervezett adni a szerződés 17. pontja szerint 1914. augusztus végéig. A fenyőre és bükkre vonatkozóan megállapodtak, hogy felperes az alperes által neki folyamatosan szállított famennyiséget eladja. Az 1914. augusztus 2-án kitört I. világháború miatt azonban az 1915 őszétől 1916 nyaráig felszabadult területen ennek ellenére lehetetlen volt a szállítás, így alperes ígért teljesítését véghezvinni nem tudta. Alperes szerint ez *vis maior*nak tekinthető, hiszen álláspontja szerint ez a háború egyenes folyománya. A felperes ezzel szemben

³⁹³ Grill - féle Uj Döntvénytár, 1925-26, XIX. kötet, 1927, Kúria P. VII. 664/1925, 929. eset 716-717.

³⁹⁴ A csődön kívüli kényszeregyezés (4070/1915. ME rendelet, amelyet nagy részben módosított az 1410/1926. ME rendelet) a gyakorlatilag gazdasági megsemmisülést jelentő csőd helyett lehetővé tette, hogy a fizetéképtelen adós a hitelezők érdekében gazdasági tevékenységét továbbra is folytassa, és így a felszámolás elkerülhető legyen. A hitelezők ekkor elengedték a tartozások egy részét, hiszen azonnali felszámolás esetén még ennyihez sem jutottak volna hozzá. Azért nevezzük kényszeregyezésnek, mert a több hitelező esetén a hitelezők többségi határozatának a kisebbség is köteles volt alávetni magát.

³⁹⁵ HBML VII. 4/b 68. 1916.P.3590.

³⁹⁶ HBML VII. 4/b 69. Ke.1007/1917, a Debreceni Királyi Törvényszék polgári peres iratai, 1916. N. 3789-4106, 1917. N. 1351-1381.

³⁹⁷ A kifejezés az olyan váltó megnevezésére szolgál, mely a kiállító valamely tartozásának fedezésére éppen csak elegendő, ilyenlennel fizetni tehát annyit tesz, mint megfelelő összegű váltót adni vagy beváltani.

keresetében kijelentette, hogy a bizományba vett raktárban bekövetkezett károkért alperest terheli a felelősség, ezért kérte az eljárás megindítását 34.356 korona értékben, annak 1917. október 1-től számított 5%-os kamatát, valamint 1500 korona perköltséget.³⁹⁸ Az alperes előkészítő iratában megjegyezte, hogy a raktár bizományba vétele mellett a szállítást valóban vállalta, amelyet a háború akadályozott, a felperes viszont az általuk átadott 3681.795 m³ fából csak 1597.341 m³-t adott el. Ő már 1913. december 10-én átadta a megjelölt árukat, s 1914. október 7-én felhívta a cég figyelmét, hogy az el nem adott fa árát fizesse meg. Az Alföldi Hordógyár Rt. kiemelte azt a tény is, hogy a faárúnak egyre jobban nőtt az ára, kereslet is volt rá, ezért érthetetlen számára, hogy a Dörffel Et. Co. miért nem adta azt el. A felperesi előkészítő irat arról tanúskodik, hogy valóban kilenc hónap alatt vállalta az árukészlet eladását, a háborút viszont előre nem lehetett látni, s alperes 1914. augusztus végéig az áruraktár tulajdonosa is maradt. Az alperes védekezése arra terjedt ki, hogy valóban ők sem láthatták a háború kitörését, de 1915 májusától 1916 augusztusáig szállított felperes részére. Az eset fő érdekessége az, hogy az ügyben mindkét fél a háborúra hivatkozva kívánta elkerülni a teljesítést. A felperes második elleniratában újból hangsúlyozta ezt, illetve a folyamatos vagon-és emberhiányra hívta fel a figyelmet. Elmondása szerint a fakereskedőket és a gőzfűrész tulajdonosokat többször is próbálták hívni, de lakhelyüket nem tudták felkutatni. A Debreceni Királyi Ítéltábla P.II.496/1919/35. számú ítéletéből kiderül, hogy helybenhagyta az első fokú bíróság döntését, amelyben a felperes keresetét elutasította és kötelezte 4768 korona eljárási költség alperes részére történő megfizetésére 15 napon belül. A bíróság úgy látta, hogy a felperes keresete indokolatlan, hiszen maga is nagyfokú késedelembe esett. A Dörffel Et. Co. ennek hatására a Magyar Királyi Kúriához fordult, amely felülvizsgálati kérelmének helyt adott, és a fellebbezési bíróságot új határozat hozatalára utasította. Indoklásában úgy fogalmazott, hogy azok a rendkívüli körülmények, amelyek 1914 őszén elkezdtek akadályozni többek között a szállítási kötelezetket, nyomós indokként szolgálhattak felperes számára.³⁹⁹ Mivel a szállítások egyre inkább szorosan a katonaság igényeinek kielégítésére szorítkoztak, ezért az is dicséretes, hogy felperes legalább az árukészlet egy részének eladását véghez tudta vinni. A felperes bizonyítékokat is felajánlott, ezeket viszont a fellebbezési bíróság nem vette figyelembe, mellyel mulasztást követett el. A bíróság szerint mindezek és a Kt. 373.§-a alapján a felperest marasztalni nem lehet,

³⁹⁸ HBML VII. 4/b 69. P.3915/1917.

³⁹⁹ HBML VII. 4/b 69. P.IV.3812/1921/39. számú ítélet 2. oldal.

keresete pedig alapos vizsgálatot igényel.⁴⁰⁰ A további intézkedések irat hiányában ismeretlenek maradnak.

Kifejezetten a gazdasági lehetetlenülésre hivatkozott Krausz Mór hajdúhadházi szesznagykereskedő, akit az Eduard Bier und Söhne cég perelt be szállítás részleges teljesítése miatt.⁴⁰¹ A keresetből kitűnik, hogy 1916. január 17-én alperes jogelődje, Glanz Sámuel budapesti lakos vállalta, hogy 50 HL rumot és ugyanennyi finomított szeszt fog felperes részére leszállítani, a megállapodás ellenére azonban mindössze 2500 liter spirituszt küldött be számukra. 1917. október 19-én a Debreceni Királyi Törvényszék ítéletében elutasította a felperes keresetét, viszont az alperest kötelezte 519 korona 79 fillér költség 15 napon belüli megfizetésére felperes részére. A kivonatból kiderül, hogy Krausz Mór ellenkérelmében kérte a bíróságot felperes 829 liter rum részére történő leszállítására kötelezni, mivel elmondása szerint a cég ezt nem tette meg azelőtt, így vele szemben sem állhat fenn követelése. A felperes 1917. december 24-i fellebbezésében kijelentette, hogy Krausz Mórt teljesítésre lehet kötelezni, hiszen a szesz beszerzése nem túl lehetetlen, ezt tehát alperes nem használhatja fel indokként. A bíróság 1918. P. II. 24/15. számú ítéletében a törvényszék ítéletét megváltoztatta, az alperest pedig 6250 korona tőke megfizetésére rendelte kötelezni. A felperes azonban felülvizsgálati kérelmet nyújtott be, mivel a kártérítésre vonatkozó igényét a bíróság elutasította. A Magyar Királyi Kúria P. IV. 2338/1918/19. számú ítéletében elutasította az Eduard Bier und Söhne kérelmét és a másodfokú bíróságot új eljárás lefolytatására és határozat meghozatalára szólította fel. Az ítélet utal arra, hogy egy 1916-ban kiadott 110/124.P.M. 1916. számú rendelet a fogyasztási adó alá eső szeszfőzdekben termelendő szeszmennyiségről egészében zár alá helyezte ezeket, amelyet a 149.000/1916. P.M. rendelet kiterjesztett az égetett szesz folyadékokra is. A Kúria meglátása szerint gazdasági lehetetlenülés abban az esetben forogna fenn, ha az alperes bizonyítaná, hogy a 2500 liter szeszt nem tudta beszerezni, vagy azt valóban teljes egészében zár alá vették. A másodfokú bíróság azonban az ebből a szempontból irányadó tényállást nem tisztázta, ezért az ítéletet felülvizsgálni nem lehetett. Sajnos az ügy végkimenetele ismeretlen, 1920. január 14-én a fellebbezési bíróság tárgyalást tartott ugyan, de ekkor ítélet nem született. Úgy vélem azonban, hogy ha a másodfokú

⁴⁰⁰ A törvény így fogalmaz: 373. §., *A bizományos a gondviselése alatt levő áruban történt kárért felelősséggel tartozik, a mennyiben igazolni nem képes, hogy a kár rendes kereskedő gondosságával elhárítható nem volt. A biztosítás elmulasztásáért csak az esetben felelős, ha az áru biztosítására a megbízótól utasítást nyert.*”

⁴⁰¹ HBML VII. 4/b 68. 1916. P. 3442., kereset beadva: 1916. október 23-án.

bíróság a Kúria felszólítására az alperestől megkövetelte a szesz beszerzési nehézségeinek bizonyítását, a gazdasági lehetetlenülés kimentésének megállapítása és ez által az alperes teljesítés alóli felmentése megvalósulhatott.

A háború alatt vállalt vagy teljesítendő szerződésekre eredetileg nem volt használható a gazdasági lehetetlenülés kifogása. Az I. világháború kapcsán viszont a gazdasági életben olyan jelentős hátrányos változások álltak be, amelyek elegendő indokul szolgáltak a jogintézmény kiterjesztéséhez, hiszen a háborús károkat előre még annak kezdetekor sem lehetett látni, s az anyagi romlás nem volt feltétele a mentesülésnek.⁴⁰² Egyetlen korlátozó feltételként a jogalap nélküli gazdagodás tilalmára figyeltek, amely folyton ott lebegett a jogalkalmazók szeme előtt.

A Kúria ennek fényében P.V. 2226/1921. számú ítéletében 1921 novemberében megerősítette, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapításához elegendő a nagyobb vagyoni romlás helyett a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között fellépő feltűnő értékaránytalanság, mely az egyik felet kedvezőbb, a másikat hátrányosabb helyzetbe hozná, s ezzel kíméletlen kizsákmányolás valósulhatna meg.⁴⁰³ Sok helyen találkozunk ennek keretében a „nagyfokú károsodás” és az „indokolatlanul nagy haszon” kifejezésekkel.⁴⁰⁴ Természetesen abban az esetben, ha a vevő teljesítésre kész volt, az eladó viszont a vételárhátralékkal való késést engedélyezte, gazdasági lehetetlenülésre nem hivatkozhatott.⁴⁰⁵

Fontos a Kúria 1920 decemberében hozott 2818/1920. sz. ítélete abban a tekintetben, hogy mit tartott a bíróság a szerződés szempontjából vizsgálandó, lényeges elemnek. Az ítéletben megállapították, hogy „*ideiglenes adás-vételi szerződéstől el lehet állni azon az alapon, hogy a szerződésfeltételévé vált közérdekű ügyleti cél más módon sikeresebben volt megvalósítható*”. A bíróság itt az ügylet *causáját* (a szerződéskötés okát) mint a szerződési akaratot létesítő indokot vette alapul, s ezáltal az a szerződés

⁴⁰² *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* XIII. kötet, 1921, P.VII.2844/1918, 6. valamint P.II.4449/1918, 35.

⁴⁰³ Uo., 17. sz. eset, 22.

⁴⁰⁴ *Grill-féle Új Döntvénytár*, TÉRFY Gyula (szerk.), Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, XVIII. kötet, 1924-25, 527. eset, 236-237.

⁴⁰⁵ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, XVI. kötet, 1921- 1923, P.V.6212/1922, 102.

lényeges alkatelemévé, feltételévé vált. Ez az indokolás már erősen rokongondolatokat tartalmaz Paul Oertmannak az ügyleti alap fogalmára vonatkozó elméletével.⁴⁰⁶

Jelentős momentum volt továbbá, hogy a vételár megfizetésének kötelezettségére ne a szerződést követően azonnal, hanem egy későbbi időpontban kerüljön sor.⁴⁰⁷ Ez azonban továbbra sem azt jelentette, hogy nagyobb mérvű gazdasági romlást kell, hogy okozzon, elegendő volt a két érték közötti feltűnő, és a forgalomnak a jóhiszeműség és tisztesség elvével már össze nem egyeztethető aránytalanságamegállapíthatósága.⁴⁰⁸ Egy ügyben mindezek alapján a Kúria kimondta, hogy a 87.500.000 korona értékű eladási ár mellett jelentéktelennek tűnik és nem minősül gazdasági lehetetlenülésnek a 12.500.000 korona hátrány (II. 441.), de egyes körülmények között még az 50 %-os áremelkedés sem az (I. 459.).⁴⁰⁹ A Kúria kimondta, ha az ügyletkötés és a teljesítés időpontjai közötti időben a pénz értéke nagyon lecsökkent és az ingatlanok, házak árában igen nagy eltolódások álltak be, jogszerűen lehet gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni.⁴¹⁰ Az adásvételi szerződések körében az évek múltával pontosításra került az a szabály, amely szerint az ár tekintetében lényeges eltolódásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapítható legyen.⁴¹¹

A birtokba vétellel, telekkönyvi bekebelezéssel, illetve a vételár nagyobb részének kifizetésével teljesedésbe ment ügyletre nézve gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni nem lehetett,⁴¹² s ez az évtizedek folyamán sem módosult. A tulajdonost azonban arra kötelezni, hogy elfogadja a szerződéses vételár helyett az ingatlan teljesítéskori értékét, még a bekövetkezett változások ellenére sem lehetett.⁴¹³ Érdekes ebben a tekintetben a Kúria P.VI. 2408/1923. számú ítélete. A döntés hatálytalannak mondta ki az adásvételi szerződést gazdasági lehetetlenülés címén, holott az alperesek

⁴⁰⁶GYÖRGY Ernő: *A válságjog kialakulása*. A Polgári Jog könyvtára, 18. füzet. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933. 19. (továbbiakban: GYÖRGY, 1933.)

⁴⁰⁷*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* Kúria, 1923. április 10-i ítélet, P.V. 4861/1922., 1921-1923, XVI. kötet, 59. szám, 65.

⁴⁰⁸*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* XIV. kötet, 1921- 1923, 1063/1920.

⁴⁰⁹*Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog*, I. kötet. (BODA Gyula szerk.), Budapest, 1930, 1927.I.1.-1930.IX.1., Jogi Hírlap kiadása, 35. (továbbiakban: *Jogi Hírlap Döntvénytára* I.).

⁴¹⁰*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921 - 1923, XV. kötet, P.V. 3926/1921, 48. eset 71-72.

⁴¹¹ Az esetek ismertetését lásd: SZLADITS Károly- FÜRST László, *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog 2*, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1935, 184.

⁴¹²*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921-1923, XVI. kötet, 36. szám, valamint P.II.3701/1922. számú eset, 106, 140-141. , illetve XVIII. kötet P.V.207/1925, 69.

⁴¹³Kúria 1923. március 8-án kelt P.V. 75756/1922. számú ítéletéből, Lásd: *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921-1923, XVI. kötet, 60, 68, a Kúria 1925. szeptember 10-i ítélete, P.V. 1117/1925, 1920-1925, XVIII. kötet, 70, 126.

már az ingatlan birtokában voltak. Ugyanezen tanács 6677/1923. szám határozata még ennél is tovább ment, s kimondta, hogy a szerződés felbontható akkor is, ha az eladott ingatlanok tulajdonjoga a vevők nevére már átírássra került, sőt azok már az ingatlan birtokában is voltak. Ifj. Nagy Dezső érvelése helyénvaló, hiszen ekkor már nem kifogásról, hanem személyes keresetről, *condictio*-ról beszélhetünk, amely nem a *clausula rebus sic stantibus*-ra hivatkozva, hanem a szolgáltatás okafogyottá válása miatt lesz megindítható.⁴¹⁴

A szerződésszegés az 1920-as és 1930-as évekbensem zárta ki a gazdasági lehetetlenülést, feltéve természetesen, ha az a másik fél oldalán következett be és ő a pénzbeli ellenértéket sem bírói letétbe nem helyezte, sem meg nem fizette kellő időben.⁴¹⁵ Ezeknél az ügyleteknél gyakran merült fel a késedelem alatt bekövetkező nagy áreltolódások problémája, amelyeket a korábbi bírói gyakorlat kizárt a gazdasági lehetetlenülés tényállás köre alól. A 20-as évek végén azonban már lehetőség volt arra, hogy az eladót a bíróság mentesítse, ha az a vevő részére kártérítést fizet.⁴¹⁶

A legjelentősebb módosulásban az időszakban a leszállított és kifizetett áru kapcsán megállapított gazdasági lehetetlenülés volt. Egy híres ügyben 1922. június havában az alperes a felperes cégnél két inget vásárolt, amelynek vételárával adós maradt. Minthogy nem fizetett, felperes a vételár behajtása iránt pert indított, annak befejezése után végrehajtást vezetett és ezen eljárások után 1923. május 22-én meg is kapta peresített követelését. Közben alperes a két inget bizonyosjavítások elvégzése végett visszaadta a cégnek, amely azok visszaadását megtagadta azzal az indokolással, hogy miután vevő a két inget csak egy év múltán, lényegesen alacsonyabb koronaárfolyamú koronákkal fizette meg, amely a fizetés idején az ingek vételárának negyed részét nem fedezte, súlyos kárt szenvedett, aminek folytán az ingek visszaadását megtagadta. A Budapesti Központi Járásbíróság P. VIII. 34.993/1923. sz. ítéletével az eladó céget a két ing kiadására kötelezte. Alperes fellebbezésére a Budapesti Törvényszék 22. Pf. 3610/1924/7. sz. ítéletével az első bírói ítéletet megváltoztatta és alperest csupán a vételárnak az 1923. május 22-iki zürichi árfolyamon valorizált értékben való visszafizetésére kötelezte azzal az indokolással, hogy miután alperes a vételár birtokába csak egy év múlva jutott, a korona elértéktelenedése folytán súlyos kár

⁴¹⁴ IFJ.NAGY Dezső, *Törvénykezési szemle III. Gazdasági lehetetlenülés az ingatlan átruházása után*, Jogtudományi Közlöny, 1925,8, 60 (továbbiakban: IFJ.NAGY i.m.).

⁴¹⁵ A Kúria 1924. február 27-én kelt P. V. 4819/1923. ítéletéből, Lásd: *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1922-24, XVII. kötet, 25, 38.

⁴¹⁶ A Kúria P. VII. 1406/1926. számú ítélete, Lásd: *Jogi Hírlap Döntvénytára*, I. 506.

érte, tehát tekintet nélkül arra, hogy a vételár behajtása és felvétele folytán az ügylettől már el nem állhatott, az időközben bekövetkezett koronaromlás folytán a hozzá visszakerült inget gazdasági lehetetlenülés folytán nem köteles kiadni és az előző állapotot állítjavíssa.⁴¹⁷

Az 1940-es évekre mind az országos, mind a helyi szinten számos eljárással találkozhatunk a gazdasági lehetetlenüléshez kapcsolódóan. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának az 1940-es évekhez kapcsolódó polgári eljárásairól maradt dokumentumai között figyeltem fel a Debreceni Járásbíróság előtt Gara András felperes és Tömösváry István alperes között indult perre. Alperes a felperes állítása szerint gazdálkodó, aki 1945. augusztus 14-én ötven mázsa szemes tengerit adott el neki, mázsánként 450 pengőért.⁴¹⁸ A vételárat ő kifizette, ahogy a következő 2222 kg tengeriét is, amit viszont alperes nem adott át neki. Az alperes előkészítő iratában leírta, hogy valóban adott el tengerit a felperesnek, amit viszont ő augusztus 18-i felszólítása ellenére sem szállított el és morzsoltatott le, ahogy azt a szerződésben vállalta. A 2222 kg tengerit azért nem tudta a felperes rendelkezésére bocsátani, mert Tetétlen határában a község előjárója azt lefoglalta, így rajta kívül álló okból hiúsult meg a további teljesítés. A felperes szerint az 1944-es termésből viszont már teljesíteni lehetett volna. Az első fokú bíróság helyt adott a felperes keresetének, az alperes ez ellen a Debreceni Törvényszékhez fellebbezett.

Ezekből az évekből helyi szinten egy, a Beregszászi Törvényszékhez benyújtott keresettel találkoztam. Az eljárás felperese Reisinger Etelka fűtőanyagkereskedelmi vállalata volt, melynek nevében Tárczy József és társai adták be keresetüket 1941. október 12-én a Latorca Gazdasági és Ipari Rt. ellen.⁴¹⁹ Az alperes elmondása szerint 1940. július 29-én kelt körlevéllel adott le szerencsfalvi erdejében termelt tűzifát, melynek megvételére vonatkozóan 1940-ben pályázatot hirdetett, melyre Tárczy József és társai beadták ajánlatukat. Szerződésük értelmében az alperes 1941 januárjának vagy februárjának végéig köteles lett volna a tűzifa mennyiségét részükre kitermelni és leszállítani, melyet egyébként ő még októberben sem fejezett be, kb. 2000 úrméter fa tekintetében hátrányban volt, mely szállítást mindössze 1942 nyarán teljesítette. A késedelem miatt a fa időközben kb. 8 %-ot veszített súlyából, melyet a felperes

⁴¹⁷ Az eset ismertetését lásd: *Jogtudomány Közlöny*, 1925, 2, 16.

⁴¹⁸ HBML VII. 12. 5. P.5575/1945. számú eset.

⁴¹⁹ HBML VII. 2/d 2. 1943. P.II. 1642. számú ügy, P. 2666/ 1941. számú keresetlevél, Beregszászi Törvényszék iratai.

egyébként nem reklamált meg. A felperes keresetében kérte a vételárhátralék megtérítését, amelyet eredetileg 91.134 pengő 80 fillér összegben határozott meg, majd később 69.080 pengőre szállította le.

Az alperes előkészítő iratában hivatkozott arra, hogy a vállalat részéről reklamáció nem történt a fa minősége miatt, továbbá „*az abnormis időjárás*” valamint a „*háborús helyzet*”következtében *vis maior* következett be, s ez tolt ki a szállítási időt.⁴²⁰A törvényszék 1943. január 28-án hozott végítéletében elutasította a felperes keresetét, és 1905 pengő 15 napon belüli megfizetésére kötelezte az alperes részére, mivel indokoltnak találta a háború káros hatásaira történő hivatkozást, és figyelembe vette a felperes elmaradt észrevételeit is.⁴²¹

A következőben egy, a Huszti Törvényszéktől érkezett fellebbezéssel foglalkozom, ahol szintén *vis maiorra* utalás volt az alperes mentesülési kérelmének indoka. A Debreceni Ítéltáblához 1941.P.II.179 számú eljárásban a Szlovák Általános Hitelbank felperes 12.024 pengő tőke és járulékai iránt nyújtott be keresetet a Kárpáti Kemény Fakitermelő Korlátolt Felelősségű Szövetkezet alperes ellen 1939. november 25-én 189/39/1. szám alatt. Az alperes kassai cég 1935. december 8-án kötött szerződést a felperessel, amelyben kötelezte magát arra, hogy a felperes részére havi 3300 cseh korona összegért bérbeadott fűrészszel fákat termel ki, illetőleg a felperes engedményesével, Voropajev Jenővel további 18.000 m³ bükkfa megvételében állapodtak meg. Következő, 1936. december 11-i megállapodásukban havonta 525 m³ fa kivágásában és leszállításában egyeztek meg, 5762 korona összegben. Az alperes azonban 1937. december 31-től már nem tudta végrehajtani a kitermelést, amelyről értesítette is Voropajev Jenőt 1938. január 25-i levelében, mivel a fűrész meghibásodott. Rajta kívül álló oknak tekinthető továbbá a II. világháború kitörése a későbbiekben, amely előtt már hónapokkal „*tilos volt a további termelés végzése a volt országos hivatal utasítására.*” A Huszti Királyi Törvényszék a körülményeket mérlegelve, a magyar jog szerint eljárva 1940. június 22-én kelt ítéletében elutasította a felperes keresetét, aki 1940. október 30-án fellebbezett a Debreceni Királyi Ítéltáblához. Az Ítéltábla végleges döntését azonban, mint több fenti esetben is, irat hiányában nem ismerjük, az utolsó aktában lévő irat egy 1942. június 22-én kelt végzés a következő tárgyalás kitűzéséről.

⁴²⁰ 1941.december 20-án kelt előkészítő irat, 1. oldal.

⁴²¹ A VII.2/d. 3. számú doboz főként büntetőügyeket tartalmazott, a meglehetősen kevés polgári eljárásban pedig egyikben sem a gazdasági lehetetlenülést nevezték meg jogalapnak a szerződés alóli mentesülésre.

Előbb a *vis maiort*, majd keresetüket helyesbítve a gazdasági lehetetlenülést jelölték meg hivatkozási alapként felmentésüket kérve Goldstein József és két társa, Goldstein Nándor és Birnbaum Adolf szolyvai lakosok, akik ellen Grosz Lajos felperes nyújtotta be keresetét az Ungvári Királyi Törvényszéken 1941. április 29-én.⁴²² A felperes állítása szerint 1940 júniusában 100 vagon tűzifát vett alperesektől, valamint további 200 vagon, azaz 2000 tonnát (1 vagon körülbelül 10 tonna fának felelt meg) kért az alperesektől leszállításra, amelyekre nézve 12.000 pengő előleget fizetett ki részükre. Ezzel egy időben készült egy kézizálogszerződés is, amely az alperesek ingóira vonatkozott. Mivel az alperesek nyilatkozata alapján ebből egyetlen vagon sem szállítottak le felperes részére, ezért a kézizálog szerződésnek megfelelően 1940. december 9-én nyilvános árverést készült tartani. Az alperesek jogi képviselőjében Beck Salamon járt el, akinek közbenjárásával peren kívül megállapodást kötöttek a felek, mely szerint 1941. január 5-ig visszafizetik a 12.000 pengő előleget. Grosz Lajos szerint ez ismét elmaradt, így igényének érvényesítése érdekében fordult a törvényszékhez. Az alperesek előkészítő iratuk első oldalán pontosan megjelölik a *vis maiort*, amely kötelezettségük teljesítését lehetetlenné tette. Elmondásuk alapján júliusban és augusztusban lófogattal igyekeztek eleget tenni vállalásuknak, azonban a romániai események miatt azokat honvédelmi célokra igénybe vették. Belátható tehát, hogy önhibájukon kívül történt a kötelelem lehetetlenülése.⁴²³ Később keresetüket kiegészítve hivatkozási alapként a gazdasági lehetetlenülést jelölték meg jogalapként, amely a súlyos érdeksérelem veszélye, valamint az adósnak a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan veszteségének lehetősége miatt az országos gyakorlattal egyezően a helyi bíróság szerint is megalapozott volt. A P. 1464/1940/18. számú 1941. december 23-án hozott végítéletben a törvényszék a felperes keresetét elutasította. Indokolásában kifejtette, hogy az alperesektől valóban nem volt elvárható az események előre látása, még ha a szerződés megkötése és teljesítése egyaránt a háború idejére esett. Utalt továbbá a bíróság a már Beck Salamon által is említett, 1940. augusztus 15-én hatályba lépett 5780/1940 M.E. rendeletre is, amely a tűzifa szabad forgalmának korlátozását vezette be, mely végül teljes tilalomba fordult. Az alperesek sikeresen bizonyították, hogy a teljesítés érdekében mindent megtettek, hiszen a Földművelésügyi Minisztériumnak 1940. november 20-án küldött

⁴²² HBML VII. 2/d 9. P. 1464/1940. A keresetlevél száma: 590.323/1941.

⁴²³ Az Ungvári Királyi Törvényszék 1941. május 23-ai nyilvános tárgyalásán tett szóbeli alperesi beszámoló alapján.

leiratuk másolatát is bemutatták, melyre természetesen elutasító választ kaptak a tűzifa kitermelésére és szállítására vonatkozóan. A törvényszék továbbá helyt adott az alperesi viszontkeresetnek, és kötelezte Grosz Lajost részükre 3360 pengő 20 fillér tőke, annak 1941. január 2-től számítandó 5 %-os kamatai, 482 pengő perköltség, valamint 47 pengő 80 fillér tanúköltés 15 napon belüli megfizetésére. 1942. április 21-én a felperes természetesen fellebbezést nyújtott be a döntés ellen a Debreceni Királyi Ítéletáblához,⁴²⁴ amely az I. fokú bíróság ítéletét helybenhagyta.

Az eset úgy vélem nagyon jó példa a gazdasági lehetetlenülés kiterjesztő értelmezésére, amely folyamat már az I. világháború utolsó éveiben is megfigyelhető volt, s amelyre többször is utaltam az előző alfejezetben.⁴²⁵

A vételi jog (vételi opció) kikötése kapcsán elmondható, hogy hasonló kötöttséget hoz létre, mint az előszerződés, így itt is áll a *clausula rebus sic stantibus* tétele: az ilyen kötöttség hatályát veszti, ha a körülmények időközben annyira változtak, hogy ennek folytán a felek szerződési célja meghiúsult.⁴²⁶ Opció tárgyában a Kúria 26. számú polgári döntvényét kell kiemelni, amely lehetőséget biztosított az eladónak, hogy ha az opció gyakorlására nyitvaálló időben a forgalmi viszonyok előre nem látható átalakulása miatt a szerződés tárgyának értéke aránytalanul emelkedne, az eladás kötelezettsége alól mentesülhessen.⁴²⁷ Ez a jogosultság abban az esetben nem gyakorolható viszont, ha a jogosított a szerződésben lefektetett vételár helyett hajlandó megfizetni azt az árat, ami az opció érvényesítésekor az ingatlan értékének megfelel. A döntvény szerint: „*alefolyt világháború és az ezt követő események a korábbi normális állapotot teljesen felborították, a gazdasági helyzetet és a forgalmi viszonyokat gyökeresen felforgatták s ezek körében olyan változásokat és átalakulásokat idéztek elő, aminőket előrelátni, sőt sejteni sem lehetett; a pénznek mint általános ár-és értékmérőnek jelentőségét alaposan lerontották, vásárló erejét lényegesen csökkentették, értékét leszállították s emellett ingadozóvá és bizonytalaná tették; viszont az egyes vagyontárgyak értékét a pénzértékhez viszonyítva aránytalanul fokozták és különösen azingatlanoknál ugrásszerűen és helyenként változó olyan értékeltolódásokat eredményeztek, aminőkre a korábbi normális életviszonyok között*

⁴²⁴ A bírósági iratok 1942.P.II.1045. számmal tartalmazzák az ügyet.

⁴²⁵ A további két doboz (VII. 2/d 10, 11.) sajnos nem tartalmazott disszertációmmal összefüggő jogi kérdéseket, mindössze tulajdonjog megállapítási és szerződések hatálytalanításával foglalkozó eljárásokat találtam bennük.

⁴²⁶ SZLADITS (1937) *i.m.* 216.

⁴²⁷ Részletesebben lásd: *Budapesti Közlöny*, 1923, 78, 1-2.

*gondolni sem lehetett.*⁴²⁸ A határozat kiemelte, hogy mivel lehetetlen szolgáltatást senki sem köteles teljesíteni, ezért a törvénykezési gyakorlat a világháború óta következetesen mentesítette az adósokat a teljesítés kötelezettsége alól, ha hibájukon kívül következett be a lehetetlenülés.

V.4.4. A gazdasági lehetetlenülés felhívása a bérleti és a haszonbérleti szerződések szemszögéből

A nagy lakáshiány miatt az I. világháború éveiben nem volt jellemző a lakásbérletek felmondása, erre azonban a háború utáni években gyakori példákat találunk, amikor a bérleti díjak hirtelen megemelkedése egyre tarthatatlanabbnak bizonyult a bérlők számára. A bíróságok a kontraktusok végsőkéig történő fenntartása érdekében, ahogy más szerződések esetében, a bérletek és haszonbérletek kapcsán is elsősorban a módosítást, végső esetben pedig az elállás lehetőségét engedélyezték. Így a bérleti díjak összegének módosításával kapcsolatos bírósági döntések számának emelkedése különösen szembetűnő a 30-as évek közepétől, amelyekben a bérlő és a bérbeadó számára is engedélyezték a szerződések felmondásának jogát.⁴²⁹ György Ernő az 1926-os évet értékelve megállapította, hogy a bíróságok előtt indult, bérletekkel kapcsolatos fizetésképtelenségi eljárások száma rekordot döntött.⁴³⁰ Ez azért kiemelendő, mivel a valorizációval kapcsolatos perek is nagy számban fedezhetőek fel a döntvénytárakban az 1924 és 1926 közötti periódusban az egyre gyakoribb áreltolódások miatt.

A haszonbérleti szerződések esetében már az I. világháború első két évében is érzékelhető volt, hogy a haszonbérek a bérlőhiány, a katonai műveletek és a pénzértéktelenedése következtében rendkívüli nehézségek árán voltak tarthatók, a bíróságok mégsem szívesen szüntették meg ezeket a kötelmeket. 1919-ben a kormány az 1381/1919 M.E. rendelettel kívánta rendezni a helyzetet, amelyet a 820/1920. M.E. rendeletben módosított.

1927-ben a Kúria 2537. számú határozatában kimondta, hogy a kormányrendeletek által már megszabott mértéken felül a bérlő nem követelheti sem a

⁴²⁸ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1921-1923, XVI. kötet, 36. szám, 33.

⁴²⁹ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, Budapest, 1930-1934, XXVII. kötet, 7. P. VI. 5558/1933, valamint a 8. P.VI. 176/1933. számú határozat.

⁴³⁰ GYÖRGY Ernő, *A fizetésképtelenségi válság*, Országos Hitelvédő Egylet, Budapest, 1926, 8.

szerződés megszüntetését, sem módosítását gazdasági lehetetlenülés címén. A Kúria kijelentette, hogy a gazdaságilehetetlenülés jogintézménye nem állandó kötelemmegszüntetési ok, hanem előre nem látható, kivételes helyzetekben alkalmazandó megoldás.⁴³¹

1931-re a lakásbérletekkel kapcsolatos perek száma lecsökkent, majd a II. világháború éveire újraéledt.⁴³² A bérlők általában a peres eljárást megelőzően 6-12 hónappal kezdtek fizetési nehézségekbe ütközni, a bérfizetésekkel el-elmaradozni, s végül néhány hónappal a bírósághoz fordulás előtt teljes bérhátralékba kerülni. Mivel a bérbeadók az esetek többségében a késedelmes teljesítés miatt nem éltek felmondási jogukkal, ezért ez később őket nem illette meg, a bérlők pedig sikerrel kérhették mentesítésüket. A Kúria kimondta: a korábbi, kialakított bérleti díj, amely egyik napról a másikra értéktelenedett el, olyan visszasságot eredményezhetett, amely alapján a bérbeadó többé már nem kívánhatja a szerződést megtartani és szabadulna bérlőjétől.⁴³³ Ennek eredményeképpen a bérletek nagytöbbségükben fennmaradtak, s gyakran a szerződésben meghatározott ár töredékét fizették ki a bérlők.

1933-ban a Kúria a gazdasági lehetetlenülés tekintetében VI.P.149/1933 számú ítéletében úgy határozott, hogy a koronaérték romlására való tekintettel, ha a pénzdózs a dolog használati értéke tekintetében az ő tönkremenetét is előidézhető helyzetbe kerülhetne, ebből való kiszabadulása érdekében a bérlő javára a jogintézmény szabályai alkalmazást nyerhetnek, azaz a gazdasági lehetetlenüléssel mentesülhet az alól. A hosszabb időre szóló bérszerződések esetében ez nem is jelentett gondot, a rövid lejáratú vagy felmondható kötelemlékek alóli mentesülésre viszont még 1933-ban sem volt lehetőség, s ez később sem módosult. A bírói gyakorlat kapcsán kijelenthető, hogy a szerződésből hátralévő hosszabb időn legalább a kikötött tartam felét értették, tehát a 2/3-nyi letelt idő esetén már nem adtak helyt az erre irányuló kereseteknek. Hosszabb időre kötött ügyletnek számított a legalább 3 évre szóló kontraktus, az 1-2 éves szerződéseket tehát nem vették figyelembe. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának felborulásával összefüggésben nem volt szükséges az adós teljes

⁴³¹C. P. VI. 2537/1927. eset, Polgári Jog, 1928, 3, 49.

⁴³²TÓTH László, *A kulantéria elbirtoklása és a gazdasági lehetetlenülés kérdése a lakbérleti viszonyokban*, Jogállam, 1931, 9-10, 408 (továbbiakban: TÓTH László *i.m.*).

⁴³³*Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, 1930-1934, XXVII. kötet, 7 P VI 5558/1933.

gazdasági romlása, az értékelődés viszont ügödöntő volt, a felek anyagi helyzete számba sem jött.⁴³⁴

1934 azonban a fordulat évének tekinthető, ekkortól ugyanis a bírói gyakorlat az értékelődés helyett a felek anyagi helyzetét vizsgálta a gazdasági lehetetlenülés kapcsán. Ennek a magyarázata az lehet, hogy ekkorra viszonylagos gazdasági stabilizáció következett be. A Kúria VI.P. 4179/1934. számú ítéletében kifejezésre juttatta, hogy a hosszabb lejáratú bérleti szerződéseknel az általános gazdaság viszonyokban beállt és a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó mélyreható változások alapján lehetőség van bírói módosításra, vagy elállásra. A gyakorlat alapján a „szerződési kockázatot tetemesen meghaladó értékcsökkenés” körébe az 50 %-os mérték vonható, az ez alatti változást a bíróságok nem mindig fogadták el. Bár Blau György szemrehányóan jegyzi meg, hogy egyes esetekben a bíróságok már 20-25 %-os áreltolódásnál helyt adtak a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozásnak, mégis kiemelném, hogy ez sem bevett gyakorlatnak nem volt tekinthető, sem követendő példának. Néhány kirívó, jelentős ügyről volt tehát szó csupán, semmiképpen sem állandó rutinszerű döntéshullámról,⁴³⁵ továbbá fontos figyelembe venni, hogy a bérlők tönkretétele semmiképpen sem lehetett (és ma sem lehet) egy igazságos jogrendszer célja. Ennek fényében csatlakozom Tóth László véleményéhez, aki szerint méltányos és jogos, hogy a „szerződési béklyóktól” mentesítve legyen az a fél, jelen esetben a bérlő, aki ilyen szomorú helyzetbe került.⁴³⁶

A bérleti szerződésekkel kapcsolatos esetek másik csoportjában üzleti vállalkozásról volt szó, például mozgószínház, cirkusz, fürdő, szálló, gyógyfürdőtelep bérlőiről, amelyeknél a bérlők arra hivatkoztak, hogy mivel a válság miatt rosszul megy az üzlet, őket nem lehet a teljesítésre kötelezni. Ezekben az esetekben a bíróságok általában nem engedélyezték a bérelengedést, mivel: „*nincsen olyan magánjogi szabály, mely szerint a bérlő csupán abból az okból bérelengedést igényelhetne, mert a háború következtében átalakult gazdasági és üzleti viszonyok a bérleménynek rendszerint remélhető eredményes hasznosítását kedvezőtlenül befolyásolják.*”⁴³⁷ Sok esetben a bérlők jobban jártak a szerződések fenntartásával. Jó példa erre annak a tátrai

⁴³⁴MALOM István, *Gazdasági lehetetlenülés a bérleti jogban*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1934, 13 (továbbiakban: MALOM *i.m.*).

⁴³⁵BLAU (1926) *i.m.* 92.

⁴³⁶TÓTH László *i.m.* 412.

⁴³⁷*Jogtudományi Közlemény Magánjogi Döntvénytára* (SZLADITS Károly szerk.), Franklin, Budapest, 1917, X. kötet, 41. sz.

fürdőbérelőnek az esete, aki a gazdasági lehetetlenülés címén kérte a bérleti szerződés felbontását. A háború kitörése miatt a vendégek ugyan elhagyták a fürdőt, viszont ezután kitűnő idény következett.⁴³⁸

A haszonbérleti szerződések az Mtj-ben a bérleti szerződésekkel szemben szubszidiárius szerződésfajtaként voltak jelen, és néhány eltéréstől eltekintve ezekre a bérletre vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni (1531. §). A magyar jog ismerte a felesbérlet, az állat-, és joghaszonbérlet fogalmait is, amelyek meglehetősen szegényes szabályozása a gyakorlat általi kiegészítésre szorult. Az első világháborút megelőző években még tartotta magát az az álláspont, hogy a háborús viszonyok önmagukban még nem szolgálhatnak indokul a haszonbérelőnek a szerződés alóli mentesülésre.⁴³⁹ Ha viszont a szerződés tárgyának jelentős részében következett be változás, amely nyilvánvalóan túlnyomóan nagy, aránytalan hátránnyal járt volna a haszonbérelőre nézve, a gazdasági lehetetlenülést megállapíthatónak ítélték.⁴⁴⁰ A döntés úttörő jelentőségűnek tekinthető, hiszen megnyitotta a lehetőséget a haszonbérletek alóli szabadulásra.

A haszonbérek tekintetében a bérletnél és egyéb szerződésfajtaénál jóval szigorúbb követelményként legalább 50 %-os áreltolódásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a bíróságok az üggyel a gazdasági lehetetlenülés szempontjából érdemben foglalkozzanak. Ez az álláspont az 1930-as években is tartotta magát.⁴⁴¹ A bíróságok az 1910-as években szinte egyáltalán nem engedélyezték a szerződések megszüntetését gazdasági lehetetlenülésre hivatkozva. Eltérő döntésekkel azonban ekkor is találkozunk. A Szegedi Királyi Ítéltábla⁴⁴² felmentette a haszonbérelőt kötelezettsége alól, amidőn egy kis parasztgazdaságot egy 53 éves asszony és beteg férje vették haszonbérbe. A férj teljesen munkaképtelen volt, s bár négy felnőtt fiuk volt, mindannyian bevonultak katonának. Az Ítéltábla arra az eredményre jutott, hogy ebben az esetben fel kell menteni a haszonbérelőt a kötelezettség alól, mivel értelmezése szerint a haszonbérelő felek nem általában vették magukra a bérlemény hasznosításának kockázatát, hanem csak abból a célból, hogy azon családtagjaikkal folyhassanak gazdálkodást. Ennek

⁴³⁸ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* (SZLADITS Károly szerk.), Franklin, Budapest, 1916 IX. kötet, 124. sz.

⁴³⁹ *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára*, X. kötet, 1917, Rp. II. 5820/1915, 22.

⁴⁴⁰ Uo.P.II. 2552/1916, 231.

⁴⁴¹ SZLADITS (1937) *i.m.* II, 217.

⁴⁴² *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* (SZLADITS Károly szerk.), Franklin, Budapest, 1916, IX. kötet, 191. sz.

lehetetlenné válásával viszont a szerződés értelmezése szerint bontó feltétel következett be, melynek fennállása miatt a szerződés megszüntethető.

Az 1920-30-as évekre a haszonbérlettípusok differenciálódásával létrejött a „mezőgazdasági”, az „ipari” és az „egyéb vállalati” haszonbérlet fogalma is,⁴⁴³ de ez nem vezetett a haszonbérletek gazdasági lehetetlenülésre hivatkozással történő megszüntetési feltételeinek enyhüléséhez. Az időszak értékelése kapcsán elmondható, hogy gazdasági lehetetlenülés és egyéb szerződési problémák, hibák fennállása esetén nagy gondot jelentett, hogy az 1928-as törvényjavaslat nem tartalmazta az írásba foglalás követelményét, mint kötelező érvényességi feltételt. Ugyanakkor a szabályozandó jogtárgy tekintetében sem tett különbséget, ami ismét visszaélésekre adott okot.⁴⁴⁴ A javaslat minden pontatlansága ellenére számos eljárásban megtaláljuk a gazdasági lehetetlenülés felhívását nemcsak a szállítási és adásvételi szerződések, hanem a bérleti- és haszonbérleti ügyletek esetében is.⁴⁴⁵

A haszonbérletek kényes helyzetére tekintettel a rendes bíróságok kezéből kivették őket (a velük kapcsolatos ügyek az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz kerültek), az ügyletek azonnali megszüntetésére pedig nem volt lehetőség a későbbi időszakban sem.⁴⁴⁶

Haszonbérletekkel a helyi bíróságok peres ügyei között is találkozunk, ahol természetesen szintén megfigyelhető speciális helyzetük. Felmondásukra helyi szinten is nagyon ritkán volt lehetőség, ennek alátámasztására két ügyet ismertetnék.

A P.5623/1945. számú ügyben a debreceni Járásbíróságon Grünfeld Mártonné és társa felperesek polgári peres eljárást indítottak Csáki József alperes ellen haszonbérlemény visszabocsátása és járulékai miatt. 1946. május 16-án az alperes fellebbezése folytán a Debreceni Törvényszéken folytatódott tovább az ügy, amelyben 1946. november 8-án született ítélet, mely helybenhagyta az első fokú bíróság döntését, csupán a perköltséget módosította 575 forintra. Az iratokból annyi derült ki, hogy a haszonbérlemény tekintetében az első fizetésre 1946. február 18-án került sor. A 17.500.000 pengő érték viszont a 90130/1946. K.M.rendelet alapján ekkor gabonaárban volt számítandó, amely mázsánként 282.000 pengő volt, ez 62 q 5 kg búza. A második fizetés 21 q 34 kg búzának felel meg, mely 820.000 pengő értékkel azonos a

⁴⁴³Jogi Hírlap Döntvénytára Magánjog, Budapest, 1933.IX.1.-1936.IX.1.-ig, III. kötet, 59. IX. 947.

⁴⁴⁴ALMÁSI Antal, *MMT.-nek bérlete és haszonbérlete*, Jogtudományi Közlöny, 1928, 17, 153.

⁴⁴⁵MALOM *i.m.* 5.

⁴⁴⁶Grill-fél Uj Döntvénytár, 1930-31 (TÉRFY Béla, NIZSALOVSZKY Endre, ISAÁK Gyula, PETROVAI Zoltán, Budapest, Grill, 1932, XXIV. kötet, 1932, május 31-i ítélet, P. VI. 328/1932, 657. szám, 343.

90850/1946 K.M.rendelet szerint. (Nem meglepő az értékszámítás alapja, ahogy értekezésem több fejezetében is említésre került, az arany mellett a gabona számított a leggyakoribb és viszonylag stabil értékmérőnek.

A harmadik fizetésre 1946. március 8-án került sor, ekkor 45.000.000 pengőt fizetett az alperes, mely a 90425/1946 K.M.rendelet szerint 25 q 28 kg búza. Összesen 100 q 58 kg búza értéke nem került kiegyenlítésre, melyet alperes felperes részére köteles teljesíteni, ezért az első fokú bíróság döntése helytálló.)

A Debreceni Járásbíróságon P.5638/1945. számmal indult ügyben özvegy Szabó Istvánné felperes ifj. Simon József alperes ellen indított pert hátralékos haszonbér és járulékai iránt.⁴⁴⁷ Az 1946. március 14-i tárgyaláson az alperes kérte a kereset elutasítását és a felperes költségeiben való marasztalását. Az 5638/1945. 4. számú jegyzőkönyv szerint az alperes elmondása alapján a háborús események folytán az ingatlanon csak 12 mázsa csöves tengeri és 3 mázsa széna termett, tehát gazdasági lehetetlenülés állt be. Az alperes még arról is nyilatkozott, hogy az orosz katonák elvitték munkaszolgálatra, melynek folytán nem volt képes művelni a mikepércsi ingatlant. A megmunkálást egyébként már előtte is megnehezítette a front közeledése, éppen ezért a haszonbérnek 50 %-ra történő mérséklését kérte az általános magánjogi szabályok alapján. Azt a tényt elismerte, hogy a haszonbérleti szerződést ő írta alá, melyet aztán az 1944/45-ös évre meghosszabbítottak. A gazdasági lehetetlenülés tényét a háborús károokra tekintettel kérte megállapítani, melyre vonatkozólag két tanút kért meghallgatni.

Az 1946. április 4-ei tárgyaláson az alperes indítványára meghallgatták Kelemen Sándor tanút, aki előadta, hogy az alperes bérleményében lévő ingatlan szomszédja. 1944 októberében a megszálló hatóságok az alperest elvitték munkára, ahonnan decemberben érkezett vissza. A tervezett búzatermés így elmaradt, tönkrement, a kukorica pedig a megszállók legázolása miatt 20 mázsa helyett 12 mázsa lett mindössze. A borsótermés a szárazság és a rovarok miatt szintén elmaradt. Tudomása szerint az alperes ezeket követően szólt is a község házában, hogy ki akar lépni a bérletből, ezt azonban nem engedélyezték számára. Makrai János tanú ezeket megerősítette, valamint hozzátette, hogy a tengeri termés romlása legalább 25 %-os, a széna maximum 3 mázsa lett, a borsó pedig még takarmánynak sem jó.

⁴⁴⁷HBML VII. 12. 5.

A tárgyaláson a felek között egyezség jött létre, amelyben az alperes kötelezte magát, hogy 1946. október 15-ig 11 mázsa hibamentes tengerit szolgáltatót felperesnek, valamint 15 napon belül 20.000 pengő költséget megfizet. Az eljárás végül tehát egyezséggel zárult. Itt álláspontom szerint az Mtj. 1150. §-a alapján a gazdasági lehetetlenülés felhívása egyértelműnek tűnik, s az eljárás jó példa a haszonbérletek nehézkes felbontására.

1946. július 10-én világrekordot döntött a magyar infláció. A helyzet 1947-re stabilizálódott, melyre, mint látni fogjuk, hivatkoztak is a bíróságokon. A háborús válságjog gyakori megoldása volt az átértékelés, azaz a valorizáció. 1946-ban és 1947-ben is tömegesen találkozhatunk olyan esetekkel, mikor valorizáció megállapítására került sor, főként a lakbértartozások esetén.

A Debreceni Járásbíróság előtt indult egy eljárás Balogh Emma felperes és Pongor István és neje alperesek között.⁴⁴⁸ A kereset (kelt: 1945. XII. 28-án) tárgya haszonbér követelése tőke és járulékaik erejéig, melyet búzában állapítottak meg. Az iratokból csupán annyi derült ki, hogy a Debreceni Járásbíróság elutasította a felperes keresetét és 400.000 pengő költségben marasztalta őt az alperessel szemben.⁴⁴⁹ A felperes fellebbezést nyújtott be a Debreceni Törvényszékhez, amely részben megváltoztatta az első fokú bíróság ítéletét és kötelezte az alpereseket 298 kg búza teljesítéskori legmagasabb hatósági árának 15 napon belüli egyetemleges megfizetésére.

Az alperesek ezt követően felülvizsgálati kérelmet nyújtottak be, melynek részletes dokumentációja található a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, szemben az előzményekkel, melyeknek iratai csakis kiadmányban vagy rövid leiratban olvashatók. A Debreceni Ítéltábla⁴⁵⁰ a felülvizsgálatnak részben helyt adott, s az alpereseket mindössze 288 kg búza teljesítéskori legmagasabb hatósági árának megfizetésére kötelezte. A felülvizsgálati iratok tanúsága szerint az alperes az 1943/44-es és az 1944/45-ös gazdasági évre vonatkozóan felperesnek 81 mázsa és 7 kg búzát, illetve annak egyenértékét tartozik fizetni. Az alperes szerint a fellebbezési bíróság ítélete hibás, mivel nem vette figyelembe a haszonbér fizetésénél az alperes javára azt a 9 mázsa búzát, melyet 1945. április havában, természetben beszállított. A Debreceni Ítéltábla ezt az érvelést nem fogadta el. Felperes kérelmében előadta, hogy az

⁴⁴⁸HBML VII. 12.5.

⁴⁴⁹HBML VII. 12.5. P.5634/1946.

⁴⁵⁰HBML VII. 12.5. P.I. 361.1947.

alperesek nem voltak jóhiszeműek abban a tekintetben, hogy 1070 pengőt az új ár megállapítása előtt fizettek meg, hiszen tudták, hogy a pengő értéke emelkedni fog. Megtámadta továbbá azt is, hogy az alperesek elszámolásukban 2,63 mázsa búzát állítottak be, míg szerinte 10 pár csirke ára 4,65 mázsa búza értékének felel meg. A bíróság erre reagálva kifejtette, hogy „*ma már a gazdasági és pénzügyi helyzet megszilárdulása folytán egyébként is jelentőségét veszítette az a körülmény, hogy a búzát felperes természetben vagy készpénzben kapja készhez*”.⁴⁵¹

V.4.5. Egyéb szerződési egyensúlybomlásokra történő hivatkozások a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdu-Bihar Megyei levéltárának polgári peres eljárásaiban

*„Élő magánjogunk fő existenciája az esetjogban rejlik. Az esetjogban él magánjogunk java része és az esetjogból rekonstruálandó.”*⁴⁵²

(Szász- Schwarz Gusztáv)

A helyi jogesetek vizsgálata során Debreceni Királyi Törvényszéken a kifejezetten gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozásokon kívül felmerültek olyan ügyek is, melyekben a különböző pénznemek átváltása bontotta meg a szerződési egyensúlyt. Így az egyik ügyben a felperes Halle und Kaufmann berlini cég árukiadást végzett és váltókat bocsátott ki ezek fedezésére. Stern Farkasné alperessel 1910. október 24-én lépett üzleti kapcsolatba, akitől 281 márka 421 pfennig értékű anyagárut rendelt, amelyet ki is egyenlített. Később is történt részéről rendelés, amelynek azonban egy részét alperes nem egyenlítette ki. A felperes 1912 júliusában adta be keresetét, s a követelést végül a bíróság 1277 Korona 26 fillér értékkel megegyezőnek állapított meg.⁴⁵³ Sajnos az iratokból több nem derült ki, mivel meglehetősen hiányosan maradtak fenn.

A peres eljárások között több moratóriummal összefüggő eljárással is találkoztam. A *moratórium* nem más, mint fizetési haladék, a fizetési kötelezettség teljesítésére kitűzött határidő elhalasztásának engedélyezése. Az első moratóriumrendeletet (3715/1914. M. E. sz.) még több követte, s alkalmazásuk a

⁴⁵¹ A Debreceni Ítéletkönyv 1947. május 14-én kelt végítélete.

⁴⁵² SZÁSZ- SCHWARTZ *i.m.*, 16.

⁴⁵³ HBML VII. 4/b 64. P. 2260/1915.

bíróságok számára olykor fejtörést okozott. Az 1914-es évben még hatályban lévő harmadik moratóriumi rendelet (7.205/1914. M.E. sz. rendelet) sokszor különösen bonyolulttá tette a bírói döntéseket a polgári, a gazdasági és a kereskedelmi ügyek tekintetében. Jó példa erre a 25331.1914. K. eset, amely a Debreceni Királyi Törvényszék előtt zajlott.⁴⁵⁴ A felperes Borsod-Miskolczi és Debreceni István Gőzmalom Rt. két kereskedővel került jogvitába. Az elsőrendű alperes a krakkói Pierusza Chrzescyanska Spolka Spozywca kereskedő cég volt, amely az eljárás során nem védekezett. A másodrendű alperes Rudolf Kunz lieblitzi kereskedő volt. Az iratokból annyi derült ki, hogy a felperes 1912. szeptember 2-án adta be keresetét 3998 korona és járuléki tárgyában. Az ügy tárgyát vinkulációs levelek képezték, melyek kiállításánál a vevő az áruhoz, vagy az áru feletti rendelkezési és tulajdonjogot biztosító okmányokhoz csak fizetés után juthatott hozzá. Abíróság végül 3106 koronára szállította le a követelést, melyet az első rendű alperes esetében állapított meg, míg másodrendűt felmentette. Az ügyről további okmányokat nem találtam, dolgozatomban azért szerepel, mert jó példaként szolgál a fizetési nehézségek jelenlétére.

Az 1915-ös év iratai ismét tartogattak moratóriummal kapcsolatos vitás jogi helyzeteket. A moratóriumrendeletek visszavonása után is sok esetben merült fel probléma időbeli és tárgyi hatályukat illetően is. Egy váltókkal kapcsolatos ügyben (P. 4334/1915) a felperes Debreczeni Ipar és Kereskedelmi Bank pénzügyintézet Kun Antal és neje, valamint Kun Ferenc alperesek ellen 58.500 korona pertárgyérték erejéig indított polgári peres eljárást, melynek lezárta a Debreceni Királyi Törvényszék megállapította, hogy a perköltséget ki kell venni a moratórium alól.⁴⁵⁵ Ennek jelentősége abban áll, hogy a perköltségek sok egyéb tartozással, illetékekkel és díjjal együtt sokáig vitatottak voltak a moratóriumok hatályát illetően.

A moratórium volt a vita tárgya abban a váltókkal kapcsolatos esetben is, amikor a Balmazújvárosi Takarékpénztár Rt. 1916. március 23-án beadott keresetében 1910-ből, 1911-ből és 1912-ből származó váltókat próbált érvényesíteni a bíróság előtt, mivel álláspontja szerint azok nem tartoznak a moratórium alá.⁴⁵⁶ Az alperes szerint az ügy tárgyát képező váltók viszont 1913-ból származtak, amelyeket 1914-ben adtak át részükre. Mivel ezt tanúval igazolni tudta (az átadás 1914. augusztus 1-jén történt meg), s a Debreceni Királyi Törvényszék szerint a moratórium ezekre is vonatkozott, ezért a

⁴⁵⁴ HBML VII. 4/b 65. Debreceni Királyi Törvényszék polgári peres iratok 1915: PN 2695-3971-ig.

⁴⁵⁵ HBML VII.4/b, 66. Debreceni Királyi Törvényszék Polgári Peres Iratok, 1915:4106-7305-ig.

⁴⁵⁶ HBML VII. 4/b. 66. Debreceni Királyi Törvényszék Polgári Peres Iratok, P. 5138/1915.

felperes keresetét elutasította. A Debreceni Királyi Ítéltábla, mint másodfokú bíróság az első fokú ítéletét helyben hagyta, s a felperest 320 korona eljárás költség 15 napon belüli megfizetésére kötelezte. Az eljárásból jól látható, hogy csakúgy, mint a gazdasági lehetetlenülés esetében, a moratóriummal kapcsolatos jogviták is nehezen megítélhetőek voltak, mivel ahogy fentebb is említettem, a rendeletek hatályával kapcsolatban többféle értelmezés is felmerült.

1916-ban a háború előrehaladtával a gazdasági válságra és a háborúra tekintettel sok kényszeregyezési és csődeljárással találkozhattunk. Ilyen fordult elő az 1916. N 420 esetben is, melyben a Jelzálog és Hitelbank, mint szövetkezeti bejegyzett cég (képviselőiben: Láng Sándor, Berényi Lajos és Hegedűs István cégjegyző igazgatósági tagok) csődön kívüli kényszeregyezési eljárás megindítása iránt nyújtott be keresetet a Debreceni Királyi Törvényszéken 1916. január 31-én. 1916. február 20-án „A” alatti végzésekkel igazolták, hogy a gazdasági válságra és a világháborúra tekintettel kénytelenek voltak beszüntetni a kifizetéseket, melyet vagyonmérlegükkel is alátámasztottak.⁴⁵⁷ A becsatolt iratokból kiderült, hogy több ingatlannal is rendelkeznek Debrecenben, Hajdúböszörményben, Hajdúszováton, Csanáloson, Hajdúsámsonban, Vámospércsen, Sárszegen, Kabán, Hajdúszoboszlón, Hajdúhadházon, Pusztabánkon, Pusztatelepen és Szentgalbon. A kereset jogalapjának a 4070/ 1915. M.E. rendeletet, valamint a cég alapszabályának 16. §-át jelölték meg a tagok jegyzett tőke erejéig terjedő felelőssége tekintetében. „C” alatt csatolt egyezési ajánlatukban a hitelezőknek tőkekövetelésük 18%-át ajánlották fel azonnali kifizetéssel. Az Aradi Királyi Járásbíróságon indult ügy első fokon a felperes keresetének elutasításával ért véget, így az a Debreceni Királyi Törvényszékhez fordult. A törvényszék eljárását⁴⁵⁸ 1916. február 20-án fejezte be, melynek eredményeként 1916. február 26-án a cég felfolyamodással élt a Debreceni Királyi Ítéltáblához. Ez 1916. március 21-i nyilvános ülésén a végzést megváltoztatta, s a kényszeregyezési eljárás folytatása mellett döntött. Megállapítása alapján a gazdasági válságra történő hivatkozás elfogadható indok volt, az első feladata pedig a szabályszerű eljárás lefolytatása lett.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ HBML VII. 4/b. 67.

⁴⁵⁸ 1916. Ke. 420/ 5 szám alatti végzés.

⁴⁵⁹ A moratóriumi rendeletek később is felmerültek kutatásaim során. Ezek közül a legjelentősebbek: 5715/914. M.E., 6045/914 M.E., 8680/914. M.E., 224/915 M.E. és az 1040/915 M.E. rendeletek. A hatodik moratóriumi rendelet (1.040/1915. M. E.) 1. § rendelkezései alapján:

„A magánjogi kötelezettségek teljesítésére az 1915. évi január hó 14. napján 224. M. E. szám alatt kiadott ötödik moratóriumi rendelettel engedélyezett halasztás mindazokra a pénztartozás-sokra nézve, amelyeket a jelen rendelet a halasztás alól ki nem vesz, 1915. évi július hó 31. napjáig bezárólag meghosszabbítatik. Az 1915. évi március hó 31. napja után 1915. évi július hó 31. napjáig bezárólag

A moratóriummal kapcsolatos döntéseket gyarapította a P.2023/1916 eljárás, melynek felperese Heinrich Bauer lambergi lakos, alperese a debreceni törvényszék fogházában lévő fogoly, Serles Leon volt. A felperes, Heinrich Bauer 11.175 korona tartozását kívánta érvényesíteni, amelyet készpénz kölcsönként tüntetett fel átadott váltóira vonatkozóan.⁴⁶⁰ Az alperes előkészítő iratában felhívta a figyelmet, hogy a felperes által „B” alatt csatolt váltókra vonatkozik a kereset, amely így nem minősülhet készpénz kölcsönnek. Az alperes tagadta ennek a tartozásnak a fennálltát is, hiszen álláspontja szerint ezeket a felperes nem mutatta be, ő pedig galíciai lakosként Debrecenben menekültként tartózkodott csak, jelenleg előzetes letartóztatását tölti, ezért hazájában a moratórium feloldásának hiányára, valamint az ügyletnek a háború kitörése előtti keletkezésére figyelemmel kérte a felperes keresetének elutasítását. Álláspontja szerint, melyet elleniratában közölt, a fél mentesülhet a vállalt kötelezettsége alól, *„ha ellenséges betörés vagy események miatt vagyonaiban olyan kárt szenvedett, amely miatt pénztartozását teljesíteni nem képes, vagy vállalatával, illetőleg üzemével kapcsolatos pénztartozását kimutatja, hogy a vállalatot vagy üzemet a háborús események következtében szüneteltetni kénytelen.”* Az alperes leszögezte továbbá, hogy a háború végleges befejezését követő egy éven belül tudna teljesíteni, mellyel tartozását részben elismerte. A felperes 1916. augusztus 25-én előkészítő iratában kifejtette, hogy a kérdéses váltókat bemutatni nem tudja, de továbbra is azt állította, hogy alperes azokat átvette és kifizetésükre nem került sor. Kereseti követelését viszont 2700 koronára szállította le.⁴⁶¹ Megjegyezte, hogy az alperes a galíciai moratóriumra nem hivatkozhat, hiszen ő Debrecenben telepedett le, valamint itt is élt az ügylet megkötésekor. A Debreceni Királyi Törvényszék a váltók bemutatásának, ezek igazolásának hiányára, valamint arra tekintettel, hogy a keresetben felperes készpénz kölcsönt jelölt meg követelése jogcímekeként, elutasította azt, s kötelezte Heinrich Bauert 535 korona megfizetésére alperes javára.⁴⁶² A felperes természetesen fellebbezett az ítélet ellen a Debreceni Királyi Ítéletáblához, amely 1918. február 22-én kelt végzésében azt a felperes megjelenésének hiányára tekintettel elutasította, s őt 100 korona eljárási költség

lejáró pénztartozások teljesítésére, amelyek 1914. évi augusztus hó 1. napja előtt kiállított váltón, kereskedelmi utalványon, közraktári jegyen, csekken vagy általában olyan kereskedelmi ügyleten vagy más magánjogi címen alapulnak, amely 1914. évi augusztus hó 1. napja előtt keletkezett, 1915. évi július hó 31. napjáig bezárólag halasztás (moratórium) engedtetik.” Lásd: *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye, II. kötet, Hivatalos Kiadás, Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1915, 1288.*

⁴⁶⁰ Kereset benyújtva: 1916. június 8-án.

⁴⁶¹ 1916.P.2023/4. számú beadvány, Debreceni Királyi Törvényszék.

⁴⁶² 1917. október 31-i ítélet.

megfizetésére kötelezte Serles Leon részére. A felperes ezt követően 1918. február 28-án igazolási kérelmet nyújtott be, amelyben az idézés késői átvételére (aznap 10 órakor kézbesítették azt részére) hivatkozott, melyet a bíróság elfogadott, de végítéletében ugyanarra az álláspontra helyezkedett, mint az alsóbb fokú bíróság.⁴⁶³

Két váltóhoz kapcsolódó esettel is találkoztam, melyek teljesítési zavarral kapcsolatban indultak, de sajnálatos módon egyik ügyben sem ismerjük az eljárások végkimenetelét.⁴⁶⁴

Az 1920-as évekből sajnos semmilyen ügyet nem találtam a gazdasági lehetetlenülésre, vagy a szerződési egyensúly megbomlásának egyéb eseteire vonatkozóan. A további dobozok mindössze 5 darab 1919-ből és 1 darab 1930-ból származó polgári peres eljárást tartalmaztak, az iratok nagy részét ugyanis büntető, és hagyatéki eljárások képezték. Az 1919-ben indult esetekből mindössze kettő érintette a kijelölt témákat, előbbi két házaspár debreceni ingatlanvásárlása során felmerült magas pénzértékváltozás miatt inézeteltérést rendezett,⁴⁶⁵ a másik pedig már a Tanácsköztársaság idején bekövetkezett fizetéseképtelenség miatt indult.⁴⁶⁶ Utóbbi esetben az alperes Tabak Mayer debreceni borkereskedő a kommunista rendszerre fogta, hogy az Alföldi Takarékpénztár Rt. felperestől felvett 440001 korona szőlőtelepi művelési kölcsönt nem tudta kifizetni. A Debreceni Törvényszék, mint első fokú bíróság az alperest elmarasztalta, további információ itt sem áll rendelkezésünkre az iratok hiányossága miatt.

Az 1930-as eljárásban Legenyei Bodnár Péter hajdúszoboszlói lakos Körner Béla örököseit perelte be nem fizetés miatt. Az alperes cég Hajdúszoboszlón működött és a felperes állítása szerint elmulasztotta őt kifizetni. A Hajdúszoboszlói Királyi

⁴⁶³ P.II.12/26/1918. számú végítélet, Kelt: 1918. július 1-jén.

⁴⁶⁴ Moratóriumos váltóügy zajlott le a Debreceni Királyi Törvényszéken a Debreceni Ipar és Kereskedelmi Bank felperes, valamint Ungváry József és több társa alperesek között 96.000 Korona érték erejéig. Az 1916. június 17-én benyújtott keresetben a felperes leírása alapján az alperesek moratóriumos váltókat (azaz olyan váltókat, melyekre a moratórium vonatkozott, vagy meghosszabbításra került) vettek át tőle, melyeket nem teljesítettek. Erre tekintettel felperes váltófizetési meghagyás kibocsátását kérte a bíróságtól. Sajnálatos módon az eljárás további részleteiről mindössze az alperesi kifogásból tudunk meg egy rövid ismertetést. Az alperesek a perelt váltónak több intézeti (Debreceni 1. Takarékpénztár, Alföldi Takarékpénztár, Takaré- és Hitelintézet Rt., Magyar Általános Hitelbank budapesti cég) tulajdonosára, valamint arra hivatkoztak, hogy Ungváry József igazgatósági tag azoknak felét magához váltotta, másik felét pedig lánya fogja kölcsön segítségével kifizetni.

Az Általános Forgalmi Bank Rt. felperes és Materny Lajos és társai alperesek ügyében (P.2666/1916. , VII. 4/b 68. doboz, 1916: 1177-3590, a Debreceni Királyi Törvényszék polgári peres iratai) hasonló kifogással találkozhatunk. Az eljárás végkifejlete itt is ismeretlen marad számunkra, mindössze az első fokú eljárást lezáró P.2666/1916/5. számú, alpereseket marasztaló ítéletet, valamint 1917. január 31-én beadott fellebbezésük kivonatát tartalmazta az irat.

⁴⁶⁵ HBMLVII. 4/b 70. P/2111/1919.

⁴⁶⁶ P.2721/1919.

Járásbíróság előtt 1930. május 14-én indult ügyet azért említtem meg, mert a gabona árának emelkedése merült fel, mivel a felperes fizetését 10 mérőmázsa (mm.) havi búzában állapították meg. A tárgyalások során azonban kiderült, hogy a felperes „gabonaspekulációt” folytatott, mivel a rábízott búzakölcsonök egy részét a tulajdonosok megkérdezése és hozzájárulása nélkül elzálogosította, valamint azokat pengőre váltotta akkor, amikor az a legmagasabb volt. Így a járásbíróság őt elmarasztalta, amely ellen tiltakozva fellebbezéssel élt a Debreceni Királyi Törvényszékhez, de sajnálatosan az ítéletet az akta nem tartalmazta.

Az értekezés szempontjából fontos momentum a hatósági intézkedés, mint előre nem látható körülmény befolyása a keletkezett ügyletre, hiszen az egyfajta gazdasági lehetetlenülésként értékelhető, habár az iratokban közvetlen utalást erre nem találunk. A felperes másodfokon tett észrevételében már közvetlenül is utal a lehetetlenülés tényére, szerinte az alperes „*nem bizonyított semmiféle lehetetlenülést.*”⁴⁶⁷ Az ügyben a törvényszék végül 1946. június 13-i ítéletében helybenhagyta az első fok ítéletét, az alperest pedig 300.000 pengő költség megfizetésére kötelezte. Az alperes felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő, melyet a Kúria végül (P.IV. 1767/1946.) elutasított, a költségeket pedig 180 Forint összegre változtatta meg. Álláspontom szerint a bíróság mérlegelése során kiterjesztőbb értelmezést valósíthatott volna meg, mivel a hatósági intézkedés a felek számára előre nem látható, a teljesítést lehetetlenné tevő változásnak tekinthető, mely bár 1944-ben megszűnt, a háború fennállta már önmagában is megnehezítette a fél számára a teljesítést.

A következő ügy, amelyet a VII. 2/d 8. doboz tartalmazott, P.387/1940 számmal indult az Ungvári Törvényszéken, és a vételár összegének változásaihoz kapcsolódott. Az előzőekben semmilyen ilyen jellegű peres eljárással nem találkoztam, ezért bár szorosan nem kapcsolódik a gazdasági lehetetlenülés felhívásához, mégis úgy gondolom, hogy az átértékeléshez és átszámításhoz kapcsolódóan fontos kitérni rá.

A kereset tárgya 452.282 pengő 90 fillér tőke és járulékai voltak. A keresetlevelet 1938. június 24-én terjesztették be. A felperes Ungvári Fillerbank R.t. a Merkovits Sándor és Merkovits Aladár kereskedőknek 1936. október 6-án Klein Miksa korcsmáros részére 24.000 cseh koronáért eladott radvanci 201-es és ungvári 2741-es számú betétben foglalt ingatlanokra nézve folyamodott a bírósághoz, mivel az I. és II.

⁴⁶⁷ 1946. május 29-én kelt felperesi észrevétel a Pf. 2166/1946. számú polgári peres eljárásban.

rendű az alpereseknek folyósított fejenként 30.000 cseh korona kölcsönt ők részére nem fizették ki.⁴⁶⁸ Az alperesek ezt azzal indokolták, hogy az ingatlanokon bár volt felülepítményi jog, rokonuktól (aki ebben az időszakban az ingatlanokban tartózkodott és azokat használta) arra nézve pénzt nem kérhettek, ellene pert nem akartak indítani, jövedelmet így egyik ingatlan sem hozott, kölcsönüket ezért állításuk szerint a felperesnek megadni nem tudták. A bíróság számára gondot okozott a cseh korona pengőbe történő átszámításának jogossága. Végül megállapították, hogy: *„A visszterhes jellegnél nem lényeges az a körülmény, hogy a vételár a forgalmi értéknek megfelelt-e. A szerződő feleknek a vételár összegére vonatkozó megegyezése nem alapítható olyan általános forgalmi árra, mint a bolti áruknál, másrészt normális időben az ingatlanokra vonatkozó adásvételi ügylet rendszerint az eladó és a vevő közös egyéni érdekének összetalálkozásából jön létre.”*⁴⁶⁹ A törvényszék a 60.000 cseh korona összegét 8571 pengő 40 fillér összegre számította át és végzésében III. rendű alperessel szemben az eljárás felfüggesztette. Az I. és a II. rendű alperesek vonatkozásában kijelentette, hogy mivel felperesnem nyújtott be kellő mennyiségű bizonyítékot a kölcsön összegének meg nem fizetésére vonatkozóan, így velük szemben marasztalásnak helye nincs. A felperes a határozat ellen felfolyamodással élt a Debreceni Királyi Ítéletáblán,⁴⁷⁰ amely 1942. július 4-én megváltoztatta az első fokú bíróság végzését: a III. rendű alperessel szembeni felfüggesztést mellőzte, a bíróságot pedig új eljárásra utasította. 1943. március 3-án a felperes fellebbezéssel élt az időközben meghozott ítélet ellen, aminek viszont sem eredeti, sem másolati példányát nem tartalmazta az akta, csupán a fellebbezésből következtethetünk keresetének nyilvánvaló elutasítására. Mindössze néhány meghatalmazást, az ingatlanokra vonatkozó rajzokat, iratokat és fordításokat találtam a mappában. Az utolsó fellelhető okmány egy 1943. október 9-i tárgyalásról szóló feljegyzés, amelyben végzéssel tűznek ki újabb határnapot. A felmerült eljárási nehézség viszont úgy vélem, kellően példázza a Magyarországhoz tartozó területek között felmerült, többféle pénznemből eredő vitákat.

⁴⁶⁸ Felperes a III. rendű alperesre vonatkozó igényét a C.K. 179/38 alatt benyújtott újabb keresetében jelentette be.

⁴⁶⁹ Az Ungvári Törvényszék 1940. február 26-i P.387/1940. számú ítéletéből.

⁴⁷⁰ A bíróság 1942.P.II.1012, számmal indította meg polgári peres eljárását.

V.4.6. A két világháborúidőszakának bírósági gyakorlata–Összegző értékelés

A korai gyakorlatban a gazdasági lehetetlenülés felhívása a német példát követve főként a háború előtt kötött, de a háború alatt és után teljesítendő szállítási szerződések teljesítésekor beállt nehézségek megoldására is szolgált. A *pacta sunt servanda* elvét jelen szerződések körében áttörhetőnek tekintették, melynek azonban szintén voltak korlátai, hiszen mindössze az áruk árának a háború során beállt emelkedése nem jelentette a teljesítés jogos megtagadásának lehetőségét.

A fejezet elején több kérdésre kerestem a választ. Elsőként azt kívántam megválaszolni, hogyan definiálható a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a XX. századi magyar magánjogban, valamint hogyan határozható meg valójában a gazdasági lehetetlenülés a bírói gyakorlat és az Mtj. tükrében? Mindenekelőtt a *clausula rebus sic stantibus* és a gazdasági lehetetlenülés felhívása közötti különbséget szükséges megjeleníteni: a *clausula rebus sic stantibus* jogelvről akkor beszélünk, ha a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak, jogkövetkezménye pedig a szerződés teljesítése alóli mentesülés (lásd a disszertáció mellékletében lévő táblázatban). A gazdasági lehetetlenülés esetében a bírói gyakorlat és a törvény által meghatározott definíciók között rokon vonásokat is találunk, hiszen az 1928-as Mtj. előtt a szerződés megkötése után bekövetkezett, a felek számára előre nem látható nagymértékű, az I. világháború éveitől az adós gazdasági romlásával fenyegető értékelődés esetén a bíróságok lehetőséget láttak arra, hogy a *clausula rebus sic stantibus* újragondolásával a bajba jutott felet a szerződés alól mentesítsék, vagy azt módosítsák. Az Mtj. ehhez igazodva már konkrétan meghatározta a gazdasági lehetetlenülés felhívásának ismérveit: a gazdasági lehetetlenülés alkalmazására csak kétoldalú szerződés esetében kerülhetett sor a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás beállása miatt, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot. Ennek következtében a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás gazdasági egyensúlyának felborulása vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés megghiúsulása következett be úgy, hogy ezek után az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne.

A fogalomelhatárolások tekintetében a többször felmerülő *vis maior* és a gazdasági lehetetlenülés megkülönböztetése is fontos. A két jogintézmény egymáshoz való viszonyáról elmondható, hogy az általam áttekintett döntvénytárakban és a helyi levéltári anyagokban többször is felmerült a *vis maiorra* történő hivatkozás, amelyet néhol a gazdasági lehetetlenüléssel vetettek össze. Kutatásaim igazolták, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívása és a *vis maior* kapcsolata az akkori magyar magánjogban a „rész-egész” viszonyának feleltethető meg, ugyanis a *vis maior* tágabb fogalomként értelmezhető a gazdasági lehetetlenülésnél, hiszen magában foglal minden elháríthatatlan, a felek által előre nem látható eseményt, amely a szerződés sikeres teljesítését kedvezőtlenül befolyásolhatja, a gazdasági lehetetlenülés ugyanakkor az Mtj. és a gyakorlat tükrében pontosabb, jobban meghatározott definícióval bírt. A rész-egész viszony alátámasztója a Kúria említett 1925. július 2-án kelt ítélete.

A bírói gyakorlat és vele együtt a jogtudomány sokáig nem tudott mit kezdeni a gazdasági lehetetlenülés jelenségével, így szükséges volt ennek vizsgálata is. Többen egyszerűen kifogásnak titulálták, kutatásaim ezzel szemben igazolták, hogy jóval több ennél. Mások csak kivételesen alkalmazandó rendkívüli jogsegélyként gondoltak rá abban az esetben, ha arra elkerülhetetlenül szükség van, valamely súlyos anyagi jogi hiba kiküszöbölésére. Meglátásom szerint a gazdasági lehetetlenülés nem egyenértékű a *turpis causa* (jogrendbe ütköző jogügylet) kifogásával sem, hanem olyan jogcím, jogalap, amely a szerződéstől való mentesülésre, vagy a teljesítés megkönnyítésére ad lehetőséget. A joggyakorlat elemzése egyértelművé tette, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívása nem pusztán kifogás vagy kimentési lehetőség, hanem sokkal összetettebb jogintézmény.

A fejezet további két nagy kérdése volt, hogy hogyan változott a gazdasági lehetetlenülésalkalmazási köre, illetve milyen szemléletváltásokat alkalmazási korlátokat figyelhetünk meg a gazdasági lehetetlenülés igénybevételének vonatkozásában a bírói gyakorlatban? Annyi már előzetesen kijelenthető, hogy a bírósági gyakorlatot a gazdasági lehetetlenülés és ezzel a *clausula rebus sic stantibus* „kiteljesítőjének” tekinthetjük. Az I. világháború és az azt követő évek joggyakorlata önálló fejlődést mutat, hiszen az Mtj. 1928-ban készült el, s ezután is mindössze útmutatóként szolgálhatott. Az Mtj. által megszabott keretekbe életet öntve, szinte önálló organizmusként továbbfejlődve élt tovább a gazdasági lehetetlenülés intézménye, amelyet a bírói gyakorlat folyamatosan formált. A megállapításához szükséges feltételek esetében fokozatos lazulást figyelhetünk meg a gazdasági és

pénzügyi válság súlyosabbá válásával már az I. világháború utolsó éveiben is, amely folyamat ugyanakkor meglátásom szerint nem ment a jog-, és ügyleti biztonság rovására. Az adós anyagi romlása helyett már ekkor elegendő volt a nagyfokú értékeltolódás és a szerződési egyensúly megbomlása azáltal, hogy az egyik fél aránytalan haszonra tesz szert, miközben a másik felet nagy hátrány fenyegeti.

A gazdasági nehézségek hatására a gazdasági lehetetlenülés felhívását már az I. világháború alatt kiterjesztették a háború alatt kötött kötelmekre is. Az 1920-as évek elejére már nem csupán az ingó, hanem az ingatlan dolgok adására irányuló kötelmeknél is lehetett gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni. Ugyanilyen mérvűnek tekinthető, hogy az egyedilegmeghatározott dologra vonatkozó teljesítések mellett a zártfajú kötelmek és a tevésségre vonatkozó személyes szolgáltatások körében is felhívható a gazdasági lehetetlenülés. A vizsgált esetekből kitűnik, hogy a háborúnak csak abban az esetben volt megszüntető hatálya a felek jogviszonyára, ha azok önhibájukon kívül előre nem látható ok miatt a szerződés teljesítésére képtelenné váltak, vagy a teljesítés súlyos vagyoni romlásukkal járt volna. Az opciókra nézve előbb a hosszabb, majd a rövidebb lejáratú kötelmekre vonatkozóan döntött a Kúria. A szolgáltatási szerződések esetében az áram előállításához szükséges anyagok hiánya háború miatti nagyfokú megdrágulása okozhatta a gazdasági lehetetlenülés megítélését. Az I. világháború romboló hatásai miatt azonban a háború utolsó éveiben már nem zárták ki azt sem, hogy a háború alatt kötött és az alatt teljesítendő szerződésekre is felhívható legyen a *clausula-elvből* adaptált gazdasági lehetetlenülés. Az évek múlásával először a legérzékenyebb kötelmi körre, a szállítási szerződésekre vonatkozóan mondta ki a Kúria, hogy a szerződés lehetlenné válásához elegendő az is, hogy a szolgáltatás a teljesítésre kötelezettnek nagyobb gazdasági romlásával járjon, elegendő a feltűnő értékaránytalanság megléte és a „*forgalomnak a jóhiszeműségben és bizalomban álló tisztességével s a méltányossággal már össze nem egyeztethető aránytalanság*”. Erre azért volt szükség, mert ahogy a németeknél, nálunk is sokáig tartotta magát a később átértékelt teória, miszerint az adós teljes gazdasági összeomlását előidéző anyagi változás („*Überobligationsmässig schwierig*”) szükséges a mentesüléshez. A szállítási szerződések esetében fontos kitérni a már leszállított és kifizetett áruk esetében megállapított gazdasági lehetetlenülésre is. A bérletek és főként a haszonbérletek speciális köre szintén említésre került, hiszen különösen utóbbiak esetében bizonyult rendkívül nehéznek a szerződéstől történő elállás, a bíróság inkább azok módosításával (bérleti díj mérséklése) oldotta meg a vitás helyzeteket.

Továbbra sem lehetett azonban alkalmazni a gazdasági lehetetlenülés felhívását azokra az esetekre, mikor az adós szándékosan halogatta a szolgáltatást, pedig arra még aránytalan terhek nélkül lehetősége lett volna.

Mint láttuk, egy másik jogesetben kimondták, hogy az adós kizsákmányolása és a joggal való visszaélés megakadályozása miatt kell a gazdasági lehetetlenüléstfigyelembe venni. Az adásvételek esetében a vételárkülönbséget vették figyelembe, s megállapították, hogy a különbszetnek olyan nagynak és jelentékenynek kell lennie, ami a jóhiszeműség és tisztesség elvének már nem felelne meg. Az értékeltolódásra vonatkozóan ez általában 50 %-os volt, de találunk példát a gazdasági lehetetlenülés felhívásra30 %-os értékkülönbség esetén is.

Az áttanulmányozott jogeseteket tekintve elmondható, hogy a bírói gyakorlat lényeges és aránytalan különbséget állapított meg azokban az esetekben, amikor a méltányosság és a jóhiszeműség követelményével nem összeegyeztethető mértékű változás állt be a körülményekben, főként az eladási árban.

A gazdasági lehetetlenüléstaz 1921-1945-ig terjedő időszak alatt mindvégig kizárták az egyoldalú kötelmeknél. A már teljesedésbe ment, illetve a nagyrészt teljesítésre került ügyletek az évek múlásával sem voltak hatálytalaníthatóak gazdasági lehetetlenülés címén. Tehát például, aki a vételár több mint a felét megfizette, és birtokba is lépett, nem követelhetette a gazdasági lehetetlenülés megállapítását.

Mindezek után disszertációmnak arra vonatkozó kérdésére, miszerint jogi vagy inkább gazdasági megoldásnak tekintsük-e a gazdasági lehetetlenülést, a jogintézmény jellemzése, elemzése, a szerződési egyensúlybomlás megoldásainak ismertetése – különösen a valorizáció vizsgálata– után lehet válaszolni. Mindezekre tekintettel kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívásajogi megoldásként identifikálható, szemben például a gazdaságibb jellegű átértékeléssel.A vizsgálatok eredményét összegezve kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívása és a valorizáció két egymást kiegészítő és olykor helyettesítő, hatékony válságmegoldás volt, amelyeket a bírói mérlegelés határozott meg. Sem az országos, sem a helyi bírói gyakorlatban nem találok túlzott és alaptalan kiterjesztő értelmezéssel, amellyel főként a gazdasági lehetetlenülés felhívása kapcsán gyanúsították olykor a bíróságokat. Álláspontom szerint mindkét jogintézmény megfelelő segítséget jelentett a nehéz gazdasági helyzetbe került szerződő fél számára, a kisebb problémákra pedig tökéletesen hasznosítható volt az értékállandósági záradékoknak vagy az effektivitás kikötéseinek igénybevétele. Emellett szoros összefüggés figyelhető meg a kétjogintézmény között, hiszen ahogy

fentebb is említettem, a gazdasági lehetetlenülés felhívása a valorizációt kiegészítő, inkább jogi megoldásként funkcionált, s a pénz értékcsökkenését megállítani hivatott valorizációnál tovább mutató, annál konkrétan meghatározott válságmegoldás volt. Összegzésként határozottan kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívásának lehetősége hasznos és hatékony eszköz volt az I. világháború és az azt követő évtizedek nehézségekbe ütköző szerződő felei számára, semmi esetre sem felesleges veszélyforrás a magyar magánjogra nézve.

A fejezet legfontosabb célkitűzése továbbá a jogtudomány, az országos és a helyi bírói gyakorlat közötti összefüggések, esetleges eltérések meghatározása volt. A jogtudomány és a bírói gyakorlat kapcsolatáról elmondható, hogy bár Ágoston Péter a *clausula*-elven keresztül a gazdasági lehetetlenülés magyar magánjogi legitimitációjáért harcolt, gondolatait nem sokan osztották. Az országos bírói gyakorlat fejlesztette és formálta a jogintézmény feltételeit és jellegét, amelynek hatására az 1920-as és 1930-as évekre több szakemberelfogadta a gazdasági lehetetlenülés felhívását, igaz bizonyos kritériumok mellett. A jogtudomány követte a joggyakorlat által megkezdett utat, amely végül az 1928-as Mtj.-ben csúcsonyult ki. Az országos és helyi gyakorlat vizsgálatáról elmondható, hogy helyi szinten az országgal megegyezően nem szívesen alkalmaztak elállást, helyette inkább a szerződések módosításával találkozunk. Az ítéletekből kiderül, hogy csak az országos tendenciával megegyezően szigorú feltételek megléte esetén lehetett a gazdasági lehetetlenülés felhívásának helyt adni. A felsőbb bíróságok egyes esetekben ugyan az elsőfokú gyakorlattal ellentétesen, azt felülbírálván döntöttek, de ez a gyakorlat egységét nem befolyásolta számottevően. A gazdasági lehetetlenülés legfőbb jogkövetkezménye a szerződések módosítása volt, a bíróságok csupán a legvégső esetben engedélyezték azok megszüntetését. A szigorú feltételek (utólagos, nem a felek által előidézett, általuk előre nem látható változások, amelyek teljesítése anyagi romlást okozhatna (1910-es évek), vagy nagy nehézséget jelenthetne (az I. világháború éveitől 1945-ig), s ez a jóhiszeműség elvével ellenkezik, hiszen az egyik fél jogtalan nyereségre tehetne szert), a jogkövetkezmények (a szerződés módosítása vagy megszüntetése, a fél elállása) azonossága jól mutatja, hogy a gazdasági lehetetlenülés egyike volt a joggyakorlat által tökéletesített és a magyar jogrendszer részévé tett idegen jogintézményeknek.

VI. A VÁLSÁG MEGOLDÁSAI AZ 1945 UTÁNI MAGYARORSZÁGON–A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉSÉS A BÍRÓI SZERZŐDÉSMÓDOSÍTÁS A BÍRÓI GYAKORLAT, A JOGTUDOMÁNY ÉS A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TÜKRÉBEN

VI.1. Alapvetés

1945 után a pénzügyi és gazdasági jogot fokozatosan a szocialista rendszer sajátosságaihoz igazították. A devizajogban a kötött devizagazdálkodást vezették be, amelyet a kelet-európai államok mindegyikében alkalmaztak, s hazánkban véglegesen csak 2001-ben szüntették meg a korszakból megmaradt devizakorlátozásokat.⁴⁷¹

Az értékállandóság megbomlásának helyreállítására szolgáló valorizáció kérdése a II. világháború utáni időszakban is jelentősen foglalkoztatta a magyar jogéleletet. A valorizáció második korszaka 1928-tól 1946-ig tartott, ezt követte a harmadik, 1946-1949 közötti intervallum. 1946. augusztus 1-ig az aranypengő helyettesítésére egy sokkal rosszabb, kevésbé értékálló pénznem, az *adópengő* került alkalmazásra, amely erősen inflálódott. Ebben az időben már kirovóként általában bor, sózott szalonna, bútor, tojás szerepelt, de leggyakrabban az aranyat alkalmazták. A Magyar Nemzeti Bank a félreértések elkerülése érdekében ezért egy táblázatot állított össze, amelyet több alkalommal nyomtatva is közzétettek. Ezt tekintették az *általános valorizációs kulcsnak*, amelytől csak különleges körülmények alapján tértek el.⁴⁷²

A valorizációs kikötések először az aranyhoz, majd a különböző terményekhez kapcsolták a pénztartozás sorsát. A pengő elértéktelenedése után azonban a méltányosság elvétől vezérelve új elvi alapokra helyezték az értékállandóság helyreállításának megvalósítását. A Kúria P.VI.804/1946.számú határozatában visszaélésnek tekintette a hivatalos búzaár alapján olyan időben történt teljesítést, mikor az új ármegállapítás már küszöbön volt.⁴⁷³ Ezt számos kúriai határozat követte, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a bíróság maga is igyekezett kiutat találni a problémára.

⁴⁷¹PFEFFER Zsolt, *A pénzügyi jog Magyarországon a szocialista korszakban*, Jura, 2014, 2, 109.

⁴⁷²TALLÓS György, *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez, 1945–1949 (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 9.)*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989, 362.

⁴⁷³ZRÍNYI Miklós, *Értékállandóság kikötése- átértékelés*, Jogtudományi Közlöny 1947, 9-10, 138.

A bírósági joganyag mellett több rendeletben is megtalálhatjuk a valorizáció nyomait, ilyen például az üzlethelyiségek visszabocsátására vonatkozó 7590/1945. M.E. rendelet, a 300/1946.M.E. rendelet a zsidó ingóságokról, vagy a 7120/1946. M.E. rendelet a földadóról.⁴⁷⁴A 8000/1946. M.E. rendelet a lakások és más helyiségek bérének valorizálásáról rendelkezett, s a szociális szempontok érvényre juttatásával a kislakások bérét alacsonyabb kulccsal állapította meg a nagyobbakéhoz képest.⁴⁷⁵A következő évtizedekben folyamatosan jelentek meg az átértékeléssel kapcsolatos jogszabályok, külön kiemelném ezzel kapcsolatban a nyugdíjra vonatkozó szabályozást. Az 1945-46-os hiperinflációra azonban egymagában a valorizáció képtelen volt hatékonyan megoldást kínálni, ezért új nemzeti valutaként 1946. augusztus 1-jén a forint került bevezetésre hivatalos pénznemként, amely aranyalapon nyugodott: 1 kg arany 13 210 Ft-nak felelt meg a 8.700/1946 (VII.29) M.E. rendelet alapján.

A stabilizációhoz tartozott a bérek gyökeres átalakítása is. Valorizált értéken számolva átlagosan az 1938-as szint felére redukálták a fizetéseket. A munkások ennél valamivel többet (60 százalék) kaptak, a mérnökök, tisztviselők, pedagógusok bére viszont a korábbi egyharmadát is alig érte el. A stabilizáció harmadik összetevője az agrárolló ismételt kinyitásából adódott, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdaságból élő gazdáknak iparcikkek beszerzése érdekében a korábbihoz képest – átlagosan – kétszer annyi agrárterméket kellett értékesíteniük, már ha volt miből.⁴⁷⁶

A jogtudományban ennek ellenére élénk vitákat figyelhetünk meg. Beck Salamon, aki egyébként nem nevezhető a gazdasági lehetetlenülés feltétlen hívének, élénk vitát folytatott György Ernővel a Jogtudományi Közlöny hasábjain. György Ernő egyik cikkében⁴⁷⁷ ugyanis nehezményezte azt a szerinte kialakult gyakorlatot, hogy a bíróságok előreteljesítés esetén sem zárták ki a gazdasági lehetetlenülés megállapítását, s igen nagy arányban alaptalanul fogadták azt el. Beck Salamon szerint valóban akad olyan eset, mikor nem találhatunk megfelelő jogalapot a mentesítésre, viszont ezek meglehetősen ritkának, eseti jellegűnek tekinthetőek.⁴⁷⁸

Az 1950-es évekre a kívánt stabilizáció megvalósult, ezekben az években éppen ezért jelentős, a gazdasági lehetetlenülés felhívásával vagy valorizációval kapcsolatos

⁴⁷⁴VÁGI József, *Valorizációs joganyag*, Jogtudományi Közlöny, 1947, 9-10, 144.

⁴⁷⁵Bővebben lásd: *Lakbérvalorizáció, A lakások és más helyiségek bérééről szóló 8000/1946 M.E.sz. rendelet (Forintbérékkel)*, Magyarázatokkal ellátta: KEREZSY Jenő, VERÉCZY József, FAJTH Tibor, Hernádi Könyvkiadó Vállalat kiadása, Budapest, 1946.

⁴⁷⁶GYARMATI György, *Magyarország története- Demokráciából a diktatúrába, 1945- 1956*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010, 27.

⁴⁷⁷GYÖRGY Ernő, *Előreteljesítés és gazdasági lehetetlenülés*, Jogtudományi Közlöny, 1947, 7, 97-99.

⁴⁷⁸BECK Salamon, *Előreteljesítés és gazdasági lehetetlenülés*, Jogtudományi Közlöny, 1947, 9-10, 172.

esettel nem találkoztam. Az 1950-es évek elején a sajátosan nyugodt politikai helyzet lehetővé tette a magánjogi kodifikációs folyamat elindulását. A gazdasági lehetetlenülésre vonatkozóan az 1959-ben elkészített Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. törvény) irányadónak bizonyult, amely a „Szerződésmódosítás bírósági úton” név alatt tartalmazta a jogintézményt. Az általam átvizsgált 1949-es Magánjogi és Perjogi Döntvénytár⁴⁷⁹ és a Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytárának(1946-1947) eseteiből Beck Salamon megállapítása tűnik helyénvalónak, s ahogy az 1920-30-as évek eljárásai esetében, úgy az ezen ügyek között sem találkoztam a gazdasági lehetetlenülést alaptalanul felhívó ítélettel.

Az évek múltávala gazdasági lehetetlenülésfelhívása olyan gyakori lett, hogy Nizsalovszky Endre, 1948-49-ben tartott egyik egyetemi előadásában az előszerződések kapcsán már természetesnek tekintette a *clausula rebus sic stantibus*, valamint általa a gazdasági lehetetlenülés létezését és figyelembevételét. Meglátása szerint viszont a végleges szerződések esetében, például az adásvételi vagy a tulajdon-átruházási szerződések körében a szerződések jellege miatt *aclausula* nem alkothatta a korábbi szerződés elemét.⁴⁸⁰

Eörsi Gyula (1922–1992), korának másik legismertebb magánjogásza⁴⁸¹ szerint a *clausula rebus sic stantibus* és annak továbbfejlődött változata, a szerződésmódosítás bírósági úton, mindenképpen csak a szerződés módosítását eredményezheti. Szerinte „*érdekbeli lehetetlenülés áll fenn, ha a szerződéskötés után beállott körülmények olyan helyzetet hoznak létre, hogy a szerződést csak előre nem látott, rendkívüli nehézségek, aránytalan áldozatok árán lehetne teljesíteni, és ezt a kötelezettől elvárni nem lehet. (...)„Jogunk(...)általábannem ismeri el, külön szerződési megállapodás hiányában, a clausula rebus sic stantibus elvét (a körülmények lényeges megváltozására hivatkozás elvét). Az elv alkalmazásának a Ptk.-ban biztosított lehetőségei között van az ajándékozási szerződés. (...)„Ezért a szerződéskötéskor fennállott körülmények*

⁴⁷⁹ Tudományos Folyóiratkiadó, Új évfolyam, III. kötet, Budapest, 1950.

⁴⁸⁰ NIZSALOVSKY Endre, *Kötelmi jog I., Általános tanok, 19148/49. tanévi előadások*, Budapest, 1949, 209-210.

⁴⁸¹ Eörsi Gyula törvényszéki bíró, 1951 és 1952 között magyar konzul volt New Yorkban és Washingtonban. Több egyetemen tanított végül 1956-tól az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára volt, valamint több neves külföldi egyetem vendégoktatója is. Több folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, Világhy Miklóssal, Nizsalovszky Endrével, Pólay Elemérrel közösen írt tankönyvét pedig többször is kiadták. 1973 és 1976 között az MTA elnöke volt. 1978-ban Állami Díjat kapott, majd 1983-ban Akadémiai Aranyéremmel tüntették ki. A Stockholmi Egyetem díszdoktorává avatta.

In: <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/297-eorsi-gyula> (2015. augusztus 11-i letöltés).

*megváltozása – ha annak ellenkezőjét ki nem kötötték – a szolgáltatási kötelezettséget nem befolyásolja, legfeljebb bírói szerződésmódosításra vezethet a Ptk. 241.§ alapján.*⁴⁸²

A törvényi szabályozás meghatározta az 1950-től 2013-ig terjedő időszak polgári jogi arculatát, s ez a *clausula rebus sic stantibus*-elvtovábbfejlesztett változataira is igaz. A következő alfejezet a törvény szabályozásával, a bírói gyakorlattal foglalkozik. A fejezet egyik célja a gazdasági lehetetlenülés felhívásának és a bírói szerződésmódosítás intézményének összehasonlítása és elemzése, melynek eredményét a mellékeletben szereplő táblázat is tartalmazza. További cél a két Polgári Törvénykönyvünk szabályozásának szakszerűségi és pontossági vizsgálata is. A bírósági szerződésmódosítás jellegének megismeréséhez az 1950-től a 2000-es évekig terjedő időszak bírósági és alkotmánybírói határozatainak vizsgálata, valamint napjaink néhány jelentős esetének ismertetése is szükséges.

VI.2. A gazdasági lehetetlenülés felhívása és a bírói szerződésmódosítás az 1928-as Mtj. és a Polgári Törvénykönyv tükrében

1953 decemberében került felállításra a Polgári Törvénykönyv kidolgozásával megbízott bizottság. Tagjai között nemcsak neves egyetemi oktatók, hanem az MTA Állam-és Jogtudományi Intézetének munkatársai, valamint a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség és az Igazságügyi Minisztériumgyakorló jogászaik helyet kaptak.⁴⁸³ A törvénykönyv megalkotásában vezető szerepet játszottak a háború előtti híres Szladits-iskola tagjai: Eörsi Gyula és Világhy Miklós budapesti egyetemi tanárok, továbbá Kemenes Béla szegedi egyetemi tanár, aki a törvény miniszteri indokolását készítette el.⁴⁸⁴ Javaslatként 1959-ben került az Országgyűlés elé, s végül 1959. évi IV. törvényként 1960. május 1-jén lépett hatályba. „*A Polgári Törvénykönyv szocialista alapvonásai ellenére többek között a német BGB, a svájci OR és ZGB, valamint az 1928-as Mtj. hatásait tükrözi*” - állapítja meg Hamza Gábor.⁴⁸⁵ A törvény legfontosabb

⁴⁸²EÖRSI Gyula, *Kötelmi jog, Általános rész, egységes jegyzet*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.), újabb kiadás: Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 173–174.

⁴⁸³BOÓC Ádám - SÁNDOR István, *Előadásvázlatok a polgári jog általános tanaiból*, Bethlen-sorozat, Patrocínium, Budapest, 2010, 41, Vö. VÉKÁS Lajos, *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*, Magyar Tudomány, 2014/1, 81. (80-89).

⁴⁸⁴VÉKÁS Lajos, *Az új magyar Polgári Törvénykönyv: gazdasági-társadalmi változások tükré*, 1, http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/007_023_Vekas_A.pdf (2015. augusztus 8-i letöltés).

⁴⁸⁵HAMZA (2002) *i.m.* 177.

célkitűzése a tulajdoni viszonyok rendezése volt. A jogszabály alkotói nagyon figyeltek arra, hogy a kódex ne legyen kazuisztikus, hanem áttekinthető és a gazdasági viszonyok változásai ellenére is alkalmazható legyen. Ezeknek a törekvéseknek, valamint természetesen a kitűnő és alapos jogászi munkának köszönhető az, hogy a normaszöveg ellenállt a politikai és társadalmi változásoknak is. Bár számos alkalommal módosították, ezek a bírósági szerződésmódosítás fogalma alattbeépített a *clausula*-elvet és vele a gazdasági lehetetlenülés felhívását nem érintették. A *clausula rebus sic stantibus* tételét alkalmazva ugyanis lehetősége volt a bíróságoknak a szerződés módosítására, a Ptk. 241. §-a alapján:

*„A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.”*⁴⁸⁶

A szakasz mérlegelési lehetőséget biztosít a bíróságnak, hogy módosítsa a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában (ilyenek minősültelsősorban a szállítási szerződés, a vállalkozási szerződés, a hitelszerződés) a szerződéskötés után olyan kedvezőtlen változás történik, amelynek következtében a szerződés teljesítése valamely fél jogos érdekét sérti. Ha jól megfigyeljük a jogszabály rendelkezését, jól látszik, hogy a szerződésmódosítás a három konjunktív feltétel fennforgása esetén is a bíróság diszkrecionális joga.

A 241. § rendelkezéseit vizsgálva Eörsi Gyularosszallóan jegyezte meg, hogy a szakasz voltaképpen messzemenő beavatkozást jelent a felek rendelkezési jogkörébe.⁴⁸⁷ Valóban igaz, hogy a szerződési bizalom gyengülésének veszélye állhat fenn abban az esetben, ha a bíró mérlegelési jogkörén jelentősen túllépve hozna döntést, de ahogy Eörsi is kiemelte, ez a lehetőség kivételes jellegű.

A feltételek egyébként némileg módosultak az Mtj. 1150. §-hoz képest. Az 1928-as törvényjavaslat a gazdasági lehetetlenülés megállapítását, ahogy láthattuk, hat feltétel meglétéhez kötötte, amelyek közül egy vagylagos kritérium volt. A gazdasági lehetetlenülés felhívásárapusztán kétoldalú szerződés esetében volt lehetőség, amennyiben a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot. Ennek következtében a

⁴⁸⁶<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8428> (2014. szeptember 24-i letöltés). Vö. GELLÉRT György, *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez*, 7. kiadás, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2009. július 1., 319-329.

⁴⁸⁷EÖRSI (1978) *i.m.*124.

kötelem gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, melynek hatására az egyik fél ajóhíszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tehetne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedhet.⁴⁸⁸

A Ptk. az 1928-as javaslatához képest valóban röviden és szűkszavúan, talán némileg kissé elnagyoltan fogalmazta meg az elv alkalmazási feltételeit. A jogszabályból mindössze az olvasható ki, hogy a felek közötti tartós jogviszonyról van szó, ami a bírói gyakorlatbantipikusan az egy évet meghaladó, olykor a tíz évet is elérő futamidő. Bérletek esetében, amelyeket Eörsi is kiemel munkájában, szintén ez a szokásos kötési intervallum. Bizonyos ügyeknél a bíróság kitágította a tartós jogviszony körét, és az egyetlen aktussal végbemenő, de a felek magatartását hosszabb időre meghatározó szerződéseknél is engedélyezte azok bíróság általi módosítását. Így történt a GKT. 82/1973 sz. állásfoglalás alapján a szállítási és vállalkozási szerződések körében, amelyek ebbe a körbe tartoztak.⁴⁸⁹A jogesetben a bíróság a gazdálkodó szervezetek egymás közötti szerződéseik körében engedte meg a módosítás lehetőségét akkor is, ha szerződéskötési kötelezettség nem áll fenn, s a felek nem vetették alá magukat bírósági eljárásnak.

A törvény az Mtj.-hez hasonlóan követelményként fogalmazta meg a szerződéskötést követően beállt körülmény meglétét, viszont erről mindössze annyit tudunk meg, hogy az egyik fél lényeges, jogos érdeksérelmének kell fennállnia, ezekről viszont nem árult el többet a jogszabály szemben az Mtj.-vel, amely az egyik fél esetében a méltányossággal és jóhíszeműséggel összeegyeztethetetlenül aránytalan nyereségről, másikonál pedig ugyanilyen mértékű veszteségről beszél.

Nem szól továbbá a szerződési kockázat mértékéről, melyről az 1928-as törvényjavaslat kitűnő érzékkel állapítja meg, hogy annak a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mértékű változásnak kell lennie, mely a gazdasági egység felborulásával vagy valamilyen lényeges kötelemalapító feltétel meghiúsulásával jár.(Látni fogjuk, hogy az új Ptk.ezt a gondolatot szintén magáévá tette, s még pontosabb körülírással tartalmazza.)Egyszeri szerződések, nem lényeges

⁴⁸⁸GELLÉRT György, *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, CompLex, Budapest, 2007., 905., Szerk.: PETRIK Ferenc, *Polgári jog, Kommentár a gyakorlat számára*, HVG Orac, Budapest, 2008., 423.

⁴⁸⁹2006-ban az említett állásfoglalást több másikkal együtt a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 2/2006. (V.22.) számú véleményével „az ítékezés elvi irányítása korábbi eszközeinek felülvizsgálatáról” okafogyottá és nem alkalmazhatóvá nyilvánította az időközben bekövetkezett társadalmi, gazdasági, jogszabályi változásokra figyelemmel. In: <http://www.lb.hu/hu/kollvel/legfelsobb-birosag-polgari-kollegiumanak-22006-v22-szamu-velemenye-az-itelkezes-elvi> (2015. január 10-i letöltés).

érdeksérelem és az ügyletkötéskor vagy előtte beálló változások esetében mindezek alapján értelemszerűen nem volt lehetőség bírói szerződésmódosítás alkalmazására, ahogy a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozásra sem.

Fontos kiemelni, hogy még ha mindhárom körülmény fennállt is, akkor sem lehetett a bíróságokat kötelezni arra, hogy módosítsák a fennálló szerződéseket, ez csupán lehetőségként volt megadva számukra. A bírói szerződésmódosítás ebben megegyezik a gazdasági lehetetlenüléssel, tehát mindkét intézmény *ultima ratio* jellegű. Közös jellemzőjük továbbá, hogy mind a gazdasági lehetetlenülés figyelembevétele, mind aszerződések bírói úton történő módosítása ezen okból kifolyólag csak egészen kivételes esetekben lehetséges, ha a szerződés érvénytelenítése vagy módosítása más úton nem lehetséges, ahogy Bíró György is hangsúlyozta.⁴⁹⁰

A Polgári Törvénykönyvegyéb szakaszaiban szintén találunk példát a *clausula rebus sic stantibus* jelenlétére: a törvény 208. § (5) bekezdésében az előszerződések körében lehetővé tette a fél számára a szerződés megkötésének megtagadását abban az esetben, ha az előszerződés után beállott változás miatt „*a szerződés teljesítésére nem lesz képes, illetőleg a szerződés megkötése nemzetgazdasági érdeket sértene, vagy ha e körülmény alapján a szerződés megkötése után elállásnak vagy felmondásnak lenne helye.*” Nagyléptékű változás ez az Mtj. szabályozásához viszonyítva, ahol a viszonyok előre nem látható időközi változását követelte meg a jogszabály, melyek alapján a szerződésnek kifejezetten megjelölt vagy a körülményekből feltételezhető célja megghiúsult vagy „*a félnek a szerződésbe vetett bizalma megindokoltan megrendült*”.

Az előszerződésen kívül a különös rész egyes szerződéseinek körében is találunk példát a módosítás lehetőségére. A Ptk. 524. § (1) bekezdésében szerint a kölcsönösszeg átadását a hitelező megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy a szerződés megkötése után akár az ő, akár az adós körülményeiben olyan lényeges változás állott be, amely miatt a szerződés teljesítése tőle el nem várható, továbbá a szerződés megkötése után olyan körülmények következtek be, amelyek miatt azonnali hatályú felmondásnak (525. §) van helye. Az 525. § (1) bekezdésének d) pontja a hitelező azonnali hatályú felmondását tette lehetővé abban az esetben, ha az adós vagyoni helyzetének romlása vagy a fedezet elvonására irányuló magatartása veszélyezteti a kölcsön visszafizetésének lehetőségét.

A haszonkölcsön szerződések kapcsán még érdekesebb a *clausula* megjelenése, hiszen ezeknek a köteteknek egyik fő feltétele az ingyenesség. A jogelv meglétét a

⁴⁹⁰BÍRÓ György, *A kötetmi jog és a szerződés tan közös szabályai*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2000, 6. kiadás, 365.

kölcsönadó érdekeinek védelme indokolja. Az 583. § (2) bekezdése szerint a szerződés teljesítését a kölcsönadó megtagadhatta, ha bizonyítja, hogy a szerződés megkötése után akár az ő, akár a kölcsönvevő körülményeiben olyan lényeges változás állott be, hogy a szerződés teljesítése tőle el nem várható, továbbá ha a szerződés megkötése után olyan körülmények következtek be, amelyek miatt azonnalihatályú felmondásnak van helye. Akölcsön, a haszonkölcsön és az előszerződés mellett a letét, valamint a tartási -és életjáradéki szerződések körében is felfedezhető a *clausula rebus sic stantibus* megjelenése. A tartási-és életjáradéki szerződések esetében a bírói gyakorlat a kötelezett vagyoni helyzetének romlásakor azonban nem engedélyezte automatikusan az életjáradék összegének leszállítását.⁴⁹¹

Az 1959. évi IV. törvényt több alkalommal módosították. Ezek közül kiemelendő az 1977-ben végzett novelláris, valamint az 1989-1990-es rendszerváltozást megelőző időszak változásai miatt szükségessé vált reform. Az átalakítások alkalmassá tették a kódexet a polgári magánjog jogviszonyainak szabályozására, de az időközben lejátszódott folyamatok miatt szükségessé vált egy új jogszabály megalkotása.⁴⁹² A Polgári Törvénykönyv magas színvonalát jelzi, hogy a szükséges változtatások legnagyobb része a rendszerváltás utáni időszakra volt tehető.

Összefoglalva tehát elmondható az, hogy a gazdasági lehetetlenülés és a „szerződés módosítása bírósági úton” feltételei több ponton is különböznek: a gazdasági lehetetlenülés felhívását az 1928-as Mtj. hat feltétel meglétéhez kötötte, amelyek közül egy vagylagos kritérium volt. A gazdasági lehetetlenülésre pusztán kétoldalú szerződés esetében lehetett hivatkozni, amennyiben a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot. Ennek következtében a kötelem gazdasági egyensúlya felborult, vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiusult, amelynek hatására az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tehetne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedhet. Jogkövetkezménye elállás, vagy a szerződés bíróság általi módosítása volt. Ezzel szemben az 1959-es Ptk. 241.§-a három feltételt határozott meg a szerződések bíróság általi módosításához, amely más jogkövetkezményt ezen kívül (elállás, felmondás) nem

⁴⁹¹ Lásd: BH.1977.194. Vö. OSZTOVITS András, *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata*, Opten Informatikai Kft., Budapest, 2011, I. kötet, 714.

⁴⁹² GÁRDOS Péter (szerk.), *Kézikönyv az új Polgári Törvénykönyvhöz*, CompLex, Budapest, 2009, 51.

ismert: a felek tartós jogviszonyában, a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán, a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sértse. Utóbbi jogintézmény esetében a jogszabályból ezeken felül az olvasható ki, hogy a felek között az Mtj. 1150. §-szal egyezően tartós jogviszonyról van szó, ami a bírói gyakorlat esetében tipikusan az egy évet meghaladó, olykor a tíz évet is elérő futamidő.

VI.3. Összegző értékelés az 1945 és 2000 közötti időszak bírói gyakorlatáról

A második világháború után bekövetkezett rendkívüli helyzetben a pengő értéke teljesen megsemmisült és az egyéb értéktárgyak hatalmas tömege pusztult el.⁴⁹³ A bíróságok az ismételten fellépő kétségbeejtő helyzetben a gazdasági lehetetlenülésben, majd a bírósági szerződésmódosításban lelték meg a kiutat. Elvi jogalapjai ennek az igazságosság és a méltányosság követelményei voltak, amelyek a német magánjogból is visszaköszöttek. Nagyon fontos ez abból a szempontból, hogy ez a megállapítás volt az egyik legfontosabb indoka a bírói szerződésmódosítás és közvetve a *clausula-elv* és a gazdasági lehetetlenülés alkalmazásának.

A bíróságok a személyes viszonyokat is tüzetesen vizsgálták a megítélés során. Egy eljárásban például a felperes egy tönkrement sertéskereskedő volt, az alperes pedig a háborúban mindenét elvesztette, mivel földjeit több éven át aszály sújtotta, így termelni nem tudott, semmilyen bevétele nem volt. Ilyen és hasonló ügyek garmadájával szembesülhetett bármelyik bíró országszerte a háborútkövető években.⁴⁹⁴ Az 1950-es évek döntvénytárait és folyóiratait átvizsgálva ezzel szemben kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívása évekig meglehetősen ritkán fordult elő. A stabilizálódott gazdasági viszonyok között nem merültek fel olyan problémák, amelyek indokoltá tették volna a gazdasági lehetetlenülés felhívását.

A Polgári Törvénykönyvvel életbe léptetett bíróság általi szerződésmódosításalkapcsolatosan figyelhető meg, hogy az 1960-1970-es években, ahogy az 1914-1945 közötti periódus idején is, több jogértelmezési vita merült fel az immár három konjuktív feltétel vonatkozásában. Az egyik legjelentősebb bírósági

⁴⁹³ A Kúria, P.V. 1883/1948, 1948. december 13-i ítéletéből, In: *Magánjogi és Perjogi Döntvénytár*, Tudományos Folyóiratkiadó N.V., Budapest, 1950, III. kötet, 1949, 34.

⁴⁹⁴ A Kúria P.V. 2512/1948. számú ügyének 1949. január 17-i határozatából, In: *Magánjogi és Perjogi Döntvénytár*, Tudományos Folyóiratkiadó N.V., Budapest, 1950, III. kötet, 1949, 42-43.

határozat kijelentette, hogy a törvény által megkövetelt tartós jogviszonyra vonatkozóan sem kerülhetett sor természetesen olyan szerződés módosítására, amelyet a jogszabály kizárt. Így a szövetkezet és tagjai közötti megállapodások módosítása sem volt lehetséges a törvényalapján (BH1977. 230.).

A közös tulajdon használata, haszonélvezet létesítése tekintetében létrejött megállapodás esetén is tagadták a módosítás lehetőségét a tartós jogviszony hiányának az okán (BH 1983/11. sz. 440.).⁴⁹⁵ A tartósság jelentése kapcsán már szó esett arról, hogy a bíróságok általában a tíz évre, vagy annál hosszabb időre kötött szerződések esetén adták meg a szerződésmódosítás lehetőségét, ez azonban a szerződések jellegétől függően eltérő lehetett függetlenül attól, hogy a teljesítésre egy aktussal került-e sor vagy sem (BH1984. 231.) Nem minősült viszont tartósnak a jogviszony akkor sem, ha a felek között huzamosabb ideig azért áll fenn a szerződés, mert a felek a kötelezettség részletekben való teljesítésében állapodtak meg (BH1997. 242.)

A megszűnt szerződés utólagos és visszamenőleges hatályú módosítása az évtizedek során mindig kizárt volt (BH1986. 331.; BH1998. 122.; BH1996. 266.)

A körülményekben bekövetkezett változás csak a szerződés megkötése utáni időszakban állhatott be. Ennek alapján kizárt volt a bírósági szerződésmódosítás olyan körülményre tekintettel, amely már a szerződéskötéskor ismert volt, illetve ha a szolgáltatás-ellenszolgáltatás meghatározásakor a felek a jövőbeli bizonytalansági tényezőkkel számoltak, vagy amelyekkel az adott helyzetben az észszerű üzleti kockázatvállalás keretében számolniuk kellett volna (BH1984. 489.; BH1985. 470.). Az a szerződő fél tehát, aki a szerződési nyilatkozata megtételekor azért nem mérlegelte a körülmények későbbi változását, mert az általában elvárható gondosságot és körültekintést elmulasztotta, illetve az, aki a későbbi változást saját felróható magatartásával maga idézte elő, a szerződés bíróság általi módosítását sikerrel nem kérhette. Ez a szabály némi hasonlóságokkal már az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslatban is megjelent.

A felek tartós jogviszonyában továbbá csak olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehetett szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződési feltételekhez tapadtak. A Polgári Törvénykönyv nem adott felhatalmazást arra, hogy a gazdasági élet egészét vagy egy-egy szerződéstípusba

⁴⁹⁵ *CompLex DVD Jogtár / Döntvénytár adatbázis (1975-)(2015. január 20-i letöltés).*

tartozó szerződések minden alanyát érintő változások esetén a bíróságok az egyes szerződéseket módosítsák(BH. 1992/2. sz. 123.).⁴⁹⁶

Az elmúlt évtizedekben jelentőssé vált devizaalapú kölcsönszerződések esetében részben az árfolyamváltozás okozta azokat a körülményeket, amelyek miatt az adósok nem tudják teljesíteni kötelezettségeiket. Az árfolyamváltozás kockázata viszont olyan körülmény, amire a felek a szerződéskötéskor gondoltak, hiszen a legtöbb hitelező külön kockázatfeltáró nyilatkozatban próbálta felhívni az adós figyelmét az árfolyamváltozás lehetőségére. Emiatt pedig nincs lehetősége a bíróságnak a szerződés módosítására, hiszen nem egy olyan körülmény változott meg, amelyikre a felek nem gondolhattak, hanem egy olyan körülmény, amiről a felek megállapodtak. A Legfelsőbb Bíróság 1991-ben azt is kimondta, hogy nincs helye a Ptk. 241. § alkalmazásának az alapvető társadalmi-gazdasági változások széles körben jelentkező következményeinél, amelyek a megállapított díjrendszer változtatását igényelnék, valamint az infláció sem vezetett automatikus szerződésmódosításhoz.⁴⁹⁷ A bíróság emellett arra a következtetésre jutott, hogy nem kizárt a gazdasági okból történő lehetetlenülés a bankkölcsön-szerződések esetében, hogyha a kölcsön visszafizetési kötelezettség tartama alatt bekövetkezett gazdasági, piaci változások az üzleti kockázat körébe tartozó körülmények, amelyeket egy hosszú lejáratú kölcsönszerződés megkötésekor a kölcsönvevő nem hagyhat figyelmen kívül, és ebből következően azt viselni tartozik (FIT 4.Pf.21.148/2009/4.). Más perben azt is megállapította a bíróság, hogy gazdasági lehetetlenülésre hivatkozva nem lehet kérni a szerződés bíróság általi megváltoztatását, mivel a Ptk. 241. §-a szerinti bíróság általi szerződésmódosítás és a szerződés lehetetlenülésének megállapítása egymást kizáró két ítéleti rendelkezésnek tekinthető (BDT 2000. 277.).

A Kúria 6/2013. PJE határozataa deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben felmerült egyes elvi kérdések tárgyában szintén arra a következtetésre jutott, hogy a deviza alapú kölcsönszerződés, mint szerződéstípus önmagában amiatt, hogy a kedvezőbb kamatmérték ellenében az árfolyamkockázat az adósnál jelentkezik, nem ütközik jogszabályba, nem ütközik nyilvánvalóan a jóerkölcsbe, nem uzsorás szerződés, nem irányul lehetetlen szolgáltatásra és nem

⁴⁹⁶GELLÉRT György (szerk.), *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, CompLex, Budapest, 2007, 323, Vö. NOCHTA Tibor, *A gazdasági válság mint szerződési kockázat*, In: NÓTÁRI Tamás (szerk.), *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70 születésnapjára*, Lectum Kiadó, Szeged, 2010., 211 (továbbiakban: NOCHTA (2010) *i.m.*).

⁴⁹⁷Lásd: LB Gf. I. 30197/1991. számú ítélet, valamint LB Pfv. II. 22197/1994 ítélet.

színlelt szerződés. A szerződési terheknek a szerződés megkötését követő – előre nem látható – egyoldalú eltolódása az érvénytelenség körében nem értékelhető, tekintettel arra, hogy az érvénytelenségi oknak a szerződés megkötésekor kell fennállnia, utólagos bírói úton történő módosításra csak a Ptk. 226. §-ának (2) bekezdésében és a Ptk. 241. §-ában meghatározott feltételek fennállása esetén van lehetőség.⁴⁹⁸

Az érdeksérelem vonatkozásában a bíróságok álláspontja az volt, hogy a kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához szükséges érdeksérelem akkor éri el a lényeges mértéket, ha az olyan súlyú, amelynek alapján megállapítható, hogy a felek a megváltozott körülmények között a szerződést az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg (BH1988. 80.) A bíróságnak a szerződő felek érdekei együttes és kölcsönös mérlegelése alapján kell abban a kérdésben állást foglalnia, hogy a bekövetkezett lényeges érdeksérelem orvosolható-e a szerződés módosításával úgy, hogy a módosítás ne a másik felet sújtsa egyoldalú, s esetleg a körülmények változása által kiváltott sérelmet meghaladó hátránnyal, s ne sértse a szerződéses egyenértékűségének elvét.

A fenti esetekből jól látható, hogy a magyar bíróságok a törvény által megadott három feltétel vonatkozásában alapos mérlegelésre kényszerültek. A kritériumok tekintetében ugyanakkor egységes értelmezési pontokra és egy rendszer kialakulására figyelhetünk fel. A tartós szerződés megkötése után, a felek számára nem ismert olyan változások bekövetkezése vezethetett a bírósági szerződésmódosításhoz, amelyek tartós jogviszonyban, a felek, illetve legalább az egyik fél számára súlyos érdeksérelmet okoztak. Befejezett szerződések módosítására nem nyílt lehetőség, ahogyan egyszeri kötelek esetén sem. A tartósság általában az egyes szerződések jellegéből adódott, illetve a szerződésben meghatározott időből következethetett.

VI.4. Polgári és közigazgatási keresetek az ezredforduló után a bírói szerződésmódosítás tükrében

A bírói szerződésmódosítás jelentős szerepe az 1990-es években és az ezredforduló után sem csökkent. Elsősorban a bérleti és az adásvételi szerződéseknél találkozhatunk vele. Az esetek kiválasztásakor célt az volt, hogy napjaink országos bírói gyakorlatát bemutassam a bírói szerződésmódosítás vonatkozásában, fő szempontként pedig a területi eloszlást és az ügyek jelentőségét is figyelembe vettem.

⁴⁹⁸<http://www.lb.hu/hu/joghat/62013-szamu-pje-hatarozat> (2016. július 30-i letöltés).

Az esetek többféle szerződéstípust (szolgálati, megbízási, adásvételi, bérleti, vállalkozói, egyéb) érintenek, s időrendi sorrendben követik egymást szerződés csoportok szerint először a polgári, majd a közigazgatási peres eljárások körében.

A.) A polgári peres eljárások között elsőként egy 2001-es esettel találkoztam. Az ügyben a felperesek 2001. június 11-én az alperesekkel adásvételi szerződést kötöttek egy lakóházra vonatkozóan. Időközben a felperesek és az alperesek között birtokvédelmi vitákból eredően több peres eljárás indult, de jelen per kereseti követeléseként a Ptk. 241.§-át kérték alkalmazni az adásvételi szerződésre vonatkozóan. A kereseti követelés furcsa megfogalmazásában a „szerződés kiegészítésének” elfogadását kérte alkalmazni a felperesek jogi képviselője. A Dabasi Városi Bíróság 7.P.20.078/2006/26. számú ítéletében a felperesek kereseti kérelmét elutasította. Ennek egyik oka természetesen az volt, hogy az 1959-es Polgári Törvénykönyv nem ismerte ezt a jogintézményt. Másik okként a bíróság azt jelölte meg, hogy a felperesi kereset egyértelműen nem tartalmaz olyan lényeges körülményt, amely szerződéskötést követően állott be, illetőleg legalább az egyik fél lényeges, jogos érdekét sérti, amely indokoltá tenné a szerződés módosítását. Az eset további furcsasága, hogy a felperesek konkrétan nem is a bírósági szerződésmódosítást kérték, pedig határozottabb fogalmazással ennek helye lehetett volna. Kutatásaim során először fordult elő, hogy a peres felek egy teljesen más jogintézményt kértek volna a bírói szerződésmódosítás szabályai alá vonni.

A bíróság megítélése szerint: „*a felperesi kereset lényegében egy jognyilatkozat pótlására irányul, amennyiben a bíróság a felperesek keresetének helyt adna, és a peres felek között létrejött szerződésben a felek nyilatkozatait ítéletével kiegészítené. Ennek azonban törvényi akadálya van...*”⁴⁹⁹

Egy, a Győri Ítéletábrla elé került ügyben a felperes 30.000.000.- Ft és járuléka megfizetésére kérte kötelezni az alperest. Keresetét elsődlegesen a felek közötti vállalkozási szerződés teljesítésének lehetetlenné válására hivatkozással a Ptk. 399. §. c.) pontjára, másodlagosan a szerződéstől való felperesi elállásra alapította. A megyei bíróság részítéletében a lehetetlenülés megállapítása vonatkozásában előterjesztett felperesi keresetet elutasította. Az elsőfokú bíróság határozatának indokolásában

⁴⁹⁹ A bíróság itt visszautalt a BH. 1985. 56. számú határozatában megállapítottakra. A Pest Megyei Bíróság 5.Pf. 21.998/2007/4. számú ítéletével az elsőfokú bíróság határozatát helybenhagyta, ugyanígy tett a Legfelsőbb Bíróság is, Pfv.21.869/2007/6.számú ítéletével 2008. február 13-án.

megállapította, hogy a felek 2003. május 8-án vállalkozási szerződést kötöttek, amelyben az alperes, mint kivitelező vállalta öt utca vonatkozásában a gázvezeték rekonstrukciós kivitelezési munkáit. A szerződés szerint a felperes a munkaterület átadását követő 80 napon belül volt köteles teljesíteni, a vállalkozói díjat a teljes munkára vonatkozóan 64.000.000,-Ft + 25 % ÁFA, azaz bruttó 80.000.000,-Ft összegben határozták meg. Az alperes a munkaterület átadásán kívül vállalta a bontási kérelmek, továbbá a forgalomtechnikai tervek beszerzését. 2003. július 18-án három utca tekintetében a munkát a felperes elvégezte. Az elvégzett munkák ellenértékéért a felperes bruttó 50.000.000,-Ft-ot leszámlázott, amely kifizetésre került.

A további két utca munkálatait a felperes nem tudta a tervezett időben megkezdeni, mivel K. Megyei Jogú Város Városgondnoksága 2003. augusztus 29-én kézbesített iratában tájékoztatta őt, hogy a Hársfa utca bontási engedélyét csak abban az esetben áll módjában kiadni, ha a Virág utca vonatkozásában a munkálatok már befejeződtek és a forgalom zavartalanul folyhat. Erre figyelemmel előbbi utcában a munkálatokat a felperes leállította. A felek között később egyeztetések zajlottak, melynek során a felperes 2004. január 30. napján kifejtette azt az álláspontját, hogy a szerződés az alperes érdekkörében lehetetlenült. A 2004. április 2-án felvett jegyzőkönyvben az alperes vállalta, hogy a lejárt határidejű hozzájárulásokat megújítja, a munkakezdés időpontját a városgondnokság tájékoztatására figyelemmel 2004. július 8-a utáni időpontban jelölte meg. A felperes a szerződésmódosítást nem fogadta el, július első napján ismét bejelentette, hogy az alperes érdekkörében lehetlenné vált a teljesítés, ezért 24.000.000,-Ft + ÁFA vállalkozói díj megfizetésére tart igényt. Ennek az alperes nem tett eleget, hanem más vállalkozókkal a kérdéses utcák gázrekonstrukciós munkálatait elvégeztette, a műszaki átadás pedig 2004. szeptember 17-én és 28-án történt meg.

A megyei bíróság részítéletének jogi indokolásában kifejtette, hogy a teljesítés lehetlenné válásáról akkor van szó, ha a szolgáltatás a szerződéskötés után bekövetkezett okból lehetetlenül. Érdekbeli lehetetlenülés akkor forog fenn szerinte, ha a szerződés megkötése és a teljesítés közötti időben olyan körülmények állnak be, amelyek a teljesítést annyira megnehezítik, hogy az csak olyan rendkívüli áldozatok árán volna lehetséges, amelyeket a szerződő féltől a józan életfelfogás szerint nem lehet elvárni. Az érdekbeli lehetetlenülés fogalma alá vonható lényegében a gazdasági lehetetlenülés is, amikor a szolgáltatás oly mértékben nehezült el, hogy csak el nem várható anyagi áldozattal lehetne teljesíteni. A megyei bíróság álláspontja szerint a

lehetetlenülés egyik formája sem következett be, a hatósági engedélyek beszerzése kizárólag időbeli késedelmet eredményezett. A lehetetlenülés megállapítását az a tény is kizárta, hogy a munkát az alperes a felperes levonulása után rövid időn belül mással elvégeztette. A városgondnokság engedélyt megtagadó iratai csak időleges akadályt jelentettek a munkavégzést illetően, ebből eredően kizárólag a késedelem jogkövetkezményeit lehetne alkalmazni. Utalt részítéletében a bíróság arra, hogy a perköltségről majd az eljárást befejező határozatában fog dönteni.

A felperes fellebbezésében a részítélet megváltoztatását, az alperes 30.000.000,- Ft és járulékai, valamint perköltség megfizetésére való kötelezését kérte. Kifogásolta, hogy a megyei bíróság nem jelölte meg, hogy a felek között 2003. május 8. napján létrejött vállalkozási szerződés mikor és milyen okból szűnt meg. A felperes fellebbezését alaptalannak találta a bíróság, mivel szerinte a szerződés nem lehetetlenülésből kifolyólag, hanem más okból szűnt meg

Az Ítélet tábla a megyei bíróságnak a lehetetlenülésre vonatkozó döntésével érdemben egyetértett, így a részítéletet a Pp. 253. § (2) bekezdés első fordulata alapján helybenhagyta.⁵⁰⁰

A Tolna Megyei Bíróság 10.P.20.208/2006/10. számú ítéletével⁵⁰¹ elutasította a felperesek keresetét az alábbi ügyben. A nyolc felperes egészségügyi dolgozóként dolgozott az alperesnél, akinél megbízási szerződéssel létesítettek jogviszonyt. Bár az írásba foglalt megbízási szerződések a megbízási díj összegét nem rögzítették, az alperes azonos számítási módszerek alapján havonta fizetett a teljesített ügyeleti szolgálatért megbízási díjat az egyes felpereseknek. A felperesek 2004. május 1. napjától kezdődően 2005. december 31. napjáig terjedő időre, az Európai Unió csatlakozására, továbbá az egészségügyi tevékenység végzésének egyes kérdéséről szóló 2003. évi LXXXIV. tv. hatályba lépésére tekintettel az ügyeleti díj megemlése tárgyában a 2003. évi XXXIV. tv. 12-15. §-ában foglaltaknak megfelelően az MT 147. § (2) és (3) bekezdésén is alapuló keresetet nyújtottak be. A felperesek kereseti kérelmük jogalapjául a Ptk. 201. § (1) bekezdését és a 278. §-t jelölték meg, másodlagosan hivatkoztak a Ptk. 241. §-ára, hangsúlyozva azt, hogy a megbízási díj tekintetében tényleges megállapodás a felek között nem volt, az alperes egyfajta egyéni rendszer szerint fizette a megbízási díjat. A kereseti kérelem számítása alapjául

⁵⁰⁰ Győri Ítélet tábla: Gf.IV.20.402/2005/3. számú eset, Lásd: http://gyorietelotabla.birosag.hu/sites/gyorietelotabla.birosag.hu/files/field_attachment/20.402-2005-3.pdf (2012. március 23-i letöltés).

⁵⁰¹ <http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=anonim> (2012. április 30-i letöltés).

kiindulópontul mindegyik felperes a saját munkáltatójával fennálló munkaviszonyában elért munkabért vette alapul.

A bíróság fontos megállapítást tett az ügyben a bírósági szerződésmódosítás, s vele a *clausula rebus sic stantibus*-elv alkalmazási körét illetően, amikor kimondta: „A Legfelsőbb Bíróság több eseti határozatában rámutatott arra, hogy nincs helye a Ptk. 241. § alkalmazásának az alapvető társadalmi-gazdasági változások széles körben jelentkező következményeinél, amelyek a díjrendszer, perbeli esetben az ügyeleti díjszámítás alapjául szolgáló közalkalmazotti illetménynek az emelését igényelné. Ugyanígy még az infláció sem vezethet automatikusan szerződésmódosításhoz.”⁵⁰² Erre tekintettel a bíróság a felperesek keresetét elutasította.

Egy másik esetben a bíróság egyetértett a 2000.502-es számon közzétett Legfelsőbb Bírósági eseti döntés kapcsán, miszerint a bíróság a piaci viszonyok alapján kell, hogy meghatározza az érvényesíthető bérleti díj összegét. Ezt az eseti döntést azonban nem lehet oly módon kiterjesztőleg értelmezni a bíróság megállapítása szerint, hogy a bérbeadó a bérlővel történő tárgyalás, bérbeadó felé közölt bérközlés helyett a bírósághoz fordult, s a bíróságtól automatikusan kérte a szerződés módosítását. A másodfokon eljáró Fővárosi Törvényszék 3. Gf.75.522/2008/3. számú határozatával 2009. február 12-én helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét, melyet a Legfelsőbb Bíróság Gfv.X.30.233/2009/4. számú ítéletével 2010. február 11-én hatályában fenntartott.

Helyt adott viszont a felperes kereseti kérelmének a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 2007. május 3-án 8.P.III.23.817/2005/35.számú, bérleti díj megfizetéseiránt indított perben hozott ítéletében, amelyben a felperes az 1991. szeptember 9. napján kötött és 2005. szeptember 30. napján lejárt helyiségbérleti szerződésre kérte alkalmazni a 241.§ rendelkezéseit. Kifejtette, hogy „*az alperessel korábban kötött bérleti szerződés tartalma szerint nem jelentette azt, hogy a bérleti díj összege változatlan marad mindaddig, amíg az eredeti bérleti díjjal le nem telik a tartozás. Hivatkozott a bérleti szerződés megkötésétől eltelt időszakban a gazdasági viszonyok változására, így különösen az inflációra, amelyre tekintettel megnövekedtek a társaság működésével kapcsolatosan felmerülő közvetett, és az ingatlanok fenntartásával kapcsolatos közvetlen költségek.*”

Jelen eset kapcsán a törvényi feltételek fennállása körében az első feltétel, a

⁵⁰² Legfelsőbb Bíróság BH 1992/123., 1996/145. Eseti Határozatok

„tartós jogviszony” megléte nem lehetett kétséges, a második és harmadik feltétel esetében pedig a bíróság megállapította, hogy a szerződéskötését követően 14 év alatt az ország életében, gazdasági viszonyaiban olyan lényeges és nagymértékű, előre nem látható változások történtek, amelyek megalapozzák a szakasz alkalmazását. Külön is hivatkozott a felperes az infláció nagyságára, az ingatlanfenntartásával járó költségek megnövekedésére, melyeket a bíróság elfogadott. A Fővárosi Bíróság, mint másodfokú bíróság 57. Pf. 630 827/2008/3. számú ítéletével (2009. január 8.) helybenhagyta, majd a Legfelsőbb Bíróság azt 2009. szeptember 10-én Pfv.VIII.20.789/2009/6.számú ítéletével hatályában fenntartotta.

Egy másik esetben elutasításra került a felperes keresete, akinek fő kereseti követelése a bírói szerződésmódosítás volt. A Pesti Központi Kerületi Bíróság 2006. október 24. napján 28.G.302.509/2005/16. számon⁵⁰³ hozott ítéletében egy vitás helyiségbérleti szerződés körében kifejtette:

„A Ptk. 241. § csak rendkívül szűk körben ad lehetőséget a szerződés bíróság általi módosítására, figyelemmel arra, hogy a már hivatkozott 205. § (1) bekezdés értelmében a szerződés a felek közös megállapodása és ugyan ez vonatkozik a szerződés módosítására is.”

A peres felek között 1997. július 3. napjától kezdődően bérleti jogviszony állt fenn egy iroda bérletével kapcsolatban. A felperes 2005. június 13. napán bírósághoz érkezett keresetében kérte, hogy a bíróság a Ptk. 241. § alapján módosítsa a bérleti díjat és állapítsa meg, a bérleti díj mértékét 21.600,-Ft/m²/év összegben a kereset benyújtásának időpontjától. E körben indítványozta igazságügyi szakértő kirendelését a bérleti díj megállapítása végett.

Az alperes a kereset elutasítását és a felperes perköltségben történő marasztalását kérte. Védekezésében elsődlegesen arra hivatkozott, hogy a felperesdíjmelési igényéről a jelen eljárás kapcsán alperes részére küldött idézéshez mellékelte keresetlevélből szerzett tudomást a pert megelőzően, a felperesöt bérleti díjmelésre vonatkozó szándékáról korábban nem tájékoztatta. Mindezen túl rámutatott arra, hogy a felperes a 2001. évben kezdeményezett bérleti díjmelést, melynek kapcsán a szerződést kötő felek tárgyaltak, s ennek során az alperesi bérlő nem zárkózott el a bérleti díj emelésétől, azonban a bérbeadó által érvényesíteni kívánt emelés mértéke kapcsán tárgyalnia kellett az érdekképviselő tagjaival. E nélkül maximum az infláció

⁵⁰³<http://www.birosag.hu/ugyfelkapcsolati-portal/anonim-hatarozatok-tara> (2013. március 30-i letöltés).

mértékéig történő béremelést tudott elfogadni. Megállapodtak a felek, hogy 2001. április 27-én 8,30 órakor ismételten tárgyalnak. Ezt követően azonban további tárgyalás nem volt az alperesi előadás szerint, a bérleti díj pedig a bérleti szerződésben rögzített mindenkori infláció 50 %-os mértéke helyett 75 %-kal növekedett. A 2001. évi bérleti díjra vonatkozó tárgyalásokat követően további, illetőleg újabb bérleti díj emelési igénye a felperesnek nem volt. E körben csatolta az alperes az általa hivatkozott 2001. március 28-i jegyzőkönyvet és az ezt követően a felperes bérbeadó által közölt évenkénti bérközléseket.

Szintén bérleti díjjal kapcsolatban merült fel vita a következő eljárásban. A Veszprém Megyei Bíróságon 2008. február 22-én kelt ítélet érdekessége, hogy már a per kezdetén kétsége merült fel a bíróságnak a tekintetben, hogy a felperesi keresetben foglalt, a Ptk. 241. §-ra másodlagosan alapított kereseti kérelem megfelelő-e.⁵⁰⁴ A tulajdonjog megállapítása, valamint a bérleti díj felemelése tárgyában indult per tényállása szerint a felperes egy közterületi pavilont bérelt alperestől. Felperes a keresetében kérte a bérleti díj önkormányzat által történő módosítását is. A bíróság mérlegelése során megállapította: *„A peradatok alapján megállapítható, hogy a felek a szerződéskötéskor érdekeiknek megfelelő bérleti díjat határoztak meg, és az önkormányzat nem jogosult a bérleti szerződés egyoldalú módosítására, a bérleti díj határozatban történő felemelésére.”*A bíróság álláspontja szerint tehát az önkormányzatnak ilyen jellegű beleavatkozása a felek ügyébe túlmutat a rendes hatósági jogkörön.

Az ügy másik érdekessége az volt, hogy a bíróság már a 241.§-ra történő hivatkozást sem állapította meg a kereseti kérelemből. Megállapítása szerint: *„A peradatai nem hagynak kétséget afelől, hogy alperes a bérleti szerződés bírósági módosítását, a bérleti díj felemelését a Ptk. 241. §-án alapulóan nem kérte, így ekörben a bíróságnak döntenie nem kellett.”* A felperes ezután fellebbezést nyújtott be az elutasított rész tekintetében, melyet a Győri Ítéletábla Pf.IV.20.189/2008/3.számú határozatával 2008. december 10-én elutasított és helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.

A Szolnoki Városi Bíróság 9.P.21.958/2006/32.számú 2008. június 30.-i határozata alapján megalapozottnak találta a bírói szerződésmódosítást abban az esetben, mikor az alperes Bt. egy vendéglátó egységet alakított ki a bérlemény területén. A

⁵⁰⁴ 5.P.21.282/2007/17. számú ügyben hozott ítélet.

felperes önkormányzat és az alperes Bt. bérleti szerződést kötöttek tájházra és kereskedelmi szálláshelyre vonatkozóan 2003. február 25-én. A bérlő 2003 tavaszán a tájházat felújította, és ezzel egyidejűleg a bérbeadó előzetes hozzájárulása nélkül ott vendéglátóipari egységet alakított ki. A bíróság ebben az esetben osztotta azt a felperesi álláspontot, hogy az a körülmény, hogy az alperes vendéglátó egységet alakított ki a bérleményben, olyan körülményváltozás, amely megalapozza a bérleti szerződés módosítását, így a felperes keresetének helyt adott.

A Fővárosi Bíróság Gazdasági Kollégiuma 22.G.41.608/2011/6.számú határozatában részben adott viszont csak helyt a felperesi keresetnek, amely alapján a bíróság önkormányzati helyiségek bérbeadásának kapcsán a felperes jogelődei által vállalt kötelezettségek tekintetében vizsgálta a körülmények változását. *„A bíróság azt vizsgálta, hogy a felek jogelődei által 1990-ben elfogadott bérleti díj a szerződéskötést követően, vagyis 1990. és a keresetlevél benyújtása közötti időszakban beállott, a felperes által keresete alapjául hivatkozott körülmények változása, így az 1990-től kezdődően bekövetkezett infláció, a hasonló adottságú bérlemények iránti kereslet-kínálat, illetve a hasonló adottságú bérlemények bérbeadásával elérhető bérleti díj mértéke sérti-e a felperes lényeges, jogos érdekét.”*

A bíróság alaptalannak ítélte az alperesi hivatkozást, miszerint a felek a szerződésmódosítások aláírásakor már meghatározták a bérleti díjat ezért a felperes által hivatkozott lényeges körülményváltozás nem következett be. A Törvényszék vizsgálta továbbá a szerződések módosításának időbeli lehetőségét is. Ítéletében kimondta: *„A töretlen bírói gyakorlat szerint a szerződések módosítására csak a kereset előterjesztésétől kezdődően van helye.”* Ahogy már korábban is ismertetésre került, ennek jelentősége a bírósági szerződésmódosítás alkalmazásának kezdő időpontja tekintetében van. A Fővárosi Ítélet tábla 16.Gf.40.654/2011/3. számú határozatával 2012. március 23-án az ítéletet helyben hagyta.

Az adásvételekkel kapcsolatban a Szegedi Ítélet tábla Gf. I. 30 524/2006. számú döntése irányadónak tekinthető abban a tekintetben, hogy kiforrott álláspontja szerint a piaci viszonyok között a gazdasági körülmények akár drasztikus megváltozása is az üzleti kockázat részének tekintendő, amely a szerződéses jogi kapcsolatok tartalmát nem változtatja meg, és így nem alapozza meg a bírósági szerződésmódosítás alkalmazhatóságát. A 20. Gf.II.30.514/2005. eseti döntés alapján *„az üzletrész adásvételi szerződés lehetetlenülése nem állapítható meg, ha utóbbmeghiúsul az az üzleti várakozás, amelyre tekintettel a vevő az üzletrészt megvásárolta. A társaság –*

*amelynek üzletrészét megvásárolták – vagyoni helyzetének, piaci pozícióinak az adásvételi szerződés megkötését követő megváltozása az üzletrészt vásárló gazdasági kockázatához tartozik.*⁵⁰⁵

Nem az üzleti kockázat, hanem a tartósság kérdése volt a Bács-Kiskun Megyei Bíróság jogértelmezésének középpontjában, amely Kecskeméten 2008. január 17-én hozta meg 7.G. 40. 021/2006/43. számú ítéletét. A bíróság a szerződés megtámadása iránt indított perben elutasította a felperes keresetét.

Az ügyben alperes, mint eladó, és a felperes, mint vevő 2005. április 4. napján egy 1600 ha nagyságú ésegy 3300 ha nagyságú vadászkerület egész területére vonatkozó teljes vadászati lehetőségre kötöttek bérvadászati szerződést. A szerződés a 2005-2006. évi vadászati időnyire meghatározott időpontig, 2006. február 28-ig szólt.

Az egyezségazonban az előrelátható vadkár összegét nem tartalmazta. A szerződés megkötése előtt a felperes tájékoztatást kért az alperestől a korábbi években felmerült károk összegéről, aki őt úgy tájékoztatta, hogy ezek körülbelül 3-3,5 millió forintot tettek ki. Ilyen tájékoztatás alapján a felperes – álláspontom szerint joggal – olyan gazdasági döntést hozott, hogy a bérvadászok felé nem fogja a vadkár összegét továbbhárítani.

A szerződés hatályba lépésétől kezdődően a felperes a bérvadászokkal megkezdte a vadászatot. 2005 szeptemberétől megkezdődött a területen a vadkárbecslés, amelyet az alperes a felperessel kötött szerződésre figyelemmel a felperes felé továbbszámlázott. A 2005. évben keletkezett vadkár összege azonban a vártnál jóval magasabb, 11.271.236 forint volt. A felperes a számlák beérkezése után részben teljesítette ugyan a fizetési kötelezettségeit, majd az alperes által 2005. szeptember 30. napján kibocsátott 7.187.100 forint végösszegű vadkár számla kézhezvételét követően számlaegyeztetést kezdeményezett alperessel. A felperes képviselőjében eljáró ügyvezető 2005. október 10. napján tartott számlaegyeztetésen hivatkozott arra, hogy a vadkár mértékében az alperes megtévesztette őt. Az alperes a fizetési kötelezettség megszegésére tekintettel a bérvadászati szerződést azonnali hatállyal felmondta 2005. december 12. napján. A felperes keresetében elsősorban annak megállapítását kérte, hogy az alperes a felperest a szerződés lényeges

⁵⁰⁵ *Szegedi Ítélotábla Polgári Kollégium Táblabírószámbírói Füzetek, Válogatás a másodfokú joggyakorlatból, I. kötet, 7. füzet, 2006. január 1-től 2006. december 31-ig, 7,*

Lásd:

http://szegediitlotabla.birosag.hu/sites/szegediitlotabla.birosag.hu/files/field_attachment/fuzetek07.pdf (2015. február 14-i letöltés).

körülményeire vonatkozóan megtévesztette, ezért érvénytelen az a felperesi jognyilatkozat, hogy a 2005. évben keletkezett teljes vadkárt megfizeti.

A felperes másodlagos kereseti kérelme a Ptk. 241. §-a szerint a szerződés bíróság által történő módosítására irányult, amelyben kérte, hogy a bíróság mentesítse a 3,5 millió forinton felüli vadkár megfizetése alól. A bíróság végül úgy találta, hogy a felperes kereseti kérelme alaptalan, míg az alperesi viszontkereset alapos. Indoklásában visszautalva a BH 1998. 274. számú jogesetre kifejtette, hogy a Ptk. 241. §-a értelmében a bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés bármelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. Az állandó bírói gyakorlat szerint azonban (ahogy ezt az ítéleti indoklás is kimondja), megszűnt szerződés utólagos módosítására nincs lehetőség, ez a szerződés pedig ilyenek minősül. A bérvadászati szerződést ugyanis a peres felek 2005. évi vadásziidényre kötötték, amely 2006. február 28. napjával annak felmondása nélkül is megszűnt. A határozott időre, egy évre kötött szerződés pedig nem minősül a Ptk. 241. §-a szerinti tartós jogviszonynak, így a szerződés bírósági módosításának törvényben meghatározott feltételei hiányoznak. A fentiek szerint a felperes szerződés módosítására irányuló kereseti kérelme két okból is alaptalan, egyrészt jogszabályi feltételek hiányában, másrészt a szerződés megszűnése okán. A Szegedi ÍtéltáblaGf.I.30.191/2008/5.számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta.⁵⁰⁶

Jól látható tehát, hogy a Ptk. 241. szakaszában megjelenő bírói szerződésmódosításnak nemcsak a törvényi szigorú feltételek, hanem a bírói gyakorlat is „gátat szabtak”.

Vadászattal volt kapcsolatos a Baranya Megyei Bíróság 2011. január 20-án kelt, 10.P. 21.068/2009/37. sorszámú ítélete is, amelyben elutasította felperes földhasználó keresetét. A földhasználó a helyi vadásztársaság ellen indított szerződés érvénytelenségének megállapítása iránti perében vadkárigény miatt kezdeményezett eljárást. A földhasználó alperesnél vadkárigényt terjesztett elő, amelyhez csatolta a szakértő véleményét is. Ezt az alperes nem fogadta el, mindössze 2008 januárjában fizetett meg 1.000.000 forintot a felperes részére. Ezt követően a felperes az alperestől egy kerítés felhúzását is követelte, mellyel a további vadkár bekövetkezését szeretne volna megakadályozni. Másodlagos kereseti kérelmében a felperes kérte továbbá, hogy a

⁵⁰⁶Lásd:http://szegediitlotabla.birosag.hu/sites/szegediitlotabla.birosag.hu/files/field_attachment/fuzetek12.pdf 9. (2013. március 30-i letöltés).

bíróság a tartós jogviszonyt rendező szerződést módosítsa vagy szüntesse meg. A másodlagos kereset kapcsán a bíróságnak vizsgálnia kellett azt, hogy a felek szerződéskötése óta a körülményekben bekövetkezett-e olyan lényeges változás, amely a szerződés módosítását, azaz megszüntetését indokoltá tenné. A változás csak akkor indokolja a szerződés bírói úton történő módosítását, miután tartós jogviszonyról van szó, ha a szerződés változatlan tartalommal fennmaradása valamelyik fél lényeges és jogos érdekének a sérelmével járna. Mivel csak az 1.000.000 Ft kifizetését követően, áprilisban rögzítették írásban a kerítéssel kapcsolatos alperesi kifizetést, és a felperes ebből származó, ennek következményeként fennálló állagmegóvási kötelezettségét, a felperes a pert megelőzően a szerződéskötéskor, illetve azt követően a szerződés felmondásakor, majd az eljárás megindulásakor sem jelezte azt az igényét, hogy a szerződés alapján még 1.000.000 Ft fizetésére köteles az alperes, ezért a bíróság a felperes keresetét teljes mértékben elutasította.⁵⁰⁷

B.) A közigazgatási perekben jóval ritkábban találkozhatunk a bírói szerződésmódosításra vonatkozó kereseti kérelemmel. Tapasztalataim szerint ez minden esetben másodlagos kereseti kérelemként jelent meg. Disszertációm bane körből csupán egy jelentős esetet ismertetnék, amely jó példa a bíróság körültekintésére.

A Baranya Megyei Bíróság 7.K.20.864/2009/11.számú ítélete egy munkaerő-piaci szolgáltatás támogatásának tárgyában hozott hatósági szerződésre vonatkozott. Az alperesek a felperes által meghirdetett regionális szintű komplex munkaerő-piaci segítő mentorszolgálat létrehozására és támogatására kiírt pályázaton vettek részt, és 2007. november 28. napján hatósági szerződést kötöttek a felperessel 2007. december 1. napjától 2010. november 30. napjáig tartó munkaerő-piaci szolgáltatás támogatására. A felperes 2009. február 27. napján kelt, az alperesek részére 2009. március 4. napján kézbesített levelében értesítette az alpereseket arról, hogy a komplex munkaerő-piaci szolgálat keretében történő mentori tevékenység ellátásának támogatására a továbbiakban nem vállalnak kötelezettséget, így azt nem áll módjukban meghosszabbítani.

A felperes kereseti kérelmében az alperesekkel létrejött 2007. november 28. napján kelt 5903/2007-5400 számú hatósági keretszerződés 2009. március 31. napjával történő megszüntetését kérte, tekintettel a szerződéskötéskor fennálló körülmények

⁵⁰⁷ A Pécsi Ítéletgyűjtemény 2011. szeptember 22-én Pf.III.20.123/2011/4. számú határozatával az ítéletet helybenhagyta.

lényeges megváltozására, arra hivatkozva, hogy a támogatás forrásául szolgáló munkaerő-piaci alap foglalkoztatási alap részéből a felperes rendelkezésére álló decentralizált pénzügyi keret 2009-ben a korábban megszokottnak kb. a felére csökkent. E körben a megyei bíróság a Ket. 77. § (4) bekezdése alapján a Ptk. 241. §-ával kapcsolatban kialakított bírósági gyakorlatot is figyelembe véve arra az álláspontra helyezkedett, hogy önmagában az említett alap költségvetésből biztosított összegének csökkenése miatt a szerződés megszüntetésére nem kerülhet sor.

A bíróság szerint: „*A szerződésbe való kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához szükséges érdeksérelem akkor éri el a lényeges mértéket, ha az olyan súlyú, amelynek alapján megállapítható, hogy a felek a megváltozott körülmények között szerződésüket az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg. Márpedig ennek fennállása a rendelkezésre álló adatokból nem állapítható meg, a felperesi kereset teljesítését semmi sem indokolja. Nem vitatható, hogy a felperes költségvetési szerv, az állam által juttatott pénzeszközből gazdálkodik, és ezekből valósítja meg a jogszabályok által meghatározott feladatát, és vállalt kötelezettségeit.*”⁵⁰⁸

Megfigyelhető, hogy a közigazgatási perekben mind a gazdasági lehetetlenülés bekövetkezésére, mind a bírósági szerződésmódosítás intézményének igénybevételére történő hivatkozás sokkal kisebb arányban van jelen a kereseti jogalapok között, viszont az ezredforduló után számos esetben találkozhatunk vele a főként csalás és egyéb gazdasági bűncselekmények miatt indult perekben.

A polgári eljárásokban bár gyakran megjelenik, a bírói szerződésmódosítás sok esetben mindössze másodlagos kereseti kérelemként van jelen, míg a gazdasági válság éveiben elsődleges kérelemként szerepelt a gazdasági lehetetlenülés felhívása. A kutatás során megállapítható volt, hogy korunkban a legtöbb esetben a bíróság elutasította felperes keresetét, vagy részbeni elutasítással zárultak az eljárások. Ennek legfőbb indoka az, hogy bár a gazdasági lehetetlenülés felhívásához képest kevesebb konjuktív feltétel meglétét követeli a Ptk. a bírósági szerződésmódosítás igénybevételéhez, a jogszabály kritériumai rendkívül szigorúak, s ez a bíróságok értelmezéséből is kitűnik. A felek gyakran az inflációra, vagy egyéb általános társadalmi változásra hivatkoztak kereseteikben, melyeknek a bíróságok nem adtak helyt. A vizsgált esetekben a szerződések bírósági módosításának mindhárom feltétele (tartósság, utólagos

⁵⁰⁸ A Pécsi Ítéletgyűjtemény Pf.IV.20.145/2010/6. számú, 2010. május 26-án kelt határozatában az ítéletet helybenhagyta.

körülményváltozás, lényeges és jogos érdeksérelem) kapcsán merültek fel értelmezési kérdések. Ezzel összefüggésben nincs helye a Ptk. 241. § alkalmazásának az alapvető társadalmi-gazdasági változások széles körben jelentkező következményeinél. ugyanígy nem módosítható a szerződés bírósági úton a rendes üzleti kockázat vagy kismértékű körülményváltozás esetében sem. A tartósságra vonatkozóan általában az egy évnél hosszabb időtartam mindösszül hosszabb lejáratú szerződésnek, bérletek esetében általában 10 év az irányadó az esetek szempontjából.

VI.5. A bírói szerződésmódosítás alkotmányjogi vonatkozásai

Meglátásom szerint fontos kitérni a bírói szerződésmódosítás értelmezésére alkotmányjogi szempontból is. Az összehasonlítás jegyében a gazdasági lehetetlenülés kapcsán már sor került a közgazdaságtanból, a pénzügyi jogból származó fogalmakkal, intézményekkel kapcsolatos összevetésre, a bírói szerződésmódosítás jogi relevanciája kapcsán pedig elengedhetetlen az alkotmányjogi vizsgálat, amelyhez a vonatkozó valamennyi AB határozatot áttekintettem.

Az Alkotmánybíróság a 32/1991. (VI. 6.) AB határozatában szerződések teljesítését vizsgálta a piacgazdaság védelmének figyelembevételével. Az Alkotmánybíróság vizsgálatában megállapította, hogy: *„minden olyan szerződés, amelyet a szerződés megkötését követően nem rögtön teljesítenek, bizonyos fokú kockázatot jelent a felek számára.”*⁵⁰⁹A szerződéskötést követően ugyanis olyan változások állhatnak be, amelyek eredményeként a szerződés gazdasági egyensúlya teljesen felborulhat, de legalábbis jelentős aránytalanságok következhetnek be. Ha ezeket a szerződő felek megállapodásukkal, szerződésmódosításukkal nem tudják rendezni, ezek kiküszöbölése ugyancsak a szerződésekbe történő beavatkozást teheti szükségessé. A beavatkozás történhet bírói úton és történhet törvényi vagy rendeleti úton is. A bíróság feladata egy-egy konkrét szerződés megbomlott egyensúlyát helyreállítani.

A szerződési szabadság, amelyet az Alkotmánybíróság önálló alkotmányos jognak tekintett, érvényesült abban az általános szabályban, amelyet a Ptk. 200. § (1) bekezdése rögzít. Eszerint a szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg, a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal elérhetnek. A felek

⁵⁰⁹<http://europaialkotmanyjog.eu/?p=672>(2015. január 20-i letöltés).

szerződési akarata a szerződés megkötésekor nyilvánvalóan az, hogy a szerződéskötéskor fennálló külső feltételek mellett kívánják szerződési kötelezettségeiket teljesíteni, illetve „*a felek a szerződéskötéskor az esetleges későbbi változások ésszerűen előrelátható kockázatának viselésére vállalkoznak.*” Nem vitatható alapvető eleme a határozat érvelésének, hogy a felek akarata az, hogy a szerződéskötéskor fennálló külső feltételek mellett kívánják szerződési kötelezettségeiket teljesíteni, vállalva az ésszerűen előre látható kockázatokat.

Az AB az érvelést folytatva rámutatott arra is, hogy „*ha viszont ezek a feltételek lényegesen megváltoznak, a szerződésekkel kapcsolatos alapvető feltételezés szűnik meg. Ilyenkor az adott változások mellett az eredeti tartalommal már nem méltányos a szerződés teljesítését kikényszeríteni, a szerződéses kötelezettségeket fenntartani, mert egészen mássá vált a szolgáltatás terhe, illetőleg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránya, mint amit a felek a szerződésben kikötöttek.*” A körülmények lényeges megváltozása miatt tehát a szerződés lebonyolódása lényegesen eltérhet a szerződéskötéskor megfogalmazott céltól, így a szerződés eredeti feltételeiben már teljesíthetetlen, megvalósíthatatlan.

Ilyenkor a bíróságnak az egyik fél szolgáltatásának az elnehezülésével szemben a másik fél szerződésbe vetett bizalmát kell mérlegelnie és ezeket egyeztetve a szerződési terheknek egy új, méltányos elosztását kell megoldania. A Ptk. 241. §-ához hasonló, általánosabb megfogalmazású generálklauzula a Ptk. 226. § (2) bekezdésének „kivételességi” formulája, melynek alapján jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát kivételesen megváltoztathatja. Mind az egyedi jogviszonyok, tehát egy-egy konkrét szerződés tartalmának megváltoztatása, mind pedig a jogviszonyok társadalmi méretű, tehát jogszabály útján történő megváltoztatása csak alkotmányos keretek között történhet meg. A változtatás alkotmányos garanciája pedig az egyedi jogviszonyok tekintetében a bírói, a jogviszonyok társadalmi méretű megváltoztatása körében pedig az alkotmánybírói kontroll.

Ahogy a testület indoklásában leszögezte: „*Az állam jogszabállyal a szerződések tartalmát általában csak ugyanolyan feltételek fennállása esetén változtathatja meg alkotmányosan, mint amilyen feltételek fennállását a bírósági úton való szerződésmódosítás is megköveteli. Erre pedig a *clausula rebus sic stantibus* tételét alkalmazva kerülhet sor.*”

Az alkotmánybírói gyakorlatban napjainkban is találkozhatunk a *clausula rebus sic stantibus* felvetésével az újabb gazdasági válság következményeként

megjelenő devizahitel-problémákkal kapcsolatban. Az Alkotmánybíróság 8/2014. (III. 20.) AB határozatát az Alaptörvény értelmezése tárgyában előterjesztett indítvány kapcsán hozta meg. A határozat azért is bír rendkívüli jelentőséggel, mert számos generálklauzulát, jogi és gazdasági problémát, valamint alapjogot érint, mint az Alaptörvény közvetlen és közvetett hatálya, a *clausula rebus sic stantibus* elve, a devizaárfolyam változásai, fogyasztóvédelem, gazdasági-pénzügyi válság, hátrányos megkülönböztetés tilalma, jogbiztonság, a *pacta sunt servanda*, szerződési szabadság és a jogalkotói beavatkozás, szerződési szabadság és az egyoldalú szerződésmódosítás, tulajdonhoz való jog, vállalkozáshoz való jog, vagy a verseny szabadsága. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdésének, valamint ezzel összefüggésben az Alaptörvény II. cikkének és a B) cikk (1) bekezdésének értelmezéséről rendelkezve megállapította, hogy az ezekben foglalt jogbiztonság elvét az M) cikk (2) bekezdése második mondatával összefüggésben értelmezve kijelenthető, „*hogy jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát kivételesen – a clausula rebus sic stantibus elve alapján – megváltoztathatja.*”⁵¹⁰

A devizahitelekkel összefüggésbenfelmerült indítvány kapcsán az Alkotmánybíróság indoklásában kifejtette, hogy a fentebb ismertetett és általuk jelen esetben többször hivatkozott a 32/1991. (VI. 6.) AB határozatban a testület már kijelentette, hogy kivételes esetben az állam már megkötött szerződések tartalmát is meghatározhatja. Ezen továbbmenve a bíróság kijelentette, hogy a döntése meghozatalakormég hatályban lévő Ptk. 241. §-ában rögzített feltételekkel az állam jogszabály útján megváltoztathatta a szerződések tartalmát. Az Alkotmánybíróság az állami beavatkozás feltételeit az Alkotmánynak a szerződési szabadságot integráló 9. § (1) bekezdéséből vezette le. Az Alaptörvény azonban az Alkotmány 9. § (1) bekezdéséhez hasonló rendelkezést nem tartalmaz.

Az Alaptörvény hatálybalépése óta az Alkotmánybíróság a *clausula rebus sic stantibus* elvének határaival, korlátaival, már a 3048/2013. (II. 28.) AB határozatban⁵¹¹ is foglalkozott, szintén a devizahitelek kapcsán. A testület szerint a határozatban kifejtett elvek nem azt jelentik, hogy „*a Ptk. válna alkotmányos mércévé a szerződésekbe való állami beavatkozás megítélésénél, hanem csak azt, hogy a jogbiztonság követelményei, a szerződéses szabadság, a megkötött szerződés teljesítésébe vetett bizalom akkor*

⁵¹⁰Az Alkotmánybíróság határozatai, Az Alkotmánybíróság Hivatalos Lapja, 2014. 8. szám, 2014. március 24., 301.

⁵¹¹Az Alkotmánybíróság határozatai, Az Alkotmánybíróság Hivatalos Lapja, 2013. 5. szám, 2013. február 28., 270-276.

érvényesülnek, ha az egyedi szerződések bírói úton való módosítása feltételeitől a jogalkotó a szerződések tömegének módosításakor nem térhet el.”⁵¹² A magánjogi tartós jogviszonyok jogszabállyal történő alakítására a *clausula rebus sic stantibus* tételének alkalmazásával kerülhet sor, mégpedig úgy, hogy az eset összes körülményeinek mérlegelésével amennyire lehet, mindegyik fél méltányos érdekeit figyelembe kell venni, vagyis érdekegyensúlyra kell törekedni a megváltozott körülmények mellett.

VI.6. Összegzés: A bírói szerződésmódosítás jelenhezánkban

Bíró György 1998-ban tartott előadásában az értékállandósági biztosítékoknak négy nagy területét különböztette meg, ezek a felek közötti konszenzussal megállapított biztosítékok körei, a kamatkikötésre vonatkozó törvényi szabályozás, a bírói szerződésmódosítás és a szerinte is igencsak kerülendő törvényi szerződés-módosításos helyzetek.⁵¹³ Bíró György a 80-as évek végére, illetve a 90-es évek elejére tette azt az időszakot, amikor az értékállandóság kérdése lényegesen nagy problémát jelentett. Bíró szerint 1987-ig gyakorlatilag nem lehetett inflációról beszélni, ezt követően indult be az inflációs spirál, amely szerinte nem más, mint a pénz olyan jellegű romlása, ahol a reálérték eltér a nominálértéktől, és ezáltal a névérték nem fedezi a felek által várható értéket.⁵¹⁴ A két fő eszköznek a valorizációt és a kamatot tekintette az értékállandóság megőrzése érdekében. A Ptk. 241. §-ra kitérve előadásában hangsúlyozta, hogy a jogalkalmazó bíró bánjon csínján a bírói szerződésmódosítással, hiszen méltánytalanul egyik felet sem szabad hátrányos helyzetbe hozni, viszont egyik fél sem kaphat feleslegesen bírói jogvédelmet. De bírói jogvédelmet kaphatott az a vállalkozó, aki 1991-ben az átlag 9 %-os infláció helyett 35 %-os áremelkedést volt kénytelen elszenvedni.⁵¹⁵ A valorizációval és a bírósági szerződésmódosítással szemben Bíró a törvényi szerződésmódosítást kényes és mellőzhető eszköznek tartotta, mivel azt több negatív példa is alátámasztotta: 1990-1991-ben, valamint 1993-1995-ben a kormány az OTP lakáskamatok mértékébe avatkozott be, amelyet a költségvetési csomagba csempészett. Az Alkotmánybíróság ezt követően megállapította a jogsértést, ennek

⁵¹²Az Alkotmánybíróság határozatai, Az Alkotmánybíróság Hivatalos Lapja, 2014. 8. szám, 2014. március 24., 310.

⁵¹³BÍRÓ György, *Az értékállandóságról a polgári jogban, különös tekintettel a biztosítási jogviszonyokra*, Magyar Jogászegylet, 12. Jogász Vándorgyűlés, 1998. október 15-16., Budapest, Korreferensek: HIDVÉGINÉ ADORJÁN LÍVIA és TRUNKÓ BARNABÁS. A szerkesztett változatot készítette: BENISNÉ GYÖRFFY ILONA, Budapest, 1998, 127 (továbbiakban: BÍRÓ (1998) *i.m.*).

⁵¹⁴BÍRÓ (1998) *i.m.* 131.

⁵¹⁵BÍRÓ (1998) *i.m.* 138.

ellenére az állam sokszor szeretne élni ezzel a lehetőséggel, hiszen a költségvetés-centrikus gondolkodásmód meglehetősen gyakori a kormányzatok esetében.

Bíró György korreferense, Hidvéginé Adorján Livia, kiegészítve az előadó gondolatait, a bírósági szerződésmódosítás kapcsán megjegyezte, hogy a Ptk. 241. § értelmezésével az is lehetséges, hogy a túlzottan alacsony mértékű kamatot utóbb a bíróság felemelhesse.⁵¹⁶

Az ezredforduló után újabb gazdasági és pénzügyi válság vette kezdetét, mely a Bíró György által is ismertetett jogintézményeket újabb kihívások elé állította. Már a fentebb vizsgált AB határozatok és a VI.3. alfejezet is utaltak a devizahitelek, kölcsönök problémájára. Megfigyelhető, hogy a válság által előidézett bírósági módosítási indítványok esetében még ma sincs kialakult bírói gyakorlat, azonban már a korábbi döntésekben is felfedezhetünk bizonyos irányvonalakat a szerződések bírói módosítására vonatkozóan.⁵¹⁷

A legfontosabbnak mindenekelőtt a Kúria azon álláspontja tekintendő, amely szerint a körülményekben bekövetkezett változás mindig a szerződés megkötése utáni időszakban állhatott be, tehát kizárt a bírósági szerződésmódosítás olyan körülményre tekintettel, amely már a szerződéskötéskor ismert volt, illetve ha a szolgáltatás-ellenszolgáltatás meghatározásakor a felek a jövőbeli bizonytalansági tényezőkkel számoltak, vagy amelyekkel az adott helyzetben az ésszerű üzleti kockázatvállalás keretében számolniuk kellett volna. Az infláció, valamint a kereslet-kínálat piaci viszonyainak változása az üzleti kockázat körébe tartoznak, ezért ezek nem vezetnek automatikusan szerződésmódosításhoz, illetve a feleket sem jogosítják fel ennek kérésére (BH1993.670).⁵¹⁸ Ennek fényében a piaci helyzet általános változása sem szolgálhat alapul az egyedi kontraktus bírósági módosítására: a szerződéskötéssel a felek mindegyike üzleti kockázatot vállal, a bírósági szerződésmódosítás intézménye nem lehet a vállalt üzleti kockázat megszüntetésének vagy újraelosztásának az eszköze.⁵¹⁹ A Szegedi Ítéltábla Gf. I. 30 524/2006. számú döntése irányadó álláspontja szerint a piaci viszonyok között a gazdasági körülmények akár drasztikus megváltozása

⁵¹⁶BÍRÓ (1998) *i.m.* 141.

⁵¹⁷Lásd például a már említett döntéseket: BH1985.470, BH1988.80, BH. 1992/2. sz. 123.

⁵¹⁸GELLÉRT György (szerk.), *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, CompLex, Budapest, 2007, 325, valamint NOCHTA (2010) *i.m.* 4.

⁵¹⁹2003/1 Választottbírói határozat, részletesebb kifejtését lásd: PAPP Tekla, *Gazdasági/üzleti kockázat – mint szerződési körülmény – megítélése a magyar magánjogban és versenyjogban*, 117, In: http://www.vmtt.org.rs/mtn2012/113_132_Papp_Tekla_A.pdf (2015.január 30-i letöltés), Vö. Uő. *Opuscula Civilia, Magánjogi láttelet*, Lectum Kiadó, Szeged, 2013, 137-142.

is az üzleti kockázat részének tekintendő, amely nem alapozza meg a bírósági szerződésmódosítás alkalmazhatóságát.

A tartósság, illetve a jogviszony visszatérő jellege minden esetben követelmény a bírósági szerződésmódosítás lehetőségének elismerésében. A megszűnt szerződés utólagos és visszamenőleges hatályú módosítása kizárt. Megállapítható továbbá, hogy a kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához olyan súlyú érdeksérelemre van szükség, amelynek ismeretében a szerződést a felek az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg.

A bírói gyakorlat mellett a teljesség igényére való tekintettel az új Polgári Törvénykönyvről rendelkező 2013. évi V. törvény szabályozását is ismernünk kell, mely az előző kódexhez képest kiegészíti a bírósági szerződésmódosításra vonatkozó feltételrendszert.

A Kormány egy új civiljogi kódex szükségességét felismerve az 1050/1998 (IV. 24.) Kormányhatározat alapján az egyes témakörök kidolgozására munkacsoportok alakított ki, amelyek elkészítették az új Ptk. Konceptióját. Ezt a Polgári Jogi Kodifikációs Szerkesztőbizottság (Szerkesztőbizottság) és a Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság (Főbizottság) vitatta meg. A kormány az 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozatával fogadta el a koncepciót. A Szerkesztőbizottság a normaszöveget 2006-ban közzétette és nyilvános vitára bocsátotta, amelynek hatására Vékás Lajos irányítása alatt 2007-re elkészült a szerkesztőbizottsági tervezet átdolgozott változata, amely könyv formában is megjelent. 2008. december 9-én az Országgyűlés lezárta a Polgári Törvénykönyvről szóló általános vitát, s 2009. szeptember 21-én elfogadta a Polgári Törvénykönyvről szóló törvényt. A köztársasági elnök azonban ezt megfontolásra visszaküldte, ezért az Országgyűlés a törvényt csak 2009. november 9-én fogadta el, amelyet az államfői aláírás és a kihirdetés követett. Az új törvény 2010. május 1-jén lépett volna hatályba, viszont 2010. április 26-án az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta, ezért megsemmisítette a Ptk. hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló törvény 1. §-ának (1) bekezdését, valamint 208. §-át. A kormány ezért 1129/2010. (VI. 10.) Korm. határozatával – ismét Vékás Lajos elnökletével – bizottságokat hozott létre az új Polgári Törvénykönyv elkészítésére. Az új Polgári Törvénykönyv javaslatát (2012) a Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság 2011. december 16-i ülésén fogadta el. Az Országgyűlés a javaslat tárgyalását 2012. szeptember 26-án kezdte meg, s 2013. február 11-én fogadta el azt. Az új kódex 2014. március 15-én lépett hatályba.

A törvény szerkezete a BGB-hez hasonlóan könyvekre, részekre, címekre és fejezetekre tagolódik. A *clausula rebus sic stantibus* jogelv érvényesítése a kötelmi jogról rendelkező hatodik könyv második rész XI. cím XVII. fejezet 6:192. §-bantalálható, s a következőképpen határozta meg a bírósági szerződésmódosítás feltételeit(lásd a mellékeletben szereplő táblázatot is):

(1) „Bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és

a) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előre látható;

b) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő; és

c) a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.

(2) A bíróság a szerződést az általa meghatározott időponttól, legkorábban a szerződésmódosításra irányuló igény bíróság előtti érvényesítésének időpontjától kezdődően úgy módosíthatja, hogy a körülmények megváltozása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön.”⁵²⁰

Összehasonlítva a régi Ptk. meghatározásával és válaszolva disszertációm egyik kérdésére, az új jogszabály több fontos ponton is eltér elődjétől. A *clausula rebus sic stantibus* elvét érvényre juttató bírósági szerződésmódosítást a jogszabály három új együttes feltétellel egészítette ki. A törvény a bírósági szerződésmódosítás alkalmazásához a régi Ptk. által meghatározott kritériumokon túl a következőket követeli meg: a körülmények változásának lehetősége a szerződéskötéskor nem volt előre látható a felek számára, a változást nem a módosítást kérő fél idézte elő és az nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.

Az előre nem láthatóság már az Mtj. szabályozásában is megjelent („olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot”), ebben a tekintetben a kódex szabályozása visszatérésnek tekinthető az 1928-as állásponthoz és a gazdasági lehetetlenülés meghatározásához. A jogszabály fontosnak tartotta kimondani a felróhatóság hiányát az igényérvényesítő fél részéről, hiszen ennek fennállása esetén a bírósági korrekciót alkalmazni nem lehet. A rendes üzleti kockázat

⁵²⁰[http://ptk2012.hu/wp-content/uploads/2012/10/2007-05kodi.pdf](http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV(2015. február 14-i letöltés). Vö.: Szerkesztőbizottsági javaslat, In: <a href=) (2016. július 30-i letöltés) 5.

körén kívül esés, mint kritérium törvényi szintű deklarálása különösen lényeges a különböző gazdasági szereplők vonatkozásában, hiszen ennek értelmében a szerződéskötés kockázatainak felmérése során tanúsított gondosság elmulasztása nem szolgálhat alapul a bírói úton való szerződésmódosításra. A szerződéskötés során tehát mindenki köteles felmérni a szerződéskötéssel együtt járó kockázatot, ennek elmulasztása esetén bírói korrekcióhoz nem fordulhat.⁵²¹ Külön érdekesség, hogy a kockázat, mint az egyik legproblematisabb tényező a szerződéskötést követően felmerülő változások esetén már a 2002-ben módosított BGB 313. §-ban is megjelenik.

A régi törvényhez hasonlóan a körülményváltozásnak a jelen kódex szerint is a szerződés megkötését követően kell megjelennie. További tartalmi elem, hogy a bíróság részéről megvalósuló módosítás egyik fél lényeges, jogi érdekét se sértse. Itt az új Ptk. egy kis ponton tér el elődjétől: a korábbi „*jogos érdek*” helyett „*jogi érdek*” fogalmat használja. A két fogalom között az a különbség, hogy a jogos érdek fogalmába alapvetően a kapott, vagy nyújtandó szolgáltatás értékében történő hátrányos és jelentős változás értendő bele, míg a jogi érdek meghatározásához a bírói gyakorlat szerint mindkét fél helyzetének elemzése és a másik félnek okozott hátrány összehasonlítása (arányosítás) szükséges, azaz indokolt az érdekek kölcsönös összemérése a bíróság részéről (BDT 2007.1707, BDT2000.277.BDT.2013/2840., BDT.2012/2769.).⁵²² Ez tehát nem más, mint a méltányosság figyelembevétele a joggyakorlat során, amikor a bíróságot csak a kógens szabályok kötik, a diszpozitív szabályoktól eltérhet.⁵²³

A hatály tekintetében a régi jogszabály szellemével azonosan a bíróság *ex nunchatálllyal*, azaz a jövőre szólóan küszöböli ki az érdeksérelmet. A bíróság tehát diszkrecionális mérlegelési lehetőséggel, a szerződésmódosításra irányuló igény bírósági érvényesítésének időpontjától kezdődően módosíthatja a szerződést úgy, hogy az egyik fél lényeges jogi érdeke ne sérüljön.⁵²⁴ A (2) bekezdésnek ez a rendelkezése azért lényeges, mert egyértelművé teszi, hogy a bíróság mérlegelési jogköre csak a

⁵²¹VÉKÁS Lajos - GÁRDOS Péter (szerk.), *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatá magyarázatokkal*, Complex Kiadó, Budapest, 2012, 413.

⁵²²BÍRÓ György- FARKAS Attila László- FUGLINSZKY Ádám- KISFALUDI András- MOLNÁR Ambrus- PETRIK Béla- VÉKÁS Lajos- WELLMANN György (PETRIK Ferenc főszerk., WELLMANN György szerk.), *Az új Ptk. magyarázata V/VI., Polgári jog, Kötelmi jog, Első és második rész*, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013, 344-345.

⁵²³VÉKÁS Lajos, *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*, Complex Kiadó, Budapest, 2013, 656.

⁵²⁴GADÓ Gábor - NÉMETH Anita - SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes - *Ptk. Fordítókulcs Oda-Vissza, A 2013. évi V. törvény és az 1959. évi IV. törvény normaszövegének összehasonlító táblázata, mindkét irányban*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013, 322.

kereset benyújtását követő időszakra vonatkozik, azt megelőző időpontra nem terjedhet ki, visszamenőleges hatállyal nem bír.⁵²⁵

Változatlanul csak a felek tartós jogviszonya esetén van lehetőség a bíróság általi szerződésmódosításra, a bírói gyakorlat szerint ezek továbbra is huzamosabb, több évre szóló kötelek. Ilyenek elsősorban a lakásbérletek, az üzlethelyiségek bérlete, közüzemi és pénzügyi szerződések, de egyéb szerződések esetén is beszélhetünk tartósságról, amennyiben az hosszabb átfutási időre kötött, hosszabb időre szab meg jogokat és kötelezettségeket.⁵²⁶ Nem lehet tartós a jogviszony így abban az esetben, ha részletfizetésben állapodtak meg a felek. (BDT - 1997.242.)

Mindezeket egybevetve kijelenthető, hogy a bírósági szerződésmódosítást csak a vonatkozó kogens szabályok fennállása esetén, valamelyik fél kérésére, kifejezetten erre irányuló keresettel lehet kérni. Az új Ptk. egyik legnagyobb előnye, hogy diszkrecionális mérlegelési jogot biztosít a bíróság számára a szerződésmódosítás kezdő időpontját érintően, mert annak csupán a legkorábbi időpontját rögzíti, így a régi Ptk-hoz kapcsolódó joggyakorlatban felfedezni vélt bizonytalanság megszűnik.

Az új kódex azon változásával, hogy a fél rendes üzleti kockázatába eső körülményváltozás esetén kizárja a bírói módosítás lehetőségét, az üzleti élet szereplőjéhez igazítja a magatartási szabályokat. Öröndetes, hogy a jogalkotók a pontosabb, szakszerűbb alkalmazás és főként a viták elkerülése érdekében egzaktabb módon határozták meg a kockázat fogalmát, amely a bíróság részéről alapos vizsgálatot kíván.⁵²⁷ A lényeges, jogi érdek sérelme változatlanul mindkét fél helyzetének elemzését követeli meg.

A *clausula rebus sic stantibus* az európai magánjogi rendszerek hol mostoha, hol dédelgetett princípiuma volt, melyből sokféle új jogintézmény származott és származik napjainkban is. Elvitathatatlan érdeme, hogy súlyos válságok idején nyújtott és nyújt segítséget a kötelek teljesítési nehézségekkel küzdő felei számára. Hazai bírói gyakorlatunkban betöltött szerepének fontosságához kétség sem férhet.

⁵²⁵GÁRDOS Péter, *Kézikönyv az új Polgári Törvénykönyvhöz*, CompLex, Budapest, 2009, 608, Vö. VÉKÁS Lajos- GÁRDOS Péter, *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, CompLex, Budapest, 2014, II. kötet, 1639-1641.

⁵²⁶VÉKÁS Lajos, *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*, Complex Kiadó, Budapest, 2013, 655.

⁵²⁷BDT.2007/1707., és BDT.2012/2769. számú esetek, In: LÁBADY Tamás – CSIKY Péter – GÁL Judit - SZABÓ Klára - SZENTPÉTERINÉ DR. BÁN Erzsébet - KEMENES István - KOVÁCS Kázmér - ZÁMBÓ Tamás (szerk.), *Bírósági Döntések Tára*, Complex Kiadó, Budapest, 2012.

VI.7. A *clausula rebus sic stantibus* a mai európai magánjogban

A *clausula rebus sic stantibus*-elv napjainkban is fontos szerepet tölt be az európai magánjogban. Ennek alátámasztása miatt meg kell vizsgálni egyes nagyszabású, nemzetközi jelentőségű magánjogi egyezmények és ajánlások vonatkozó alapelveit is, amelyek mind az elvre vezethetők vissza. Ilyenek például az Európai Szerződési Jog Alapelvei [Principles of European Contract Law (PECL)] és a Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Unidroit Alapelvei⁵²⁸ (PICC). 1994-ben a Rómában székelő Nemzetközi Magánjogegységesítési Intézet (UNIDROIT) közzétette a „Nemzetközi kereskedelmi szerződések alapelveit” (Principles of International Commercial Contracts- PICC), melybe szükség volt beépíteni a jóhiszeműség és tisztesség elvén túl a szerződésmódosítás lehetőségét is, hiszen a két alapelv ezt nem biztosítja teljeskörűen. A 6.2. cikkely a szerződési felek közötti egyensúly utólagos megbomlása esetén a legális bírói korrekciót biztosítja a szerződő partnerek számára. A rendelkezés a *clausula rebus sic stantibus* tényleges elismerése, mely *hardship klauzula* néven terjedt el a nemzetközi kereskedelmi jogban. Ennek lényege, hogy a szerződéskötés körülményekben olyan lényeges változás következik be, amely nem vezethető vissza a felekre, ennek alapvetőnek kell lennie a szerződés tárgyát illetően, és ezt a felek nem látták és nem is láthatták előre, nem is számíthattak vele. A *hardship* lehetőséget ad az érintett fél számára, hogy a szerződés újratárgyalását kezdeményezze, de nem illeti meg

⁵²⁸Lásd: PECL Art 6:111 és Unidroit PICC, Art 6.2.2 – 6.2.3.

Article 6.2.2. (Definition of hardship): „*There is hardship where the occurrence of events fundamentally alters the equilibrium of the contract either because the cost of a party's performance has increased or because the value of the performance a party receives has diminished, and a) the events occur or become known to the disadvantaged party after the conclusion of the contract; b) the events could not reasonably have been taken into account by the disadvantaged party at the time of the conclusion of the contract; c) the events are beyond the control of the disadvantaged party; and d) the risk of the events was not assumed by the disadvantaged party.*”

Article 6.2.3. (Effects of hardship): „*(1) In case of hardship the disadvantaged party is entitled to request renegotiations. The request shall be made without undue delay and shall indicate the grounds on which it is based. (2) The request for renegotiation does not in itself entitle the disadvantaged party to withhold performance. (3) Upon failure to reach agreement within a reasonable time either party may resort to the court. (4) If the court finds hardship it may, if reasonable, a) terminate the contract at a date and on terms to be fixed, or b) adapt the contract with a view to restoring its equilibrium.*” - A szakasz alapján a *hardship klauzula* nem csak „tartós jogviszony” esetén alkalmazható. Vö. CSEHI, i.m.CSEHI (2014), i.m. 87.

Lásd továbbá: JANZEN, Anne, *Unforeseen circumstances and the balance of contract: A comparison of the approach to hardship in the Unidroit Principles and the German law of obligations*, Journal of Contract Law, 2006. 22, 156 és 167.

a visszatartás joga. Ha a felek nem tudtak új megállapodást kötni, akkor a bíróságtól kérhetik aszerződés megszüntetését, vagy a szerződéses egyensúly helyreállítását.⁵²⁹

Az Európai Unió „*Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference*” („DCFR”) 2009-ben közzé tett változata hasonló szabályt tartalmaz, melyben a szolgáltatás terhesebbé válása önmagában nem mentesít a teljesítés alól.⁵³⁰

A terjedelmi lehetőségek miatt továbbá kizárólag példaként említem meg az elmúlt évek néhány fontos külföldi eljárását, melyek alátámasztják a *clausula* jelenlétét és horderejét nemcsak Európában, hanem máshol is.

2008-ban Donald Trump indított pert a Deutsche Bank Trust Company Americas ellen, különböző jogcímenek hárommilliárd dollár kártérítést követelve. Ezen jogcímenek közül az egyik az, hogy a Deutsche Bank jogtalanul utasította el annak elismerését, miszerint a hitelpiacon jelen levő pénzügyi válság, és az Egyesült Államok ingatlanpiacának hanyatlása *vis maior* esemény, ami lehetővé tenné az építési kölcsön esedékességi idejének meghosszabbítását.

A peres eljárással kapcsolatos kommentárok rámutatnak arra, hogy New York bírósági gyakorlatában még az olyan jelentős események, mint az 1973-74-es első olajválság, az Öböl-háború, vagy az ázsiai piacok összeomlása az 1990-es évek végén, sem bizonyultak "elegendőnek" a lehetetlenülés, vagy a kivihetlenség (*vis maior*) megállapításához. Ennek szellemében döntött a Fülöp-szigetek Legfelsőbb Bírósága 2009-ben. Ezen logika alapján viszont nehéz elképzelni, hogy a hitelválságot bármely bíróság *vis maior* eseménynek minősítené.

A jelenlegi német joggyakorlat vizsgálatából megállapítható, hogy a szubjektív indokok külföldön sem elégségesek a *clausula*, s vele a szerződés alóli mentesség, vagy annak módosítása megállapításához. Fontos objektív oknak kell fennállnia, mely közvetlen és reális veszélyt hordoz magában. A Landgericht Köln 2011. március 28.-i ítéletében fontos megállapítást tett. A tényállás alapján a felperesek egy nappal a mexikói utazásuk megkezdése előtt jelezték az utazási irodának, hogy nem kívánnak utazni a földrengések miatt, melyek jóval előtte sújtották a térséget. Az alperes ezért az

⁵²⁹VENEZIANO, Anna, *UNIDROIT Principles and CISG: Change of Circumstances and Duty to Renegotiate according to the Belgian Supreme Court* Anna, 143. In: <http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2010-1-veneziano-e.pdf> (2015. július 24-i letöltés).

⁵³⁰VON BAR, Christian– CLIVE, Eric (szerk.), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Volume I. München, Sellier, 2009. III–3:110. §.

utazási díj 90%-át bánatpénz címén visszatartotta. Egyetlen utas félelmeit azonban nem érezte elégségesnek a bíróság a *clausula* megállapításához, mivel úgy vélték, hogy ez nem fér bele a reális és valós veszély kategóriájába.⁵³¹

Végezetül egy ausztriai esetre utalnék, mely alapján megállapítható, hogy az osztrák Legfelsőbb Bíróság elismeri a szerződések módosítását a körülmények megváltozása esetén. 2001-ben az Oberster Gerichtshof a szeptember 11-ei merényletek után hozott egy határozatot, melyben a felperesnek adott igazat. A tényállás szerint a férfi az Egyesült Államokba szeretett volna utazni, de szeptember 15-én a merényletek miatt visszamondta október 2-ai utazását. Az alperes utazási iroda ezért a díj egy részét visszatartotta. A bíróság úgy vélte, hogy mivel a merényletek intenzitása soha nem látott mértéket ért el, valamint nem lehetett előre meghatározni sem, hogy hol és mikor kerülhet sor újabb terrortámadásokra, az átlagos utasok között ez mindenképpen félelemérzetet válthatott ki. Erre tekintettel a bíróság helyt adott a kereseti kérelemnek, mivel a szerződés felbontása jogszerű volt.⁵³²

⁵³¹GRAZIANO, Thomas Kadner - BÓKA János, *Összehasonlító szerződési jog*, Complex Kiadó, Budapest, 2010, 414 (továbbiakban: GRAZIANO - BÓKA*i.m.*).

⁵³²GRAZIANO - BÓKA *i.m.* 419.

VII. ÖSSZEGZÉS - KONKLÚZIÓ

König Vilmos a Jogtudományi Közlöny 1929. évi 22. számának bevezető cikkében egy szomorú esetet ismertetett, amelyben egy községi jegyző a pénzügyminisztérium palotájában öngyilkosságot követett el, s zsebei tele voltak háború előtti címletekkel (papírpénzekkel).⁵³³ Még belegondolni is szörnyű, hogy ilyen cselekmények egyáltalán nem voltak kirívóak vagy ritkák a háborút követő években. A birtokrendezés, az uzorás törvények, a részletügylet szabályozása, a baleseti kártérítés, az üzletátruházás, a gazdasági cselédek és munkások ügyének rendezési kísérletei mind igyekeztek a kétségbeejtő helyzeten közjogi jellegükkel javítani.⁵³⁴ A válságjog intézményei, kezdve a moratóriummal, az adós gazdák szükséghelyzetbeni kisegítésével, folytatva az effektivitás kikötéseinek és az értékállandósági záradékoknak a bevezetésével a magánjog instabilitásának kiküszöbölésén munkálkodtak. Értekezésemben ezek közül a gazdasági lehetetlenülésre koncentrálok, hiszen a címhez igazodva a *clausula rebus sic stantibus* elvének továbbfejlődésével foglalkozom. A disszertáció ennek fényében az I. világháború és az azt követő évtizedekre fókuszál, különösen 1945-ig. A gazdasági lehetetlenülésről azonban nem adhatna teljes képet a valorizáció taglalása nélkül, ezért a két jogintézmény összevetése, a valorizáció és más válságjogi megoldások tárgyalása is megtalálható munkámban. Wolf Ernő a két jogintézmény jelentőségét olyan nagyra becsülte, hogy cikkében a háborús gazdasági magánjognak egyenesen három korszakáról, a valutakorról, a gazdasági lehetetlenülés, valamint a valorizációs problémák koráról beszél.⁵³⁵

Disszertációm az ókori és kora középkori (germán, római)kezdetektől tekinti át a *clausula rebus sic stantibus* jogelv fejlődését, s közben a bevezető részben feltett kérdésekre válaszol, valamint saját álláspontommal együtt igyekszik teljes és részletes képet nyújtani a princípium később kialakult módozatairól, azok jellegzetességeiről és fejlődéséről a hazai jogrendszerben. Kis mértékben a német, és bepillantásszerűen a francia jogrend megoldásait is tartalmazza, amelynek segítségével további adaptációit ismerhetjük meg a jogelvről. A *clausula rebus sic stantibus* jogelv elfogadott jelentése: „a dolgok jelenlegi állására vonatkozó záradék”. Értelmében az ígéret csak addig

⁵³³KÖNIG Vilmos, *A valorizációs törvény és a gazdasági krízis*, Jogtudományi Közlöny, 1929, 22, 205 (továbbiakban: KÖNIG (1929) i.m.).

⁵³⁴EGYED István, *A háborús jog kialakulása*, Jogállam, 1916, 9-10, 587.

⁵³⁵WOLF Ernő, *Néhány teoretikus megjegyzés a valorizáció problémájához*, Magyar Jogi Szemle, 1925, 6. évfolyam, 95.

kötelez, amíg a körülmények megegyeznek a szerződés megkötésekor fennállókkal. A jogelv alkalmazásával a fél felbonthatja a megkötött szerződést, amennyiben a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak.

1. Honnan ered a clausula elképzelés? Mikor alakult ki, hogyan fejlődött és hogyan értelmezhető a clausula rebus sic stantibus mai fogalma?

A *clausula* elképzelés eredete a római jog szelleméből vezethető le; Cicero és ifj. Seneca egyes esetekben elismerték az ígéretek nem teljesítésének lehetőségét, alapvetően azonban a római jog a *pacta sunt servanda* elvét követte. A civil jogban a megváltozott körülmények első említésével a Digestában találkozunk.

Az ókorban és a kora középkorban a „*rebus sic habentibus*” fordulattal találkozunk, mely az évszázadok során fokozatosan „*rebus sic stantibus*” lett, köszönhetően többek között Ludovicus Pontanus (1409 – 1439) és Philippus Decius (1454 – 1535) munkásságának. A XVI. században Andreas Alciatus elemezte a *clausula* alkalmazási feltételeit, majd Hugo Grotius gyökeresen változtatta meg az addigi felfogást. Grotius objektív, nem akarati-elméleti alapokra helyezett teóriája a későbbiekben más jogászoknak is útmutatóul szolgált, így Bernhard Windscheidnek is.

2. Hogyan alakult a clausula sorsa a német jogban?

A *clausula* a német jogban a XIX. században vált fontossá. Windscheid az általa kifejlesztett előreláthatóság tana értelmében jelentette ki, hogyha a körülmények bizonytalan események következtében a jövőre nézve megváltoznak, a teljesítés megghiúsul. Megfogalmazásában a *clausula* egy „tökéletlen” feltétel, amely hatálytalanná válik, ha a felek szerződéskötéskor meglévő szándéka, ami annak létrejöttére vezető akaratnyilatkozatuk indító oka volt, többé nem érhető el.

Windscheid erőfeszítései ellenére ugyan a *clausula* nem kapott helyet a közben elkészült német magánjogi kodifikációban, viszont Paul Oertmann a „*Wegfall der Geschäftsgrundlage*” tanában apósa elképzeléseit alapul véve egy új jogintézményt hozott létre. A „*jogügyleti alap megváltozásának*” szabálya szerint az ellenőrizhetetlen változás körülményei alapvető egyensúlyhiányhoz vezetnek a szerződésben, és ezzel aránytalan terhet rónak a félre, mellyel indokolják a szerződés megszüntetését. A *Geschäftsgrundlage* tehát a *clausula* eredeti teóriájánál annyival megy tovább, hogy a

szerződési alap későbbi teljes vagy részleges megdőléséről beszél, melyet a *clausula* eredetileg nem különböztet meg.

A német hiperinflációkapcsán atörvényi szabályozás hiányában a bírói gyakorlattól érkezett megoldás a kétségbeejtő gazdasági helyzet megoldására. A német gyakorlatban gazdasági lehetetlenülésként említett *clausulán* alapuló jogintézmény megjelenésével a bajba jutott felek sok esetben sikeresen hivatkoztak a jogelvre, hogy az általuk vállalt kötelezettség alól szabaduljanak. A német gyakorlat vizsgálata során megállapítható, hogy a magyarhoz hasonlóan az I. világháború utáni években fokozatosan megengedőbbé vált a *clausulával* szemben. A bíróságok értelmezésükben kimondták, hogy a *pacta sunt servanda* a legfontosabb alapelv ugyan, de a szerződések alapjának olyan mértékű változása, amely a félnek akkora hátrányt eredményezne, hogy az számára elviselhetetlen vagyoni romlást vagy aránytalanul nagy terhet jelentene, a joggal és igazságossággal összeegyeztethetetlen, s ezért az ilyen szerződést a fél nem köteles teljesíteni. A kezdeti teljes gazdasági összeomlás és a másik fél részéről aránytalan gazdagodás követelményét 1919-től felváltotta a *rebus sic stantibus* elvére visszanyúló gyakorlat, amely a *Treu und Glauben* elvével összhangban az adós enyhébb fokú gazdasági romlását követelte meg.⁵³⁶ A BGB újabb módosítása 2002-ben a „*Störung der Geschäftsgrundlage*” (313. §) tételével adaptálta a *clausula*-elképzelést a német civiljogba.

3. A francia jog esetében milyen jellemzők állapíthatóak meg a szerződések módosítása, illetve megszüntetése kapcsán?

A francia magánjogra nézve megállapítható volt, hogy a *clausula* bár általános jelleggel nem volt elismert, a szerződésben lefektetett előzetes változási lehetőségeket a bíróságok mégis figyelembe vették, és a gazdasági válság idején erre tekintettel csökkentették az előre nem látható, jelentős mértékű terheket. A Code Civil a jóhiszeműség doktrínáját építette be a magánjogba, amely halvány rokonságot mutat a *clausulával*. Ezen kívül mindössze a „*force majeure*” (elháríthatatlan akadály, kényszerhelyzet, azaz *vis maior*), egy hasonló jogintézmény adaptálása történt meg, amelyet a kódex 1147. és 1148. szakaszai tartalmaznak. A magyarral ellentétben a francia magánjog a *vis maior* mellett tehát nem ismert el más jogintézményt a szerződés érdekbeli, gazdasági lehetetlenülésének esetére. A Code civil alapján a szerződés

⁵³⁶ A bővebb kifejtést a Reichsgericht 247/1921. számú ítélete tartalmazza, ezt lásd: SCHWARTZ (1927) i.m. 47.

megkötése után, a kötelezett által előre nem látható, tőle függetlenül bekövetkező változás esetén mérséklés, illetve kivételes esetben kártérítés melletti mentesülés engedélyezett a fél számára a kötelezettsége alól.

A közjog részéről azonban az *imprévision* intézményével korlátlan lehetőséget figyelhetünk meg a szerződések későbbi megváltoztatására francia jogban. A *clausula* igénye azonban az első, illetve a második világháború miatt Franciaországban is megjelent és speciális igények megjelenésekor alkalmazni kezdték a „*Loi Failliot*” nevű törvény (1918. január 21.) rendelkezéseit, amelyek alapján a háború előtt kötött szerződések felbonthatóak, ellenben nem módosíthatóak. A következő évtizedekben számottevő törvényi módosításokkal nem találkozunk, amikor egy 2005-ben elindult és 2009-re befejeződött átfogó reformot követően a Code civil módosítása már egyértelműen tartalmazza a szerződések bírói revíziójának lehetőségét a körülmények megváltozása esetén.

4. Mi a gazdasági lehetetlenülés felhívása, mik voltak megállapításának korabeli feltételei az Mtj. és a bírói gyakorlat szerint? Hogy definiálható a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a XX. századi magyar magánjogban?

7. Minek tekinthető valójában a gazdasági lehetetlenülés jogintézménye a bírói gyakorlat tükrében?

A *clausula rebus sic stantibus*-elv eredetének és vázlatos európai történetének elemzése után a szerződés megbomlásának esetén alkalmazható megoldási módok (effektivitási záradék, értékállandósági klauzula, moratórium, gazdavédelmi intézkedések, valorizáció) jellemzése következett. Az ezt követő fejezet a gazdasági lehetetlenülés fogalmának, illetve megállapításai feltételeinek vizsgálatát tartalmazta. A gazdasági lehetetlenülés definiálása értekezésemben több forrásra támaszkodik. Ezekre alapozva kijelenthető, hogy a gazdasági lehetetlenülés lehetősége nem más, mint a szerződés megkötése után bekövetkezett, a felek számára előre nem látható nagymértékű, az I. világháború éveitől az adós teljes gazdasági romlásával fenyegető értékelődés esetén a bíróságok általi kimentési lehetőség – a *clausula rebus sic stantibus* újragondolásával – a bajba jutott fél számára, amellyel a szerződés teljesítése alól őt mentesítik, vagy azt módosítják. Az I. világháborút követő években már elegendő volt a súlyos anyagi romlás veszélyének megléte is. Az 1928-as Mtj. szerint (1150. §) alkalmazására kétoldalú szerződés esetében, a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen

meghaladó olyan mélyreható változás esetén volt mód, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés megghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tett volna szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedett volna (a hat feltételt a mellékletben szereplő táblázat is tartalmazza). Összehasonlítva a *Störung der Geschäftsgrundlage* intézményével (BGB 313. §) megállapítható, hogy míg a gazdasági lehetetlenülés a kötelmet megszünteti, és a kötelezettet a kötelemből kiengedi, addig *Störung der Geschäftsgrundlage* esetében a kötelezettet még köti a szerződés.

Ezek alapján megállapítható, hogy a gazdasági lehetetlenülés és a *clausula rebus* közötti legnagyobb különbség az, hogy a bár a *clausula* esetében is a szerződéskötés kori körülményekben bekövetkező lényeges, a szerződés tárgyára vonatkozó alapvető és a felek által előre nem látható változásról beszélhetünk, a definíció nem határozza meg kellőképpen a felekre gyakorolt hatást és az értékváltozás nagyságát, szemben az Mtj.-nek a gazdasági lehetetlenülés felhívására vonatkozó szabályozásával szemben.

A javaslat pontos fogalmazása ellenére is hazánk legnagyobb jogtudósai vitatkoztak hosszasan a *clausula rebus*, s vele a gazdasági lehetetlenülés felhívása intézményének nemcsak hasznosságán és szükségességén, hanem értelmezési kritériumain is. Szladits Károly túlnehezülésnek tekintette és az érdekegyensúly felborulásával és az érdekek aránytalanodásával kapcsolatban foglalkozott vele, Besnyő Bernát Grosschmid Béni nyomdokain haladva szintén nem ismerte el a *clausula* alkalmazhatóságát. Értekezésem az 1928-as Mtj. és az 1914-1945 közötti időszak bírói gyakorlata alapján vázolta fel a gazdasági lehetetlenülés feltételeit. Hatályos magánjogi törvényt nélkülözve a magyar bíróságok ugyanis szükségszerűen kénytelenek voltak a maguk feje után menni, ahogy Szászy Béla fogalmaz: „A bíró az eléje vitt esetben jogszabály hiányában kénytelen a hazai jog szellemét, analog jogi tételeket, törvénytervezeteket, külföldi törvénykönyveket s a jogtudomány megállapításait búvárolni, hogy ezen az úton végzett fáradságos munkája alapján azután kimondjon egy jogtételt, amelyet bírói meggyőződése szerint a felmerült jogeset eldöntésére alkalmasnak talált”.⁵³⁷ Az Mtj. 1150. §-a megadta ugyan a

⁵³⁷SZÁSZY Béla (1928) i.m. 11.

kereteket a gazdasági lehetetlenülés igénybe vételéhez, disszertációm tükrében azonban jól láthatóak azok az ellentmondások, amelyek a bírói szerződésmódosítás 1959-es törvénybe építéséig jelen voltak a magyar magánjogban.

A bíróságok egyik nagy értelmezési dilemmája egyébként az volt, hogy minek is tekintsék valójában a gazdasági lehetetlenülés jogintézményét a jogszabályok és a bírói gyakorlat tükrében. Többen egyszerűenkifogásnak titulálták, kutatásaim ezzel szemben igazolták, hogy jóval több ennél. Mások csak kivételesen alkalmazandó rendkívüli jogsegélyként gondoltak rá abban az esetben, ha arra elkerülhetetlenül szükség van valamely súlyos anyagi jogi hiba kiküszöbölésére. Meglátásom szerint a gazdasági lehetetlenülés nem egyenértékű a *turpis causa* (jogrendbe ütköző jogügylet) kifogásával, hanem olyan jogcím, jogalap, amely a szerződéstől való mentesülésre, vagy annak teljesítése megkönnyítésére ad lehetőséget.

5. Hogyan értelmezhető a vis maior és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának egymáshoz való viszonya?

A gazdasági lehetetlenülés helye, szerepe, definíciója meghatározása és a *clausula rebus sic stantibus*-elvtől történő elhatárolása mellett ugyanilyen fontos volt a gazdasági lehetetlenülés és a *vis maior* viszonyának tisztázása is. A *vis maior* nem más, mint előre nem látott kényszerítő körülmény, elháríthatatlan akadály (elsősorban természeti csapás, háború), ami meggátolja a szerződő felet kötelezettsége teljesítésében. Ennek alapján kijelenthető, hogy a *vis maior* a *clausulához* viszonyítva tágabb fogalom, hiszen fogalmi meghatározása során mindössze az előre nem látható és el nem hárítható esemény követelménye körvonalazódik, melybe természetesen a háború is beletartozhat. A *vis maior* definíciója megköveteli a társadalom és gazdaság egészét érintő változásokat, s ezzel objektíve teszi lehetetlenné a teljesítést.

6. Hogyan jellemezhető a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés felhívásának kapcsolata?

A disszertációm bevezetőjében feltett kérdések és elérni kívánt célok közül az egyik leglényegesebb a valorizáció és a gazdasági lehetetlenülés viszonyának vizsgálata, illetve a a bírói jogértelmezés és a gazdasági lehetetlenülés megállapítására vonatkozó kritériumok változásainak bemutatása. Kutatásaim alapján kijelenthető, hogy az 1910-es és 1920-as években a bírói gyakorlat a gazdasági lehetetlenülésre történő hivatkozást a dolog-és pénzadósok számára egyaránt lehetségesnek tartotta, míg a

valorizáció lehetősége ki volt zárva a pénzkövetelések nagy része esetében. Ugyanakkor szoros összefüggés figyelhető meg a két jogintézmény között: meglátásom szerint a valorizációt kiegészítő, inkább jogi megoldásként funkcionáló gazdasági lehetetlenülés felhívása a pénz értékcsökkenésétmegállítani hivatott valorizációnál tovább mutató, annál konkrétan meghatározott válságmegoldás volt. A gazdasági lehetetlenülés felhívása mindezek alapján inkább jogi, a valorizáció pedig főként gazdasági jegyeket hordozott magán, s a korszak lehetőségeihez mérten nyújtott segítséget a bajba jutott kötelmi alanyok számára.

Az olvasott források tükrében az is hamar világossá vált számomra, hogy a viszonyok nagymérvű változásával és ezeknek tömeges előfordulásával kezdetben a magánjog nem tudott mit kezdeni. Ahogy a már többször idézett Almási Antal világosan látta: „*a magánjogi ténykérdés elszigeteltségével és szabadosságával együtt a mult homályába süllyedt annak változhatatlansága is*”.⁵³⁸ Almási jól látta azt is, hogy a vagyoni jogi kötelmek egyensúlyának megbomlása az I. világháború utáni jogban rendkívül gyakorivá vált és az egész társadalmat érintette. A gazdasági lehetetlenülés felhívása és a valorizáció gyakori alkalmazása kitűnő bizonyítékai ennek.⁵³⁹

Mindenekelőtt a valorizáció definícióját határoztam meg. Valorizáció alatt azt értjük, hogy a pénzösszeg szerződéskötés kori értékét vesszük alapul a teljesítésnél úgy, hogy a teljesítés kori pénznek az értéke – vásárlóértéke – nem lehet kevesebb, mint a szerződéskötés kori értéke. Amennyiben ez mégis megtörténik, azt megfelelően korrigálni kell, különben a pénztartozás jogosultja kevesebb értéket kap, mint amiben a felek szerződéskötés kor megállapodtak. Két módozata a leértékelés és a felértékelés. Előbbi esetén a hazai inflációs ráta nagyobb a külföldi inflációs rátánál, melynek exportösztönzési és importfékezési hatása van. Valutafelértékelésről ezzel szemben akkor beszélünk, ha a hazai inflációs ráta kisebb a külföldinél. Ennek célja a belföldi árszint védelme.

A valorizációval kapcsolatban emlékezhetünk azokra az utalásaimra, melyek a válságintézményt és főként az azt tárgyaló 1925-ös javaslatot dühödtlen fogadó véleményekre vonatkoztak. Az 1928-as törvényjavaslat elkészítéséig ugyanis az inflációt, „*az állami gazdálkodás visszaélését*” és az átértékelést egyszerre támadták a kor jogtudósai, mivel azok szerintük rossz elméleten alapultak. Úgy vélem, disszertációm tükrében méltán kijelenthető, hogy a kormány a legnagyobb hibát azzal

⁵³⁸ ALMÁSI Antal, *A háborús magánjogi jogalkotás tanulságai*, Jogállam, 1917, 3-4, 164.

⁵³⁹ ALMÁSI Antal, *Gazdaságos joggyakorlás*, Jogállam, 1925, 1-2, 15.

követte el, hogy papírpénzt bocsátott ki nagy mennyiségben, valamint a hitelek és kölcsönök útvesztőjében rekedt. A szomorú helyzet ellenére mind a valorizáció, mind a gazdasági lehetetlenülés megfelelő segítségnek bizonyult a bajba jutott szerződő fél számára, a kisebb problémák megoldására pedig elegendő volt az értékállandósági záradékoknak vagy az effektivitás kikötéseinek alkalmazása.

8. Hogyan változott a gazdasági lehetetlenülés felhívásának alkalmazási köre, illetve milyen szemléletváltásokra kell figyelni a magyar bírói joganyag vizsgálata során?

10. Mik voltak a bírói gyakorlat korlátai a gazdasági lehetetlenülés felhívási lehetőségének vonatkozásában?

Agazdasági lehetetlenülés alkalmazási körének és annak korlátainak változásai a bírói joganyag vizsgálatából, illetve a joggyakorlati szemléletváltozásokból deríthetők ki. A magyar joggyakorlat vizsgálata során kiderült, hogy az 1920-as évektől a „tágabb értelmezés” volt a jellemző a bíróságokon.⁵⁴⁰ Az I. világháború éveiben ugyanis mindössze a hitelezők, illetve a dologadósok megsegítésére alkalmazták a princípiumot, azonban a 20-as évek végére a tragikus gazdasági állapotok miatt fokozatosan bármely ügyletre nézve segítségül hívták, ahol nem a szerződés kezdetekor állt be a lehetetlenség. Kutatásaim alapján kijelenthetem, hogy bár időszakonként változtak a nézőpontok a bíróságok részéről, hogy melyik feltételt tekintsek fajsúlyosabbnak, az utólagos körülményváltozás kritériuma folyamatosan jelen volt a mérlegelésekben, pontosan azon okból kifolyólag, hogy az eredeti lehetetlenség semmisségre ne vezessen.⁵⁴¹ A joggyakorlat második legfontosabb jogértelmezési kérdése az volt, hogy mi tekinthető olyan mértékű aránytalanságnak, ami megakadályozza a fél számára a teljesítést. Az általam vizsgált döntvények és szakcikk mélyebb tanulmányozása során kiderült, hogy kezdetben még a teljes gazdasági romlás veszélye volt a feltétele a gazdasági lehetetlenülés megállapításának, amely szemlélet az összes háborús vesztes országban uralkodónak számított. Ez a nézőpont már az I. világháború éveiben megváltozott, s elegendő volt a nagyobb értékeltolódás megléte is. Az aránytalanság szempontjából összehasonlítva a gazdasági lehetetlenülést gyakran alkalmazó Németországgal, ez az arány általában 50 % volt, amely az évek során és a körülményektől függően változott. Nálunk a bírói gyakorlat némely esetben már 30%-

⁵⁴⁰ SZLADITS Károly, *A magyar magánjog vázlata*, Második kötet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933, 104 (továbbiakban: SZLADITS (1933) i.m.).

⁵⁴¹ ALMÁSI Antal, *A kötelmi jog kézikönyve*, Tébe Könyvkiadó, Budapest, 1926, 247 (továbbiakban: ALMÁSI (1926) i.m.).

os áremelkedés esetén helytállónak találta a gazdasági lehetetlenülés felhívását, bár ez igen kivételesnek számított. A szolgáltatási kötelemekekre vonatkozóan a Kúria már viszonylag korán kijelentette, hogyha az áram előállításához szükséges anyagok a háború következtében annyira megdrágultak, hogy a kötelelem teljesítése az eredeti feltételekkel nem lehetséges, s az a vállalkozó anyagi romlásához vezetne, gazdasági lehetetlenülés felhívása címén az megszüntethető. A Kúria ugyanakkor kijelentette, hogy ez az intézmény nem állandó kötelemmegszüntetési lehetőség, hanem előre nem látható, kivételes helyzetekben alkalmazandó megoldás.

A gazdasági lehetetlenülés eredetileg nem volt érvényesíthető a fajlagos szolgáltatásokra, valamint a pénzben meghatározott kötelezettségekre, de a háborús állapotok ezt is felülírták. Ugyanezt figyelhetjük meg a háború alatt kötött és teljesítendő szerződéseknél a kölcsönösen halasztó ügyletek körében, hiszen az eredetileg csak a háború előtt vállalt kötelezettségekre alkalmazható gazdasági lehetetlenülés felhívása fokozatosan átalakult. Ezeknek fényében elmondható, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívást megítélő Kúria gyakorlatában a 20-as évek második felétől újfajta értelmezés volt a jellemző. A bíróságok esetről-esetre határozták meg, hogy mit tekintettek elviselhetetlenül aránytalannak és melyek voltak azok a változások, amelyeket még nem tartott alkalmasnak a gazdasági lehetetlenülés felhívásához.

Fontos kiemelni, hogy a már teljesített szolgáltatás, illetve olyan szerződés esetében, amelynek teljesítése több részszerződésből állt, és azok bármelyikét megkezdték, nem lehetett sikerrel hivatkozni az Mtj. 1150.§-re.

A szerződési fajtákra vonatkozóan kiemelendő az adásvételi, a szállítási és a bérleti kötelemekek köre, melyeknél nagy számban figyelhető meg a gazdasági lehetetlenülés használata. A bíróságok a kontraktusok végsőkig történő fenntartása érdekében elsősorban a módosítást, végső esetben pedig az elállás lehetőségét engedélyezték. Így a bérek összegének módosításával kapcsolatos bírósági döntések számának emelkedése különösen szembetűnő az 1930-as évek közepétől, amelyekben a bérlő és a bérbeadó számára is engedélyezték a szerződések felmondásának jogát. A haszonbérek tekintetében jóval szigorúbb követelményként legalább 50 %-os áreltolódásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a bíróságok az üggyel a gazdasági lehetetlenülés szempontjából érdemben foglalkozzanak. Az 1910-es években ritkán ítélték meg a gazdasági lehetetlenülés lehetőségét a haszonbérlők számára, ez a tendencia az 1920-30-as évekre változott meg.

Mindezek alapján fokozatosan megfigyelhető, hogy az elállásban megoldást látó bírói döntéseket az 1930-as évekre fokozatosan felváltották a szerződést mindössze módosító, több objektív körülményt vizsgáló ítéletek. Az 1930-as évek végére megvalósult Almási Antal 1922-ben kifejezett reménye, melyben a bírói gyakorlat a gazdasági lehetetlenülés térhódítását a kötelezett helyzetének fokozatos enyhítésével kedvezően befolyásolta.⁵⁴² Mindvégig tartotta magát azonban (nagyon helyesen) az a nézet, hogy a gazdasági lehetetlenülés nem alkalmazható az olyan kockázat esetén, mely a szerződés természetével együtt jár, illetve ha kellő gondosság mellett azzal számolni lehetett volna.

A pénzadósok számára a valorizálás volt az elsődleges, a dologadósoknak a gazdasági lehetetlenülés, de természetesen akadtak kivételek. A nem dolog szolgáltatására irányuló egyéb folyamatos kötelemnél, mint például az elektromos áram- vagy vízszolgáltatási szerződések esetében már egészen korán megfigyelhető volt a gazdasági lehetetlenülés címén a vállalkozó mentesítése a teljesítés alól. A gazdasági lehetetlenülést alkalmazhatták nemcsak valorizáció mellett, de használata természetesen nem zárta ki a kártérítés kiszabását sem.

Az 1940-es és 50-es években ugyancsak találkozunk gazdasági lehetetlenülés felhívásához kapcsolódó polgári peres eljárásokkal. Az 1945-46-ban bekövetkezett hiperinfláció miatt újabb esetekben vált hasznossá a jogintézmény, bár a legtöbb esetben az eddigi irányvonalakhoz hasonlóan most is a szerződések módosítása volt a cél. Törvény hiányában iránymutatást a Kúria már említett 1945/1921. sz. ítélete nyújtott: „*Gazdasági lehetetlenülés nemcsak akkor forog fenn, amidőn a szolgáltatás az adós nagyobbművű vagyoni romlását vonná maga után, hanem már akkor is, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnő aránytalanság mutatkozik és az egyik fél a másik rovására aránytalanul kedvezőbb vagyoni helyzetbe kerülne, s így a szolgáltatás követelése a szolgáltató hibáján kívül fennállott helyzet kíméletlen kizsákmányolásának: így a joggal való visszaélés tekintete alá esnék.*”

9. *Inkább jogi, vagy gazdasági megoldásként identifikálható a gazdasági lehetetlenülés?*

11. *Valóban felesleges veszélyforrást jelentett a magyar jogrendszerre nézve, vagy hatékony válságjogi megoldásnak titulálható?*

⁵⁴²ALMÁSI (1922) *A gazdasági lehetetlenülés ...*, i.m. 115.

A fentikonzekvenciák levonása után határozottan jelenthetem ki hogy a gazdasági lehetetlenülés feltételeinek mérséklődése semmi esetre sem kapcsolódott a bírói mérlegelés fellazulásához. Nem lehet csodálkozni természetesen azon, hogy a kezdeti szigorúbb követelmények már az I. világháború utolsó éveiben is nagymértékben csökkentek, hiszen maga a Kúria is bevallotta 7207/16. számú ítéletében, hogy 1914-ben országszerte az volt a remény, hogy 1915-re a háború véget ér, s annak folytatására, valamint a gazdasági életben véghezvitt pusztítására senki sem számíthatott.⁵⁴³ Mindezek alapján nem osztom számos jogtudós nézeteit abban a tekintetben, hogy a *clausula rebus sic stantibus* újszerű bevezetése a magyar joggyakorlatba káros, és a jogbiztonságba vetett hitet összetörő volna.

Ugyanígy nem tudom elfogadni azokat a nézeteket sem, amik arról panaszkodnak, hogy a válságjelenségek deformálják és eltorzítják a kötelelem eredeti tartalmát, élén a gazdasági lehetetlenüléssel. Mélyen átérezve ugyanis Savignynek értekezésem mottójául választott idézetét, illetőleg Bernhard Windscheid hasonló szemléletét, teszem fel a kérdést: Fontosabb-e a jogrendszer makulátlanságának megőrzése az emberi szükségletek kielégítésénél, a nehézségeken történő segítségnyújtásnál? Úgy vélem, hogy a válasz értekezésemből egyértelműen kitűnik.

A gyakorlattal összefüggésben értekezésem másik célja az országos, helyi gyakorlat, valamint a jogtudomány kapcsolatának vizsgálata volt. A jogtudomány és a bírói gyakorlat viszonyáról elmondható, hogy a gazdasági lehetetlenülés felhívásának magyar magánjogi legitimációját kevés jogtudós támogatta. A jogintézmény feltételeit és jellegét az országos bírói gyakorlat fejlesztette és formálta, melynek hatására az 1920-as és 1930-as évekre több jogtudós fogadta el bizonyos kritériumok mellett a gazdasági lehetetlenülés felhívását. A jogtudomány követte a joggyakorlat által megkezdett utat, mely végül az 1928-as Mtj.-ben csúcsondott ki. Az országos és helyi gyakorlat vizsgálatáról a fellelhető levéltári anyagok alapján elmondható, hogy az országossal megegyezően nem szívesen alkalmaztak elállást, helyette inkább a szerződések módosításával találkozunk. Az ítéletekből kiderül, hogy az országos tendenciával megegyezően szigorú feltételek megléte esetén lehetett a gazdasági lehetetlenülés felhívását alkalmazni. A gazdasági lehetetlenülés felhívása jó példája a joggyakorlat által tökéletesített és a magyar jogrendszer részévé tett jogintézményeknek.

⁵⁴³SZLADITS Károly, *Magánjogi bírói gyakorlatunk az 1917. évben*, Jogállam, 1918, 3-4, 266.

12. A bírói szerződésmódosítás miben különbözik a gazdasági lehetetlenülés felhívásától?

1945 után a gyakorlatban a gazdasági lehetetlenülés felhívás akceptálásához csak a felek tartós jogviszonyában bekövetkező olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehetett szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződési feltételeihez tapadtak. A gazdasági lehetetlenülés az 1950-es évekre egyre inkább a szerződések módosításában merült ki, s az 1959-es Ptk. 241. §-a a szerződésmódosítás bírósági útonelnevezésű jogintézményben tette a magyar jogrendszer részévé a *clausula rebus*-t és vele a gazdasági lehetetlenülést.

A törvény három konjunktív feltétele vonatkozásában több megállapítás is tehető a bírói gyakorlat tükrében:

- A tartósság jelentése kapcsán kijelenthető, hogy a bíróságok általában a tíz évre, vagy annál hosszabb időre kötött szerződések esetén adták meg a szerződésmódosítás lehetőségét, ez azonban a szerződések jellegétől függően eltérő lehetett függetlenül attól, hogy a teljesítésre egy aktussal került-e sor, vagy sem. A tartós jogviszonyra vonatkozóan sem kerülhetett sor természetesen olyan szerződés módosítására, melyet a jogszabály kizárt.

- A körülményekben bekövetkezett változás csak a szerződés megkötése utáni időszakban állhatott be, tehát kizárt a bírósági szerződésmódosítás olyan körülményre tekintettel, mely már a szerződéskötéskor ismert volt, illetve ha a szolgáltatás-ellenszolgáltatás meghatározásakor a felek a jövőbeli bizonytalansági tényezőkkel számoltak, vagy amelyekkel az adott helyzetben az ésszerű üzleti kockázatvállalás keretében számolniuk kellett volna.

- Az érdeksérelem tekintetében a bíróságok álláspontja az volt, hogy a kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához szükséges érdeksérelem csak akkor éri el a lényeges mértéket, ha az olyan súlyú, amelynek alapján megállapítható, hogy a felek a megváltozott körülmények között a szerződést az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg. Befejezett szerződések és egyszeri kötelmek módosítására továbbra sem nyílt lehetőség.

A vonatkozó joggyakorlat, a szakirodalom és a Ptk. alapján kijelenthető, hogy a szerződés módosítása bírósági úton nem volt, és az új Ptk. szerint ma sem lehetséges, ha előre látható infláció, árfolyamváltozás, a kereslet-kínálat viszonyainak megváltozása, valamint a gazdasági élet egészét, vagy alanyainak minden szereplőjét érintő változások

következnek be. Ugyanígy a világméretű pénzügyi- és gazdasági válság hatásai sem köthetőek az adott szerződéshez.⁵⁴⁴

A 2013-as új Ptk. hatodik könyv második rész XI. cím XVII. fejezet 6:192. §-a „*bírósági szerződésmódosítás*”-nak nevezi a *clausulából*, illetőleg a két előző intézményből származó módosítási lehetőséget. A *clausula rebus sic stantibus* elvét érvényre juttató bírósági szerződésmódosítást a jogszabály három új együttes feltétellel egészítette ki a régi Ptk. által meghatározott kritériumokon túl: a körülmények változásának lehetősége a szerződéskötéskor nem volt előre látható a felek számára, a változást nem a módosítást kérő fél idézte elő és az nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe. A jogszabály fontosnak tartotta továbbá kimondani a felróhatóság hiányát az igényérvényesítő fél részéről, hiszen ennek fennállása esetén a bíróság nem avatkozhat a kötelemben.

13. Két Polgári Törvénykönyvünk szabályozása közül melyik pontosabb, szakszerűbb?

Az eddigiekre figyelemmel könnyen összehasonlítható a gazdasági lehetetlenülés és a bírói szerződésmódosítás két jogszabályi szövegezése. A három intézmény megfogalmazásában a közös pont a szerződés megkötése utáni körülményváltozás megkövetelése. Az intézmények közötti hasonlóság a felektől független lehetetlenülés kritériuma, mely egyik félnek sem felróható. Míg azonban a gazdasági lehetetlenülés opciót biztosított a sokat emlegetett elállásra és módosításra egyaránt, addig a régi Ptk a módosítás és megszüntetés, az új Ptk. azonban csak a módosítás lehetőségét ismeri el. Fontos eltérés továbbá a változás mértékének tekintetében lehetséges fel: a gazdasági lehetetlenülés mélyreható, a szokásos szerződési kockázatot tetemes meghaladó gazdasági egyensúly felborulását követeli meg, a Ptk. 241. § olyan körülményt, mely valamelyik fél lényeges, jogos érdekét sérti, az új törvény azonos szövegezésben „*jogi érdek*”-ről beszél. Az új Ptk. meglátásom szerint pontosabban határozza meg a kockázat körét a bíróságok számára, amikor „*a rendes üzleti kockázat körébe nem eső*” rizikófaktort jelöl meg, így védve ki a több évtizedes jogértelmezési bizonytalanságot. Az értekezésemben szereplő, a *clausulára* építő intézmények, jellemzőinek és jogkövetkezményeinek, valamint a jelentős gazdasági fogalmaknak az összehasonlítását az utolsó fejezetben lévő táblázat tartalmazza.

⁵⁴⁴ NOCHTA (2011) *i.m.* 95.

1. számú melléklet

A disszertációm témáját képező *clausula rebus sic stantibus* jogelv többféle variációban élt tovább az idők során a magyar jogrendszerben is. Jelen összehasonlító táblázat a jogintézmény kapcsán kialakult változásokat összegzi a német és francia jogrendszerrel összehasonlítva. A következő táblázat a hazánkban, az általam vizsgált időszakban legjelentősebb gazdasági fogalmak jelentését tartalmazza.

Jogintézmény neve	Tényállási elemek	Jogkövetkezmény
<i>Clausula rebus sic stantibus</i> („a dolgok jelenlegi állása”)	A megkötött szerződés felbontása a szerződéskötés és a teljesítés között, illetve a teljesítés során bizonyos körülmények lényegesen megváltoztak.	A szerződés teljesítése alóli mentesülés
<i>Wegfall der Geschäftsgrundlage</i> („az ügyleti alap összeomlása”)-Nem a BGB része, paul oertmann tana	Az ellenőrizhetetlen változás körülményei alapvető egyensúlyhiányhoz vezetnek a szerződésben, és ezzel aránytalan terhet rónak az egyik félre.	A szerződés teljesítése alóli mentesülés, annak megszüntetése.
<i>Störung der Geschäftsgrundlage</i> („az ügyleti alap zavara”) - BGB 313. §	<p>-a szerződés alapjául szolgáló körülmények a szerződés megkötése óta jelentősen megváltoztak, vagy ha a szerződés alapjául szolgáló lényeges előfeltevések tévesnek bizonyulnak,</p> <p>- a felek, ha a változást előre láthatták volna, a szerződést nem, vagy más tartalommal kötötték volna meg,</p> <p>- tekintettel az eset valamennyi körülményére (különösen a kockázat szerződésben vagy törvényben meghatározott megosztására) a szerződés változatlan formában való fenntartása az egyik féltől nem várható el.</p>	<p>A szerződés módosítása</p> <p>Vagy</p> <p>ha ez nem lehetséges, illetve a féltől ésszerűen el nem várható elállás, tartós kötelek esetén felmondás</p>
<i>force majeure</i> - (elháríthatatlan akadály, kényszerhelyzet) Code Civil 1147.§ és	<p>- a szerződés megkötése után,</p> <p>- a kötelezett által előre nem láthatóan,</p> <p>-tőle függetlenül jelentős változás következik be.</p> <p>Ennek nincs helye, hogyha a</p>	Mérséklés, illetve kártérítés melletti mentesülés

1148.§	változás baleset, illetve olyan ok miatt következik be, melyet a másik fél a kötelezett számára megtiltott!	
<i>Gazdasági lehetetlenülés</i> (Mtj - 1150. §	<p>Előszervezők esetében: - „a viszonyok előre nem látható időközi változása”</p> <p>-a „szerződésnek kifejezetten megjelölt vagy a körülményekből kivilágoló célja meghiúsult”</p> <p>- vagy ha „a félnek a szerződésbe vetett bizalma megindokoltan megrendült”- (<i>clausula rebus sic stantibus</i>)</p> <p><i>A gazdasági lehetetlenülés megállapításának hat konjunktív feltétele:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - kétoldalú szerződés esetében - a szerződés megkötése után - az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, - amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot - a szerződés gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult - az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne 	<p>Elállás</p> <p>Szerződésmódosítás vagy elállás</p>
<i>Szerződésmódosítás bírósági úton</i> - Ptk. (1959. évi IV. törvény) 241. §	<ul style="list-style-type: none"> - a felek tartós jogviszonyában, - a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán, - a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. 	A szerződés módosítása bíróság által.
<i>Bírósági szerződésmódosítás</i> - Új Ptk. (2013. évi V.	<p>Az előző három, valamint három új, együttes feltétel:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a körülmények változásának 	

törvény) hatodik könyv második rész XI. cím XVII. fejezet 6:192. §)	lehetősége a szerződéskötéskor nem volt előre látható a felek számára, a változást nem a módosítást kérő fél idézte elő a változás nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.	A szerződés módosítása bíróság által.
---	---	---------------------------------------

A gazdasági intézmény neve	Fogalmi meghatározása
<i>Moratórium</i>	Fizetési haladék, a fizetési kötelezettség teljesítésére kitűzött határidő elhalasztásának engedélyezése.
<i>Effektivitás kikötése</i>	A hitelező ebben a kötelemben kikötheti, hogy a tartozási összeg lerovása ne országos, hanem egyéb meghatározott pénznemben történjen.
<i>Értékállandósági klauzula</i>	A kirovásra vonatkozott, és négyféle módja volt ismert: belföldi vagy külföldi aranypénzben; belföldi pénznemben a kirovó összeg értékének megállapításával az arany értékéhez viszonyítva, ugyanezt külföldi pénzben, valamint színaranyban kirovással.
<i>Defláció</i>	A defláció az <i>infláció</i> tökéletes ellentéte, az árszínvonal csökkenésével jár. Az árak csökkenése miatt a pénz vásárlóereje nő ugyan, viszont mivel rendszerint a pénzhányváltja azt ki, negatív gazdasági jelenség.
<i>Infláció</i>	Olyan a gazdasági jelenség, amikor az árszínvonal növekedése a pénz vásárlóerejének romlásával jár.
<i>Valorizáció</i>	Az a gazdasági jelenség, amikor a szerződés teljesítésekor a pénztartozás vagy a dologtartozás ellenértékeként kikötött pénz szerződéskötés kori értéket vesszük alapul úgy, hogy a teljesítéskori pénznek az értéke – vásárlóértéke – nem lehet kevesebb, mint a szerződéskötés kori értéke. Ha mégis kisebb, akkor azt megfelelően korrigálni kell, mert különben a pénz(dolog)tartozás jogosultja kevesebb értéket kap, mint amiben a felek szerződéskötéskor megállapodtak.

<i>Transzfermoratórium</i>	Átutalási tilalom, amelynek során a külföldi kölcsönök törlesztőrészeinek, vagy kamatainak további folyósítását a kormány átmenetileg beszünteti. A zárt jellege miatt a bankszámlára befizetett összeg felett a hitelező csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével rendelkezhet.

SUMMARY

In German law the modification of promises had only few cases. The target of my dissertation is to present and test the history of the principle „*clausula rebus sic stantibus*.”. The theorem based on the Roman law, especially Cicero's and Seneca's texts, who recognized the possibility of not keeping on the promises. In the Middle Ages the glossators and commentators, like Bartolus or Baldus referred the „*rebus sic habentibus*”, which gradually mutated across the centuries. Pontanus, Alciatus, Decius Jason de Mayno and Paulus de Castro reformed the form, which became „*clausula rebus sic stantibus*”. The canon lawyers, like Thomas D' Aquinas said that keeping on the promises depends on every time the subjective circumstances of the debtor.

Hugo Grotius, one of the most important natural lawyers deduced the principle not completely from the law of God, but the coexistence and nature of the people. Grotius created the objective theory of the *clausula*, which survived in the German jurisprudence in the nineteenth century too. Bernhard Windscheid made „*Die Lehre der Voraussetzung*”, the theory of the changed circumstances of contracts. In his interpretation the compliance of the contract will collapse because of the significant changes in future. For Windscheid the *clausula* became an imperfect condition, which will be invalid, when the party's intention cannot be reached anymore. His son-in-law, Paul Oertmann made „*Wegfall der Geschäftsgrundlage*”, a new law institution: changes of transaction's basics justify terminating the contracts. In 1900 the BGB adopted a theorem based on natural and canon law, „*Treu und Glauben*” contrary to *clausula*. Modifications of BGB in 2002 with the rule of „*Störung der Geschäftsgrundlage*” adapted *clausula* formula in German civil law. In the 1920's and 30's years German jurists acknowledged the changes of contracts because of unforeseen circumstances. At this part I used only important jury cases, acts and works of the mentioned jurists. Beyond them I studied and analyzed works of Reinhard Zimmermann, Georg Wiacker, Georg Gieg, Leopold Pfaff, Ralph Köbler, Klaus Luigand Pascal Pichonnaz.

In French law we can find another development: in the Code Civil the equity and „*force majeure*” were else kinds of the *clausula*. In public law the *imprévision* let the parties to change their contracts because of changes. After the First and Second World War

appeared special needs and in contractual obligations were disentanglements like *clausula*. In 2009 the Code Civil installed the *clausula* in private law.

Because the content rules I concentrate only Hungarian and less the German and French law. The dissertation focused in Hungarian private law in the XXth century, particularly the Horthy – era (1921-1945), when changes of the economy, politics and law were large. After the First World War the *clausula rebus sic stantibus* next to other crisis law instruments, like effectivity clauses, value stabilities, owner protection measures and especially valorisation dispatches tried to solve the hopeless situation. The essay shows the crisis law instruments, compares the valorisation and the new presentation mode of the *clausula*, the „*economic impossibility*”. The paper shows the economic impossibility through the jurists' opinions, the law regulation and famous cases. The essay is based on especially the works of Károly Szladits, Béni Grosschmid, Bálint Kolosváry, István Szászy, Salamon Beck, Bernát Besnyő, Antal Almási, Péter Ágoston, Sándor Popovics, Lajos Tóth, Rudolf Schuster, Endre Nizsalovszky Gyula Eörsi, Iván Siklósi, Tibor Nochta, György Bíró and Attila Harmathy. Because none of these authors dealt with *clausula rebus sic stantibus* a whole book, I used lots of articles and papers too. Of the laws have to highlight the Mtj. in 1928, which nominated and regulated the economic impossibility.

I used only the celebrated of the national importance cases, but the regional practice I utilized all cases from the archives of The Archives of Hungarian National Archives Hajdú- Bihar County, where I investigated the documents of the local Hungarian (royal) district courts to the (Royal) Tribunal and (Royal) High Court in Debrecen between the 1915 and 1946 years. Unfortunately most of the documents are destroyed because of the war and the communist era, so I used only circa 20 boxes.

Pending my researchings I searched the answers these questions: *From where arises the principle clausula rebus sic stantibus? When formed and how can be interpreted today the clausula rebus sic stantibus? How formed clausula in the German law? In French law what kind of differences can be ignore modifying and liquidation of contracts? What's call of the economic impossibility and which were conditions of diagnose through law practice and Mtj.? How can be definite call of economic impossibility in Hungarian private law? How can be define call of the economic impossibility through the practice law? How can be interpreted the vis maior and call of economic impossibility? How can be characterize of contract the valorisation and call*

of the economic impossibility? How changed the circle of application call of economic impossibility and what approach-shiftings can be found? Was it law or economy crisis instrument? Was it really an unnecessary hazard for the hungarian private law, or it was a helpful expedient for the hungarian law? In which differs the amendment of contracts by jury from the call of economic impossibility? Of the two Civil Codes which one is exacted?

To answering these suggestions I used historical, dogmatic, logic and comparative methods. As a result it can be stated, that the call of economic impossibility was formed at firstly by purchase, transport and leasing contracts after Ist World War. The juries tried to only modify contracts, but in lots cases we can meet with desistings. Across the years the practice changed slightly, but these weren't causeless. In the last years in Ist World War the totally collapse of the bound wasn't a condition anymore. The juries demanded only the unforeseen circumstances, disproportionate disadvantages, illegal benefits and not normal risks. The call of economical impossibility can be emerged only by durable contracts, but during the years it wasn't major, that contract was transcated during the war or before it. The instrument used at firstly by thing-service agreements, nevertheless the war recognized the specific obligations too. After 1945 juries took this routine.

That last part of dissertation presents the past life call of the economic impossibility and other modes of *clausula* in Hungary. The Civil Code in 1959 implemented the *clausula* and call of economic impossibility in new form in 241 §. In 2013 the New Civil Code allowed the instrument too. The „*modify by juries*” is similar to the two instruments, but there are differences. The common point is demanding the circumstances change after the agreement. It's similar, that the acts exact the impossibility have to be independent and not attributable from the parts. While the call of economic impossibility had an option between the desisting and modifying, as the two instruments in code civiles allow only the modifying. The real differency is the risk: the Mtj. wanted the radical, more than the normal risk changing, in the 241. § was regulated circumstances, which hut some part's essential and legitimate interest. The new Code Civil talks about "legal" interest now. It can be stated, that new legalisation is more exact and prudent than the older, when talks about the risk, which „*not include the normal business risk-circle*”. With this soluiton the law parries that debate, which has

been reigned from XXth century in hungraian private law. From the bibliographies, practice and legislation it can be pronounced, that only the inflation, exchange rate mutations, the alterations of demand-supply not result the contract modifying automatically.

The essay presents the significance and utility of the *clausula rebus sic stantibus* in our law in XXth century and today too. The motto of my treatise is Bernhard Windscheid's ans Savigny's idea, that the law have to follow the people's and time's changings too, that's the profession of the private law also.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Kt. - 1875. évi XXXVII. törvénycikk, kereskedelmi törvény.

Mtj. - *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata* Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium 1928

Ptk. - 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

Új Ptk. - 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

BGB - Bürgerliches Gesetzbuch

Optk, ABGB - Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, osztrák Polgári Törvénykönyv.

ALR - Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794.

CMBC- Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis (1756).

Valorizációs törvény - 1928. évi XII. tc. az egyes magánjogi tartozások átértékeléséről

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált irodalom

1. ABAY (NEUBAUER) Gyula, *A világgazdaság újjáépítése a háború után, Átmenetgazdasági problémák*, A Magyar Közgazdasági Társaság 1943. március 18-i közgyűlésén tartott előadás, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1943.
2. ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Magyar Könyvklub, Pécs, 1994.
3. ÁGOSTON Péter, *Clausula rebus sic stantibus*, Jogállam 1907, 3, 176-187.
4. ALCIATUS, Andreas, *Commentarii in aliquot Iuris civiles et Pontificii titulos*, 1557/58, Bale, In: *Erkundungen auf den Feldern der Begriffsjurisprudenz*, Beck, Frankfurt am Main, 9th ed., 2004, vol. 4.
5. ALMÁSI Antal, *A kötelmi jog kézikönyve*, Tébe Könyvkiadó, Budapest, 1926, 247.
6. ALMÁSI Antal, *A gazdasági lehetetlenülés térhódítása*, Jogtudományi Közlöny, 1922, 15, 113-115.
7. ALMÁSI Antal, *A háború hatása a magánjogra*, Budapest, Franklin Társulat, 1917.
8. ALMÁSI Antal, *A háborús magánjogi jogalkotás tanulságai*, Jogállam, 1917, 3-4, 159-177.
9. ALMÁSI Antal, *A pénzelértéktelenség befolyása a pénzadás kötelezettségeire*, Jogállam, 1922, 9-10, 275-286.
10. ALMÁSI Antal, *Gazdaságos joggyakorlás*, Jogállam, 1925, 1-2, 14-26.

11. ALMÁSI Antal, *MMT.-nek bérlete és haszonbérlete*, Jogtudományi Közlöny, 1928, 17, 153 -155.
12. *Anat Project De Reforme Du Droit Des Obligations (Articles 1001 á 1386 du Code civil) Et Du Droit De La Prescription (Articles 2234 á 2281 du Code civil) Rapport à Monsieur Pascal Clément Garde des Sceaux, Ministre de la Justice 22 Septembre 2005*, In: www.lexisnexis.fr/pdf/DO/RAPPORTCATALA.pdf (2014. 06. 27-i letöltés).
13. ANTALFY Mihály, *Törvényjavaslat egyes magánjogi pénztartozások ártértékeléséről, II. Részletes indoklás*, Magyar Jogi Szemle 1925, 6. évfolyam, 442-443.
14. ANTALFY Mihály, *Törvényjavaslat egyes magánjogi pénztartozások ártértékeléséről*, Magyar Jogi Szemle, 1925, 409-455.
15. ANTALFY Mihály, *Valorizációs törvényjavaslatok*, Magyar Jogi Szemle, 1924, 3, 97-101.
16. *Antrag Dr. Dürringer u. Gen.: Bd. 376, Nr. 5597. Bd. 376, Nr. 5597.*
In: http://www.reichstagsprotokolle.de/Sach_bsb000000046_000536_82013.
(2013. augusztus 22-i letöltés).
17. APÁTHY István (1829–1889), *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Kötelmi jog*, Budapest, 1882.
18. AQUINÓI SZENT Tamás, *Summa Theologica* II, 2.9.110. ; 2, 110, 3. ; II-II, 88, a. 10; 89,9.
19. ARNDT, H. W., *Economic Lessons of the 1930s*, Routledge, Taylor & Francis Group-New York- London, 2014., 199.
20. *Az Alkotmánybíróság határozatai*, Az Alkotmánybíróság Hivatalos Lapja, 2014. 8. szám, 301- 310.

21. *Az Alkotmánybíróság határozatai*, Az Alkotmánybíróság Hivatalos Lapja, 2013. 5. szám, 2013. február 28., 270-276.
22. *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában*, (ford.) HALLER Károly, Budapest, 1897.
23. *Az Új Aranyrendelet : Az aranytárgyak előállításának és forgalmának szabályozásáról szóló 1270/1943. M. E. számú rendelet és annak részletes magyarázata, az aranyforgalmát szabályozó korábbi rendeletekkel (2360/1935. M. E. és 7240/1940. M. E. sz.) együtt*, összeállította: Limbek Béla, Meznerics Iván, Gazdasági Jog, Budapest, 1943.
24. BABJÁK Ildikó, *Barbárság vagy germánság? Árucseré Európa hajnalán*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.
25. BALOGH Judit: *Az Általános rész kérdése és tervezetei a XIX. század végének magyar magánjogi kodifikációs elképzeléseiben*, Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis, DE-ÁJK, Debrecen, 2002.
26. BALOGH Judit, *100 éve történt: BGB in statu nascendi*, Jogtudományi Közlöny, (1997. október) 10, 437-442.
27. BALOGH Judit, *Nizsalovszky Endre*. In: (P. SZABÓ Béla MADAI Sándor és MEGYASZAI Georgina közreműködésével szerk.), *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.*, Historia Facultatis Iuridicae, DE-ÁJK, Debrecen, 2006.
28. BALOGH Judit, *Nizsalovszky Endre: (1894-1976) Kereskedelmi- és váltójog* In: (SZABÓ Béla szerk.) *"Ernyedetlen szorgalommal...": A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949)*. DE-ÁJK, Debrecen, 2014.
29. BARANAUSKAS, Egidijus - ZAPOLSKIS, Paulius, *The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract*, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Business Law, *Jurisprudence*, 2009, 4, 197-216.

30. BARTOLUS, *Opera omnia- In primam Digesti Veteris partem Commentaria* (ed Turin 1574, fol. 43 v). In:
https://books.google.hu/books/about/Opera_omnia_quae_extant.html?id=bpmKovujGtEC&redir_esc=y (2015. március 20-i letöltés).
31. BÁTOR Viktor, *Pénztartozás*. In: *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek Kötelmi jogunk Köréből című művéhez*, II. kötet, I. rész, Budapest, 1933.
32. BAUDOUIN, Jean-Louis, *Theory of Imprevison and Judicial Intervention to Change a Contract*. In: DAINOW, Joseph (szerk.), *Essays on the Civil Law of Obligations*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1969, I.
33. BEALE, H. G. *Chitty on Contracts: Twenty-Ninth Edition*, Volume I: General Principles, Sweet & Maxwell, London, 2004.
34. BECK Salamon, *Előreteljesítés és gazdasági lehetetlenülés*, Jogtudományi Közlöny, 1947, 9-10, 172.
35. BEHN, Daniel, *The Confusing Legal Development of Impossibility and Changed Circumstances: Towards a better Understanding of Contractual Adaptation of Common Law*, International Economic Law at the University of Dundee's Centre, In: file:///D:/Downloads/Chrome/cepmlp_car13_77_282253210.pdf (2016. január 21-i letöltés) 2-3.
36. BESNYŐ Bernát, *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez*, II. kötet, I. rész, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933.
37. BESSENYŐ András, *A devizahitelesek és a római jog*, Jura, 2014, 2, 14-26.
38. BIGOT- PREAMENEU, *Expose des motifs, Recueil complet des travaux préparatoires du Code Civil*, 1827, 230,
 In: http://www.cairn.info/zen.php?ID_ARTICLE=NAPO_122_0025 (2014. március 10-i letöltés).

39. BÍRÓ György, *A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2000, 6. kiadás.
40. BÍRÓ György, *Az értékállandóságról a polgári jogban, különös tekintettel a biztosítási jogviszonyokra*, Magyar Jogászegylet, 12. Jogász Vándorgyűlés, 1998. október 15-16., Budapest, Korreferensek: HIDVÉGINÉ ADORJÁN LÍVIA és TRUNKÓ Barnabás. A szerkesztett változatot készítette: BENISNÉ GYÖRFFY ILONA, Budapest, 1998, 127.
41. BLAU György, *A magyar valorizáció eddigi története*, Jogtudományi Közlöny, 1926, 10, 82-84.
42. BLAU György, *Pénzromlás és magánjog*, Jogtudományi Közlöny, 1924, 9-10 és 11-12 számai, 70-76, 83- 91.
43. BLAU György, *Valorizáció 1924-es joggyakorlatunkban*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1925.
44. BLAU György, *Valorizációs joggyakorlatunk 1927-ig*, Budapest, Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda, 1927.
45. BOÓC ÁDÁM - SÁNDOR ISTVÁN, *Előadásvázlatok a polgári jog általános tanaiból*, Bethlen-sorozat, Patrocínium, Budapest, 2010.
46. BÓNIS PÉTER, *A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban*, Jura, 2012, 2, 205-210.
47. BÖRNER, FRITJÖF, *Die Bedeutung der Generalklauseln für die Umgestaltung der Rechtsordnung in der nationalsozialistischen Zeit*, Lang, Frankfurt, 1989, 4—6.
48. BRODHUN, RÜDIGER: *Paul Ernst Oertmann (1865-1938): Leben, Werk, Rechtsverständnis sowie Gesetzeszwang und Richterfreiheit*, Baden-Baden: Nomos (Fundamenta Iuridica, Bd 34.) 1999. University dissertation.

49. CHISHOLM, Hugh, *Encyclopædia Britannica* (11th ed.). Cambridge University Press, 1911.
50. COHN, E.J., *Frustration of Contract in German Law*, *Journal of Comparative Legislation and International Law* 1946. 28, 23, 15. jegyzet.
51. COING, Helmut, *Europäisches Privatrecht*, Beck Verlag, München, 1985, I.
52. *Corpus Iuris Hungarici*, Budapest, Franklin-Társulat, 1899. Mátyás 1486. évi dekrétum, 17. cím.
53. CSEHI Zoltán, *Az egyoldalú szerződésmódosítás általános kérdései*, Pázmány Law Working Papers, 2014/30, PPKE - Iustum Aequum Salutare, Budapest.
54. DAWSON, John P., „*Effects of inflation on private contracts: Germany, 1914 – 1924*” 33 *Michigan Law Review*, 1934 – 1935. 2, (33. évfolyam) 171-238.
55. DECIUS, Philippus, *Consilia* (ed Venetiis, 1575) 367, 335, 4. In: <http://www.libriantichionline.com/cinquecento/philippus-decius-consilia-responsa-1556> (2015. április 7-i letöltés).
56. DE PRINS, Jean, *Letters and Letter Fragments*, Droz, Genève, 2007.
57. *Decretum Gratiani*: C. 22, 2, 14.
58. DELI Gergely, *A generális kaluzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*, Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola Budapest 2009. június, 52. 277.lj.
59. *Digesta*: D. 50, 17, 185; D. 44, 7, 1, 4; D. 50, 17, 23; D. 45, 1, 137, 4; D. 12, 4, 8; D. 46, 3, 38; D. 13, 6, 18pr.
60. EGYED István, *A háborús jog kialakulása*, *Jogállam*, 1916, 9-10, 585-601.

61. EÖRSI Gyula, *Kötelmi jog: általános rész: egységes jegyzet*, (Eredeti kiadás: Budapest: Tankönyvkiadó, 1978), újabb kiadás: Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
62. EÖRSI Gyula, *Összehasonlító polgári jog (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
63. ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
64. FEENSTRA, Robert, *Impossibilitas and clausula rebus sic stantibus. Some aspects of frustration of contract in continental legal history up to Grotius*, In: WATSON, Alan (szerk.), *Daube Noster, Essays in Legal History for David Daube*, Fata Iuris Romani, Edinburgh, 1974.
65. FENYVES Béla, *A német felértékelési törvény*, Jogállam, XXIV. évfolyam, 1925, 7, 299-307.
66. FLUME, Werner, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 2. Band: Das Rechtsgeschäft*, Berlin-Heidelberg, 1979.
67. FÖLDI András, *A jóhiszeműség és tisztesség elve - Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestiensis, Fasc. IX., Publicationes Cathedrarum 12, ELTE- ÁJK, Budapest, 2001.
68. FRANK Ignác, *A közigazság törvénye Magyarhonban*, Budán : a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845, II. rész, III. könyv.
69. FREITAG, Sabine, *Friedrich Hecker: Two Lives for Liberty*, Franz Steiner Verlag GmbH., 1998, reprint: St. Louis/Ill: University of Missouri Press, 2006.

70. FRICK, Joachim G., *Arbitration and Complex International Contracts*, Kluwer Law International – Schulthess Juristische Medien AG, Zürich – Norwell-Dordrecht, 2001.
71. FRIGYES Béla, *A pénztartozások átértékelése*, Jogtudományi Közlöny, 1923, 15, 113-114.
72. GADÓ Gábor - NÉMETH Anita - SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes - *Ptk. Fordítókulcs Oda-Vissza, A 2013. évi V. törvény és az 1959. évi IV. törvény normaszövegének összehasonlító táblázata, mindkét irányban*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.
73. GALLIA Béla, *A valorizációs törvényjavaslat*, Jogállam, 1925, 10, 4329-443.
74. GARDBAUM, Stephen, *Limiting Constitutional Rights*, UCLA Law Review, 2007, 4, 789-854.
75. GÁRDOS Péter (szerk.), *Kézikönyv az új Polgári Törvénykönyvhöz*, CompLex, Budapest, 2009.
76. GELLÉRT György, *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, CompLex, Budapest, 2007., 905., Szerk.: PETRIK Ferenc, *Polgári jog, Kommentár a gyakorlat számára*, HVG Orac, Budapest, 2008., 423.
77. GELLÉRT György, *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez*, 7. kiadás, HVG- Orac Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2009. július 1., 319-329.
78. GIEG, Georg, *Clausula Rebus Sic Stantibus und Geschäftsgrundlage*. Aachen, Shaker, 1994. 125-126.
79. GOLDBERGER József- SZÁNTÓ Imre, *Devizajog, A pénztartozás magyar válságjoga*, Tébe Könyvtár, 90. szám, Tébe Kiadóvállalat, Budapest, 1937.

80. GOUDSMIT, J., E., *The Pandects: A Treatise on the Roman Law and Upon its Connection with Modern Legislation*, The Lawbook Exchange Ltd., Clark, New Jersey, 2005.
81. GRÄTZER, Paul, *Die clausula rebus sic stantibus beim öffentlich-rechtlichen Vertrag*, Dissertation, Buchdruckerei „Neue Einsiedler Zeitung“, Einsiedeln, 1953.
82. GRAZIANO, Thomas Kadner - BÓKA János, *Összehasonlító szerződési jog*, Complex Kiadó, Budapest, 2010.
83. GROSSCHMID Béni, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, II. és III. kötet, 1. rész, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933.
84. GROTIUS, Hugo, *A háború és béke jogáról*, Pallas Stúdió, Budapest, 1999, I. kötet, (Brósz Róbert fordítása).
85. GRUBER, Georg, *Geldwertschwankungen und handelsrechtliche Verträge in Deutschland und Frankreich, Untersuchungen zum Europäischen Privatrecht*, UEP 13, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2002.
86. GYARMATI György, *Magyarország története- Demokráciából a diktatúrába, 1945- 1956*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.
87. GYÖNGYÖSSI Márton, *Magyar pénztörténet (1000-1526)*, 227.
In:<http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/83K%E1lnoki/GY%D6NGY%D6SSY%20K%D6NYV/10%20GYONGYOSSY.pdf> (2013. augusztus 09-i letöltés).
88. GYÖRGY Ernő, *A fizetésképtelenségi válság*, Országos Hitelvédő Egylet, Budapest, 1926.
89. GYÖRGY Ernő, *A válságjog kialakulása*, A Polgári jog könyvtára 18. füzet, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933.

90. GYÖRGY Ernő, *Az infláció mérlege*, Budapest, Közgazdasági Könyvtár, XII. kötet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932.
91. GYÖRGY Ernő, *Előreteljesítés és gazdasági lehetetlenülés*, Jogtudományi Közlöny, 1947, 7, 97-99.
92. GYŐRI Elek (1841–1902) *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Általános rész*, Budapest, 1880.
93. HALMOSY Endre (1829–1895), *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Dologi jog*, Budapest, 1882.
94. HAMVAS Béla, *A világválság*, Aktuális kérdések irodalma 53., Fővárosi Könyvtár, Budapest Székesfőváros házi nyomdája, Budapest, 1938, 5.
95. HAMZA Gábor, *A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.
96. HARASZTI György, *A clausula rebus sic stantibus mai értelme, Jubileumi tanulmányok*, II. kötet, Pécs, 1967. 155.
97. HARMATHY Attila, *Változások a szerződések burzsoá elméletében*, Állam-és Jogtudomány, XVII, 1974. 4, 585-610.
98. HAY, P., *Frustration and its solution in German law*, The American Journal of Comparative Law, 1961. 10, 362.
99. HOGG, Martin, *Promises and Contract Law: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
100. HOLTHÖFER, Ernst, *Decio, Filippo*, In: STOLLEIS, Michael (szerk.), *Juristen: ein biographisches Lexikon; von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (2nd edition), München, Beck, 2001, 171–173.

- 101.HOMOKI - NAGY Mária, *A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában*, In: *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*, CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs– VARGA Zs. András (szerk.), Pázmány Press, Budapest, 2015.
- 102.HOMOKI-NAGY Mária, *A pacta sunt servanda elv érvényesülése a magyar magánjogban*. In: *Jakab Éva (szerk.) Római jog és a magánjog fejlődése Európában*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011.
- 103.HOMOKI-NAGY Mária, *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés*, *Jogtörténeti Szemle*, 2007, 3, 16.
- 104.HOMOKI -NAGY Mária, *Egy adóssági per története*. In: HOMOKI -NAGY Mária (szerk.), *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*, Szeged, 2013.
- 105.HÓMAN Bálint, *Magyar pénztörténet 1000-1325*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916, 8. fejezet.
- 106.HONDIUS, Ewoud- GRIGOLEIT, Christoph (szerk.), *Unexpected Circumstances in European Contract Law, The Common Core of European Private Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011
- 107.HORVÁTH Attila, *A magyar magánjog történetének alapjai*, Gondolat, Budapest, 2006.
- 108.<http://dejure.org/gesetze/BGB/275.html> (2014. június 28-i letöltés).
- 109.<http://dtg.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/297-eorsi-gyula> (2015. augusztus 11-i letöltés).
- 110.<http://dtg.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/307-grosschmid-beni>(2015. július 30-i letöltés).

111. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/309-kolosvary-balint> (2015. július 25-i letöltés).
112. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/320-szaszy-istvan> (2015. július 30-i letöltés).
113. <http://europaialkotmanyjog.eu/?p=672> (2015. január 20-i letöltés).
114. <http://lexetius.com/BGB/242> (2014. október 12-i letöltés).
115. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0037.html> (2015. július 30-i letöltés).
116. <http://mek.oszk.hu/13100/13162/13162.pdf>. (2014. április 20-i letöltés).
117. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/10565.htm> (2015. augusztus 2-i letöltés).
118. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV (2015. február 14-i letöltés).
119. <http://nevpont.hu/view/2542> (2015. október 12-i letöltés).
120. <https://rdb.manz.at/document/ris.n.NOR12019193> (2015. július 20-i letöltés).
121. http://szegediitlotabla.birosag.hu/sites/szegediitlotabla.birosag.hu/files/field_attachment/fuzetek12.pdf 9. (2013. március 30-i letöltés).
122. <http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=anonim> (2012. április 30-i letöltés).
123. <http://www.birosag.hu/ugyfelkapcsolati-portal/anonim-hatarozatok-tara> (2013. március 30-i letöltés).

124. <http://www.buergerliches-gesetzbuch.info/bgb/313.html> (2013. március 12-i letöltés).
125. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz75137.html> (2015. július 20-i letöltés).
126. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz28561.html> (2015. július 22-i letöltés).
127. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz53083.html> (2015. július 22-i letöltés).
128. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz57647.html> (2015. július 22-i letöltés).
129. http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_321.html (2014. november 10-i letöltés).
130. http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_157.html (2014. november 12-i letöltés).
131. https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_157.html (2016. július 15-i letöltés).
132. <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> (2015. július 23-i letöltés).
133. <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> (2014. június 02-i letöltés).
134. <http://www.lb.hu/hu/joghat/62013-szamu-pje-hatarozat> (2016. július 30-i letöltés).
135. <http://www.lb.hu/hu/kollvel/legfelsobb-birosag-polgari-kollegiumanak-22006-v22-szamu-velemenye-az-itelkezes-elvi> (2015.01.10-i letöltés).
136. <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006436298&cidTexte=LEGITEXT000006070721> (2015. március 11-i letöltés).

- 137.<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006436401&cidTexte=LEGITEXT000006070721> (2015. február 21-i letöltés).
- 138.<http://www.kislexikon.hu/saldo.html> (2016. július 22-i letöltés).
- 139.<http://www.ratg.at/gesetze/gesetz/ABGB/936/10001622/NOR12018662/> (2016. július 11-i letöltés).
- 140.<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8428> (2014. szeptember 24-i letöltés).
- 141.<http://www.trans-lex.org/109600> (2013. december 20-i letöltés).
- 142.http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_german/case.php?id=945 (2014.05.23-i letöltés).
- 143.HUANG, Zhe, *Zur Lehre von der Geschäftsgrundlage nach altem und neuem Recht*, Peter Lang, International Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009.
- 144.HUTCHISON, *Fundamental Change of Circumstances in Contract Law*, University of Cape Town, 2010.
- 145.IVÁN Miklós, *A koronától az aranypengőig*, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934, 15.
- 146.JANZEN, Anne, *Unforeseen circumstances and the balance of contract: A comparison of the approach to hardship in the Unidroit Principles and the German law of obligations*, *Journal of Contract Law*, 2006. 22, 156-169.
- 147.JAUERNIG, Othmar– STADLER, Astrid, *BGB*, München, C. H. Beck, 2009. § 313.
- 148.*Iustinianus, Institúciók*: 3, 19, 1.

- 149.KARLOVIC, Tomislav, *The Origins of Clausula Rebus Sic Stantibus*. In: BÉLI Gábor - DUCHONOVÁ, Diana - FUNDÁRKOVÁ, Anna - KAJTÁR István - PERES Zsuzsanna, *Institutions od Legal History, With Special Regard to Legal Culture and History*, University of Pécs- Institute of History of Slovak Academy of Sciences, Pécs, 2011.
- 150.KATONA Géza, *A megvázotott körülmények hatása a szerződés teljesítésére*, Jogtudományi Közlöny, 1981. március, 161-171, 162.
- 151.KECSKÉS László, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*, HVG- Orac Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- 152.KELEMEN László, *A bírói szerződésmódosító jog*, Magyar Jogi Szemle, Budapest, 1941. április, 7. szám, 122-123.
- 153.KERN, Bernd- Rüdiger, Universität Leipzig Juristenfakultät, *Deutsche und europäische Rechtsgeschichte II., Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Wintersemester, 2013-2014,
In: <http://www.uni-leipzig.de/~brkern/data/skriptregi2.pdf>, (2016. július 13-i letöltés), 9.
- 154.KOLOSVÁRY Bálint, *Magánjog, A magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata*, átdolgozott és bővített kiadás, Studium, Budapest, 1930.
- 155.KOVÁCS Ágnes, *Alapjogok ütközése a bírósági gyakorlatban- Az alkotmánybíróságok szerepe az alapjogi konfliktusokfeloldásában*, PhD. értekezés, Debreceni Egyetem Álam-és Jogtudományi Kar, 2013.
- 156.KÖBLER, Ralf, *Die "clausula rebus sic stantibus" als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen, 1991.

- 157.KÖNIG Vilmos, *A valorizációs törvény és a gazdasági krízis*, Jogtudományi Közlöny, 1929, 22, 205-206.
- 158.KÖNIG Vilmos, *Az antivalorizációs javaslat*, Jogtudományi Közlöny, 1927, 23, 209-210.
- 159.KREITTMAYR, Freiherr von, (ed.) *Compendium Codicis Bavarici* (1768 ed repr 1990).
- 160.KRESZ Károly, *A német felértékelési törvény kihatása*, Tébe Könyvtár 17., Tébe Kiadóvállalata, Budapest, 1926.
- 161.KRESZ Károly, *Háborus pénzügyek, Előadás az Országos Nemzeti Klubban 1942. december 2-án*, Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai, 63. Budapest, 1942.
- 162.KROPHOLLER, Jan, *Studienkommentar BGB*, München, C. H. Beck, 2006. § 313.
- 163.KUNCZ Ödön, *Háboru utáni kereskedelmi jogunk vezető eszméi*, valamint KELEMEN László, *A szerződésen alapuló kötelmek áldozati határa*, In: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint jogtanári működésének 40. évfordulójára*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939.
- 164.KUPÁN Árpád, *Változatos életpálya a viharos változások korában (Ágoston Péter élete I.)*, Várad folyóirat, 2007. 9-10. szám.
- 165.LÁBADY Tamás, *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2010.
- 166.LADAY, Stefan, *Die Gesetzgebung Rumaniens in den Jahren 1929, 1930 und 1931*, Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, (6) 1932, I, 460.

167. *Lakbérvalorizáció, A lakások és más helyiségek béréről szóló 8000/1946 M.E.sz. rendelet (Forintbérékkel)*, Magyarázatokkal ellátták: KEREZSY Jenő, VERÉCZY József, FAJTH Tibor, Hernádi Könyvkiadó Vállalat kiadása, Budapest, 1946.
168. LAMBERTERIE, I. D. *The Effect of Changes in Circumstances on Long-Term Contracts: French Report*. In: HARRIS, D. - TALLON, D. (szerk.), *Contract Law Today: Anglo-French Comparisons*, Clarendon Press, Oxford, 1989.
169. LARENZ, Karl, *Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1963.
170. LEYSER, Augustin, *Meditationes ad Pandectas*, Lipsiae, 1741, Halae edition (1772), I. In: https://books.google.hu/books/about/Meditationes_ad_Pandectas.html?id=3O1FAAAAcAAJ&redir_esc=y (2015. március 20-i letöltés).
171. LORENZ, W., „*Contract modification as a result of change of circumstances*” 374, 24. számú jegyzet, In: BEATSON, Jack - FRIEDMANN, Daniel (szerk.), *Good Faith and Fault in Contract Law*, 1995) Oxford University Press, Oxford, 1995.
172. LOYAL, Florian, *Vertragsaufhebung wegen Störung der Geschäftsgrundlage*, NJW, 2013/3. 417–422.
173. LÖW Lóránt, *A tőzsdebiróság állásfoglalása a gazdasági lehetetlenülés kérdésében*, Jogtudományi Közlöny, 1923, 15, 114-115.
174. LUIG, Klaus, *Die Kontinuität allgemeiner Rechtsgrundsätze: Das Beispiel der clausula rebus sic stantibus*. In: ZIMMERMANN, Reinhard - KNÜTEL, Rolf-MEINCKE, Jens Peter (szerk.), *Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik*, C. F. Müller, Heidelberg, 1999.

175. LUIG, Klaus, *Das Forschungsfeld der europäischen Privatrechtsgeschichte*, In: HADDING, Walther, (szerk.), *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 1999, 415.
176. M. Tullii Ciceronis, *De officiis libri tres*. edidit Joannes CSENGERI, Budapest, 1891. 25.
177. MALOM István, *Gazdasági lehetetlenülés a bérleti jogban*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1934.
178. MARCZALI Henrik, *A pénz válságának történetéhez*, Jogtudományi Közlöny, Budapest, 1921, 4, 25-27.
179. MARKESINIS, Basil S. - UNBERATH, Hannes - JOHNSTON, Angus, *The German Law of Contract: A Comparative Treatise*, Hart Publishing, Oxford, 2006.
180. MEDVIGY Gábor, *A valorizáció törvényjavaslata, Az igazságügyminisztérium javaslatának kritikai méltatása, Előadás a Magyar Jogászegylet és az Ügyvédi Kör 1925. évi december hó 17-ik napján tartottegyüttes ülésén*, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata Rt. Nyomdája, Budapest, 1925.
181. (IFJ.) MIKLÓS Gyula, *A német birodalom felértékelési törvénye*, Jogtudományi Közlöny, (LX.) 1925, 19, 148-150.
182. MOLINA, *De Iure et Iustitia*, II. kötet, Disputatio 272;
In:
https://books.google.hu/books?id=m0vThl3zfXkC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015. június 20-i letöltés).
183. NACSA Mónika, *A gazdasági lehetetlenülés szabályozása és rendszertani helye Magyarország Magánjogi Törvényjavaslatában*, Szeged, 2010, SZTE-ÁJK, Magyar Jogtörténeti TDK, 2010.

- 184.(IFJ.)NAGY Dezső, *Törvénykezési szemle /II. Gazdasági lehetetlenülés az ingatlan átruházása után*, Jogtudományi Közlöny, 1925,8, 60.
- 185.NÉMETH István, *Németország története, Egységtől az egységig (1871-1990)*, Aula, Budapest, 2002.
- 186.NIZSALOVSKY Endre, *A valorizáció multja és jelene*, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1926.
- 187.NIZSALOVSKY Endre, *A valorizáció, mint törvényalkotási probléma egyes külföldi államokban*, Jogállam, 1925, 1-2. szám, 45-58.
- 188.NIZSALOVSKY Endre, *A valorizációs javaslat- jogi szempontból*, Kereskedelmi Jog, 1925, 22, 145.
- 189.NIZSALOVSKY Endre, *Az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló törvény a törvényhozás tárgyalási anyagával, az irányadó joggyakorlattal és magyarázó jegyzetekkel*, Magyar törvények Grill-féle kiadása, 55. füzet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1928, 7.
- 190.NIZSALOVSKY Endre, *Kötelmi jog I., Általános tanok, 19148/49. tanévi előadások*, Budapest, 1949.
- 191.NOCHTA Tibor, *A gazdasági válság mint szerződési kockázat*, In: NÓTÁRI Tamás (szerk.), *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70 születésnapjára*, Lectum Kiadó, Szeged, 2010.
- 192.NOCHTA Tibor, *Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság?*, Jog - Állam- Politika, 2011. 2, 87-97.
- 193.OERTMANN, Paul, *Die Geschäftsgrundlage. Ein neuer Rechtsbegriff*, Scholl, Leipzig, 1921.

- 194.OMLOR, Sebastian, *Geldprivatrecht: Entmaterialisierung, Europäisierung, Entwertung*, Ius Privatum 184, Mohr Siebeck, 2014.
- 195.OSZTOVITS András, *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata*, Opten Informatikai Kft., Budapest, 2011, I. kötet.
- 196.PFAFF, Leopold, *Die Clausel: rebus sic stantibus in der Doctrin und der österreichischen Gesetzgebung = Festschrift zum 70. Geburtstag Dr. Joseph Unger*, Stuttgart, 1898, (Neudruck: Aalen 1974.).
- 197.PAPP Tekla, *Gazdasági/üzleti kockázat – mint szerződési körülmény – megítélése a magyar magánjogban és versenyjogban*, 117,
In: http://www.vmtt.org.rs/mtn2012/113_132_Papp_Tekla_A.pdf (2015. január 30-i letöltés).
- 198.PAPP Tekla, *Opuscula Civilia, Magánjogi látlelet*, Lectum Kiadó, Szeged, 2013.
- 199.*Példabeszédek Könyve: VI.1.-2.*
- 200.PENNINGTON, Kenneth, *Medieval Canonists, Johannes Teutonicus*, In: aculty.cua.edu/pennington/1140i-p.htm(2015, október 21-i letöltés) .
- 201.PFEFFER Zsolt, *A pénzügyi jog Magyarországon a szocialista korszakban*, Jura, 2014, 2, 104-115.
- 202.PFLEIDERER, Otto, *Die Reichshank in der Zeit der großen Inflation, die Stabilisierung der Mark und die Aufwertung von Kapitalvorderungen*. In: Deutsche Bundesbank (szerk.), *Währung und Wirtschaft in Deutschland, 1876-1975*, Frankfurt 1976.
- 203.PICHONNAZ, Pascal, *From Clausula rebus Sic Stantibus to Hardship*, *Fundamina*, (1) 2011. 17, 125-143.

204. POKOL Béla, *Magánjogdogmatika- történeti elemzések*. In: SZABÓ Miklós (szerk.), *Jogdogmatika és jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.
205. POPOVICS Sándor, *A pénz sorsa a háborúban*, Osztrák és magyar sorozat, MTA, Budapest, 1926.
206. *Projet D' Ordonnance n du portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations*, In:
http://www.justice.gouv.fr/publication/j21_projet_ord_reforme_contrats_2015.pdf, 8, (2016. április 25-i letöltés).
207. PUFENDORF, *De Iure Naturae et Gentium*, lib. III., cap. VI. § 6., 1672,
In: <https://archive.org/details/samuelpufendor1672pufe> (2016. június 30-i letöltés).
208. RAWSON, Elizabeth, *Cicero, a portrait*, Allen Lane, London, 1975.
209. REICHARD Zsigmond, *Háborús jogesetek*, Jogállam, Jog-és Államtudományi Szemle, 1916, 1-2, 60-71.
210. RUMMEL, Michael, *Die clausula rebus sic stantibus, Eine dogmengeschichtliche Untersuchung unter Berücksichtigung der Zeit von der Rezeption im 14. Jahrhundert bis zum jüngeren Usus modernus in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Thesis, Hannover, Baden-Baden, 1991.
211. SCHRÖDER, Rainer, *Das Bürgerliche Gesetzbuch im 20. Jahrhundert*, Tag der Juristischen Fakultät, 15. November 2000, *100 JAHRE BGB Juristische Fakultät*, Potsdam 2001, 14.
212. SCHUSTER, Peter Felix, *Schuldrecht AT – Wegfall der Geschäftsgrundlage, Treu und Glauben*, 2008, március 16., 1. In:
<http://www.peterfelixschuster.de/juraag/sat-geschgrd.pdf> (2014. november 12-i letöltés).
213. SCHUSTER Rudolf, *Magánjogunk kodifikálása*, Jogállam, 1937, 3-4, 81-87.

- 214.SCHUSTER Rudolf, *Néhány szó a gazdasági lehetetlenülés kérdéséhez*, Jogtudományi Közlöny, 1923, 1, 2-4.
- 215.SCHWARTZ Tibor, *A külföldi valuták átértékelési lehetősége*, Jogállam, XXXIII. évfolyam, 1934, 1-2. szám, 17-23.
- 216.SCHWARTZ Tibor, *A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*, Franklin Társulat, Budapest, 1927.
- 217.SCHWARTZ Tibor, *Egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló 1928: XII. törvénycikk magyarázata*, Franklin, Budapest, 1928.
- 218.SEFTON-GREEN, Ruth, *Mistake, Fraud and Duties to Inform in European Contract Law*, The Common Core of European Private Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- 219.SEIDLER, Erwin, *Ergänzende Vertragsauslegung und Oertmann's Geschäftsgrundlage In Ihrem Verhältnis zu einander, Inaugural-Dissertation*, Buchdruckerei Emil Wurst, Breslau, 1928.
- 220.SENECA, *De beneficiis*, 4. 35. (Simon Attila fordítása).
- 221.SIKLÓSI Iván, *Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez- Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus*, Jog-Állam-Politika, (V.) 2013, 1, 177-193.
- 222.SIKLÓSI Iván, *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, ELTE Eötvös Kiadó, ELTE, Budapest, 2014, 77-84.
- 223.SOBERNHEIM, Otto - BALLIN, Julius, *Die Geldentwertung als Gesetzgebungsproblem des Privatrechts*, F. Vahlen, Berlin, Dahlen, 1923.

- 224.SZÁSZY Béla, *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényjavaslatáról*, Franklin Társulat Bizománya Magyar Jogászegyleti Értekezések, Budapest, 1928. december, 98. füzet, XX. kötet.
- 225.SZÁSZY István,*A kötelmi jog általános tanai*, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1943.
- 226.SZÁSZY- SCHWARTZ Gusztáv, *Ujabb magánjogi fejtegetések*, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest 1901.
- 227.Szegedi Ítélotábla Polgári Kollégium Táblabírószáki füzetek, *Válogatás a másodfokú joggyakorlatból*, I. kötet, 7. füzet, 2006.január 1-től 2006. december 31-ig, 7, Lásd: http://szegediitlotabla.birosag.hu/sites/szegediitlotabla.birosag.hu/files/field_attachment/fuzetek07.pdf. (2015. február 14-i letöltés).
- 228.SZENTIRMAJ Ödön, *A valorizáció fogalma és értékelmélete, különös tekintettel az ügynevezett tiszta pénztartozások és köztük a készpénzkölcsön átértékelésére*, Magyar Jogi Szemle, 1927, június, 54-55.
- 229.Szerkesztőbizottsági javaslat,
In: <http://ptk2012.hu/wp-content/uploads/2012/10/2007-05kodi.pdf> (2016. július 30-i letöltés) 5.
- 230.SZIVESSY Lehel, *A pénz értékállandósága*, A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott előadások 23., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1936.
- 231.SZLADITS Károly - FÜRST László, *A magyar bírói gyakorlat*, II. kötet, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1935.
- 232.SZLADITS Károly, *A háborús magánjogi jogalkalmazás köréből*, A Magyar Jogélet Könyvtára, Budapest, 1917.

- 233.SZLADITS Károly, *A magánjogi bírói gyakorlat*, Jogállam, 1926, 4-5, 195-209.
- 234.SZLADITS Károly, *A magyar magánjog vázlata*. II. kötet, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1937.
- 235.SZLADITS Károly, *A magyar magánjog, Kötelmi jog általános része*, 3. kötet, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.
- 236.SZLADITS Károly, *A moratórium*, Jogállam, 1914, 7-8., 570-580.
- 237.SZLADITS Károly, *Aktuális kérdések a német és osztrák bírói gyakorlatban*, Jogtudományi Közlöny, 1921, 11, 82-84.
- 238.SZLADITS Károly, *Magánjogi bírói gyakorlatunk az 1917. évben*, Jogállam, 1918, 3-4, 266.
- 239.TABOR, Charles, *Dusting Off the Code: Using History to Find Equity in Louisiana Contract Law*, Louisiana Law Review, 200 Winter, Volume 68, Number 2, In:
<http://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6234&context=lairev> (2014. június 29-i letöltés).
- 240.TAKÁCS Tibor, *A francia magánjog fejlődésének története* (Code Civil és előzményei), PhD értekezés, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2005.
- 241.TALLÓS György, *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez, 1945–1949 (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 9.)*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- 242.TELESZKY István (1836–1899), *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete, Öröklési jog*, Budapest, 1882.

243. TELESZKY János, *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1927.
244. THEURL, Theresia, *Währungsumstellungen in der deutschen Geschichte seit 1871*, In: http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_05_98/HPM_05_98_8.pdf (2014. október 11-i letöltés) 182.
245. THIER, Andreas, *Legal history*. In: HONDIUS, Ewoud- GRIGOLEIT, Christoph (szerk.), *Unexpected Circumstances in European Contract Law, The Common Core of European Private Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
246. THOMASIIUS, Christian, *Dissertatio de usu pratico doctrinae de culparum praestatione in contractibus*, In: THOMASIIUS, Christian, *Dissertationum academicorum varii imprimis iuridici argumenti* 1006 (1777); Le Brun, *Essai sur la prestation des fautes*, printed in 2 Robert Pothier, *Oeuvres de Pothier* 503 (M. Bugnet, edition, 1861).
247. TOLKIEN, J. R. R., *A Gyűrűk Ura- A Gyűrű Szövetsége*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, II könyv.
248. TÓTH I. János, *Válság és válságtudat*, SZTE- BTK, Filozófiai Tanszék, LÉTÜNK 2012/3. 20–27.
249. TÓTH Lajos, *Magyar magánjog, Kötelmi jog*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938.
250. TÓTH László, *A kulantéria elbirtoklása és a gazdasági lehetetlenülés kérdése a lakbérleti viszonyokban*, Jogállam, 1931, 9-10, 408-412.
251. TÖRÖK Éva, *A szerződés létrehozásának alapkérdései*, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.

252. TUNYOGI SZÚCS Kálmán, *A gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció*, Magyar Jogi Szemle, 1923, 4. évfolyam, 301-312.
253. TURNOCK, David, *Aspects of Independent Romania's Economic History with Particular Reference to Transition for EU Accession*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire – Burlington, 2007.
254. TÚRY Sándor Kornél, *A gazdasági lehetetlenülés kérdése és az elektromos áramot termelő vállalatok*, Magyar Jogi Szemle, 1920.
255. UJLAKI Miklós, *A magyar magánjog módosulásai Romániában*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1934.
256. VÁGI József, *V. Valorizációs joganyag*, Jogtudományi Közöny, 1947, 9-10, 144-151.
257. VÉKÁS Lajos, *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*, Complex Kiadó, Budapest, 2013.
258. VÉKÁS Lajos - GÁRDOS Péter (szerk.), *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslat magyarázatokkal*, Complex Kiadó, Budapest, 2012.
259. VÉKÁS Lajos, *Az új magyar Polgári Törvénykönyv: gazdasági-társadalmi változások tükrében*, 1, http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/007_023_Vekas_A.pdf (2015. augusztus 8-i letöltés).
260. VÉKÁS Lajos - GÁRDOS Péter, *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, CompLex, Budapest, 2014, II. kötet.
261. VÉKÁS Lajos, *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*, Magyar Tudomány, 2014/1, 81. (80-89).

- 262.VENEZIANO, Anna, *UNIDROIT Principles and CISG: Change of Circumstances and Duty to Renegotiate according to the Belgian Supreme Court* Anna, 143.
In: <http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2010-1-veneziano-e.pdf> (2015. július 24-i letöltés).
- 263.VON BAR, Christian– CLIVE, Eric (szerk.), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR), Volume I.* München, Sellier, 2009. III–3:110. §.
- 264.VON ZU - RHEIN, Friedrich August - SARTORIUS, Johann B., *Sammlung merkwürdiger Rechtsfälle Bayerns*, Palm und Enke, Erlangen, 1. kötet, 1830.
- 265.WATANABE, Morimichi, *Nicholas of Cusa – A Companion to his Life and his Times*, Ashgate, Farnham- Burlington, 2011, 186- 187.
- 266.WEBER, ADOLF Dietrich, *Systematische Entwicklung der Lehre von der natürlichen Verbindlichkeit und deren gerichtliche Wirkung*, Leipzig, 1784., 90.§.
- 267.WELLER, Marc- Philippe, *Die Vertragstreue: Vertragsbindung- Naturalerfüllungsgrundsatz - Leistungstreue*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2009, 84.
- 268.WESENBERG, Gerhard, - WESENER, Gunter, *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*, Böhlau Wien Verlag, Wien-Köln-Graz 4. Aufl. 1985.
- 269.WIEACKER, Franz, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996.
- 270.WIACKER, Franz - ZIMMERMANN, Reinhard, *A History of Private Law in Europe*, CEU, Clarendon Press, Oxford, 1995.

271. WINDSCHEID, Bernhard, *Die Lehre des Römischen Rechts von der Voraussetzung*, Verlagshandlung von Julius Buddeus, Düsseldorf, 1892.
272. WITTMANN Mór, *Az osztrák és a magyar moratórium*, Jogállam, 1914, 7-8, 581-587.
273. WOLF Ernő, *Néhány teoretikus megjegyzés a valorizáció problémájához*, Magyar Jogi Szemle, 1925, 6. évfolyam, 94-105.
- ZACHÁR Gyula, *Fejezetek legújabb magánjogunk köréből*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939.
274. ZASIUS, Ulrich, *Opera omnia*. Lyon, 1550, reprint Aalen, 1966, vol 6, col. 145.
In:
https://books.google.hu/books/about/Opera_omnia.html?id=jQAHAQAIAAJ&redir_esc=y (2015. március 11-i letöltés).
275. ZIMMERMANN, Reinhard, - WHITTAKER, Simon, *Good Faith in European Contract Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
276. ZIMMERMANN, Reinhard, *Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today*, Clarendon Law Lectures, Oxford University Press, Oxford, 2001.
277. ZIVKOVIC, Velimir, LL. M (Belgrade), Magister Juris (Oxford), PhD Candidate University of Belgrade Faculty of Law, *Hardship in French, English and German Law*, In:
http://www.academia.edu/3152183/Hardship_in_French_English_and_German_Law (2014. július 01-i letöltés).
278. ZRÍNYI Miklós, *Értékállandóság kikötése- átértékelés*, Jogtudományi Közlöny 1947, 9-10, 137-138.

279.ZWEIGERT, Konrad- KÖTZ, Hein, *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, 3. Auflage, J.C. B. Mohr, Tübingen, 1996.

Döntvénytárak és egyéb gyűjtemények

1. *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye, II. kötet, Hivatalos Kiadás, Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1915, 1288.*

In: <http://mek.oszk.hu/13100/13162/13162.pdf> (2015. június 10-i letöltés).

2. *Grill- féle Új Döntvénytár*, TÉRFY Gyula (szerk.), Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1916-1924, (XVII. kötet), 1924-25 (XVIII. kötet), 1930-31 (XXIV. kötet).

3. *Hiteljogi Döntvénytár* (GALLIA Béla szerk.), 1915(VIII. kötet), 1916 (IX. kötet), 1917 (X. kötet).

4. *Jogi Hírlap Döntvénytára Magánjog:1927.I.1.-1930.IX.1. (I), 1930.IX.1.-1933.IX.1. (II), 1933.IX.1.-1936.IX.1.(III).*

5. *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára* (SZLADITS Károly szerk.), Franklin, Budapest, 1916 (IX. kötet), 1917 (X. kötet), 1918 (XI. kötet), 1921 (XIII. kötet), 1921-1923 (XIV. kötet), 1921- 1923 (XV, XVI. kötet) 1922 - 1924 (XVII. kötet), 1920-1925 (XVIII. kötet), 1930-1934 (XXVII. kötet).

6. *Magánjogi és Perjogi Döntvénytár*, Tudományos Folyóiratkiadó, Új évfolyam, III. kötet, Budapest, 1950.

7. *Polgárijogi Határozatok Tára*, 1917, Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium, Franklin, Budapest, 1917.

8. STAUD Lajos (szerk.), *Magánjog Tára*, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1922, III. kötet, 1923 (IV. kötet).

9. SZLADITS Károly (szerk.), *Jogtudományi Közlöny Magánjogi Döntvénytára, 1916-1924*, XVII. kötet, Franklin Társulat, Budapest.

Felhasznált jogszabályok és bírósági ítéletek jegyzéke

Felhasznált jogszabályok

Törvények és törvénycikkek

1. 1875. évi XXXVII. törvénycikk - kereskedelmi törvény (Kt.) *Corpus Iuris Hungarici*
2. 1876: XIII. tc. a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszámosokról
3. 1876. évi XXVII. törvénycikk a váltó-törvényről
4. 1892. évi XVII. törvénycikk a koronaérték megállapításáról
5. 1899. évi XLI. törvénycikk a vizimunkálatoknál, az ut- és vasutépítésnél alkalmazott napszámosokról és munkásokról
6. 1899. évi XXXVII. törvénycikk az Osztrák-magyar bank szabadalmának meghosszabbításáról
7. 1900. évi XXIX. törvénycikk a dohánytermelők és a dohánykertészetek közötti jogviszonyok szabályozásáról
8. 1900. évi XXVIII. törvénycikk az erdő-munkásokról
9. 1912. évi LXIII. törvénycikk a háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről
10. 1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről

11. 1921. évi XIV. törvénycikk a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról
12. 1923. évi XXXII. törvénycikk az 1923/24. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról
13. 1923. évi XXXIX. törvénycikk pénztartozás késedelmes teljesítés esetében a hitelezőt megillető kártérítésről
14. 1924. évi X. törvénycikk a korona értékcsökkenésének meggátlására irányuló egyes intézkedésekről
15. 1924. évi XXIII. törvény az Olasz Királysággal 1924. évi március hó 27-én kötött pénzügyi egyezmények és megállapodások becikkelyezéséről
16. 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről
17. 1925. évi XXXVII. törvénycikk a pénztartozás késedelmes teljesítése esetében a hitelezőt megillető kártérítésről szóló 1923:XXXIX. tc. hatályának meghosszabításáról és a végrehajtási eljárásban az előterjesztés halasztó hatályának korlátozásáról
18. 1926. évi VIII. törvénycikk a pénzbüntetésekre és a pénzbírságokra vonatkozó egyes rendelkezésekről
19. 1928. évi II. törvénycikk A pengőértékben való kötelező számíttással kapcsolatos egyes rendelkezésekről
20. 1928. évi XII. tc. az egyes magánjogi tartozások átértékeléséről
21. 1931. évi VIII. törvénycikk a földterherrendezés előmozdítására szükséges intézkedésekről
22. 1931. évi XX. törvénycikk a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról

23. 1931. évi XXVI. törvénycikka gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról

24. 1931. évi XXXII. törvénycikka külföldi fizetési eszközök és követelések bejelentéséről, valamint a kivitt vagyontárgyak ellenértékének beszolgáltatását biztosító kötbérről

25. A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete: első szöveg, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1900.

26. A polgári törvénykönyv törvényjavaslata. Az országgyűlés elé terjesztett szöveg. Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1914.

27. A polgári törvénykönyv törvényjavaslatának tárgyalása a képviselőház külön bizottságában. Közzéteszi a m. kir. Igazságügyminisztérium. I. kötet. Általános tárgyalás. Budapest, 1913. II. kötet. Bizottsági jelentés, Budapest, 1916. III. kötet. A törvényjavaslat bizottsági szövege. Budapest, 1916.

28. *ABGB*- Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch

29. *ALR* - Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794.

30. *BGB* - Bürgerliches Gesetzbuch

31. *CMBC* - Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis (1756).

32. *Magyarország Alaptörvénye* 2011. április 25.

33. *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata* Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium 1928

34. 1959. évi IV. törvény *a Polgári Törvénykönyvről*

35. 2013. évi V. törvény a *Polgári Törvénykönyvről*

36. *Code Civil*, a francia polgári jogi törvényről

Rendeletek

1. 1914. évi első moratóriumrendelet 3715/1914. M. E. sz

2. 14.000/1933 sz. MT. rendelet a gazdatartozások rendezéséről

3. 2360/1935. M.E. rendelet az arany forgalmának szabályozásáról

4. 4500/1931. M. E. sz. rendelet a külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzése és szabályozása tárgyában

5. 6900/1931. M. E. sz. rendelet a pengőértékre szóló pénzköveteléseknek aranypengőben való meghatározása tárgyában

6. 7590/1945. M.E. rendelet az üzlethelyiségek visszabocsátásáról

7. 300/1946.M.E. rendelet a zsidó ingóságokról

8. 7120/1946. M.E. rendelet a földadóról

9. 8000/1946. M.E. rendelet a lakások és más helyiségek bérének valorizálásáról

Alkotmánybírósági határozatok

1. 32/1991. (VI. 6.) AB határozat

2. 8/2014. (III. 20.) AB határozat

3. 3048/2013. (II. 28.) AB határozatban

Kommentárok

1. BÍRÓ György- FARKAS Attila László- FUGLINSZKY Ádám- KISFALUDI András- MOLNÁR Ambrus- PETRIK Béla- VÉKÁS Lajos- WELLMANN György (PETRIK Ferenc főszerk., WELLMANN György szerk.), *Az új Ptk. magyarázata V/VI., Polgári jog, Kötelmi jog, Első és második rész*, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.
2. GELLÉRT György (szerk.), *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, CompLex, Budapest, 2007.
3. *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez, Magyarázat a 241. §-hoz*, GELLÉRT György (szerk.), 7. kiadás, 2009. július 1.
4. TÖRÖK Gábor, *A polgári törvénykönyv magyarázata, III. kötet, Kötelmi jog, Általános rész*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2009.

Adatbázisok, jogtárak

1. *CompLex DVD Jogtár / Döntvénytár adatbázis (1975-)*(Letöltés ideje: 2015.01.20.).
2. LÁBADY Tamás – CSIKY Péter – GÁL Judit - SZABÓ Klára - SZENTPÉTERINÉ DR. BÁN Erzsébet - KEMENES István - KOVÁCS Kázmér - ZÁMBÓ Tamás (szerk.), *Bírósági Döntések Tára*, Complex Kiadó, Budapest, 2012.

Kúriai (legfelsőbb bírósági) peres eljárások, döntések, állásfoglalások, vélemények

1. 1945/1921. sz.

2. 7. P. VI. 5558/1933
3. 8. P.VI. 176/1933
4. K. 1447/1936.
5. LB Gf. I. 30197/1991.
6. LB Pfv. II. 22197/1994.
7. Lb.20. Gf.II.30.514/2005. eseti döntés
8. Lb.Pfv.21.869/2007/6
9. Lb. Pfv.VIII.20.789/2009/6

10. P. V. 1934/1921.
11. P. VI. 2537/1927.
12. P. VII. 1406/ 926.
13. P.II. 2608/1921.
14. P.II. 3905/1916.
15. P.II. 5635/1925.
16. P.II.4449/1918.
17. P.II. 9943/1915.
18. P.III. 755/1923.
19. P.III.1945/1921.
20. P.V. 1117/1925.
21. P.V. 1883/1948.
22. P.V. 2226/1921.
23. P.V. 2512/1948.
24. P.V. 3926/1921.
25. P.V. 3926/1921.
26. P.V. 4861/1922.
27. P.V.207/1925.
28. P.V.5253/1921.
29. P.V.6212/1922.
30. P.VI. 2408/1923.
31. P.VI. 3098/1933. .
32. P.VI.6402/ 1924.
33. P.VI.804/1946.
34. P.VII.586.1935.

35. P. VII. 664/1925.
36. P.VII.2844/1918.
37. Rp. II. 5820/1915.
38. Rp. IX. 3564/1916.
39. Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 2/2006. (V.22.) számú véleménye.

- 1.BH.1977.194.
2. BH1977. 230.
3. BH 1983/11. sz. 440.
4. BH1984. 231.
5. BH1984. 489.
6. BH1985.470.
7. BH1986. 331.
8. BH1988.80.
9. BH. 1992/2. sz. 123.
10. BH1993.670.
11. BH1996. 266.
12. BH1997. 242.
- 13.BH1998. 122.
14. BDT2000.277.
15. BDT 2007.1707.
16. FIT 4.Pf.21.148/2009/4.
17. 6/2013. PJE határozat.
- 18.BDT.2012/2769.
- 19.BDT.2013/2840.

További bírósági ítéletek

Bundesgerichtshof döntései:

1. BGH JZ 1952, 145 (23/10/1951)
2. BGH MDR 1953, 282 (16/1/1953)
3. BGH JZ 1978, 235 (8/2/1978)

4. BGH NJW 1984, 1746 (8/2/1984)

Reichsgericht döntései:

1. RGZ 86, 397 (4/5/1915)
2. RGZ 88,71 (4/2/1916)
3. RGZ 88, 172 (21/3/1916)
4. RGZ 90, 102 (27/3/1917)
5. RGZ 247/1921.
6. RGZ 103, 177 (29/11/1921)
7. RGZ 103, 328 (3/2/1922)
8. RGZ 107, 78 (28/11/1923)

Francia esetek:

1. Civ 6 Mar 1876, Canal de Craponne,
2. DP 1976.1.193

Osztrák esetek:

1. Rv. II. 680/15

Magyar bíróságok döntései:

1. 2003/1 Választottbírósági határozat
2. Baranya Megyei Bíróság 10.P. 21.068/2009/37
3. Baranya Megyei Bíróság 7.K.20.864/2009/11.számú ítélete
4. Dabasi Városi Bíróság 7.P.20.078/2006/26. számú ítélete
5. Fővárosi Bíróság 22.G.41.608/2011/6.számú határozata
6. Fővárosi Bíróság 57. Pf. 630 827/2008/3. számú ítélete
7. Fővárosi Ítéltábla 16.Gf.40.654/2011/3. számú határozat
8. Győri Ítéltábla Pf.IV.20.189/2008/3. számú határozata
9. Pécsi Ítéltábla Pf.III.20.123/2011/4. számú határozata

10. Pécsi Ítéltábla Pf.IV.20.145/2010/6. számú határozata
11. Pest Megyei Bíróság 5.Pf. 21.998/2007/4. számú ítélete
12. Szegedi Ítéltábla Gf. I. 30 524/2006. számú döntése
13. Szolnoki Városi Bíróság9.P.21.958/2006/32. határozata
14. Tolna Megyei Bíróság 10.P.20.208/2006/10. számú ítélete

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú- Bihar Megyei Levéltára, Kossuth utcai kutató iratai:

1. VII. 4/b 61- 70. számú dobozok, a Debreceni Királyi Törvényszék kútfő nélküli kezelésben lévő iratai (1915-1919).
2. VII. 12. 1 - 5. doboz - a Debreceni Járásbíróság iratai (1940-1945).
3. VII. 2/d 1-11. dobozok - a Debreceni Királyi Ítéltábla iratai (1940-1945).